

ISSN: 1302-2423
e-ISSN: 2564-6834

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

---

YIL / YEAR: 19 CİLT / VOLUME: 18 SAYI / ISSUE: 32

2017/1

ISSN: 1302-2423
e-ISSN: 2564-6834

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences

---

YIL / YEAR: 19 CİLT / VOLUME: 18 SAYI / ISSUE: 32

2017/1

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 18 / Sayı: 32

DERGİ HAKKINDA

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD); sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar, hukuk ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlamaktadır.

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olup yayın hayatına 1999 yılında başlamıştır. Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan dergi; *EBSCO*, *MLA (Modern Language Association) International Bibliography*, *Google Akademik*, *ULAKBİM TR DİZİN* ve *Sosyal Bilimler Atf Dizini (SOBİAD)* tarafından taranmaktadır.

Derginin Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi adına sahibi, Fakülte dekanıdır. Derginin yayın kurulu; editör, editör yardımcıları ve Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinin ilgili sosyal bölümlerinin (Arkeoloji, Coğrafya, Felsefe, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı) başkanlarından oluşmaktadır.

Ocak 2017'den itibaren derginin tüm makale gönderme ve değerlendirme işlemleri çevrimiçi olarak DergiPark Sistemi üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca, 2014 yılından sonra yayımlanan her bir makaleye DergiPark üzerinden DOI numarası verilmektedir.

Yazışma Adresi

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi P.K.: 16059 Görükle /
Nilüfer / BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.gov.tr/sosbilder>

Dizgi - Baskı

Uludağ Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü
P.K.: 16059 Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 05 32
basimevi@uludag.edu.tr
<http://www.uludag.edu.tr/basimevi>

ISSN: 1302-2423
e-ISSN: 2564-6834

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 18 / Issue: 32

ABOUT THE JOURNAL

Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, law and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences.

This journal is an international, peer-reviewed journal that began its publication in 1999. Two issues, one in January and one in July is published each year. The journal is currently indexed by EBSCO, MLA (*Modern Language Association International Bibliography*), Google Scholar, ULAKBİM TR DİZİN and SOBIAD.

The owner of the journal in the name of the Uludağ University, the Faculty of Arts and Sciences is the dean of the faculty. The editorial board consists of the editor, assistant editors, and chiefs of the departments of Archeology, Geography, Philosophy, Psychology, Art History, Sociology, History, Turkish Language and Literature.

From 2017 on, all the submission and review works of the papers that are sending to our journal are processed online via DergiPark System. Also, every paper published by the journal has received a DOI number by DergiPark since 2014.

Correspondence Address

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences 16059
Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 18 12
sbd@uludag.edu.tr
<http://dergipark.gov.tr/sosbilder>

Typesetting - Printing

Uludağ University
Printing House Directorate 16059
Görükle / Nilüfer / BURSA
0224 294 05 32
basimevi@uludag.edu.tr
<http://www.uludag.edu.tr/basimevi>

ISSN: 1302-2423

e-ISSN: 2564-6834

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 18 / Sayı: 32

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Veysel Turan YILMAZ (Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı)

Editör

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)

Editör Yardımcıları

Doç. Dr. Özlem ERCAN (Uludağ Üniversitesi)

Arş. Gör. İbrahim KARAHANCI (Uludağ Üniversitesi)

Yayın Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Alev Sınar UĞURLU (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Tevfik ALICI (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Elvan TOPALLI (Uludağ Üniversitesi)

Sekreter

Arş. Gör. Fırat Ender KOÇYİĞİT (Uludağ Üniversitesi)

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 18 / Issue: 32

Owner on behalf of Uludağ University Faculty of Arts and Science

Prof. Dr. Veysel Turan YILMAZ (Uludağ University Faculty of Science and Letters
Dean)

Editor

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Uludağ University)

Assistant Editors

Assoc. Prof. Dr. Özlem ERCAN (Uludağ University)
Res. Assist. İbrahim KARAHANCI (Uludağ University)

Editorial Board Members

Prof. Dr. Alev Sınar UĞURLU (Uludağ University)
Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN (Uludağ University)
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ (Uludağ University)
Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN (Uludağ University)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Uludağ University)
Prof. Dr. Tefrik ALICI (Uludağ University)
Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Uludağ University)
Assoc. Prof. Dr. Elvan TOPALLI (Uludağ University)

Secretary

Res. Assist. Fırat Ender KOÇYİĞİT (Uludağ University)

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 18 / Sayı: 32

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (K. Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Ankara Y. Beyazıt Üniv.)
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU (Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. Ali AKAR (M. Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN (M. S. Koçman Üniv.)
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Aziz NOVRUZLU (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA (Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (E. Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin KUŞDİL (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacer HARLAK (Adnan Menderes Üniv.)
Prof. Dr. Hakkı YAZICI (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun TEPE (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Gürkan TEKMAN (Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN (Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. İbrahim GÜNER (M. Sıtkı Koçman Üniv.)
Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Gazi Üniv.)

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ESKİN (Adnan Menderes Üniv.)
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsin YILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurcan ABACI (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahim TARIM (Mimar Sinan G. S. Üniv.)
Prof. Dr. Saime YÜCEER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir Üniv.)
Prof. Dr. Sedat YAZICI (Ç. Karatekin Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Tefrik ALICI (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli URHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY (Maltepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Bayram ÇETİN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Birol CAN (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. İlyas GÖZ (Acıbadem Üniversitesi)
Doç. Dr. Leman Pınar TOSUN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman DOĞANAY (Aksaray Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet BİLİR (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Oktay DUMANKAYA (K. Sütçü İmam Üniv.)

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 18 / Issue: 32

ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (K. Teknik University)
Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN (Uludağ University)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Ankara Y. Beyazıt Univ.)
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU (Uludağ Univ.)
Prof. Dr. Ali AKAR (M. Sıtkı Koçman University)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir University)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN (M. S. Koçman Univ.)
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA (Erciyes University)
Prof. Dr. Aziz NOVRUZLU (Uludağ University)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA (Uludağ Univ.)
Prof. Dr. Bozkurt ERSOY (Ege University)
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ (Uludağ University)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat University)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (E. Osmangazi University)
Prof. Dr. Ersin KUŞDİL (Uludağ University)
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN (Ege University)
Prof. Dr. Hacer HARLAK (Adnan Menderes Univ.)
Prof. Dr. Hakkı YAZICI (Afyon Kocatepe University)
Prof. Dr. Harun TEPE (Hacettepe University)
Prof. Dr. Hasan Gürkan TEKMAN (Uludağ Univ.)
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Uludağ University)
Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN (Uludağ University)
Prof. Dr. Işık ÖZGÜNDOĞDU EREN (Uludağ Univ.)
Prof. Dr. İbrahim GÜNER (M. Sıtkı Koçman Univ.)
Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT (Uludağ University)
Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY (Ege University)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Gazi Univ.)
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ University)
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ (Balıkesir University)
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA (Uludağ University)
Prof. Dr. Mehmet ESKİN (Adnan Menderes Univ.)
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN (Uludağ University)
Prof. Dr. Muhsin YILMAZ (Uludağ University)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Uludağ University)
Prof. Dr. Nurcan ABACI (Uludağ University)
Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK (Gazi University)
Prof. Dr. Rahim TARIM (Mimar Sinan G. S. Univ.)
Prof. Dr. Saime YÜCEER (Uludağ University)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir Univ.)
Prof. Dr. Sedat YAZICI (Ç. Karatekin University)
Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Uludağ University)
Prof. Dr. Tevfik ALICI (Uludağ University)
Prof. Dr. Veli URHAN (Gazi University)
Prof. Dr. Zekiye KUTLUSOY (Maltepe University)
Assoc. Prof. Dr. Bayram ÇETİN (Uludağ University)
Assoc. Prof. Dr. Birol ÇAN (Uşak University)
Assoc. Prof. Dr. İlyas GÖZ (Acıbadem University)
Assoc. Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN (Uludağ Univ.)
Assoc. Prof. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ (Atatürk Univ.)
Assoc. Prof. Dr. Osman DOĞANAY (Aksaray University)
Assist. Prof. Dr. Ahmet BİLİR (Düzce University)
Assist. Prof. Dr. Oktay DUMANKAYA (K. Sütçü İmam Univ.)

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 18 / Sayı: 32

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (UÜFEFSBD)*; sosyal, beşeri ve idari bilimler temel alanı başta olmak üzere filoloji, eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme, güzel sanatlar, hukuk ve ilahiyat temel alanlarında yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanmaktadır.
2. Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır. Ocak sayısı için gönderilen yazıların en geç bir önceki yılın Kasım ayında, Temmuz sayısı için gönderilen yazıların en geç aynı yılın Mayıs ayında hakem değerlendirme sürecini tamamlaması gerekmektedir. Yılın her dönemi makale kabul edilmekle birlikte yayım sürecinin sorunsuz bir biçimde tamamlanabilmesi için yazarlar ilgili tarihleri göz önünde bulundurmalıdır.
3. Yazar, araştırma ve yayın etiğini uymak zorundadır. Dergiye gönderilecek yazıların daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtmek şartıyla kabul edilebilir.
4. Yayın kuruluna ulaşan yazılar, önce dergi makale yazım kurallarına uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler, düzeltilmesi için yazara iade edilir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, isimsiz olarak alanla ilgili iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olursa, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Düzeltilme istenen yazılar, yazar tarafından en geç on gün içinde Yayın Kuruluna ulaştırılmalıdır.
5. Makaleler, Türkçe veya Batı dillerinde (İngilizce, Fransızca ve Almanca) yazılabilir. İçerikle uyumlu olması gereken makalenin başlığı; 12 punto, büyük ve koyu harflerle yazılıp ortalımalıdır. Başlığın altında 100-150 kelimedenden oluşan, 10 punto, italik, tek satır aralığıyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özet (abstract) ve bunların hemen altında beş anahtar kelime (key words) yer almalıdır. Anahtar kelimeler makale içeriğiyle uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. İngilizce özetin üzerinde mutlaka İngilizce başlığa yer verilmelidir.
6. Makalenin başlığının hemen altına sağa yaslı olarak yazarın adı ve soyadı yazılmalı; görev unvanı, kurumu (Üniversite-Fakülte-Bölüm) ve e-posta bilgileri bir yıldızla soyadına ilintilendirilerek, ilk sayfanın altında verilmelidir.
7. Makaleler, Microsoft Word programında yazılmalı, farklı bir yazı fontu kullanıldıysa font mutlaka ekte gönderilmelidir. Sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu: A4 Dikey

Tüm Kenarlardan Boşluk: 2,5 cm

Yazı Tipi: Times News Roman

Yazı Tipi Stili: Normal

Yazı Boyutu (normal metin): 12 punto

Yazı Boyutu (dipnot metni): 10 punto

Tablo-Grafikte Yazı Boyutu: 10 punto

Paragraf Hizalama: İki Yana Yaslı

Paragraf Girintisi: İlk Satır (1,25)

Paragraf Aralığı: önce 6 nk, sonra 0 nk

Satır Aralığı: Tek (1)

8. Kaynaklara göndermeler metin içinde verilir, gerektiğinde kullanılacak dipnotlar sayfa altında 10 punto ile yazılır. Metin içinde sözü edilen kaynaklara başvurulurken yazar / yazarların soyadları, yayın tarihi ve sayfa numarası ilgili yerde belirtilir. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez. Metin içinde belirtilen yayınların tümü makalenin sonunda ayrı bir sayfadan başlayarak, "KAYNAKLAR" başlığı altında alfabetik sırayla ve eksiksiz olarak listelenir. Bu liste, yazarın yararlandığı kaynakların listesi olarak hazırlanır, metinde yazarın doğrudan kullanmadığı kaynakları içermez.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde şu şekilde yazılmalıdır: (Şahin 2012: 6).

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gülsevin vd. 2006: 23).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi ve sayfa numarası yazılmalıdır: Korkmaz (2009: 419), bu konuda ...

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların soyadı, yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir: Köprülü (1926, Çelik 1998'den).

İnternet adreslerinde mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında bulunmalıdır: <http://ulakbim.tubitak.gov.tr/> [Erişim: 10.02.2017]

9. Makale Sonundaki Kaynak Listesi

Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarın soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Örnekler:

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Yalçın, Alemdar (2006). *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaynağın iki yazarı varsa öncelikle çalışmada ismi önce yazılmış yazarın soyadı bilgisi ile başlanır, künye bilgilerinin alfabetik sıralanmasında ilk yazardan sonrakilerin soyadlarının öne alınmasının işlevi yoktur.

Örnek:

Altun, Şafak ve Cenk Sarioğlu (2006). *Türk Popüler Tarihinde İlkler*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Kaynağın üçten fazla yazarı varsa, ilkinin soyadı ve adı yazılmalı, sonra vd. ya da ve diğerleri kısaltması kullanılmalıdır.

Örnek:

Korkmaz, Ramazan vd. (2014). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Kitap ve dergi adları eğik yazılmalı; makale, kitap bölümü gibi kaynaklar tırnak içinde gösterilmelidir. Kitap künyesinde sayfa numarası bilgisi gerekmezken; dergi, ansiklopedi maddesi, kitap bölümü gibi kısa yapıtlarda yararlanılan bölüme ait sayfa aralığı bilgisi mutlaka yer almalıdır.

Örnek:

Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şahin, Hatice (2016). "Bursa'da Yazılmış Tıp Metinlerinde Ağız Özelliklerine Dair". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 31, s. 291-298.

Kitabı çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editörlük yapan varsa ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir.

Örnek:

Barthes, Roland (2016). *Göstergebilimsel Serüven*. Çev: Mehmet Rifat ve Sema Rifat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Aynı yazara ait birden fazla yapıt kaynakçada gösterilecekse bu durumda, ilk esere yer verildikten sonra aynı yazarın diğer eserleri için ad ve soyadı düzenini yinelemek gerekmez, bunun yerine ad ve soyadı bilgisi yerine bir uzun çizgi konabilir. Aynı yazara ait birden fazla eserin kaynakçadaki sıralaması, soyadı alfabetik bir ayarlamaya müsait olmadığı için, eserlerin alfabetik sırasına göre yapılır.

Örnek:

Sınar Uğurlu, Alev (2007). "Edebî Eserlerin Sadeleştirilerek Yeniden Yayımları Üzerine Uygulamalı Bir Örnek Nesli-Ahır". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 17, s. 83-104.

_____ (2009). "İdeolog Şair Ziya Gökalp'ın Kaleminden Masallar". *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 4, S. 1, s. 1026-1040.

Kaynaklar, bir yazarın birden fazla aynı tarihli yayını olması halinde, (a, b) şeklinde gösterilmelidir.

Örnek:

Üstünova, Kerime (2016a). "Geleneklerin Dilini Yorumlamak Üzerine: Helesa". *Millî Folklor*, S. 111, s. 180-192.

_____ (2016b). "Dilbilgisel Olumsuzlayıcılar". *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 5, S. 4, s. 1703-1715.

Ansiklopedi maddelerinde madde yazarının biliniyorsa soyadı ve adından sonra, sırasıyla maddenin yazılış tarihi, tırnak içinde maddenin başlığı, ansiklopedinin tam adı, cilt numarası, yayın yeri, yayinevi ve sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1997). "Mehmed I", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 496-506.

Tezler, kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının soyadı ve adından sonra, tezin yazıldığı tarih, eğik karakterle tezin tam başlığı, tez tipi, tezin hazırlandığı üniversitenin bulunduğu şehir ve üniversitenin adı yer almalıdır:

Örnek:

Aydın, Hasene (2016). *Türkiye Türkçesinde Dilbilgisel Zaman-Oktay Akbal Öyküleri Örneği*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Yazmalar; Yazar, Eser Adı, Kütüphane, Koleksiyon, Katalog numarası, yaprağı şeklinde kaynak gösterilmelidir:

Örnek:

Âsım. *Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

İnternette yer alan bir çalışmaya atıfta bulunmak için Yazarın soyadı, Yazarın adı, "İçeriğin başlığı", İnternet adresi, (Erişim Tarihi) bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.02.2009).

Henüz yayımlanmamış ama yayımlanmak üzere kabul edilmiş makalenin kaynak bilgisi şu şekilde gösterilebilir:

Örnek:

Ercan, Özlem (2014). "Divan Şiirini Hukukî Bakış Açısı ile Değerlendirmek: Suç ve Ceza". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 26, Baskıda (doi: 10.21550/sosbilder.269535).

10. Yazım (İmlâ) ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun gerektirdiği özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun Yazım (İmlâ) Kılavuzu esas alınmalıdır.

11. Yukarıda belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanan yazılar, <http://dergipark.gov.tr/> adresinden DergiPark sistemine üye olunduktan sonra gerekli yönlendirmeler doğrultusunda çevrimiçi (online) olarak gönderilir. Makale yazım kurallarına uymayan yazılar değerlendirilmeye alınmazlar.

12. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi gönderilen makaleleri yayımlayıp yayımlamama, gerekli gördüğü durumlarda makaleler üzerinde düzeltmeler yapma hakkına sahiptir. Gönderilen yazıların yayımlanma hakkı dergi yönetimine aittir. Dergide yayımlanmış bir yazının hukuki sorumluluğu ise yazarına aittir ve dergiyi bağlamaz. Dergide yayımlanan yazılar, dergi yönetimin yazılı izni olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz ve başka bir yerde (basılı olarak veya internet ortamında) tekrar yayımlanamaz. Dergiye makale gönderen yazar, bu ilkeleri kabul etmiş sayılır. Dergide yayımlanan yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntılanabilir.

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 18 / Issue:

ARTICLE WRITING RULES

1. Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences (UUFASJSS) publishes original research articles in the fields of philology, educational science, teacher's training, fine arts, law and theology etc. with a priority given to social sciences, humanities, administrative sciences.
2. It is published twice a year in January and July. Peer review process must be completed in November for the articles to be published in the January issue and in May for the July issue at the latest. Although articles are accepted any period of year, the authors should take into consideration the deadlines for a smooth publication process.
3. The author has to comply with his research and publication. The articles must not have been published or accepted to be published elsewhere. Proceedings that were presented at scientific meetings but not yet published can be accepted as long as the author states this situation.
4. First, the papers submitted to the editorial board are reviewed for their suitability to the article writing rules. Those considered unsuitable are returned to the author(s) for revision. The papers that are found suitable for further review are sent to peer reviewers of the respectable fields without the name(s) of the author(s). The names of the reviewers are also kept hidden. If one of the reviews is positive whereas the other is negative, the paper may be sent to a third reviewer or the editorial board with considering the reviews can make the final decision. Authors should take the criticisms or the advices of the reviewers and the editorial board. Authors must edit and resend their articles in ten days.
5. Articles can be written in Turkish or Western Languages (English, French or German). The topic must be suited to the content, written with bold and capital letters in 12 font size and be centered. Under the topic, there must be an abstract written in both Turkish and English with 10 font size, italic and single row pitch, consisting of 100-150 words. Five key words must be placed right below the abstract. These key words must be inclusive and coherent with the content. An English title must be with the English abstract.
6. The name and the surname of the author should be written as right aligned under the topic of the article. Title, affiliation (University, Faculty, and Department) and e-mail address of the author should be written below the first page with a correlated asterisk near the surname.
7. Articles must be written by using Microsoft Office Word. Any extra font type must be sent with appendix. The specifications of the page setup must be the following:

Paper Size: A4, Vertical

Margins: 2,5 cm

Font Type: Times New Roman

Font Size (text): 12

Font Size (foot note): 10

Font Size (in tables and graphics): 10

Paragraph Alignment: justified alignment

Indent: first row

Paragraph Margins: first 6 nk, then 0 nk

Row Pitch: Single (1)

8. References to the sources must be given within the text, and footnotes, if necessary, must be put below the page with font size 10. References in the text must include the surname(s) of the author(s), publication date and page number. Page numbers are not necessary for paraphrasing. All the references given in the text must be listed in a separate page at the end of the article under the "REFERENCES" topic. They should be listed precisely in alphabetical order. This list cannot include any work that the author does not use in the text.

In-text references should be written between parentheses: (Şahin 2012: 6).

While referencing works with multiple authors, only the name of the first author should be written: (Gülsevin et al 2006. 23).

If the author's name is used within the text, only the publication date and page number should be provided in parenthesis: (2009: 419)

Works without a publication date or inscriptions should be listed with the name and surname of the author only. Works without author's name (Encyclopedically works etc.) should be referenced with the name of the work.

References from secondary sources should be cited as well. Köprülü (1926, from Çelik 1998)

Online references must be cited with the link and the access date and listed under the "Bibliography" title. <http://ulakbim.tubitak.gov.tr/> [Access: 10.02.2017]

9. Bibliography

References must be listed at the end of the work, according to alphabetical order of the surnames of their writers. Surnames must be written before the names.

Examples:

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Publishing House.

Yalçın, Alemdar (2006). *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*. Ankara: Akçağ Publishing.

In the case that a work has two authors, the surname of the author whose name is written first should be written first. It is not necessary for the second author.

Examples:

Altun, Şafak and Cenk Sarıoğlu (2006). *Türk Popüler Tarihinde İlkler*. İstanbul: Alfa Publishing.

If a work has three or more authors, it should be listed only with the surname and name of the first author followed by "et al".

Examples:

Korkmaz, Ramazan et al. (2014). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*. Ankara: Grafiker Publishing.

The name of the books and journals must be written in italics, articles and book chapters must be enclosed in quotation marks. Page number is unnecessary whereas articles, book chapters, encyclopedia entries etc. should be shown with the page range.

Examples:

Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Publishing.

Şahin, Hatice (2016). "Bursa'da Yazılmış Tıp Metinlerinde Ağız Özelliklerine Dair". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No. 31, p. 291-298.

The names of the translators, compilers or editors should be given after the author's name and work's title.

Example:

Barthes, Roland (2016). *Göstergebilimsel Serüven*. Transl: Mehmet Rifat and Sema Rifat, İstanbul: Yapı Kredi Publishing.

In the case that two or more works belong to the same author would be listed, author's surname and name should be only written in the first work. "_____" should be used in other ones. Also, these works should be in alphabetic order according to the title of the work.

Example:

Sınar Uğurlu, Alev (2007). "Edebî Eserlerin Sadeleştirilerek Yeniden Yayımlı Üzerine Uygulamalı Bir Örnek Nesli-i Ahır". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, No. 17, p. 83-104.

_____ (2009). "İdeolog Şair Ziya Gökalp'ın Kaleminden Masallar". *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V. 4, No. 1, p. 1026-1040.

If more than one work of an author with the same publication date used, they should be referenced in the work with (a, b, ...).

Example:

Üstünova, Kerime (2016a). "Geleneklerin Dilini Yorumlamak Üzerine: Helesa". *Millî Folklor*, No. 111, p. 180-192.

_____ (2016b). "Dilbilgisel Olumsuzlayıcılar". *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, V. 5, No. 4, p. 1703-1715.

Encyclopedic entries would be written in that order if their authors are known: Surname, name, date, the title of the article in quotes, full name of the encyclopedia, volume number, publication place, publisher, page range.

Example:

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1997). "Mehmed I", *İslâm Ansiklopedisi*, V. 7, Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Publishing, p. 496-506.

Theses should be given in that order: Surname, name, date, the full title of the thesis in quotes, thesis/dissertation, the city of the university, the name of the university.

Example:

Aydın, Hasene (2016). *Türkiye Türkçesinde Dilbilgisel Zaman-Oktay Akbal Öyküleri Örneği*. Doctoral Thesis. Bursa: Uludağ University.

Manuscripts should be shown in that order: Author's name, library, collection, catalogue number, pages.

Example:

Âsim. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. f. 45a.

Online works should be shown in that order: Surname, name, "Title", Web link, Access date

Example:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Access date: 04.02.2009).

The works accepted for publication but not yet published should be shown as follows:

Ercan, Özlem (2014). "Divan Şiirini Hukukî Bakış Açısı ile Değerlendirmek: Suç ve Ceza". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, V. 26, in press (doi: 10.21550/sosbilder.269535).

10. Unless the article or the subject requires special circumstances, articles written in Turkish must be dictated according to *Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu*.

11. Articles must be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/>. Those that are not written according to our policies will be rejected.

12. Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences has rights to decide whether the articles would be published or not and editing them if it is necessary. Publishing rights of the articles belong to the editorial board but legal responsibility is the author's. The articles that are published in the journal cannot be republished in any other medium without the written consent of the editorial board. The authors who submitted their articles will be considered as accepted these terms.

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 18 / Sayı: 32

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla SİLKÜ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Aytekin ALBUZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. İsmail GÖĞÜŞ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Mefail HIZLI (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ESKİN (Adnan Menderes Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Özer ERGENÇ (Bilkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahim TARIM (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Tevfik ALICI (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümit TURAL (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar AYDINLI (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Zafer ÖNLER (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Doç. Dr. Derda KÜÇÜKALP (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Emine TOK (Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Nur GÜRANİ ASLAN (Boğaziçi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Figun DİNÇER (Uludağ Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet BİLİR (Düzce Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Doğan YAVAŞ (Uludağ Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Filiz İNANAN (Uludağ Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. R. Erol DEMİRBATIR (Uludağ Üniversitesi)
Dr. Ozan ÂŞIK (Uludağ Üniversitesi)

Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences
Volume: 18 / Issue: 32

REFEREES of THIS ISSUE

- Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN (Uludağ University)
Prof. Dr. Atilla SİLKÜ (Ege University)
Prof. Dr. Aytekin ALBUZ (Gazi University)
Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT (Uludağ University)
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (Uludağ University)
Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN (Uludağ University)
Prof. İsmail GÖĞÜŞ (Uludağ University)
Prof. Dr. Mefail HIZLI (Uludağ University)
Prof. Dr. Mehmet ESKİN (Adnan Menderes University)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Uludağ University)
Prof. Dr. Özer ERGENÇ (Bilkent University)
Prof. Dr. Rahim TARIM (Mimar Sinan University)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir University)
Prof. Dr. Tefik ALICI (Uludağ University)
Prof. Dr. Ümit TURAL (Kocaeli University)
Prof. Dr. Yaşar AYDINLI (Uludağ University)
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU (Düzce University)
Prof. Dr. Zafer ÖNLER (Çanakkale Onsekiz Mart University)
Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM (Mimar Sinan Güzel Sanatlar University)
Assoc. Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP (Uludağ University)
Assoc. Prof. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS (Mehmet Akif Ersoy University)
Assoc. Prof. Dr. Emine TOK (Ege University)
Assoc. Prof. Dr. Nur GÜRANİ ASLAN (Boğaziçi University)
Asst. Prof. Dr. Figun DİNÇER (Uludağ University)
Asst. Prof. Dr. Ahmet BİLİR (Düzce University)
Asst. Prof. Dr. Doğan YAVAŞ (Uludağ University)
Asst. Prof. Dr. Filiz İNANAN (Uludağ University)
Asst. Prof. Dr. R. Erol DEMİRBATIR (Uludağ University)
Dr. Ozan AŞIK (Uludağ University)

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Cilt: 18 / Sayı: 32

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

A Reconciliation of Conflicts: John Lyly's *Endymion*, *The Main in the Moon* / John Lyly'nin *Endymion*, *Ay'daki Adam* Adlı Oyununda Çatışmaların Uzlaştırılması
Kübra VURAL
s. 1-14

Alkol Kullanım Bozukluklarında Erken Dönem Uyumsuz Şemaların Üstesinden Gelme Biçimleri: Şema Terapi Çerçevesinde Bir Araştırma / Types of Early Maladaptive Schema Coping Styles in Alcohol Use Disorders: A Research on the Perspective of Schema Therapy
İrem ANLI - Yeşim CAN
s. 15-31

Arkeopark-Osmanlı Lüleleri Osmanlı'da Tütün Keyfi / Archaeopark - Ottoman Pipes Tobacco Joy in Ottoman
Filiz İNANAN - Derya ŞAHİN
s. 33-54

Bursa Şehir Surlarında Ortaya Çıkarılan Zindanın Restorasyonu / Restoration of the Dungeon Recovered in Bursa City Walls
Doğan YAVAŞ
s. 55-75

Bursa Tophane Seramikleri / Ceramics Find Bursa Tophane
Derya ŞAHİN - Gonca GÜLSEFA
s. 77-101

Canan Tan'ın Kaleminden Kelepçeli Kadınlar / Women in Cuffs by Canan Tan's Writing
Alev SINAR UĞURLU
s. 103-129

City as the Resource of Philosophy / Felsefenin Bir Kaynağı Olarak Şehir
Muhsin YILMAZ
s. 131-139

Critical Approaches to Edward Said's *Orientalism* / Edward Said'in *Şarkiyatçılık*
Adlı Eserine Eleştirel Yaklaşımlar
Hande TEKDEMİR
s. 141-158

Debate on Word System-Modern Word Systems in the Context of Andre Gunder Frank and Immanuel Wallerstein / Andre Gunder Frank ve Immanuel Wallerstein
Kontekstinde Dünya Sistemi-Modern Dünya Sistemi Üzerine Tartışma
Hasan YENİÇİRAK
s. 159-182

İlköğretim 7. ve 8. Sınıf Müzik Dersi Öğrenci Çalışma Kitaplarındaki Şarkı
Dağarcığının Ergenlik Dönemi Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi / The
Evaluation of the Song Repertoire of Elementary School 7th and 8th Grade Music
Lesson in Students Workbook in Terms of Puberty Characteristics
Çiğdem YİĞİT - Ayhan HELVACI
s. 183-204

Kimmer Kültürüne Bir Bakış / An Overview of Cimmerician Culture
Aziz NOVROZLU
s. 205-224

Osmanlı'nın Tarımsal Mirası ve Erken Cumhuriyet Döneminde Kırsal Kesimin
Kalkınmasına Yönelik Çalışmalar (Bursa Örneğinde) / Studies Concerning
Agricultural Heritage of Ottomans and the Development of the Rural Section in the
Early Republic Period (The Case of Bursa)
Hacer KARABAĞ
s. 225-257

Representations of Mythological War Scenes in Attic Figure Pottery and
Approaches in Research / Attika Üretimi Figürlü Seramiklerde Mitolojik Savaş
Tasvirleri ve Araştırmalarda Yaklaşımlar
Reyhan ŞAHİN
s. 259-285

Ses Eğitiminde Görsel Materyal Kullanımının Eğitim Sürecine Etkisi / The Effect of
Using Visual Material Voice Educational Training Process
Ayhan HELVACI
s. 287-302

The Usage of Adjectives Which Have Negative Meanings as Adverbs of Quantity in
Turkish / Türkçede Olumsuz Anlamalı Sıfat ve Zarfların Miktar Zarfı Olarak Kullanımı
Şaban DOĞAN
s. 303-316

Vural, Kübra (2017). "A Reconciliation of Conflicts: John Lyly's Endymion, The Man in the Moon". *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, Vol. 18, Iss. 32, p. 1-14.

DOI: 10.21550/sosbilder.298171

A RECONCILIATION of CONFLICTS: JOHN LYLY'S *ENDYMION, THE MAN IN THE MOON*

Kübra VURAL*

Sending Date: June 2016

Acceptance Date: November 2016

ABSTRACT

The use of opposing elements constitutes the main grid of dramatic works, and the consolidation of antithetical forces in an array of conflicts creates unison of multiple perspectives in such works. Renaissance drama, succeeding the medieval period, predominantly hinges on the clash of antagonistic components in that dichotomies are dissolved in the end. John Lyly's Endymion, The Man in the Moon is one of the Renaissance plays in which the playwright establishes his whole work on different binary elements. This paper sets out to pinpoint three conflicting elements in terms of the use of mythology and history, the presentation of female stance and different types of love in Lyly's play.

Keywords: *Renaissance drama, John Lyly, Endymion, The Man in the Moon, conflict*

John Lyly'nin *Endymion*, *Ay'daki Adam* Adlı Oyununda Çatışmaların Uzlaştırılması

ÖZET

Zıt unsurların kullanımı tiyatro eserlerinin esas yapısını oluşturur ve karşıt güçlerin çeşitli çatışmalar içerisinde bir araya getirilmesi bu tür çalışmalarda farklı bakış açılarının birlikteliğini sağlar. Ortaçağ dönemini takiben, Rönesans tiyatrosu, çoğunlukla, ikiliklerin sonunda çözüldüğü zıt öğelerin çarpışması üzerine kuruludur.

---

* Res. Asist., Hacettepe University Faculty of Letters Department of English Language and Literature, vural.kubra@gmail.com

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

John Lyly'in Endymion, The Man in the Moon [Endymion, Ay'daki Adam] adlı eseri, yazarın tüm oyununu farklı zıt unsurlar üzerine kurduğu Rönesans oyunlarından biridir. Bu çalışma, mitoloji ve tarih kullanımı, kadın duruşunun sergilenişi ve farklı aşk türleri bağlamında Lyly'nin oyunundaki üç çatışmalı unsuru irdelemeyi amaçlar.

Anahtar Kelimeler: *Rönesans tiyatrosu, John Lyly, Endymion, The Man in the Moon, çatışma*

One of the essential elements of drama is the use of conflict, the clash of opposing elements, which constitutes the compound of the work, expanding the contextual substance. Knox (2009: 132) once articulates that “[a] play needs to expose the intrinsic conflict of particular situations thus creating dilemmas for the lives of its characters” and further argues that “[w]ithout the conflict and dilemma, the play loses its dramatic punch and becomes uninteresting. Dilemma is what keeps the motor of the play running, sustaining suspense and curiosity. It is the substance that creates the drama” (2009: 132). Political, religious, social and internal conflicts sustain complex dynamics of the plays in that they create a polyphony of multiple forms, ideas, identities and concepts. Within the scope of Renaissance drama, one argument of the world view of the period in relation with theatrical activities of the time rests on the claim that “[t]he cosmos, like Renaissance dramatic art, created beauty through a reconciliation of opposites” (Kuritz 1988: 156), and the artist is thought to have been “a creator imitating God’s creation of the cosmos. [. . .] The theatre, in fact, was considered as a microcosm of the cosmos” (Kuritz 1988: 156). Therefore, after the medieval period, the Renaissance, the epitome of English drama, witnesses both the clash and the dissolution of opposing forces all of which are reflected in the works of the time. The Renaissance drama, nourished by the medieval dramatic tradition and challenging its norms at the same time, broadens the range of topics presented on the stage considering that the plays delve into various sources, problems and psychological dimensions. Economic, political and artistic concerns of the writers, along with their target, shape the

dichotomies contrasted in the works of dramatic creators. In a similar vein, John Lyly (1554-1606), a writer belonging to the group of university wits, builds his well-known dramatic work *Endymion, The Man in the Moon* (1588) upon the conflicting elements that he contradicts in the flow of the play in a way that the play reaches a point of reconciliation in the end.

Born in Kent in the second half of the 16th century, Lyly grew up in Canterbury where he was believed to receive his primary education until his attendance to Magdalen College, Oxford University (Scragg 2003: vii). Moving to London after receiving his M.A. degree, Lyly embarked on his literary career with his first prose work entitled *Euphues: The Anatomy of Wit* (1578) and later wrote *Eupheus and His England* (1580). Then, he produced dramatic works among which *Sappho and Phao* (1584-85), *Midas* (1589), *Love's Metamorphosis* (1590) and *The Woman in the Moon* (1595) mostly attracted critical attention in addition to his prominent play *Endymion*. Indeed, his plays were written for courtly performances as part of entertaining activities at the court, and it is claimed that "Lyly's object is not so much to show human beings performing more or less interesting actions, still less to show human character and emotion revealed in action – a purpose which had to wait for Marlowe to begin and Shakespeare to perfect" (Mackenzie 1971: 40). Nevertheless, his affluent component in his comedies cannot be denied on the grounds that Lyly uses a wide range of materials, and his plays can be classified into four groups as Wilson (1970: 98) suggests:

[The critics] divide the dramas into four categories: historical, of which *Campaspe* is the sole example; allegorical, which includes *Sappho and Phao*, *Endymion*, and *Midas*; pastoral, which includes *Gallathea*, *The Woman in the Moon*, and *Love's Metamorphosis*; and lastly realistic, of which again there is only one example, *Mother Bombie*.

Among allegorical plays, *Endymion* performed in 1588 at Greenwich comes to the fore with its multilayered readings. While Lyly

hinges on the mythical story of Endymion, he appears to adapt the tale for his historical context and draws on other sources, too. On the mythological level of this play, Deats (1975: 67) declares Ovid's *Ars Amatoria* and Lucian's *Dialogues of Gods* as Lyly's sources whereas the critic claims that the relationship between Elizabeth I and Robert Dudley, the Earl of Leicester and the conflict between Mary Queen of Scots and the Queen shape its historical context. Furthermore, philosophical dimension is taken on the Neo-Platonic idea of the soul discussed in line with Castiglione's *The Book of Courtier* (Deats 1975: 68). More than this, the play is depicted to be a personal piece of work as Fussell (1975: 102) upholds that "[w]hatever specific topical allusions the play may conceal, the role of Endimion as a poet-lover in service to Cynthia surely suggests a pastoral mask for the young playwright in service to his queen". Therefore, the play can be regarded as a kind of compliment for the Queen although Lyly (1996: 78) elucidates in his prologue to the play that his work is just an invention of the mind, and this story of the man in the moon should be simply received by its audience and reader. However, an attentive analysis of the play pinpoints Lyly's careful approach, his "symmetrical grouping of parts" (Bradbrook 1973: 62) or his Euphuistic style which refers to "parallels, logical structures, and syntactic oppositions, through which a thing may be defined by its opposite, or two things may be held in equilibrium, or one thing may be seen to possess contrary properties within it" (Bevington 1996: 46). The complex dynamics between different couples and pairs of the play is constructed through a web of conflicts considering the fact that characters are juxtaposed in a string of distinct plots. Lyly's lateral predicament in the play, according to Bevington (1996: 46), "explore[s] antithetical issues of love and honour, love and friendship, carnality and chastity, perfidy and constancy, sovereignty and service, reason and passion, masters versus servants, men versus women, and the like". Although such a list of opposing elements can be extended within the analysis of the play, it should be noted that the conflicts are resolved, and the play comes to

the point of a reconciliation through Cynthia's intervention in the end. The frame of this paper is to highlight certain binaries presented in Lyly's *Endymion* in terms of the use of mythology and history, female stance and different types of love.

In the "Prologue," Lyly (1996: 78) declares that "[w]e present neither comedy, nor tragedy, nor story, nor anything, but that whosoever heareth may say this: 'Why, here is a tale of the Man in the Moon'". Yet the first part of the title already conditions the audience / reader, recalling the mythological story of Endymion. In fact, myths, fantastic narratives of people to comprehend the unknown, are a part of "nonfactual storytelling" in which "[t]he form of the tale is not produced by reality" (Burkert 1979: 3). Therefore, the playwright initially constructs his play upon a fictional figure Endymion with whom the moon goddess Selene is said to fall in love, but this love somehow leads him to sleep eternally whether upon Selene's plan or Zeus' intervention (Schuddeboom 2005: 475). Lyly's play, hence, embarks on this myth in that Endymion adores Cynthia as he tells his friend Eumenides that he is "settled either to die or possess the moon herself" (Lyly 1996: 1.1.18-19). He defines Cynthia as the moon from the very first scene of the play when he depicts his beloved with the image of the moon: "O fair Cynthia, why do others term thee unconstant whom I have ever found unmovable? [. . .] There is nothing thought more admirable or commendable in the sea than the ebbing and flowing; and shall the moon, from whom the sea taketh this virtue be accounted fickle for increasing and decreasing?" (Lyly 1996: 1.1. 35-45). Different from the tale, however, Cynthia in the play does not correspond to Endymion's love. In contrast, he is observed to involve in an affair with another woman called Tellus whose jealousy of Cynthia causes her to use black magic to make Endymion sleep for forty years. The spell is broken upon Cynthia's kiss of Endymion who grows old in such a long time span although she does not respond to his love. According to Thomas (1978: 36-38)), Lyly's portrait of Enydmiion is inspired by some versions of the same myth in that the playwright is

claimed to combine and adapt four different descriptions of Endymion. Thomas (1978: 37-38) especially focuses on the sketch of the mythical figure drawn in Pliny's *Natural History* in which Endymion is said to be "the moon's lover, not her beloved", and his interest in the moon enables him to discover lunar movements. Yet the playwright's employment of the myth can be regarded as his allegorical means to develop topical content of his play. Bond (1967: 9) suggests that "it is obvious that the materials afforded by the classical myth, the perpetual sleep and the kiss of Cynthia were insufficient for a play; and what Lyly has done is to weave around this beautiful picture and allegorical drama of Court-life whose action has no place nor counter-part at all in the myth". That is to say, Lyly digs into the historical material in a way that he appears to veil his references to the real stories of certain figures in his use of fantastic story.

To put it simply, history refers to "a form of the narration of past events" (Seters 1983: 1) and derives its source from the record of real life occurrences. As reported by Bozio (2016: 59), "Lyly's dramatic reconceptualization of the court has led [some] scholars to undertake a topical reading of *Endymion* in attempting to identify historical analogues for the play's major characters". In other words, Lyly is claimed to depend on certain factual details albeit his mythological component in the sense that he fuses historical data with artistic and aesthetic venture. Accordingly, Bond (1967) advocates the idea that

[t]he Moon-Goddess becomes a queen surrounded by her Court; the Greek shepherd, her favourite courtier. As the double subject of this Court-allegory Lyly takes the two salient features in the domestic history of the reign (1) the rivalry between Elizabeth (Cynthia) and Mary of Scotland (Tellus); (2) the Queen's perennial affection for, and temporary displeasure (in 1579) with, Robert Dudley, Earl of Leicester (Endymion); a sufficient warrant for the dramatic connexion of the two being supplied in the match actually contemplated between Mary and Leicester in 1563-1565. This double subject is supplemented by two subordinate and connected subjects (1) the quarrel between the Earl and

Countess of Shrewsbury (Geron and Dipsas); (2) the relations of Sir Philip Sidney (Eumenides) with his uncle Leicester and his love Penelope Rich, née Devereux (Semele); while several other personages more or less prominent are introduced. (p. 9)

As can be observed, the court of the Queen sways Lyly's dramatic creation in which the playwright puts the powerful monarch on a pedestal in a tactful manner. Symonds (1967: 413) pinpoints that Lyly pays homage to Elizabeth I in his works, and *Endymion* particularly celebrates "her loftiness and unapproachable virginity". Indeed, Robert Dudley, a courtier in the service of Elizabeth I, is acknowledged with his intimacy with the Queen for a long time as a courtly rumour in the second half of the 16th century (Doran 1996: 45). Yet Dudley was already married although his attempt to pursue the Queen never ended. The complex relationship between the Earl and the Queen, along with his wife, is mirrored by Lyly in the love triangle of Endymion, Cynthia and Tellus. On the one hand, Endymion discloses that "[y]ou know, fair Tellus, that the sweet remembrance of your love is the only companion of my life, and thy presence my paradise, so that I am not alon when nobody is with me, and in heaven itself when thou art with me" (Lyly 1996: 2.1. 60-64). On the other hand, he cannot deny his admiration for Cynthia in that Tellus evidently expresses that "I see thou [Endymion] art now in love with Cynthia" (Lyly 1996: 2.1. 103). However, as in the real life, Cynthia does not reciprocate Endymion's love. In her association with Cynthia as the moon, Elizabeth I in Lyly's work is

Accentuated by her remoteness; her appearance is preceded by references to her distant heavenly residence. The resemblance between Cynthia and Elizabeth is central to [the play's] function as courtly compliment and to [the] self-conscious construction of an allegory about the contemporary court. Thus, in *Endymion*, Lyly inverts the mythic romance between Cynthia and Endymion – in Ovid, the goddess falls in love with the man whereas in Lyly's version, the man is

enamoured of the goddess – in order to harmonize with Elizabeth’s anti-marriage rhetoric. (McCarthy 2003: 17)

From this vantage point, Tellus stands for Dudley’s wife whereas Cynthia becomes the real object of desire for Endymion on the grounds that she represents the Queen. Although Cynthia appreciates Endymion’s devotion in the play, she aptly declares that “Endymion, this honourable respect of thine shall be christened ‘love’ in thee, and my reward for it ‘favour’” (Lyly 1996: 5.4. 177-78).

On another level, the historical framework veiled by the mythological narration alludes to the political rivalry between Elizabeth I and Mary Queen of Scots. “What then would an audience in early 1588 make of Tellus, Cynthia’s chief rival?” asks Bevington (1996: 29), and he further contemplates that Tellus may impersonate Mary, Elizabeth’s enemy, since she threatened her power on the throne considering the fact that “[a]s long as Mary lived, hopes of a Catholic succession lived with her, for she was a direct descendant of Henry VII’s daughter Margaret and James IV of Scotland” (Bevington 1996: 29). Although Tellus is a lady-in-waiting in Cynthia’s court, she becomes jealous of her lady out of her love for Endymion, and when her plot is revealed by Cynthia, she has to accept the respectable woman’s punishment for her to forget Endymion and court Corsites in the end (Lyly 1996: 5.4. 250-68).

Within the encounter of Cynthia and Tellus, the play delves into the conflict between two opposite women and problematises their different female stances. First of all, Cynthia of divine spirit is an idealised female figure whose beauty is worshipped by Endymion:

Tell me, Eumenides, what is he that, having a mistress of ripe years and infinite virtues, great honours and unspeakable beauty, but would wish that she might grow tender again, getting youth by years and never-decaying beauty by time, whose fair face neither the summer’s blaze can scorch nor winter’s blast chap, nor the numbering of years breed altering of colours? Such is my sweet Cynthia, whom

time cannot touch because she is divine, nor will offend because she is delicate. (Lyly 1996: 1.1. 59-68)

Yet it is not only about Cynthia's physical appearance that fascinates those around her, but also her merits that worth praising in the play. She is actually the embodiment of perfect government and control as her influence is boundless, "always wavering in her waxing or waning, that [their] bodies might the better be governed, [their] seasons the dailier give their increase" (Lyly 1996: 3.4. 185-87). Therefore, her power is constructive, and her "virtues, being all divine, must needs bring things to pass that be miraculous" (Lyly 1996: 3.4. 190-92). In this way, she is rendered as a splendid ruler who "performs divine functions in the last act as she judges, dispenses mercy, uncovers truth, rewards, cures, and orders" (Gannon 1973: 196). Although Cynthia does not involve in a passionate affair with Endymion, this chaste woman does not hesitate to kiss the sleeping man out of a sense of responsibility, saying:

I will not be so stately, good Endymion, not to stoop to do thee good; and if thy liberty consist in a kiss from me, thou shalt have it. And although my mouth hath been heretofore as untouched as my thoughts, yet now to recover thy life [. . .] I will do that to Endymion which yet never mortal man could boast of herefore, nor shall ever hope for hereafter. (Lyly 1996: 5.1. 22-29)

After Endymion's wake up and Cynthia's restoration of his youth, the ideal woman both punishes and rewards those at her court in a way that she embodies the ideals of peace, justice and mercy in the play. Therefore, her portrait as a powerful female figure is glorified throughout Lyly's dramatic work.

On the other hand, Cynthia is juxtaposed with Tellus and Dipsas whose representations challenge perfect womanhood that the moon goddess denotes. Wilson (1970: 125) suggests that Tellus is thoroughly "Lyly's only attempt to embody the evil principle in woman – a hint for the construction of that marvellous portrait of another Scottish queen,

the Lady Macbeth, which Lyly just before his death in 1606 may have seen upon the stage”. In contrast to self-control of Cynthia, Tellus is motivated by her jealousy and hatred in that she is enraged with the idea of taking revenge from Endymion: “What revenge may be devised so full of shame as my thoughts are replensihed with malice? Tell me, Floscula, if falseness in love can possibly be punished with extremity of hate. As long as sword, fire, or poison may be hired, no traitor to my love shall live unrevenged” (Lyly 1996: 1.2. 3-7). Tellus cannot stand the idea of being deceived by Endymion who admires another woman so she is determined to retaliate for her grievance by making her beloved suffer. While such an attitude implies that Tellus is bound to ambitions and anger of humans, her portrait is quite distinct from the depiction of Cynthia who is ready to show forgiveness.

Moreover, Dipsas appears to be an opposite female figure for Cynthia who uses her power for good conduct. When Tellus wants her to use witchcraft for Endymion’s love, Dipsas declares her limited and malevolent abilities and states that “I differ from the gods, that I am not able to rule hearts; for, were it in my power to place affection by appointment, I would make such evil appetites, such inordinate lusts, such cursed desires, as all the world should be filled both with superstitious heats and extreme love” (Lyly 1996: 1.4. 26-31). Accordingly, Dipsas is “called the Black Saint and darkens the world of which she is a part. Her actions lead to the ravages of time and the cruelty of mortality” whereas “Cynthia is the moon, shining light upon the earth. From her fall the effects of Truth and Eternality” (Weltner, 1971: 155). Therefore, Dipsas is related to the dark side of magical power, but she cannot surpass Cynthia’s heavenly stance and takes her place among those who submit the last decision of the fair lady.

With regards to the essence of Lyly’s mythological and historical sources as well as the motivations of the characters that determine their stance, it can be observed that the idea of love dominates the thematic concern of the play. Yet the playwright is still pledged to the dichotomical structure in that he presents two different

versions of love. The play initially advocates the idea that Endymion probably involves in a kind of physical love with Tellus as she questions his loyalty to her. Although Tellus is desperately in love, it can be realised that Endymion in this affair is “perjured, treacherous, forsworn, misogynistic, and sanctimonious. [. . .] The play hints strongly that Endymion has had a carnal relationship with Tellus; in allegorical terms, she represents the trammels of the flesh in a familiar contest of body and soul” (Bevington 1996: 19). However, his emotional tie with Cynthia goes beyond the boundaries of physical love even though his discourse is claimed to eroticise Cynthia’s image (Knoll 2014: 169). As his love for Cynthia grows deeper, Endymion isolates himself from the rest and yearns for a kind of ideal union with his beloved. Although he endeavours to possess the moon in the beginning of the play which can be redeemed as “a kind of affection that blends contemplative ambition with erotic fixation” (Bozio 2016: 56), he is later observed to go beyond bodily desires considering that his sleep for forty years enables him to develop a new phase of love. His inactive state of sleeping forms his self as an ideal lover which is indicated in the following argument:

Staidness is constancy, and it is this quality Cynthia desires to foster in Endymion just as he quests for constancy through his adoration of her. He must learn constancy through his adoration of her. He must learn constancy through being ‘stayed’, hindered in his inappropriate desire for more than ‘the compass of his fortunes can allow. The soul can learn to love God only by striving for the perfect selflessness that God represents; the ideal subject can learn how to be a perfect courtier only through self-abnegating obedience that puts aside all petty self-interest. In these terms that are at once romantic, moral, religious, and political, sleep becomes at its best a secret life of contemplation. [Only then] Cynthia at last pronounces him worthy of acceptance. [. . .] The contemplative man is finally subsumed into the complete courtier. (Bevington 1996: 24)

To put it differently, Endymion goes through the process of Neo-Platonic love and learns to adore the remote glorified lover without the boundaries of physicality. Therefore, when he wakes up from a long sleep, he immediately remembers the name of Cynthia even though he cannot recall his own identity: “Thy name I do remember by the sound, but thy favour I do not yet call to mind. Only divine Cynthia, to whom time, destiny, and death are subject, I see and remember, and in all humility I regard and reverence” (Lyly 1996: 5.1. 60-64).

On the brink of the analysis of Lyly’s *Endymion*, it can be endorsed that the playwright establishes his work on the complex web of opposing characters, contrasting ideals and fusing binaries. While the fictional ground of Endymion’s myth is converged on the historical details about the monarch of Lyly’s time, the dramatist expands on the representation of female figures, albeit their stereotypical stance. He also combines the action and characters of his play in the common ground of the theme of love where the figure of Endymion is depicted to improve himself in his approach to this powerful feeling. As all eventually ends well, *Endymion* comes to the point of reconciling conflicts and juxtapositions in the end.

BIBLIOGRAPHY

Primary Source

Lyly, J. (1996). *Endymion*. David Bevington (ed.). Manchester: Manchester UP.

Secondary Sources

Bevington, D. (1996). Introduction, *Endymion* (pp.1-72). By John Lyly. Manchester: Manchester UP.

Bond, R. W. (1967). Introduction, *The Complete Works of John Lyly* (pp.1-15). By John Lyly. Vol. III. Oxford: Clarendon P.

- Bozio, A. (2016). The Contemplative Cosmos: John Lyly's *Endymion* and the Shape of Early Modern Space. *Studies in Philology*, 113(1), 55-81.
- Bradbrook, M. C. (1973). *The Growth and Structure of Elizabethan Comedy*. Cambridge: Cambridge UP.
- Burkert, W. (1979). *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*. Berkeley: U of California P.
- Deats, S. (1975). The Disarming of the Knight: Comic Parody in Lyly's *Endymion*. *South Atlantic Bulletin*, 40(4), 67-75.
- Doran, S. (1996). *Monarchy and Matrimony: The Courtships of Elizabeth I*. London: Routledge.
- Fussell, B. H. (1975). *Tragicomedy in Lyly, Shakespeare, and Jonson*. Unpublished Dissertation. State University of New Jersey.
- Gannon, C. C. (1973). *John Lyly's Endymion: From Myth to Allegory*. Unpublished Dissertation. University of California.
- Knoll, G. (2014). How to Make Love to the Moon: Intimacy and Erotic Distance in John Lyly's *Endymion*. *Shakespeare Quarterly*, 65(2), 164-79.
- Knox, J. B. L. (2009). Molière: An Existential Vision of Authenticity in Man Across Time. J. Stewart (ed.), *Kierkegaard and the Renaissance and Modern Traditions* (pp.125-36). Cornwall: Ashagate.
- Kuritz, P. (1988). *The Making of Theatre History*. New Jersey: Prentice Hall.
- Mackenzie, A. M. (1971). *The Playgoer's Handbook to English Renaissance Drama*. New York: Cooper Square P.
- McCarthy, J. H. (2003). Ben Jonson and the Boy Company Tradition. *Journal for Early Modern Cultural Studies*, 3(1), 1-49.

- Schuddebroom, F. (2005). *Gods, Goddesses, and Mythology*. Vol. 4. New York: Cavendish.
- Scragg, L. (2003). Introduction, *John Lyly: Selected Prose and Dramatic Work* (pp. vii-xxiii). By John Lyly. New York: Routledge.
- Seters, J. V. (1983). *In Search of History: Historiography in the Ancient World and the Origins of Biblical History*. New Haven: Yale UP.
- Symonds, J. A. (1967) *Shakespeare's Predecessors in the English Drama*. New York: Cooper Square P.
- Thomas, S. D. (1978). *Endimion and Its Sources. Comparative Literature*, 30(1), 35-52.
- Weltner, P. N. (1971). *Translated Mortality: John Lyly's Visionary Theater*. Unpublished Dissertation. Indiana University.
- Wilson, J. D. (1970). *John Lyly*. New York: Haskell P.

Anlı, İrem ve Yeşim Can (2017). "Alkol Kullanım Bozukluklarında Erken Dönem Uyumsuz Şemaların Üstesinden Gelme Biçimleri: Şema Terapi Çerçevesinde Bir Araştırma". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 32, s. 15-31.

DOI: 10.21550/sosbilder.297693

ALKOL KULLANIM BOZUKLUKLARINDA ERKEN DÖNEM UYUMSUZ ŞEMALARIN ÜSTESİNDEN GELME BİÇİMLERİ: ŞEMA TERAPİ ÇERÇEVESİNDE BİR ARAŞTIRMA

İrem ANLI*

Yeşim CAN**

Gönderim Tarihi: Mayıs 2016

Kabul Tarihi: Kasım 2016

ÖZET

Amaç şema terapi açısından alkol kullanım bozukluğunun nedenlerini araştırmaktır. Yöntem: Çalışmaya 248 kişi katıldı. Katılımcı grubu Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim Araştırma Hastanesi, Alkol ve Madde Bağımlılığı Araştırma Tedavi ve Eğitim Merkezi'nde (AMATEM) yatan alkol kullanım bozukluğu tanısı almış 168 erkek hastadan, karşılaştırma grubu alkol kullanım bozukluğu olmayan ve herhangi bir psikiyatrik tanısı bulunmayan, toplumdaki tesadüfi olarak seçilen 80 erkekten oluştu. Katılımcılara Sosyodemografik Veri Formu, Young Rygh Kaçınma Ölçeği ve Young Telifi Ölçeği verildi. Sonuçlar: Alkol kullanım bozukluğu olan bireylerin şema kaçınma ve şema telifi puanlarının kontrol grubuna göre yüksek olduğu bulundu. Tartışma: Alkol kullanım bozukluğuna şema terapi çerçevesinde yaklaşmak, kişilerin alkol alınımına sebep olan şema sürdürücü stilin anlaşılmasını ve daha iyi bir tedavinin sağlanmasını sağlayacaktır.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Bilim Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, iremanli@superonline.com

** Uzm. Dr., Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim Araştırma Hastanesi, Alkol ve Madde Bağımlılığı Araştırma Tedavi ve Eğitim Merkezi (AMATEM)

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

Anahtar Sözcükler: *Alkol kullanım bozukluğu, şema terapi, uyumsuz şema, tedavi*

Types of Early Maladaptive Schema Coping Styles in Alcohol Use Disorders: A Research on the Perspective of Schema Therapy

ABSTRACT

The aim is to evaluate the relationship between alcohol use disorders and schema coping styles. Method: 248 people were. Subject group were consisted with 168 men inpatients of Bakırköy Training and Research Hospital for Psychiatry Neurology and Neurosurgery, Alcohol and Drug Research, Treatment and Training Center (AMATEM) who were diagnosed as alcohol use disorders and 80 men control group without any problems related to alcohol use or any other psychiatric diagnosis and selected randomly. Data collection tools were Young Rygh Avoidance Inventory, Young Compensation Inventory and Sociodemographic Data Form. Results: Schema avoidance and schema compensation scores of the people who have alcohol use disorders were significantly higher than the control group. Discussion: Understanding of alcohol use disorders in terms of schema therapy could be very useful tool for understanding of the reason of schema coping styles of this people and this will provide better treatment.

Key Words: *Alcohol use disorders, schema therapy, maladaptive schema, treatment*

Günümüzde alkol kullanım bozuklukları toplumların en önemli sağlık sorunlarından biri haline gelmiştir. Alkol kullanım bozuklukları, madde kullanımı ile ilgili bozukluklardan en sık görülenlerdendir ve hem dünya genelinde hem de ülkemizde giderek artan oranlarda karşımıza çıkmaktadır (Rockvill 2011; Ögel, Tamar, Çorapçioğlu vd. 2001). Ayrıca alkol kullanımındaki artışın bedensel, ruhsal ve toplumsal açıdan birçok sorunu da beraberinde getirdiği bilinmektedir (Griffits 2014). Literatüre bakıldığında bağımlılık davranışının neredeyse her zaman tamamen psikolojik bir belirti olduğu görülmektedir (Dodes 2009). Alkol kullanım bozukluğunda çok nedenli ve karmaşık bir davranış örüntüsü ortaya çıkmaktadır (Griffith ve Larkin 2004). Bozukluğun sebeplerine dair sıklıkla karşımıza çıkan açıklama erken dönemde yaşanan travmatik deneyimlerin yetişkinlikte travma sonrası

stres bozukluğuna yol açması ve bu durumun da alkol kullanım bozukluğuna neden olmasıdır (Wu vd. 2010; Evren vd. 2011). Tekrarlayıcı olduğunda çocukluk çağında kötüye kullanım ve ihmal alkol ya da alkol dışı madde kullanım bozukluğu da dâhil olmak üzere yetişkinlik dönemindeki birçok psikiyatrik bozuklukla ilişkilendirilmektedir (Wu vd. 2009; Simpson ve Miller 2002).

Alkol Kullanım Bozuklukları ve Erken Dönem Uyumsuz Şemaların Üstesinden Gelme

Erken dönem uyumsuz şemalar çocuğun erken bebeklik dönemindeki deneyimleri ile mizacı arasındaki etkileşimden kaynağını alır (Rafaeli vd. 2011). Young'un Şema Kuramı'na göre, çocukluğunda toksik etkisi olan deneyimler yaşamış olan kişinin "erken dönem uyumsuz şemalar" olarak adlandırılan, işlevsiz karakter özellikleri olacaktır (Trincas vd. 2014). Çocuğun ailesinin dinamikleri ya da ailesine ilişkin temsilleri, onun erken dönemdeki dünyasının dinamiklerini yansıttığından; ebeveynler ve yaşamın erken dönemlerinde ebeveynlerle yaşanan etkileşimler büyük önem taşımaktadır (Young vd. 2003). Erken dönem uyumsuz şemaların oluşumuna katkısı olabileceği düşünölen dört temel erken çocukluk dönemi yaşam deneyimi ise şu şekilde sıralanabilir; ihtiyaçların zarar verici biçimde engellenmesi, travmatizasyon veya kurbanlaştırma, ihtiyaçların gereğinden fazla karşılanmaya çalışılması ve seçici içselleştirme veya önemli kişilerle seçici özdeşim kurma (Young vd. 2003). Erken dönem uyumsuz şemaları sürdürmeye yarayan bazı baş etme stilleri de kişinin bu uyumsuz şemalarına saplanıp kalmasına neden olur. Şema teslimi, şema aşırı telafisi ve şema kaçınması şemaları sürdüren uyumsuz başa çıkma stilleridir. Şema teslimi şemayı güçlendiren ve sürekli kılan düşünsel, davranışsal veya duygusal stratejileri kapsamaktadır. Şema kaçınmasında kişiler şemayı canlandıracak her türlü uyarandan kaçınırlar. Aşırı telafi başa çıkma stilinde ise kişiler şemanın tersini ortaya koyacak duygu, düşünce ve davranışlarda bulunurlar (Young ve Lindemann 2002). Şema terapi temel olarak kişilik bozukluklarının tedavisi için yapılandırıldığından

dolayı alkol kullanım bozukluğu olan bireylerin kişilik yapılanmalarını anlamak önemlidir. (Young vd. 2003). Psikolojik kuramlar alkol ve madde kullanım bozukluklarını kişisel ihtiyaçların karşılanması ya da kişisel problemlerin telafisi olarak görmektedir (Yeltepe 2010). Araştırmalarda “alkol bağımlısı kişilik” olarak tanımlanabilecek hastalık öncesi özgün bir kişilik özelliği bulunmamasına rağmen; bağımlılarda ego zayıflığı ve kendine saygıyı sürdürme güçlüğü gibi birtakım sorunların varlığından söz edilmiştir (Gabbard 1994).

Literatüre bakıldığında araştırmalar, alkol kullanım bozukluğu olan bireylerin çoğunun erken dönem uyumsuz şemalara sahip olduğunu göstermektedir (Roper vd. 2010; Shorey vd. 2012). Örneğin, Roper ve arkadaşlarının (2010) alkol bağımlıları ile gerçekleştirdiği bir çalışmada kendini feda, yüksek standartlar / aşırı eleştiricilik ve hak görme şema boyutları dışında diğer tüm şemalarda (terkedilme, güvensizlik, duygusal yoksunluk, utanç, sosyal izolasyon, bağımlılık, zarar görmeye açıklık, gelişmemiş kendilik, başarisızlık, kötümserlik, ceza görme, kendini kontrol yeteneği, itaat, duygusal ketlenme ve onay arama) kontrol grubuna göre anlamlı şekilde yüksek puanlar elde edilmiştir. Ayrıca son dönemlerde yapılan araştırmalar B kümesi kişilik bozukluğu ile alkol kullanım bozukluğu arasında yüksek oranda ilişki kurmaktadır. B kümesi Kişilik bozuklukları eksen 1 tanılarıyla birliktelik gösterdiğinde terapide oluşan direnç artmaktadır. Bu durum da tedaviye başvuran alkol kullanım bozukluğu olan bireylerin tedaviyi yarıda kesme ya da reddetme davranışlarını açıklamaktadır (Shorey vd. 2014).

Bu çalışmanın önemi alkol kullanım bozukluğu olan bireylerin erken dönemde oluşmuş uyumsuz şemalarını sürdürücü baş etme stillerinin tespit edilmesi ve tedavi sürecinde bireyin kendisini ve sıkıntısını daha iyi anlamlandırabileceği çeşitli yöntemlerin geliştirilebilmesine olanak sağlayabilecek olmasıdır. şema terapi kuramının temeli olan erken dönem uyumsuz şemaların gelişimlerinin alkol kullanım bozukluğunun etiyolojisinde önemli rol oynadığı dşnlen psikososyal faktörlerle gösterdiği paralellik göz önüne

alındığında, Şema Modelinin özgün olarak bu bozukluğun etiyojisi ve doğasının anlaşılmasında önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir. Araştırmanın amacı, alkol kullanım bozukluğuna özgü, olumsuz kişilerarası etkileşimler sonucu oluşan erken dönem uyumsuz şemaların yetişkinlik yaşamında da sürmesini sağlayan başa çıkma tarzlarının belirlenmesidir.

METOD

Örneklem

Çalışma, Kasım 2014 - Haziran 2015 tarihleri arasında Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim Araştırma Hastanesi, Alkol ve Madde Bağımlılığı Araştırma Tedavi ve Eğitim Merkezi'nde (AMATEM) yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini araştırmaya gönüllü olarak katılan, AMATEM'de yatarak takip ve tedavi edilmekte olan ve DSM-5'e göre Alkol Kullanım Bozukluğu tanısı almış 168 erkek hasta ve karşılaştırma grubu olarak alkol kullanımına bağlı herhangi bir sorunu ve herhangi bir psikiyatrik tanısı olmayan, hasta yakınlarından tesadüfî seçilen 80 erkek olmak üzere toplam 248 kişiden oluşmaktadır. Çalışma grubuna sosyodemografik veri formu, Young Rygh Kaçınma Ölçeği ve Young Telafi Ölçeği verilmiştir. Araştırma grubu için AKB tanısı almış olmak ve karşılaştırma grubu için alkol kullanım bozukluğuna sahip olmamak ve herhangi bir psikiyatrik tanı almamış olmak, hem araştırma hem de karşılaştırma grubu için araştırmaya katılmaya gönüllü olmak, okuduğunu anlayabilecek düzeyde okuma yazma bilmek başka psikiyatrik bozukluğu ve mental retardasyonu olmamak çalışmaya dâhil edilme ölçütleri olarak belirlenmiştir. Hastalara ve kontrol grubuna çalışmanın amacının anlatıldığı ve katılımın gönüllü olduğunun vurgulandığı bir Aydınlatılmış Onam Formu verilmiş, okumaları sağlanıp imzalatılmıştır. Gizlilik ilkesine sadık kalınacağı uygun bir dille anlatılmıştır. Araştırma öncesinde Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim Araştırma Hastanesi'nin Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Sosyodemografik Veri Formu

Araştırmanın amacına uygun olarak araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Hasta ve kontrol grubunun yaşı, cinsiyeti, medeni durumu, eğitim durumu, mesleği, alkol kullanımı, gibi sosyodemografik bilgiler araştırılmaktadır.

Young - Rygh Kaçınma Ölçeği (YR-KÖ)

Envanter Young ve Rygh tarafından 1994 yılında, şema sürdürücü başa çıkma davranışlarından biri olan kaçınma davranışlarını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir (Young 2003). 40 maddeden oluşan ölçeğin kuramsal olarak önerilen 14 alt boyutu bulunmaktadır. Bu alt boyutlar şu şekilde sıralanabilir; üzüntü veren olaylar hakkında kasıtlı olarak düşünmeme, madde kullanımı, mutsuzluğun inkâr edilmesi, aşırı mantıksallaştırma ve kontrol, öfkenin bastırılması, psikosomatik semptomlar, insanlardan uzaklaşma, anıların inkâr edilmesi, uyuyarak kaçınma/enerji kaybı, aktiviteyle zihinden uzaklaştırma, kendini yatıştırma, olumsuz duyguların pasif engellenmesi, pasif zihinden uzaklaştırma ve üzüntü veren durumlardan kaçınma. Ölçek 6'dan 1'e kadar (1=Benim için tamamıyla yanlış, 6= Beni mükemmel şekilde tanımlıyor) giden likert tipi bir envanterdir ve ölçekten alınan yüksek puanlar kaçınma davranışının varlığını göstermektedir (Young 2006). Ölçeğin Türkçe adaptasyonu Karaosmanoğlu, Soygüt, Tuncer, Derinöz ve Yeroham tarafından yapılmış ve ölçeğin Türkiye'deki geçerlik - güvenilirlik çalışmaları üniversite örnekleminde Soygüt (2005) tarafından yürütülmüş ve çalışmada 6 boyut ve 26 maddeden oluşan yapının Türkçe form için uygun olduğu görülmüştür. Türk üniversite örneklemindeki çalışma sonrası oluşan boyutlar şu şekilde sıralanabilir; psikosomatizm, sıkıntıyı yok saymak, duygu kontrolü, içe çekilme, aktiviteyle zihinden uzaklaştırma ve hissizlik/duyguları bastırma. Tüm ölçek için iç tutarlık katsayısı $\alpha=.77$ bulunmuş, alt boyutların iç tutarlık katsayılarının ise $\alpha=.45-.76$ arasında değiştiği gözlenmiştir. Yarıya bölme güvenilirliği Spearman- Brown eşit olmayan yarılar katsayısı

.67'dir. YR-KÖ'nün birleşen geçerliğini ortaya koymak amacıyla ölçekten elde edilmiş test puanları ile diğer ölçekler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmış, buna göre ölçeğin Young Şema Ölçeği – Kısa Form (YŞÖ-KF) ile .51, Young Telafi Ölçeği (YTÖ) ile .37, Young Ebeveyn Ölçeği (YEBÖ)- Anne formu ile .28, YEBÖ-Baba formu ile .22, Psikolojik Belirti Tarama Testi (SCL-90-R) ile .37 düzeyinde anlamlı korelasyon gösterdiği görülmüştür.

Young Telafi Ölçeği (YTÖ)

Young tarafından geliştirilen YTÖ 48 maddeden oluşmaktadır. Ölçek öfke/düşmanlık, baskınlık, aşırı iddiacılık, tanınma ya da statüye aşırı düşkünlük, manipülasyon, istismar etme, pasif-agresif tutum ve aşırı buyurganlığa ilişkin şema sürdürücü başa çıkma davranışlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır (Young 2006). Ölçek 6'dan 1'e kadar (1=Benim için tamamıyla yanlış, 6= Beni mükemmel şekilde tanımlıyor) giden likert tipi bir envanterdir ve ölçekten alınan yüksek puanlar telafi davranışının varlığını göstermektedir (Alfasnos, 2009). Ölçeğin Türkçe adaptasyonu Karaosmanoğlu, Soygüt ve Kabul (2013) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Türkçe formu üzerinde yapılan Temel Bileşenler Analizi sonucu statü düşkünlüğü, aşırı titizlik, asilik, eleştirelilik/haklılık, aşırı bağımsızlık, kontrol edicilik/manipülatif olma, mesafelilik, kendi yönelimlilik, aşırı tepkisellik/saldırganlık ve eleştiriye tahammülsüzlük boyutlarının oluştuğu görülmüştür. Alt ölçekler için Cronbach's alpha değerleri .60 ile .81 arasındadır ve yarıya bölme güvenilirliği .88'dir. Sonuçlar ölçeğin Türkçe uyarlama için kabul edilebilir iç tutarlılığı olduğunu göstermektedir. Ayrıca ölçeğin depresyon, kaygı, obsesif – kompulsif bozuluk ve YŞÖ ile iyi birleşen geçerliliği vardır ($r = .12 - .60, p < .05$)

İstatistiksel Değerlendirme

Veriler Windows için SPSS 19.0 programında değerlendirilmiş, değişkenlerin genel olarak dağılımları için sıklık, sayısal değişkenler için bağımsız örnekler için t testi ve MANOVA, kategorik değişkenler için ki - kare testi uygulanmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0.05$

olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Çalışmaya katılan ve AKB olan hastalar sağlıklı kontrol grubu ile karşılaştırıldı. Sosyodemografik özelliklerin dağılımı değerlendirildi. İki grup yaş yönünden karşılaştırıldıklarında AKB olan grubun yaş ortalamasının (39.77 ± 7.99) kontrol grubunununkinden (39.18 ± 8.88) yüksek olduğu bulundu. (Tablo 1). Eğitim süreleri açısından karşılaştırıldığında; iki gruptan AKB olan grubun eğitim süresi (9.30 ± 3.76) ile kontrol grubunun eğitim süresi (9.34 ± 4.72) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı saptandı (Tablo 1). Çalışma durumu değerlendirildiğinde gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<0.01$). Farklılığın kaynağının tespiti için Z testi yapılmıştır. Buna göre; kontrol grubunda düzenli çalışanların oranları AKB olan gruba göre yüksektir (Z-Skor=3.54, $p<0.001$). Medeni durum değerlendirildiğinde kontrol grubunda evlilerin AKB olan grupta ise boşanmışların oranı yüksek bulundu (Tablo 2).

AKB olan ve sağlıklı kontrol grubu Young Telafi Ölçeği açısından değerlendirildiğinde; AKB olanların kontrol edicilik, aşırı bağımsızlık, manipülasyon, kendi yönelimlilik ve eleştiriye tahammülsüzlük puan ortalamaları, kontrol grubuna göre istatistiksel anlamda anlamlı düzeyde yüksektir ($p<0.001$) (Tablo3)

AKB olan ve sağlıklı kontrol grubu Young – Rygh Kaçınma Ölçeği açısından değerlendirildiğinde; AKB olanların psikosomatik semptomlar, üzüntü veren olaylar hakkında kasıtlı olarak düşünmeme, aşırı mantıksallaştırma ve duyguları kontrol, insanlardan uzaklaşma ve kendini yatıştırma puanları kontrol grubuna göre istatistiksel anlamda anlamlı düzeyde yüksektir ($p<0.001$) (Tablo 4).

Tablo 1: Alkol kullanım bozukluğu olanlarla kontrol grubunun yaş ve eğitim durumu özellikleri

	Alkol Kullanım Bozukluğu n=168		Kontrol Grubu n=80		t	p
	Ortalama	SS	Ortalama	SS		
Yaş	39.77	7.99	39.18	8.33	0.53	0.59
Eğitim Süresi	9.30	3.76	9.34	4.72	-0.82	0.95

*P<0.05

Tablo 2: Alkol kullanım bozukluğu olanlarla kontrol grubunun medeni durumu ve çalışma durumu özellikleri

	Alkol Kullanım Bozukluğu n=168		Kontrol Grubu n=80		χ^2	sd	p
	%	%	%	%			
Çalışma durumu					55.113	5	<0.001*
Çalışmıyor	32	19.0	2	2.5			
Düzenli çalışıyor	67	39.9	69	86.2			
Düzensiz çalışıyor	50	29.8	4	5.0			
Emekli	18	10.7	3	3.8			
Öğrenci	1	0.6	2	2.5			
Medeni Durum					11.119	2	<0.003*
Bekar	39	23.2	13	16.2			
Evli	88	52.4	59	73.8			
Boşanmış/Dul	41	22.4	8	10.0			

Tablo 3: Alkol kullanım bozukluğu grubu ile sağlıklı kontrollerin Young Telafi Ölçeği puan ortalamalarının karşılaştırılması

	Alkol Kullanım Bozukluğu		Kontrol		V ^(s)	F(1,247)	p
	N=168		N=80				
	Ortalama	SS	Ortalama	SS			
Statü Düşüklüğü	21.74	7.10	20.87	7.27		0.395	0.530
Asilik	12.28	4.41	10.70	5.43		4.854	0.028
Kontrol Edicilik	24.75	5.73	22.25	6.77		9.024	0.003*
Aşırı Bağımsızlık	18.95	4.75	15.43	4.40		39.833	<0.001*
Manipülasyon	15.17	4.85	12.12	5.26	0.179	13.588	<0.001*
Kendi Yönelimlilik	8.95	3.05	7.73	3.37		8.577	0.004*
Eleştiriye Tahammülsüzlük	8.60	2.94	6.51	3.08		39.242	<0.001*
Mesafelilik	10.33	2.99	9.57	2.27		2.822	0.094

*Bonferroni düzeltmesi ile anlamlılık sınırı <0.006 olarak belirlenmiştir.

İki grubun Young Telafi Ölçeği alt ölçeklerinden aldıkları puanlar tek yönlü MANOVA ile değerlendirilmiştir. Hata varyanslarının eşitliği varsayımı kontrol etmek için Levene's testi yapılmıştır. Tüm altölçeklerde bu varsayımın karşılandığı görülmüştür. Kovaryans matrislerinin eşitliğini denetleyen Box's M değeri istatistiksel olarak anlamlıdır (Box's M=109.05, F(36, 163151)=2.937, p<0.001). Bu nedenle MANOVA'nın kovaryansların eşitliği varsayımı ihlal edildiğinden, bu tip bir ihlale karşı daha dayanıklı olan multivariate test olarak Pillai's Trace kullanılmıştır. Buna göre; gruplar arasında altölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır (V^(s)=0.179, F_(8, 239)=8.694, p<0.001, kısmi η^2 =0.18).

Tek yönlü MANOVA sonuçları istatistiksel olarak anlamlı olarak bulunduğundan Univariate test sonuçları incelenmiştir. Bu sonuçları değerlendirilmesinde tip I hatayı azaltmak için Bonferroni düzeltmesi(0.05/bağımsız değişken sayısı) kullanılmıştır. Bu nedenle tüm karşılaştırmalarda anlamlılık düzeyi $p < 0.006$ (0.05/8) olarak kabul edilmiştir. Buna göre kontrol edicilik, aşırı bağımsızlık, manipülasyon, kendi yönelimlilik ve eleştiriye tahammülsüzlük telafi biçimlerinde AKB grubunun aldığı puanlar kontrol grubundan istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksektir.

Tablo 4: Alkol kullanım bozukluğu grubu ile sağlıklı kontrollerin Young – Rygh Kaçınma Ölçeği puan ortalamalarının karşılaştırılması

	Alkol Kullanım Bozukluğu		Kontrol		V ^(s)	F(1,247)	p
	N=168		N=80				
	Ortalama	SS	Ortalama	SS			
Psikosomatik Semptomlar	18.88	7.95	15.35	6.71		15.727	<0.001*
Kasıtlı Düşünmeme	13.75	4.11	14.92	4.58		8.945	0.003*
Duyguları Kontrol	17.82	3.61	15.42	4.14		10.906	0.001*
İnsanlardan Uzaklaşma	12.91	3.22	10.03	3.69		35.789	<0.001*
Kendini Yatıştırma	10.02	3.01	7.78	3.01		19.424	<0.001*

*Bonferroni düzeltmesi ile anlamlılık sınırı <0.01 olarak belirlenmiştir

İki grubun Young-Rygh Kaçınma Ölçeği alt ölçeklerinden aldıkları puanlar tek yönlü MANOVA ile değerlendirilmiştir. Hata varyanslarının eşitliği varsayımı kontrol etmek için Levene's testi yapılmıştır. Tüm altölçeklerde bu varsayımın karşılandığı görülmüştür. Kovaryans matrislerinin eşitliğini denetleyen Box's M değeri istatistiksel olarak anlamlıdır (Box's M=58.395, F(15, 190348)=3.818, $p < 0.001$). Bu nedenle MANOVA'nın kovaryansların eşitliği varsayımı

ihlal edildiğinden, bu tip bir ihlale karşı daha dayanıklı olan multivariate test olarak Pillai's Trace kullanılmıştır. Buna göre; gruplar arasında altölçek puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmaktadır ($V^{(s)}=0.168$, $F_{(5, 242)}=12.998$, $p<0.001$, kısmi $\eta^2=0.17$).

Tek yönlü MANOVA sonuçları istatistiksel olarak anlamlı olarak bulunduğundan Univariate test sonuçları incelenmiştir. Bu sonuçları değerlendirilmesinde tip I hatayı azaltmak için Bonferroni düzeltmesi(0.05/bağımsız değişken sayısı) kullanılmıştır. Bu nedenle tüm karşılaştırmalarda anlamlılık düzeyi $p<0.01$ (0.05/5) olarak kabul edilmiştir. Buna göre psikosomatik semptomlar, duyguları kontrol, insanlardan uzaklaşma ve kendini yatıştırma alt ölçeklerinde AKB grubunun aldığı puanlar kontrol grubundan istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksek olup, kasıtlı düşünmeme alt ölçeğinde kontrol grubunun puanları istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksektir($p<0.01$).

Tartışma

Araştırmada AKB'de görülen erken dönem uyumsuz şemaları sürdürücü, “şema kaçınma” ve “şema telafi” başa çıkma davranışları incelenmiştir. Şema Modeli, temelde erken dönem uyumsuz şemalara dayanan bir ebeveynlik - psikopatoloji ilişkisi vurgulamaktadır. Buna göre model, temel bağlanma figürlerine ilişkin yaşantılarla çeşitli psikopatolojiler arasındaki ilişkiyi, erken dönem uyumsuz şemaların aracı rolü aracılığıyla ortaya koymaktadır. Temelde erken çocukluk dönemlerinde travmatik deneyimlere maruz kalan kişilerin uyumsuz şema yapıları gelişmektedir (Young vd. 2003). Oluşmuş olan bu uyumsuz şemalarla baş edebilmek için yetişkinlik yaşamında geliştirilen bazı stiller ise söz konusu şemalara takılı kalmaya sebep olur ve sağlıksız bir tutumdur. Erken dönem uyumsuz şemalar anıları, duyguları ve beden duyularını içerirken; bu şemalarla baş etme stilleri davranışsal, bilişsel ve duygusal tepkileri içerir ve bunlar da şemaların bir parçasıdır. Belli bir şema için geliştirilmiş olan bir baş etme stratejisi yaşam boyu kalmayabilir ama şema sürekliliği olan bir durumdur

(Rafaeli vd. 2011). Erken dönem uyumsuz şemalarla baş etme için geliştirilen bu baş etme stilleri çocukken kişiyi kaygıdan uzak tutabilir ve işlevseldir; ancak kişi yetişkinlik yaşamında hala sağlıklı olan baş etme stillerini kullanmaya devam ediyorsa kişinin işlevselliği bozulur ve ortaya bir psikopatoloji çıkar (Ünal 2014). Bu çalışmada araştırılan iki temel stilden biri olan şema kaçınmasında, kişi uyumsuz şemasını hatırlatabilecek her türlü durumdan uzak durur ve şema ile ilgili duygular ve düşünceler canlandığında bunları bastırmak için her yolu dener. Diğer olan şema telafisinde ise kişi şemasının tersine davranmaya çalışır; çocukluğundaki şeması neyse yetişkin yaşamında onun tam tersi bir birey olmaya çalışır. Telafi yöntemi sağlıklı bir yapı gibi görünebilir, fakat bunu kullanmakta erken dönem uyumsuz şemanın değişmesi de engellenmiş olmaktadır (Young ve Lidemann 2002). Her iki baş etme stili de psikolojik problemlere sebep olur.

Çalışmanın bulgularına bakıldığında AKB olan grubun erken dönem uyumsuz şemaları ile baş etme stillerinin, bu şemalara saplanıp kalmayı gerektiren sağlıklı stiller olduğu görülmektedir. AKB olan grubun, ilk sağlıklı şema baş etme stili olan “şema kaçınmasının” psikosomatik semptomlar, üzüntü veren olaylar hakkında kasıtlı olarak düşünmeme, aşırı mantıksallaştırma ve duyguları kontrol, insanlardan uzaklaşma ve kendini yatıştırma kısımlarından aldığı puanların kontrol grubuna göre anlamlı derecede yüksek oluşu, bu grubun erken dönem uyumsuz şemalarına saplanıp kaldığını gösteriyor olabilir. Araştırmalara göre şema kaçınması davranışı tipik olarak alkol aşırı kullanımı, madde kullanımı, temizlik ya da işe aşırı düşkünlük gibi semptomlar gösteren kişiler için tipiktir (Ünal 2014).

Yine AKB olan grubun, diğer sağlıklı şema baş etme stili olan “şema telafisinin” kontrol edicilik, aşırı bağımsızlık, manipülasyon, kendi yönelimlilik ve eleştiriye tahammülsüzlük kısımlarından aldığı puanların da kontrol grubuna göre anlamlı derecede yüksek oluşu, bu grubun erken dönem uyumsuz şemaları ile sağlıklı bir yolla baş etmede yetersiz kaldığını doğrular nitelikte yorumlanabilir. Telafi, şemanın yarattığı acıya alternatif sunduğu için seçilen bir yöntemdir. Kişi bu stili

kullanarak derinden hissettiği çaresizlik ve kırılabilirlik duygularından kurtulmaya çalışır (Alfasnos 2009).

Şema modelinden yola çıkılarak kişilerin erken dönem uyumsuz şemaları ele alındığında, bu iki sağlıksız baş etme stiline değişmesi ve kişilerin erken dönem uyumsuz şemaları ile baş etmek için sağlıklı yollar geliştirebilecekleri ön görülmektedir. Şema terapisinin ele aldığı temel konular çocukluk döneminde geliştirirken erken dönem uyumsuz şemalar ve bunların yetişkinlik dönemine yansımalarıdır. Çalışmanın bulgularına göre alkol kullanım bozukluğuna şema terapi çerçevesinde yaklaşmak, öncelikle kişilerin alkol kullanımına sebep olan şema sürdürücü stillerin anlaşılmasına yol açacaktır ve daha sonra buradan yola çıkılarak kişilerin erken dönem uyumsuz şemaları ile çalışmak, alkol kullanım bozuklukları için daha iyi ve kalıcı bir tedavi planı sunacaktır.

KAYNAKLAR

Alfasnos, L. (2009). *The Early Maladaptive Schemas and their Correlations with the Psychiatric Symptoms and the Personality Accentuations for Palestinian Students*. Phd. Thesis, Hamburg University, Psychology Faculty, Hamburg.

Dodes, LM. (2009). Addiction as a psychological symptom. *Psychodynamic Practice*; 15: 381-93.

Evren C, Çetin R, Durkaya M, Evren B, Çelik S., (2011). Lifetime PTSD and quality of life among alcohol-dependent men: Impact of childhood emotional abuse and dissociation. *Psychiatry Res*; 186: 85–90.

Gabbard, G.O. (1994). *Psychodynamic Psychiatry in Clinical Practice* (2nd ed.), p: 345-382, Washington, DC: American Psychiatric Press.

Griffiths, M., (2014). Early maladaptive Schemas in Devolepment of Addictive Disorders as Parts of the Complex Addiction Jigsaw, DOI: 10.5812/İJHRBA.16746.

Griffiths, M.D., Larkin, M., (2004). Editorial conceptualizing addiction: the case for a “complex systems” account. *Addict Res Theory*, 12(2):99–102, DOI:10.1080/1606635042000193211.

Karaosmanoglu, A., Soygüt, G., Tuncer, E., Derinöz, Z., Yeroham, R. (2005). Dance of the Schemas: Relations between parenting, schema over compensation and avoidance. *Therapy Symposium I, Thessaloniki*. Retrieved in December 13, 2013, from

http://www.psykonet.com/thessaloniki2005/dance_of_the_schemas_web_files/frame.htm

Ögel, K., Tamar, D., Çorapçioğlu, A. vd., (2001). “Lise Gençleri Arasında Tütün, Alkol ve Madde Kullanım Yaygınlığı”. *Türk Psikiyatri Dergisi*, S.12, s. 47-52.

Rafaeli, E., Bernstein D. P., Young, J. (2011). *Schema Therapy: The CBT Distinctive Features Series*. New York: Routledge.

Rockville, M.D, (2011). *Substance Abuse and Mental Health Services Administration. Results from the 2010 National Survey on Drug Use and Health: Summary of National Findings*.

Roper, L., Dickson, J. M., Tinwell, C., Booth, P. G., McGuire, J. (2010). Maladaptive Cognitive Schemas in Alcohol Dependence: Changes Associated with a Brief Residential Abstinence Program, *Cognitive Therapy and Research*, 34, 207–215.

Shorey, R. C., Anderson, S. E., Stuart, G. L. (2012). Gender Differences in Early Maladaptive Schemas in a Treatment-seeking Sample of Alcohol-dependent Adults, *Substance Use & Misuse*, 47(1), 108-116.

Shorey, R. C., Anderson, S., Stuart, G. L. (2014). The Relation between Antisocial and Borderline Personality Symptoms and Early

Maladaptive Schemas in a Treatment Seeking Sample of Male Substance Users, *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 21(4), 341-351.

Simpson TL, Miller WR.,(2002). Concomitance between childhood sexual and physical abuse and substance use problems: A review, *Clinical Psychology Review*; 22/ 1, p 27–77.

Soygüt, G., Karaosmanoğlu, A., Çakır, Z. (2009). Erken Dönem Uyumsuz Şemaların Değerlendirilmesi: Young Şema Ölçeği Kısa Form – 3'ün Psikometrik Özelliklerine İlişkin Bir İnceleme, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20 (1): 75-84.

Trincas, R., Ottoviani, C., Couyoumdjian, A., Tenore, K., Spitoni, G., Mancini, F., (2014). Specific Dysphoric Symptoms are Predicted by Early Maladaptive Schemas, *Hindawi Publishing Corporation The Scientific World Journal*; ID 231965.

Ünal, E. (2014). The Effects of Child Abuse and Neglect on Psychopathological Symptomatology: The Roles of Early Maladaptive Schemas and Schema Coping Processes, Master Thesis, Middel East Technical University, Department of Psychology.

Wu P, Bird HR, Liu X, Duarte CS, Fuller C, Fan B, Shen S, Canino GJ., (2010). Trauma, posttraumatic stress symptoms, and alcohol-use initiation in children. *J Stud Alcohol Drugs*; 71:326.

Wu NS, Schairer LC, Dellor E, Grella C.,(2009). Childhood trauma and health outcomes in adults with comorbid substance abuse and mental health disorders, *Addictive Behaviors*; 35/1, p:68–71.

Yeltepe, H., (2010). *Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavisi Gören Yetişkinlerde Düzenli Egzersizin Depresyon ve Yaşam Kalitesine Etkisi*. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Young, J., Lindemann, M. (2002). An integrative schema-focused model for personality disorders. R. L. Leahy ve E. T. Dowd (Eds.),

Clinical Advances in Cognitive Psychotherapy: Theory and Application, p: 93-109, New York: Springer Publishing Company.

Young, J. E., Klosko, J. S., Weishaar, M. E. (2003). Schema therapy: A practitioner's guide. New York: The Guilford Press.

Young, J.E. (2003). Young Rygh Avoidance Inventory (YRAI). Under: <http://www.schematherapy.com/id42.htm>[14.04.2005]

Young, J. E. (2006a). Young Compensation Inventory: Informal Clinical Scoring Instructions.: <http://www.schematherapy.com/id114htm>[14.04.2005]

Young, J. E. (2006b). Young-Rygh Avoidance Inventory: Informal Clinical Scoring. Under: <http://www.schematherapy.com/id113htm> [14.04.2005]

İnanan, Filiz ve Derya Şahin (2017). "Arkeopark-Osmanlı Lüleleri Osmanlı'da Tütün Keyfi". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 32, s. 33-54.

DOI: 10.21550/sosbilder.298177

ARKEOPARK - OSMANLI LÜLELERİ OSMANLI'DA TÜTÜN KEYFİ

Filiz İNANAN*

Derya ŞAHİN**

Gönderim Tarihi: Temmuz 2016

Kabul Tarihi: Ekim 2016

ÖZET

Bursa-Tophane Bölgesinde farklı tarihlerde sondaj ve arkeopark kapsamında yapılan kazılarda bulunan lüleler oldukça büyük bir buluntu gurubunu temsil etmektedir. Yapılan çalışmada 2015 yılı kazı sezonunda bulunan 68 adet lüle, gruplara ayrılarak incelenmiştir. Bu lülelerden 32 tanesinin çanak kısmı korunmuş, tam formu belirlenebilen ya da tüme yakın lülelerdir. Bunların içinde yuvarlak çanaklı, basık yuvarlak çanaklı, silindir çanaklı ve disk kaideli formlar mevcuttur. Bunların dışında 27 adet duman yolu parçası ile 9 adet çanak kısmına ait parça bulunmaktadır. Hisar buluntuları içinde "Tophane işi" başlığında tanıtılan örnekler disk kaideli, yuvarlak çanaklı, basık yuvarlak çanaklı formlar yoğunluk göstermektedir. Karşılaştırmalı örnekler ışığında lüle buluntuları 18. ve 19. yüzyıllara tarihlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tophane, Arkeopark, Osmanlı İmparatorluğu, lüle, tütün*

---

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, filizinanana@hotmail.com

** Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, dsahin25@hotmail.com

Archaeopark - Ottoman Pipes Tobacco Joy in Ottoman

ABSTRACT

Among the find group which were found during the lots of soundings and excavations within the scope of archaeopark project carried out in Tophane-Bursa, on different dates, a great number of pipes constitutes a great ratio. Total number of 68 pipes, which were found in the year of 2015 excavation project, are studied by dividing them into groups. 32 of these nozzles/pipes are either fully preserved or almost complete and dish parts are preserved enough to understand their forms. These pipes are grouped according to their bowl type by this means; pipes which have rounded bowl, flattened and rounded bowl, cylindrical bowl and disc shaped bases. Apart from these, there are 27 stems and 9 bowl parts are found. Among the Hisar finds, pipes which are introduced under the heading of "Tophane's work", forms with disc shaped bases, rounded bowls and flattened-and-rounded bowls shows intensity. According to comparative analysis of these finds show that these pipes can be dated to 18th and 19th centuries.

Keywords: *Tophane, Archaeopark, Ottoman Empire, pipe, tobacco*

Yapılan çalışmada, Bursa Tophane Bölgesinde Hisar Arkeopark kapsamında gerçekleştirilen kazılar sonucu bulunan Osmanlı lüleleri incelenmiş ve Osmanlı'da tütün keyfi üzerinde durulmuştur. İlk kez 2000 tarihinde 3. dereceli sit alanı olarak tescil edilen alanda, Bursa Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü Başkanlığı'nda, Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün katkıları ve Bursa Osmangazi Belediyesi'nin maddi desteği ile 2015 yılı kapsamlı arkeolojik kazıları yapılmıştır¹ (Resim 1-2). Yoğun bir şekilde Osmanlı temiz su künklerinin

---

¹ Öncelikle çalışmaya bizi davet eden Müze Müdürü Ali Sinan Özbey'e, alanda sorumlu müze uzmanı Hakan Bay'a teşekkür etmek istiyoruz. Bunun yanı sıra Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden, Arş. Gör. Hazal Çıtakoğlu, Arş. Gör. Gonca Gülsefa, Murat Akın, Semih Togan, antropolog İbrahim Semih Onur, mimar Didar Taşkan ve stajyer öğrenci olarak Fatma Selbik, Asya Karacadağ, Elif Çalık, Büşra Okumuş, Ahmet Seyda Yıldız, Orhun Kısa, Nihan Aksoy, Merve Kızılcay, Alihan Ural, Emine Özaydın yer almıştır. Katkıları için hepsine teşekkür ediyoruz.

bulunduğu alanda, Roma Dönemi drenaj kanalı², küçük bir vestibuluma ait olduğu düşünülen geometrik desenli, geç antik mozaik zemin döşemesi ve çok sayıda Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemine tarihlenen seramik ve sikke buluntusu vardır³. Kazı çalışmaları yapılan parselin, uzun yıllar boyunca kesintisiz iskân edilmesi sonucu tüm tabakalar karışmış, dolayısıyla stratigrafik bir tespit yapılması olanaksızlaşmıştır. Buluntu grubu arasında yer alan 63 adet lülenin yanı sıra, birbirine yakın alanlarda aşık kemiği buluntuları da dikkate değerdir. Buluntular, kazı yapılan alanda ya da hemen yakın parsellerde daha önce kahvehane olarak kullanılan mekânların varlığına işaret etmektedir. Çünkü bu derece yoğun lüle buluntusunun bir anlamı olmalıdır.

Tütünün Osmanlı topraklarına girmesiyle kısa sürede imparatorluk içinde popüler olmuş, üç yüzyıllık kullanımlarının ardından yerini sigaraya bırakmıştır. Lüleler genellikle pişmiş topraktan yapılan, tütün veya benzeri maddelerin içlerine doldurularak içildiği araçlardır. Çok küçük ve derin çanaklı tütün doldurulan kısımları, çubuk uçlarına takılarak kullanılan, açık ağızlı lüleler Osmanlı topraklarında çok kaliteli ve farklı biçimlerde üretilmiş, Anadolu dışında birçok bölgeye satılmıştır. Öyle ki, keyif nesnesi olan lüleler, Osmanlı'nın en ünlü ve popüler mallarından biri haline gelmiştir.

Osmanlı Anadoluşuna 1600'lü⁴ yılların ilk beş yılı içinde gibi geç bir tarihte giren tütün ve benzeri maddelerin içimi en erken Mısır'da

---

² Geçmiş yıllarda yapılan çalışmalarda Doğu Roma yolu olarak nitelendirilen, altından atık su kanalının geçtiği ve üzerinde 30 cm kalınlığında mermer bloklardan oluşturulan bir düzlem yer almaktadır. Fakat ilerleyen dönemlerde mermer düzlem işlevini yitirmiş ve üzerine çok sayıda pişmiş toprak künk sıraları yerleştirilmiştir (Resim 7).

³ Kazı çalışması ve diğer buluntular hakkında başka bir çalışma yapılmıştır.

⁴ Birçok araştırmacı bu tarihler konusunda hemfikirdir ancak 1601, 1603 ya da 1605 olarak farklı öneriler bulunur (Robinson 1985: 151). Tütünün Osmanlı

başlamıştır. Tütün bitkisinin kullanımı, tütünün tüketicilerini bağımlı kılması sebebiyle hızla gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak, tütün içiminin pratik aracı olan lüleler, 17. yüzyıl içinde Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Avrupa'da üretimi ve tüketimi başlar başlamaz yaygınlaşmış, 18. ve 19. yüzyıl boyunca artarak devam etmiştir (Robinson 1985: 151).

Lülelerin yayıldığı ilk dönemlerde yaşayan Peçevîli İbrahim Efendi çubuk içenler hakkındaki görüşlerini şöyle aktarmıştır: “Ehl-i keyf müptelâsı oldu, giderek keyf ehli olmayanlar da kullandılar. Hatta kibâr ulemâdan ve devlet ricâlinden nîceleri ol ibtilâyâ uğradı. Kahvehânelerde erâzil ve evbaşın tütün kesreti istimalinden kahvehâneler gök duman olup içinde olanlar birbirini görmemek mertebelerine vardı. Sokaklarda ve pazarlarda dahi lüle (çubuk) ellerinden düşmez oldu. Birbirinin yüzüne gözüne püf püf diyerek sokakları, mahalleleri kokuttular” (Bayram 2011: 245). Hem edebi kaynaklardan hem de bazı görsel eserlerde açıkça görüldüğü üzere her statüdeki insan birçok alanda lüle içiyordu. Lüleler erkeklere özel bir araç gibi algılansa da, Osmanlı döneminde umuma açık olmayan yerlerde kadınlar tarafından da kullanılmıştır (Vroom 2007: 84). Bu hızlı dağılım ve alışkanlık sürecinin ardından, I. Dünya Savaşı, pişmiş toprak lüle üretiminin sona ermesinde büyük rol oynamış, İstanbul'da 20. yüzyılın ilk yarısında, İstanbul'da bilinen son lüle yapımcısı, dükkânı kapatılmıştır (Robinson 1985: 151).

Lülelerde içilen tütün bitkisinin tarihi, sekiz bin yıl öncesine dek inmektedir. Ancak zamanla orijinal tütün bitkisi kaybolmuş, Amerika Kıtası'nın kuzey ve güney kesimlerinde yetişen “*Nicotiana rustica*” ve “*Nicotiana tabacum*” bitkilerinin kullanımı yaygınlaşmıştır. 15. yüzyıl sonlarına kadar Amerika kıtası dışında tanınmayan tütün, Amerika'nın keşfiyle Avrupa'ya, Batı Afrika'ya, Mısır'a ve Doğu Akdeniz kıyılarına

---

İmparatorluğundaki kullanımı ve tütün hakkındaki tartışmaların ayrıntıyla bahsedildiği önemli yapıtlardan biri Katip Çelebi'nin Nizamü'l-Hak fi İhtiyarı'l-Ehakk'tır.

dağılmış, günümüzde birçok ülkede yetiştirilir hale gelmiştir (Goodman 1993: 17). İlk kez şaman törenlerinde “halüsinasyon” amacıyla kullanılan bitki, Amerika yerlilerine göre “her derde deva ilaç” tır. Kıtada susuzluğu, açlığı yatıştırdığı ve direnç verdiğine inanılarak kullanılmıştır. Gerçekte Osmanlı topraklarına girişi de bu şekildedir. İngilizler 17. yüzyılın ilk yıllarında tütünü Osmanlı’ya bir tür ilaç tanıtımıyla satmıştır (Ayhan 2010: 51). Sonrasında imparatorluk himayesinde ilk olarak Selanik’e getirilerek yetiştirildiği, buradan farklı bölgelere dağıldığı bilinmektedir (Bayram 2011: 244).

Lüle kullanımının tam olarak ne zaman başladığı kesin bilinmemekle birlikte, tütünün Osmanlı topraklarına girmesiyle başladığını düşünmek makuldür. Ancak Osmanlı’nın daha önceleri Orta Doğu’da esrar ve afyonun çubuk ile içildiğine tanıklık ettiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla, tütünle tanışmadan önce Osmanlı’nın dumanın içilmesinde kullanılan aletler hakkında bilgisi mevcuttu. Muhtemelen afyon, esrar gibi diğer maddelerin içiminde lüle benzeri araçlar kullanılıyordu⁵. Nitekim Evliya Çelebi, Seyahatname’sinde 1639’da Süleymaniye ve Tiryakiler çarşısında 16 dükkânda afyon ve esrar satıldığını belirtmiştir (Ayhan 2010b: 51). II. Bayezid Dönemi’nden itibaren (1482–1512) esrar ve afyon tüketildiği bilinmektedir. Buna dayanarak bu bitkilerin de lülelerde içilmiş olabileceği ifade edilmiştir (Bakla 2007: 60). III. Murad (1574-1595) döneminde kahvehaneler yasaklanmış ancak bu yasak hem halk arasında hem de imparatorluk makamlarında başarıyla uygulanamamıştır. Bu tür malların ticari ve ekonomik açıdan önemli faydalar sağlamasına rağmen, toplumsal düzeni bozduklarını düşünen varisi IV. Murad (1623-1640), 1633 yılında kahvehane ve tütün içimini

---

⁵ Haşhaş bitkisi ve bundan elde edilen afyon beş bin yıl öncesi toplumlarında bile farklı dönemlerde farklı isimler altında kullanılmaktaydı. (Sümer tabletlerinde “gil”, Hititlerde “Hassikka”, Latinlerde “opium”, Farsçada “afyûn” idi. Türkçeye Farsçadan “afyon” olarak geçti. Fakat tütün gibi afyon da ilkçağlarda daha çok iyileştirici etkisi için kullanılıyordu (Çıtır 2015: 19).

tümüyle yasaklamıştır (Baram 1999: 141). Bu tarihlere dek övülen ve iyileştirici yanıyla ün salan tütünün, kısa süre sonra şifa kaynağı olmadığı anlaşılmış, Osmanlı dışında 1604'te İngiltere, 1632'de İsveç ve Danimarka'da, 1637'de Napoli'de, 1640'ta Sicilya'da ve birkaç bölgede içilmesi yasaklanmıştır. Yasaklar sonucunda tütün kullanımı azalmamış, tersine artış göstermiştir (Bakla 2007: 21).

Osmanlı İmparatorluğu kil lüle üretiminde çok önemli ve ayrıcalıklı bir konum edinmişti. Bu durum, üretim kalitesinin yanında iktidar bölgelerinin değişimiyle de sağlanmıştı. 15. yüzyılda, Doğu Akdeniz'de hala Bizans İmparatorluğu'nun kalıntıları duruyordu. Ancak Mısır'da Memluk Devleti ile birkaç bağımsız yönetim ve büyüyen bir Osmanlı Devleti mevcudiyeti vardı. 16. yüzyıl başlarında Osmanlı, Orta Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da varlığını güçlendirmişti. Aynı yüzyılda Osmanlı, Memlukları yenince bölgede yeni bir dönem başladı. Osmanlılar Avrupa, Asya ve Afrika'da artık daha güçlüydü ve siyasi iktidarın güçlenmesi, bölgedeki ticari ilişkileri etkiliyordu (Baram 1999: 141). Osmanlının hem üretim hem tüketim konusunda büyük söz sahibi oldu.

İmparatorluk sınırları içindeki üretim merkezlerinin başında, Anadolu'da İstanbul Tophane, bugün Kırklareli iline bağlı olan Lüleburgaz (özellikle 17. yy), Anadolu dışında Bulgaristan'da Sofya ile Varna ve Rusçuk kentleri gelmekteydi. Tophane üretimleri özellikle 19. yüzyılda dünya çapında ün kazanarak farklı bir yer edindi (Robinson 1985: 152).

Günümüzde hala “Lüleci Hendek Arasta” adıyla anılan mevkide, Tophane'de, Osmanlı Dönemi'nde etkin olan yaklaşık altmış atölyenin varlığı saptanmıştır. Bunların sonuncusunun sahibiyle konuşma imkânını yakalayan Hüseyin Kocabaş'ın aktardığına göre, “son lüle atölyesi birkaç yıl nargile ateşliği üreterek ayakta kalmaya

çabalamış, nihayetinde 1928 yılında imalathanesini kapatmıştır”⁶. Lüle yapımında kullanılan çamurun, Ok meydanında bulunduğunu ama alan askeriyeyle ait olduğundan oraya girilemediğini; kaliteli lüle astarlarının elde edildiği ve eskiden “Gülbahar” adıyla bilinen, özellikle Van’dan getirilen toprağın adının bile unutulduğunu, yine son lüleci aktarmıştır. Ancak bu noktada lülelerin sadece, Tophane lüleçisinin aktardığı üzere kırmızı astarla değil gri-siyah renkli astarla boyandıklarını ve bu tonların saman aleviyle yakalandığını hatırlatmak gerekir.

İlk lülelerin ne zaman üretildiğine dair kesin bir veri olmasa da, formlarına dair bazı fikirler öne sürülmüştür. Bazı buluntulara dayanarak ilk lülelerin beyaz kilden, ince, uzun sade biçimlerde yapıldıkları öne sürülmüştür. Fakat bu değerlendirme küçük parçalar aracılığıyla yapıldığından tam formları ve kullanım biçimleri hakkında yeterli bilgi sunulamamıştır. Buna karşın insanların binlerce yıl öncesinde bile duman çıkaran bitkilerin kokusundan yararlandıkları, tıp alanında bu bitkileri kullandıkları farklı araçlarla içtikleri arkeolojik verilerle açıkça görülmektedir⁷.

Lüle üretiminin seramik kap kacak yapımından pek farkı yoktur. Hazırlanan kil hamur, çarkta şekillendirildikten sonra hamurun kendi rengine yakın renkli astarla kaplanır. Çeşitli aletlerle kazıma yapılarak ya da mühürlenerek süslemesi tamamlanıp daha düşük ısıda, dekorasyonun sabitlenmesi amacıyla fırınlanır. Bu fırınlama sonrasında tekrar astarlanarak perdahlanır, parlatılır. Altın yaldızla kaplanıp son kez fırınlanan örnekler de mevcuttur. Tamamlanan lüleler Arasta’da satılmak üzere yerlerine konur (Kocabaş 1963: 12). Osmanlı, önceleri başka kültürlerde görüp kullandığı bu aracı kendi zevkine göre geliştirmekte hiç vakit kaybetmemiş, birçok farklı form üretmiştir.

---

⁶ Tophane’deki son lüle atölyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kocabaş 1963: 12-13. İstanbul’daki lüle atölyeleri hakkında bilgi için bkz. Bakla 2007.

⁷ Erken kültürlerle ait farklı pipo tipleri örnekleri ve ayrıntı için bkz. Bakla 2007: 17: A5-A6-A8; s.18: A9-A10-A11; s.19: A12-A13.

Osmanlı lülelerinden söz ederken kuşkusuz yanında içilen kahveyi ve dolayısıyla kahve fincanlarını unutmamak gerekir. 17. yüzyılın ardından bu zevk evrensel bir hal almıştır. Kahve ve tütün tüketimi sadece belli başlı eşyaların kullanımını arttırmamış, yeni sosyal davranışlar geliştirmiştir (Baram 1999: 139). Onlarca farklı türü bulunan kahve de tütün gibi tiryakilik yaratan bitkilerdendir. En eski kaydı 16. yüzyıla aittir. ‘Abd al-Kadir al-Caziri’nin bir risalesinde kahvenin içki olarak Yemen’den getirildiği ve orada büyük ilgi gördüğünden söz edilmiştir (Bakla 2007: 25). Osmanlı kahveyi I. Sultan Selim’in Memlukları yenip Mekke, Medine ve Kudüs’ü ele geçirip halifeliği aldığı dönemde tanışmıştır. Kahve tütün tüketiminin yanına yakıştırılmış ve sonrasında lüleler Osmanlı’nın, kahve ise misafirperverliğin sembolü olmuştur.

Hisar-Arkeopark Alanında Bulunan Lüleler

Lüle tipolojileri, çoğunlukla tütünün doldurulduğu çanak kısımlarının formları esas alınarak yapılmaktadır ve en geniş tipolojilerden birinde, çok sayıda buluntunun değerlendirilmesiyle İstanbul Saraçhane kazılarındaki lüleler, J. W. Hayes tarafından 27 sınıf altında toplanmıştır⁸. Bunun yanında lüle tiplerinin nispeten daha yaygın olan en genel formlarını yuvarlak, disk kaideli ve lale biçimli olmak üzere üç ana grupta toplamamız mümkündür. Fakat bunların dışında pek çok farklı formun, üretici ve tüketiciler tarafından tercih edildiğini unutmamak gerekir.

Hisar Arkeopark kazılarında toplam 68 adet lüle ele geçmiştir. Bu lülelerden 32 tanesinin çanak kısmı korunmuş, tam formu belirlenebilen ya da tüme yakın lülelerdir. Bunların içinde yuvarlak çanaklı, basık yuvarlak çanaklı, silindir çanaklı ve disk kaideli formlar

---

⁸ J.W.Hayes, İstanbul Saraçhane buluntuları içindeki seramikleri titizlikle tasnif etmiştir. Gri hamurlu erken tipleri 17. ile 18. yüzyıl başlarına; kırmızı perdahlıları 19. yüzyıla tarihlendirmiş, üçüncü bir grup olarak da ithal örnekleri sınıflandırmıştır. Ayrıntı için bkz. Hayes 1992: 392-394.

mevcuttur. Bunların dışında 27 adet duman yolu parçası ile 9 adet çanak kısmına ait parça bulunmaktadır. Buradaki çalışmalarda ele geçen lülelerin hemen hemen tüm formları, Hisar İçinde 2000 yılında başlayan ve 46 parselde devam eden sondaj kazıları sonucunda bulunan lüleler ile paraleldir. Hisar buluntuları içinde “Tophane işi” başlığında tanıtılan örnekler içinde disk kaideli, yuvarlak çanaklı, basık yuvarlak çanaklı formlar yoğunluk göstermektedir (Özkan ve Ünal 2009: 95).

Arkeopark buluntuları içinde kırmızımsı kahverengi hamurlu ve astarlı 3, bordomsu-devetüyü renkli 1 örnek, *yuvarlak çanaklı* forma sahiptir (Tablo 1) ve yuvarlak duman yoluna bağlanmaktadır. Yuvarlak çanakların tüm çevresi bitkisel ve geometrik düzenlemelerle titizlikle süslenmiştir. İki lüle çanağında dikey ve yatay çizgisel bezeme bulunur. Anadolu’da Hasankeyf (Ayhan 2010a: 18-Res.3), Smyrna (Ayhan 2009: 9-Res.5), Andaval (Pekak 1998: 523-Res.16) kazılarında, Anadolu Dışında Atina Agorası (Vroom 2007: 85-fig.4.15; Robinson 1985: Plate 61-A1), Belgrad kalesi (Bikic 2012: 5-f.g.4/27) ve Girit (Evely 1988: 140-Fig.4 / 2, 3) kazılarında ele geçen bu tip lüleler 17. ve 18. yüzyıllara tarihlendirilmektedir⁹.

Lülelerden 6 tanesi ise yine yuvarlak çanaklı olmakla birlikte, ilk gruba göre daha *basık yuvarlak* form biçimiyle onlardan ayrılmaktadır. Ayrıca bu lüleler kendi içlerinde de iki alt gruba ayrılmalıdır. Çünkü 4 tanesinin basık çanağı aynı zamanda istiridye formu ve dilimli kenarlıdır (Tablo 2-a, b ve Tablo 3- b, d, e). Ağız kesimleri dik ve yüksek olan bu lülelerde süslemeler çanak ve ağzın kesiştiği kısımda yoğunlaşır. Süslemelerde ince, zik zak veya spiral kabartma bordürler nispeten daha yoğundur. Diğer lülenin çanağı ise düz ve basıktır (Tablo 2-c). Basık yuvarlak çanaklı lülelerin gri hamurlu

---

⁹ Bu tip lülelerden bir tanesi Atina Agorası kazılarında 19. yüzyılın son yıllarında doldurulmuş olan bir açmada bulunduğu için, 19. yüzyıl öncesine tarihlendirilmesi önerilmiştir. Bu durumda bu tip lülelerin 18. yüzyılda üretildiği önerisi desteklenmektedir (Robinson 1985: 194).

örneği Anadolu’da Demre Aziz Nikolaos Kilisesi (Fındık 2016: 376-Res.1a, 1b), farklı hamur renkli örnekleri ise Hasankeyf (Ayhan 2010a: 18-Res.3), Smyrna (Ayhan 2009: 11-Res.9) ile Anadolu dışında Korinth (Robinson 1985: Plate 47-C 1, C 2, C 3, C 4, Plate 53-C 60-63) gibi önemli merkezlerde bulunmuştur. Bu tipte yaygın görülen dilimli ve kaburgalı örnekler 17.ve 18. yüzyılların erken örnekleri arasında gösterilmektedirler (Fındık 2016: 376). Korinth buluntuları benzerleri olan sadece çanaklı lüleler de 17. yüzyıl sonu 18. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir (Robinson 1985: 172).

Hisar Arkeopark lüleleri içinde tek bir örnek *silindir çanaklıdır* (Tablo 2- d). Kırmızımsı turuncu hamurlu, benzer tonlarda renk astarlı lülenin çanağı üzerinde rulet bezemeli bir bordür ile tüm çanak kısmını çevreleyen kazıma bitkisel desenler bulunmaktadır. Silindir çanaklı lülenin kısa duman yolu oldukça şişkin biçimde sonlanır. Duman yolunun çubuk takılan uç kısmının tüm çevresini ise kazıma bir şerit kuşatır. Benzerlerine Başur Höyük (Ayhan 2010b: 56-Res.5) ve Smyrna Agora kazılarında rastlanan bu tipteki lüleler 17.yüzyıl ile 18.yüzyıl başları arasındaki döneme tarihlendirilmektedir (Ayhan 2009: 7-Res.3).

Hisar Arkeopark kazılarında ele geçen lüleler içindeki en yoğun form *disk kaideli lülelerdir* (Tablo-3, 4, 5). Bulunan 16 adet lülede az gözenekli kırmızımsı hamur ve kırmızı astarlı lülelerin yanı sıra, az gözenekli, koyu devetüyü-bej tonlarında hamurlu ve astarlı lüleler de bulunmaktadır. Lülelerin çoğu yuvarlak disk formundadır (Tablo 4- a, b, c, d, e, f / Tablo 5- a, b, c, e, f, g, h). Ancak kenarları kesilip çokgen forma dönüştürülen (Tablo 5 - d) ya da dilimli diske sahip çeşitlenmeler de görülmektedir (Tablo 3- a). Kırklareli’nin Demirköy ilçesi yakınlarında bulunan ve tarihi Fatih Dönemi’ne inen “Demirköy Fatih Dökümhanesi” (Uysal 2007: 555-Res.9), Başur Höyük (Ayhan 2010b: 56-Res.6), Hasankeyf (Ayhan 2010a: 19-Res.4), Smyrna (Ayhan 2009: 16-Res.14), Demre-Aziz Nikolaos Kilisesi (Fındık 2016: 383-Res.16, 18-20), Aksaray Melik Mahmud Gazi Hangahı-Darphane (Deniz 1998: 609-Res.10), İstanbul Saraçhane kazılarında (Hayes 1992: Plate 50-g,

h) ve Anadolu dışında Belgrad Kalesi (Bikic 2012: 7-Fig.5 / 11, 14), Korinth (Robinson 1985: Plate 54 / C 73, Plate 57 / C 101-108) ve Girit Adası'nda (Evely 1988: 140-Fig.4/4) bu tip lüleler ele geçmiştir. Benzerleri doğrultusunda 18. yüzyıl sonu ile çoğunlukla 19. yüzyıla tarihlendirilmektedirler¹⁰.

Arkeopark alanında diğer lülelerden farklı formda iki lüle bulunmuştur. Bunlardan biri, iki yan yüzü dümdüzdür ve 8 yapraklı bir rozet motifi taşır (Tablo 6- a). Dik ve dar ağızlı, daha küçük çanaklı formuyla farklılık taşımakla birlikte, Belgrad Kalesi kazılarında ele geçen sırlı ve sırsız iki lülede benzer bir rozet baskı bulunmaktadır. Sadece bezeme açısından küçük bir benzerlik izlenir. Bu lüle benzerleri Belgrad Kalesi'nde 1740-1750 yılları arasında yıkılan kapı çevresinde bulunan Avusturya-Macaristan lüleleri arasındadır ve bu alan buluntularının 1750 yılları sonrasında önceye tarihlendirilmesi gerektiği belirtilir (Bikic 2012: 2, 5-Fig.4 / 3, 8). İkincisi bezemesiz, basık kaideli ve konik formlu, kırmızımsı hamurlu, astarlı lüledir. Basık kaide çok hafif dışa taşıntı yapar ve disk kaideli formları hatırlatabilir ancak¹¹ kaide ölçüsü çok dar olduğundan buluntularımız arasında münferittir (Tablo 6- b).

---

¹⁰ Disk kaideli kırmızı perdahlı bir lüle “Yahyaoglu” damgasıyla Saraçhane'de bulunmuştur ve 19. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ayrıntı için bkz. Hayes 1992: 343. Belgrad Kalesi'nde bulunan benzer bir lüle konteksi doğrultusunda lüle 18. yüzyıl ortası ile 19. yüzyılın ikinci on yılı sonuna kadar olan aralığa tarihlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Bikic, 2012: 6). Yine konteksi belirli olan bir başka kazı alanı Korinth buluntuları içindeki benzer örnekler ise 19. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ayrıntı için bkz. Robinson 1985: 188-189. Gökben Ayhan tarafından disk kaideli lülelerin birçok farklı formu 19. yüzyıl üretimleri olarak tanıtılmıştır. Bkz. Ayhan 2011: 227-241.

¹¹ Bu lüleye en yakın örnek Gökben Ayhan tarafından Smyrna lüleleri içindeki Disk kaideli lüleler içinde yer almaktadır. Ancak Arkeopark buluntusu lüenin kaidesi, Smyrna örneğindeki kadar geniş değildir (Ayhan 2009: 16-Res.14/BY08110).

Osmanlı lülelerinin bazılarında çeşitli mühürler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı imza yerine uygulanmıştır. Bazı örneklerde iki farklı mührün varlığı dikkati çeker. Bunun sebebinin atölyenin yanı sıra ustaların da izlerini bırakma isteği olduğu düşünülür. Örneğin Hakkâk Dâna Efendi isimli yazı ve desen kalıbı ustası, lülenin üzerine kendi imzasının konulmasını istemiş ve ikinci mührü koydurmuştur. Mütareke yıllarında çalışan diğer bir usta, Lüleci Hüsnü Efendi'nin hem Türkçe hem Fransızca olmak üzere iki mühür kullandığı bilinir. Lüleler üzerinde, mühürler dışında birçok farklı nakış ve yazı mevcuttur. Gül ve diğer çiçek motifleri yanında tuğralar sıklıkla karşımıza çıkar. Bunların yanı sıra altın, gümüş yaldız, ya da mine işli daha renkli örnekler de hazırlanmıştır (Kocabaş 1963: 13).

Arkeopark buluntuları içinde 5 lüle üzerinde mühür görülmektedir (Tablo 7- a, b, c, d, e / Tablo 5- e). Bir tane disk kaideli lülenin diski üzerinde yazı, duman yolu üzerinde ise süs olduğu anlaşılan iki mühür vardır. Bu yazı ile kırık bir lüle parçası üzerindeki yazı aynıdır ve “icariye” kelimesi okunmaktadır (Tablo 7- c / d). “Kiralık¹²” anlamı taşıyan bu kelimenin lüle üzerine baskılanması da oldukça ilginç bir ayrıntıdır. Diğer örneklerdeki mühür baskılar süs amaçlıdır (Tablo 5- e / Tablo 7- a, b, e).

Mühürlü lüleler yazılı silindir örnekleri Hasankeyf (Ayhan 2010b: Tablo 6), Anadolu dışında Korinth (Robinson 1985: Pl.51-C 40, Pl.52-C 55, Pl.53-C 60-67, Pl.54-C 68-70, Pl. 59-C 121-123) ve Atina Agorası (Robinson 1985: Pl.62-A 17, Pl.64-A 36, A 40, A 41, A 47) kazılarında ele geçmiştir. Atina ve Korinth mühürlü lüleleri 18.ve 19.yüzyıla tarihlendirilmiştir.

---

¹² Lüleler üzerindeki mühürler Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Doğan Yavaş tarafından okunmuş ve incelenmiştir.

KAYNAKLAR

- Ayhan, Gökben (2009). “Smyrna Antik Kenti Kazıları 2007-2008 Yılı Lüle Buluntuları”. *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XVIII/2, Ekim, s. 1-22.
- Ayhan, Gökben (2010a). “Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntularının Değerlendirilmesi”. *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XIX/1, Nisan, s. 1-22.
- Ayhan, Gökben (2010b). “Başur Höyük Kazısı Lüle Buluntuları”. *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. 14-16 Ekim 2009, s. 49-57.
- Ayhan, Gökben (2011). “19.Yüzyıla Tarihlenen Bir Grup Osmanlı Lülesi”. *Kültürel Bellek ve Estetik Yansımalar*, Yayına Hazırlayan: Kıymet Giray, s. 227-241.
- Bakla, Erdinç (2007). *Tophane Lüleciliği, Osmanlı'nın Tasarımdaki Yararı ve Yaşam Keyfi*. İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları.
- Bayram, Nazır (2011). *Dersaadet'te Ticaret, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul'a Yönelik Araştırmalar*. İstanbul.
- Baram, Uzi (1999). “Clay Tobacco Pipes and Coffee Cup Sherds in the Archaeology of the Middle-East: Artifacts os Social Tensions from the Ottoman Past”. *International Journal of Historical Archaeology*, Vol. 3, No.3, p. 137-151.
- Bikić, Vesna (2012). “Tobacco pipes from the Belgrade Fortress: context and chronology”, *Journal of the Academie Internationale De La Pipe*, Edited by Dennis Gallagher and Peter Davey, V. 5, p. 1-8.
- Çıtır, Burak (2015). “Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, C. I, S. 1, s. 17-47.
- Deniz, Bekir (1998). “Aksaray Melik Mahmud Gazi Hangahı (Darphane) Kazısı 1997”. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 20, C. 2, s. 593-612.

Evely, Doniert (1988). Clay Tobacco Pipes from the University of Crete Medical Faculty, *The Annual British School of Athens*, Vol. 83, s. 135-144.

Fındık, Ebru (2016). “Ay Işığında Tütün Seremonisi – Osmanlı Kırsalında Tütün Kullanımının Kanıtları: Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları Lüle ve Nargile Buluntuları”. *Cedrus IV*, s. 373-392.

Goodman, Jordan (1993). *Tobacco in History: The Cultures of Dependence*. New York, Taylor & Francis e-Library, New York.

Hayes, John. W. (1992). *Excavations at Saraçhane in Istanbul, Volume 2, The Pottery*, New Jersey, Princeton University Press and Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Kocabaş, Hüseyin, (1963). “Tophane Lüleçiliği”. *Türk Etnografya Dergisi V*, s. 12-13.

Özkan, Emel ve Funda Ünal (2009). *Hisarkeoloji*. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Pekak, Sacit (1998). “Niğde-Andaval (Aktaş)’taki Konstantin Helena Kilisesi 1997 Çalışmaları”. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 20, C. 2, s. 505-524.

Robinson, Rebecca (1985). “Tobacco Pipes of Corinth and Athenian Agora (plates 33–64)”. *Hesperia*, Vol. 54, s. 149-203.

Uysal, A. Osman (2007). “Demirköy Fatih Dökümhanesi Kazısı Seramik Buluntuları”. *Byzas 7, Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archeological Contexts*, ed. Beate Böhlendorf-Arslan – Ali Osman Uysal – Johanna Witte-Orr, İstanbul: Ege Yayınları.

Vroom, Joanita (2007). “Kütahya between the Lines: Post-Medieval Ceramics as Historical Information”. *Hesperia Supplements*, Vol. 40, Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece, s. 71-93.

Resim 1. Kazı çalışması yapılan alanın hava fotoğrafı

Resim 2. Kazı çalışması yapılan alanın hava fotoğrafı

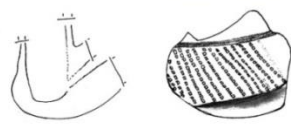
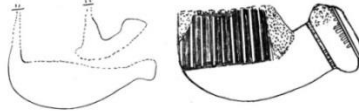
Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

TABLO 1

a

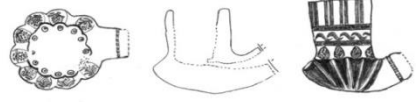
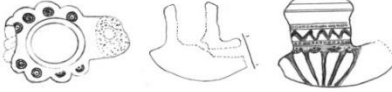
b

c

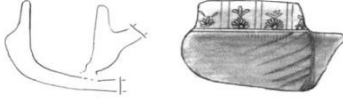
d

TABLO 2

a

b

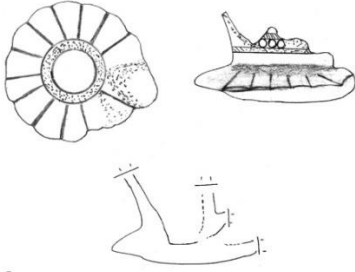

c

d

TABLO 3

a

b

c

d

e

TABLO 4

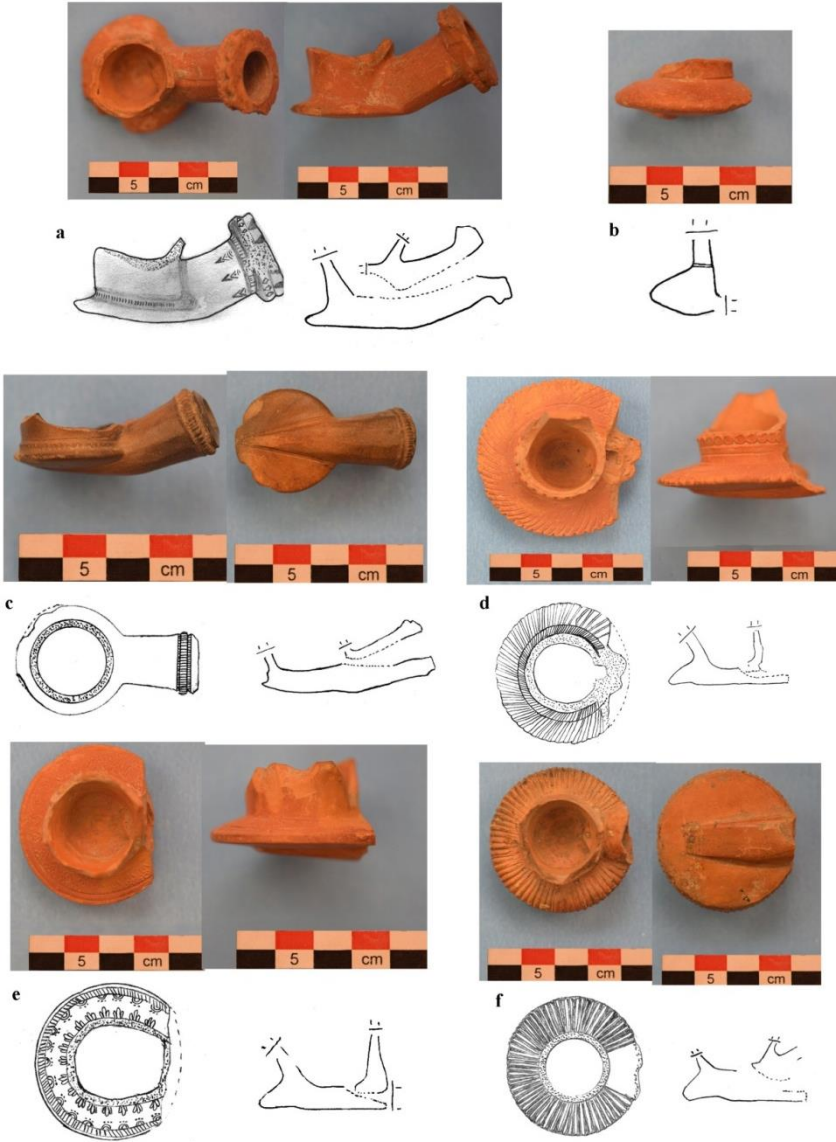
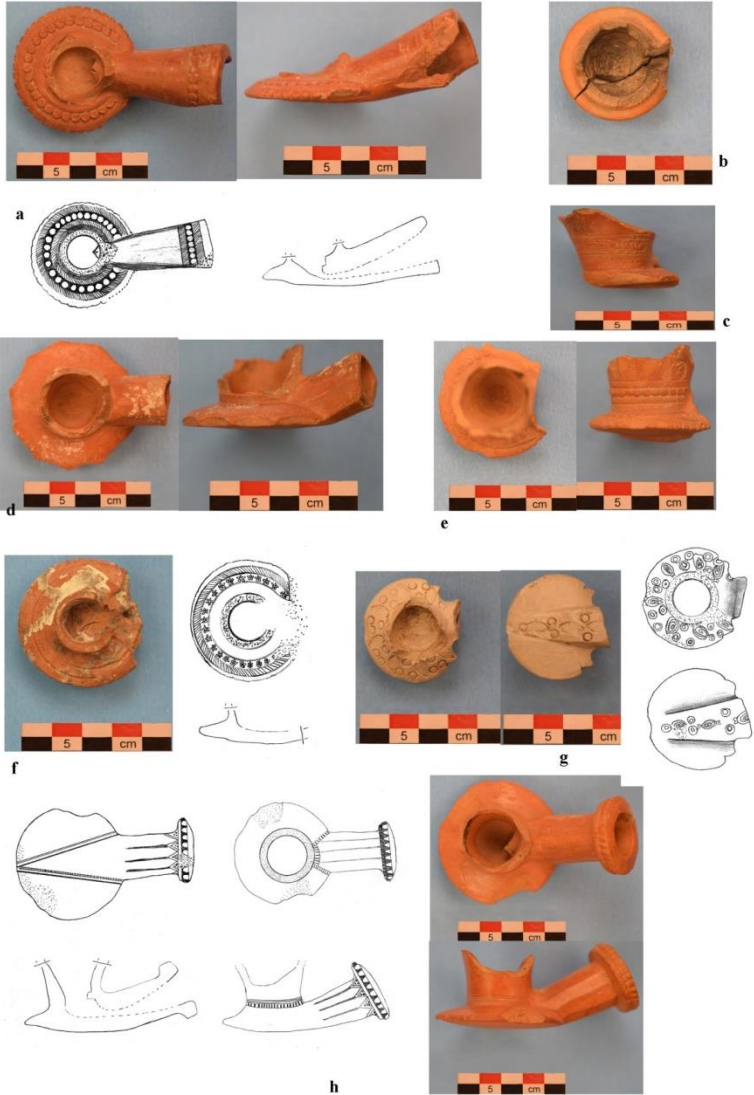
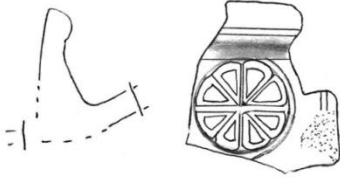

TABLE 5

TABLO 6

a

b

TABLO 7

Yavaş, Doğan (2017). "Bursa Şehir Surlarında Ortaya Çıkan Zindanın Restorasyonu". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 32, s. 55-75.

DOI: 10.21550/sosbilder.298184

BURSA ŞEHİR SURLARINDA ORTAYA ÇIKAN ZINDANIN RESTORASYONU

Doğan YAVAŞ*

Gönderim Tarihi: Temmuz 2016

Kabul Tarihi: Kasım 2016

ÖZET

Zindankapı kesiminde yapılan kazı çalışmaları sonucu, Bursa antik şehir sur dokusunun önemli bir parçası olan zindan ortaya çıkartılmıştır. Zindanın restorasyonu amacıyla ilk aşamada belgeleme ve rölöve çalışmaları yapılarak, 3 dönem halinde restitüsyon projeleri hazırlanmıştır. Bursa zindanının ayağa kaldırılarak müze-sosyal tesis fonksiyonuyla yeniden kullanımının sağlanması amacıyla hazırlanan restorasyon projeleri ise, 2013 yılında Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından uygun bulunarak onaylanmıştır. Bu çalışmada, Bursa şehir surlarının son bölümünde ve hisar gibi iyi korunan bir alanda yer alan zindanın, bir kültür varlığı olarak korunması ve kullanımında süreklilik sağlanarak özgün özellikleriyle geleceğe aktarılması konusunda, Dr. Mimar İbrahim Yılmaz tarafından üretilen restorasyon projesi anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bursa Zindanı, şehir surları, kültür varlığı, restitüsyon, restorasyon

Restoration of the Dungeon Recovered in Bursa City Walls

ABSTRACT

As a result of excavations in Zindankapı District, the dungeon was revealed which is a significant part of the ancient urban texture. Survey and restitution projects

---

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, dogany@uludag.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

were completed in previous period. Besides the reconstruction of the Bursa Dungeon, the restoration projects that were prepared with the purpose of the re-use of the dungeon as museum- social facilities function were approved by Bursa Cultural and Natural Heritage Preservation Board in 2013. In this paper, the restoration projects that were prepared by Dr. Arch. İbrahim Yılmaz will be discussed which were made according to the restitution project about the preservation as a cultural assets and transferring of the dungeon to the next generations which is located at the end of the Bursa city walls. Also restoration methods and practices that were proposed by the designer of the project will be explained in this content.

Key Words: Bursa Dungeon, city walls, cultural assets, restitution, restoration

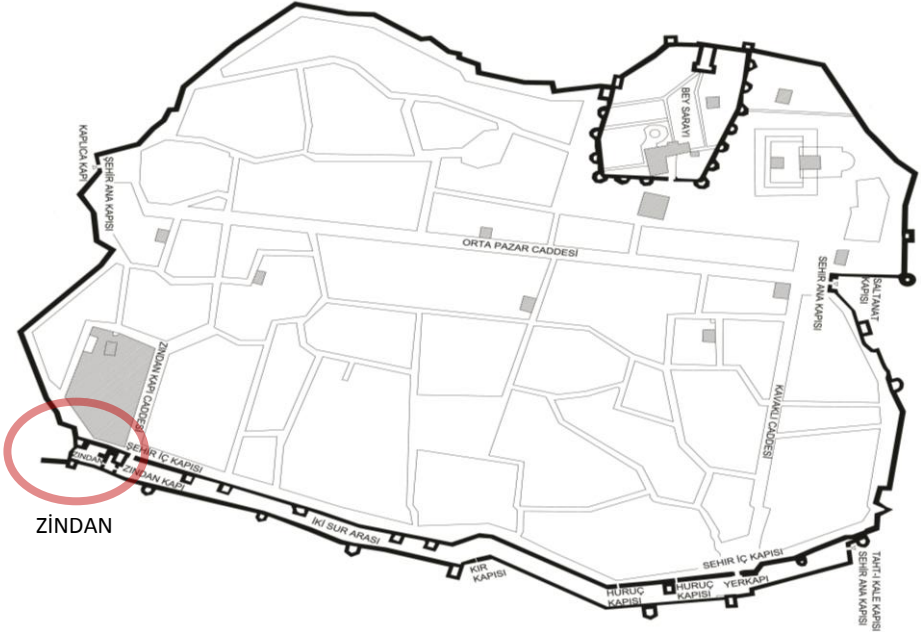
1. GİRİŞ

Bursa şehir surlarının mimarisini oluşturan 3 temel unsur içinde yer alan kuleler, kapılar ve beden duvarlarının ortaya çıkartılması ve onarılması çalışmaları 2002 yılında başlayıp günümüzde de halen devam etmektedir. Bu kapsamda Bursa Surlarına ait unsurların, Dr. Mimar İbrahim Yılmaz tarafından çeşitli zamanlarda yapılan tespit belgeleme, rölöve çizimleri, restitüsyon ve restorasyon projeleri ile restorasyon uygulamaları proje müellifinin sorumluluğu altında yürütülmüştür. Bu bağlamda, son zamanlarda yapılan kazılarla ortaya çıkartılan ve oldukça harap durumda olduğu tespit edilen Bursa zindanına ait belgeleme, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri de yine Dr. Mimar İbrahim Yılmaz tarafından hazırlanmıştır. Zindana ait restorasyon projeleri Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulunun 14.11.2013 tarih ve 2603 sayılı kararı ile uygun bulunarak onaylanmıştır.

Ortaçağ şehir surları içinde yer alan zindanlar, hürriyeti kısıtlayıcı cezaların olduğu gibi bedeni cezalarında uygulandığı dış kapalı mekânlardır (Yılmaz 2016b). Zindanlar genellikle şehir surlarının dışında veya surun son bölümlerinde hisar gibi iyi korunan alanlarda tasarlanmıştır. Zindanların şehir surlarının dış bölümünde ve çoğu zaman yer altında planlanmasının amacı, bedeni işkencede çıkan seslerin şehir içinden duyulmasının engellenmek istenmesidir (Burger

2009). Zindanlar, suçun türüne ve bulunduğu yere göre saray, tersane ve kale zindanları olarak çeşitlenmektedir (Daşcıoğlu 2006).

Bu bağlamda, ortaçağ şehir surları kapsamında yer alan zindanların, yukarıdaki paragrafta anlatılan genel özelliklerine sahip ve kale zindanı sınıflamasına giren Bursa zindanı, şehir surlarında savunmanın güç olduğu güney kısımda, doğudan batıya doğru ilerleyen çift surun son bulunduğu bölümde yer almaktadır. Zindanın kapısı iki sur arasındaki boşluğa açılmaktadır. Bu kapı kuzey yönünde bulunan dörtgen bir kule ile korunmaktadır (Yılmaz 2014). Zindanın antik şehrin sur planı içerisindeki yeri, Yılmaz (Yılmaz 2014) tarafından yapılan antik şehrin restitüsyon planı üzerinde gösterilmiştir (Çizim 1).

Çizim 1: Bursa antik şehir restitüsyon planında zindanın yeri (Yılmaz, 2014)

Bu plana göre zindana, ilki iki sur arasına açılan iki aşamalı kapı düzeniyle girilmektedir. İki kapı arasında genişçe bir şaşırtma avlusu bulunmaktadır. Yine bu plana göre, zindanın üç büyük kule ve bu kulelere bağlanan yüksek beden duvarlarıyla birlikte adeta bir iç kale gibi korunduğu tespit edilmiştir. Bursa mimarlık tarihinin ve antik şehir dokusunun önemli bir parçası olarak belgelenen zindanın ihya edilmesi, müze-sosyal tesis fonksiyonuyla işlevlendirilmesi, dolayısıyla yeniden kullanımın sağlanarak geleceğe aktarılması konusunda hazırlanan restorasyon projesinin bu makale içeriğinde anlatılması çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Ayrıca, proje müellifi tarafından zindanın restorasyonuna yönelik belirlenen yöntem ve uygulama önerileri de bu kapsamda ele alınacaktır.

2. BURSA ZİNDANI RESTORASYONU KAPSAMI ve UYGULAMA ÖNERİLERİ

Tarihi yapılar korunması gerekli kültür varlıklarıdır. Bu yapılar, yapıldıkları dönemde ne kadar mükemmel kalitede inşa edilmiş olurlarsa olsunlar, zaman içerisinde çeşitli nedenlere bağlı olarak farklı düzeylerde hasar görmüştür (Yılmaz 2016a). Yaşayan bir belge niteliğinde olan bu yapılar kendi dönemlerinin sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerini, malzeme özellikleri ve yapım tekniklerini günümüze kadar taşımışlardır (Çelik ve Yazgan 2007). Günümüzde bu eserlerde, yapılacak müdahalenin türüne ve derecesine bağlı olarak korumaya ve yapının ömrünü uzatmaya yönelik olarak gerçekleştirilen tüm müdahaleler restorasyon eylemi olarak adlandırılmaktadır (Yılmaz 2016a). Restorasyon çalışmalarında, anıtsal yapıların bir tarih ve kültür belgesi olarak korunup geleceğe özgün özellikleri ile aktarılması amacıyla mimari ve yapımsal olmak üzere iki müdahale hali söz konusudur (Kuban 2000). Restorasyonun mimari boyutunun en önemli aşaması restorasyon projesidir. Anıtsal niteliği olan birçok tarihsel yapı, özgün işlevini yitirmekte ya da işlevsel olarak eskimektedir. Yapının fiziksel ömrü, işlevsel ömründen fazla olduğundan ya işlev değişikliği ya da günümüz standartlarına uyum sağlama ihtiyacı ortaya çıkmaktadır

(Altınoluk 1998). Günümüz konfor standartlarına uyum sağlayamayan yapı ise terk edilerek zamanla yok olma sürecine girmektedir. Bu nedenle restorasyon projeleri, sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda sadece fiziksel koruma değil, sosyo-kültürel yapıyı da içine alan “bütünlük koruma” düşüncesi ön plana çıkartılarak hazırlanmalıdır. Dolayısıyla tarihi ve kültürel varlıkları yeterince değerlendirmenin, gelecek nesillere aktarmanın en etkin yolu, onların yeniden işlevlendirilerek yaşayan bir varlık haline getirilmesidir (Altınoluk 1998). Bu yüzden korumada müze gibi dondurarak korumanın dışında, koruma kullanma dengesini kurarak, yeni işlevler vererek korumaya önem verilmelidir (Çelik ve Yazgan 2007). Bu bağlamda, proje müellifi tarafından hazırlanan restorasyon projesinde, zindanın ve zindana ait sur duvarları ile kulelerin onarılması ve ihya edilerek ayağa kaldırılması gibi fiziki korumanın yanında, zindan müze-sosyal tesis fonksiyonuyla işlevlendirilerek, yeniden kullanım ile sürekliliğin sağlandığı düzenlemeler getirilmiştir.

Zindan restorasyon projesinin kapsamı, zindan planını oluşturan; zindan iç boşluğu, zindanı adeta iç kale gibi koruyan üç adet büyük kule, kulelerin içindeki kazamat katları, yer altı zindan odaları, peçenekli duvar ve bu duvarın içinde bulunan zindan odaları ile kuleleri birbirine bağlayan iç ve dış sur beden duvarlarından oluşmaktadır. Ayrıca, proje müellifi tarafından, restorasyon projesi kapsamında uygulamaya yönelik öneriler de geliştirilmiştir. Buna göre, restorasyon uygulamasında ilke olarak genellikle her bölümün kendi görünen malzemesinin türü ve tekniğinde onarılması yöntemi, tamamlamalarda ise farklı örgü tekniklerinin kullanılmasının benimsenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, proje müellifi Dr. Mimar İbrahim Yılmaz tarafından hazırlanan restorasyon raporunda uygulamada uyulması gerekli restorasyon önerileri aşağıda açıklanmıştır.

• Uygulama çalışmalarında, zindan iç boşluğunda bulunan ve Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından kamulaştırılarak yıkılmış, günümüze ait aykırı binaların temel, moloz ve diğer kalıntıları öncelikli

olarak temizlenecektir. Ancak, temizlik ve kazı sırasında zindan iç boşluğunda ortaya çıkabilecek özgün seğirdim yoluna ait döşeme taşları ile mevcut kalıntıların yerinde korunmasına azami derecede özen gösterilecektir.

- İç ve dış sur duvarları ile kuleler üzerinde, yıkılan binalardan kalan sıva ve tuğla tabakaları, betonarme parçaları ile diğer aykırı eklentiler özgün yapıdan arındırılacaktır. Arındırma işlemi, sur duvarlarına zarar vermeden itina gösterilerek gerçekleştirilecektir.

- Yapılacak restorasyon çalışmasında, zindanı ve sur mimarisini oluşturan, günümüze ulaşmış hiçbir mimari eleman kalıntısı yok edilmeyecektir. Mevcut kalıntıların yıkılıp yerine yenisinin yapılması gibi bir uygulamaya kesinlikle izin verilmeyecektir. Mevcut kalıntılar korunarak bu kalıntılar üzerinde onarım, sağlamlaştırma ve tamamlamaya yönelik çalışmalar yapılacaktır. Ayrıca, özgün sur planının günümüzde yok olan ancak, özgün plana dönüşü sağlayacak mimari elemanlarda yeterli ölçülerde yeniden yapım yöntemi kullanılacaktır.

- İlke olarak gerek mimari malzemenin yerine kullanılacak yeni malzemelerde, gerekse yapım tekniğinde yapay malzeme kullanılmayacak ve çok gerekmedikçe çağdaş tekniklere yer verilmeyecektir.

- Yüksekliğini kaybetmiş bölümlerde duvarlar hem sur duvarı kimliğini ifade edecek şekilde ve ölçüde yükseltilecek, hem de korunması sağlanacak şekilde, yukarıda da anlatıldığı gibi, olabilecek mimari tecavüzlerden arındırılacaktır.

- Her bölge, o alandaki halen görülen özgün özelliklerine göre onarılacak, ilkselleştirilmeye gidilmeyecektir. Çünkü bugün üzerinde gördüğümüz ve çağdaş olmayan her müdahale surların tarihinin bir parçasıdır.

• Spolien (devşirme) malzemeler genellikle mermerdir. Şehrin yapı tarihinin önemli bir parçasını ifade eden devşirme malzemeler korunacaktır. Duvar tamamlamalarında renk uyumu sağlaması açısından kalker kullanılması önerilmiştir. Moloz taşlı bölümler ise, genelde toplama taşlardan yapıldığı için aynı örgüyü, grinin tonlarında olmak üzere taş ocaklarının molozları kullanılarak sağlamak yerinde olacaktır.

• Plastik onarımlarda, sağlamlaştırma ve tamamlamalarda, ayrıca tüm derzlerde kullanılacak harç, içine tuğla kırığı katılmış kum-kireç karışımı olan horasan harcıdır. Böylece çimento harcına göre hem çok daha uzun ömürlü bir harç kullanılmış olacak, hem de renk uyumu sağlanmış olacaktır. Duvarlarda bulunan tuğla hatıllar ile kemer, tonoz ve kubbe onarımlarında, özgününde olduğu gibi 4x30x30 cm. ebatlarında pişmiş toprak tuğla malzeme kullanılacaktır. Tuğlalar arasındaki derz aralığı tuğla kalınlığında, derz derinliği ise 1 cm. ile 1,5 cm. arasında olacaktır.

• Tüm seyirdim yüzeyleri, içine kum-kireç ve ince tuğla kırıkları katılmış horasan harçlı şap ile ya da 30x30 cm. ebatlarında kırmızı renkli taban tuğlası ile kaplanacaktır.

• Duvar harçlarında bağlayıcı olarak hem akışkanlığı ve boşlukların doldurulmasını sağlayacak, hem de duvar içinde bitki üremesini önleyecek kimyasal malzeme kullanılması önerilmektedir. Böylelikle harcın tüm boşlukları doldurularak kompakt bir kütle oluşturması sağlanacak, ayrıca duvarın içinde bitki üremesi de önlenmiş olacaktır.

3. ZİNDAN RESTORASYONU

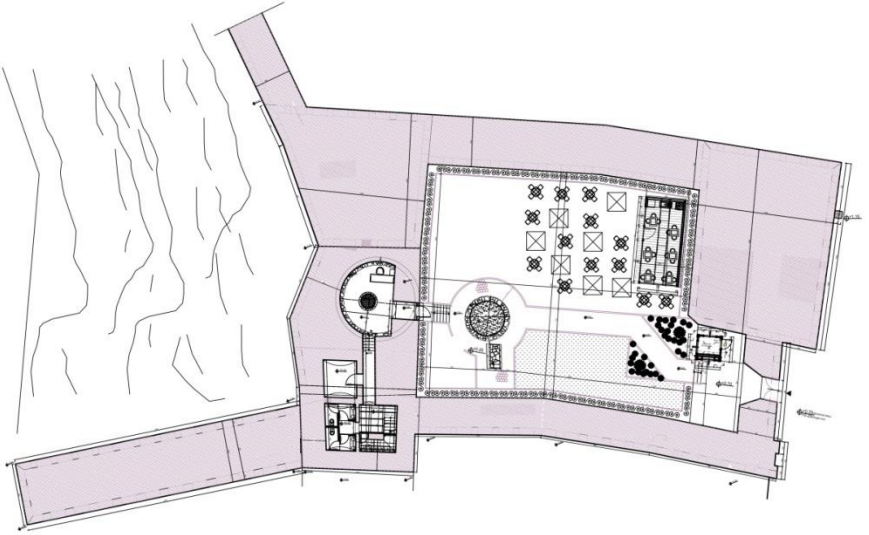
Proje müellifi tarafından üretilen, hem fiziki korumanın, hem de yeniden kullanımın sağlandığı bütünleşik korumayı içeren restorasyon projesinin aşamaları aşağıda açıklanmıştır.

A. Restorasyon Projesi

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

Zindan İç Boşluğu

Zindan iç boşluğu 18,50 m. ile 33,65 m. ölçülerindedir. Buraya iki sur arası boşluktan iki ayrı kapı ile girilmektedir. Özgün planda iki kapı arasında bir şaşırtma avlusu bulunmaktadır (Yılmaz 2016/b). Giriş kapılarından, ilki 9 nolu iç kuleden çıkarak dış sur duvarına saplanmaktadır. İkinci giriş kapısı ise yine, aynı şekilde 9 nolu iç kuleden çıkarak, dış sur duvarına bağlanmaktadır. Hazırlanan restorasyon projesinde, daha fazla zindan iç boşluğu bırakılması düşüncesiyle, iki kapının birden değil, iki sur arasından zindana giren ilk kapının yeniden yapılması önerilmiştir (Çizim 2).

Çizim 2: Zindan planı ve zindana ilk giren kapının plan içindeki yeri
(İ. Yılmaz restorasyon projesinden alınmıştır.)

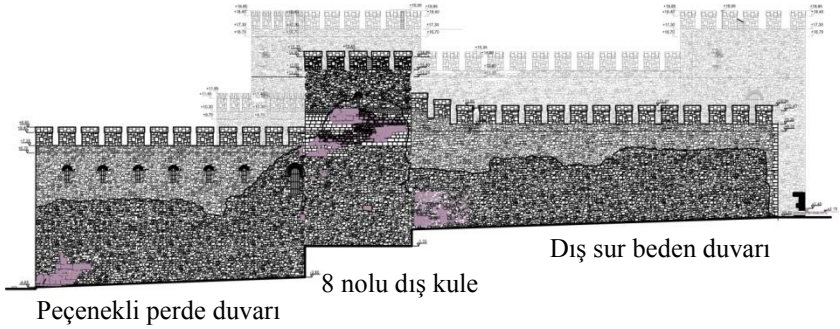
Zindana giren ilk kapının, restorasyon planında belirtildiği gibi V planına sahip olduğu görülmektedir. Kapının iki sur arasına bakan dar kısmının genişliği, 1.80 m. içte kalan kısmının genişliği ise, 3.50 m. dir. Bu kapı semte de adını veren zindanın esas kapısıdır. Kapı

duvarının saplandığı kuleden, dış sur duvarına kadar toplam uzunluğu, 7.90 m. seğirdime kadar yüksekliği ise 9.70 m. dir. Kapıda gözetleme amaçlı bir de göz odası bulunmaktadır. 9 nolu iç kulenin kazamatı, kapının üst seğirdim kotuna açılmaktadır. Kapının üst seğirdim kotu, aynı zamanda dış sur duvarının seğirdim kotu ile birleşmektedir. Restorasyon projesinde de belirtildiği gibi, kapının yeniden yapım yöntemiyle gerçekleştirilecek restorasyon uygulamasında, duvar iç dolgusu horasan harçlı moloz taşlar; iç ve dış kabuk yüzeyleri ise yuvarlak ve dörtgene yakın biçimde iri boyutlu moloz taşlar kullanılarak örülecektir. Duvar yüzeyindeki derzlerde ise horasan harç kullanılacaktır.

Yine restorasyon projesi kapsamında hazırlanan müdahale paftalarında, zindan iç boşluğunda bulunan moloz taş örgülü kuyu ile pişmiş toprak malzeme kullanılarak yapılmış yatak, üzerindeki eklerden arındırılacak, derzleri temizlenecek, çürütme ve sağlamlaştırma işlemlerinin ardından, horasan harç ile yeniden derz yapılarak bu elemanların korunması sağlanacaktır. Aynı zamanda, zindan iç avlusunda kuyu ve yatak dışında bulunan özgün tuğla ve döşeme parçası gibi kalıntılara herhangi bir müdahale yapılmayıp harabe halinde korunacaktır. Zindan iç boşluğu, projesinde belirtilen özgün kotuna (+0.25) kadar indirilecektir. Bu kotu belirleyen yukarıda da ifade edildiği gibi, mevcut döşeme kalıntıları ve tuğla parçaları bulunmaktadır. Zindan boşluğunda, esas kapıdan girilerek yer altı zindanına doğru giden aks üzerinde bir yürüyüş yolu planlanmıştır. Zindan avlusunda bu yol dışında kalan boşluklar ise, peyzaj ve açık alan düzenlemesi yapılabilecek hacimler olarak ayrılmıştır.

Zindan iç boşluğunda bulunan ana mekânın esas zindan olduğu projede belirtilmektedir. Zindan iç avlusundan geometrik formu yarım daire olan esas zindana 6 basamaklı bir merdiven ile inilmektedir. Aradaki kot farkı 1.10 m. dir. Projede dairesel mekânın eksik olan duvarının önce sağlamlaştırılması, daha sonra da yine projesinde belirtilen özgün üst kotuna kadar moloz taş kullanılarak tamamlanması

önerilmiştir. Tamamlanacak dairesel mekânın üzerinin ise, pişmiş toprak tuğla kubbe ile örtülmesi belirtilmiştir. Kubbenin kalınlığı 40 cm. dir. Tuğla kubbe kasnağının üzeri, horasan harcı ile düzeltildikten sonra klasik kiremit ile kaplanacaktır. Tuğla kubbenin iç yüzeyi ise, horasan harç ile sıvandıktan sonra üzeri kireç badana ile boyanacaktır. Ayrıca bu eğrisel mekânın içinde bulunan kuyunun ölçüleri ve derinliği restorasyon projesinde belirtilmiştir. Bu mekânın iç ve dış duvar taş yüzeylerine horasan harçla derz yapılacaktır. Eğrisel mekânı “8 nolu” dış kule ile bağlantısını sağlayan koridorun üzerinde bulunan tuğla tonoz, gerekli çürütme çalışmaları yapıldıktan sonra özgün malzeme ve teknikler kullanılarak tamamlama yapılacaktır. Burada, mevcudu yıkarak yerine yeniden yapım uygulamasına kesinlikle gidilmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca bu koridor güzergahında bulunan zindan odalarının da projesinde belirtilen ölçülerde zindan hücreleri olarak açılması sağlanacaktır. Zindan hücrelerinin önünde, boydan boya yapılacak demir parmaklıklı kapılar ve korkuluklar bulunacaktır. Korkuluk renklerinin ise siyah olacağı müdahale paftalarında belirtilmiştir.

Çizim 3: 8 nolu dış kule özgün kabuk taşları ile bu kuleye sapan duvarların görünüşü

(İ. Yılmaz, restorasyon projesi ekinde alınmıştır.)

8 Nolu Dış Kule

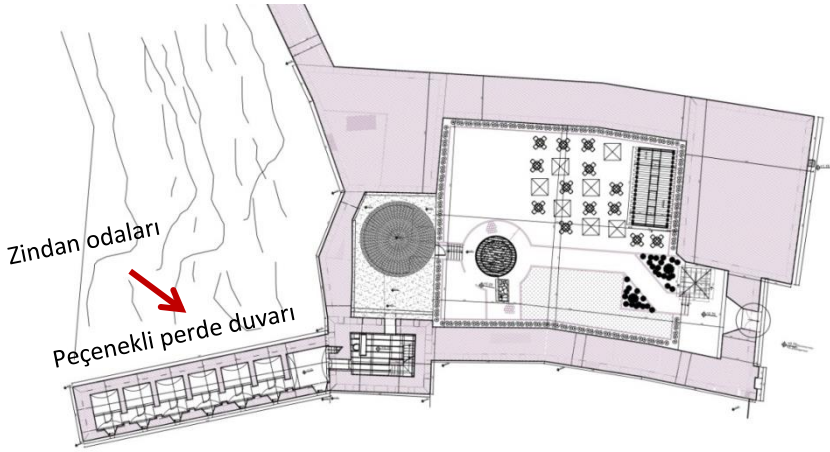
Esas zindandan gelen koridor, 8 nolu dış kulenin ilk kazamatına (+0.30 kotu) açılmaktadır. Bu kazamat, kulenin toprak içinde kalan zindan hücreleridir. Bu yüzden, bu zindanlara yer altı kule zindanları da denilmektedir. Bizans dönemine tarihlenen bu kulenin özgün dörtgen biçimi Osmanlı döneminde de değişmemiştir. Ebatları, 6.65 x 9.00 m. dir. Kulenin yer altındaki ilk kazamatından sonra +3.70 kotunda ikinci bir kazamatı, +6.70 ve +9.70 kotlarında 3. ve 4. kazamatları bulunmaktadır. +3.70 kotundan peçenekli perde duvarında bulunan zindan koridoruna ve zindan odalarına girilmektedir. Kulenin ilk iki kazamatı zindan hücreleri olarak kullanılmakla beraber, diğer kazamatı batı ve kuzey yönündeki dış sur duvarı seğirdimlerine (+9.70 m. kotu) açılmaktadır. Restorasyon projesinde bu kulenin 13.20 m. kotuna kadar tamamlanması önerilmiştir. Sözü edilen kulenin, özgün dış kabuk taşlarının bir kısmı kule yüzeyinde mevcuttur. Tamamlamalarda kulenin dış özgün kabuk taşlarının yerinde korunacağı belirtilmiştir (Çizim 3).

Ancak, sağlamlaştırma gerekliliğiyle özgün taşların sökülmesi gibi bir durum ortaya çıkarsa, her bir özgün taş numaralandırılıp yer düzlemine aktarılacaktır. İç moloz dolgusunda yapılacak sağlamlaştırmanın ardından, yer düzlemine numaralandırılarak aktarılan özgün kabuk taşları, duvar düzlemindeki yerlerine geri konulacaktır. Bu kulede yapılacak tamamlamalarda, restorasyon yapıldığını ifade eden farklı doku kullanılması önerilmiştir.

8 nolu dış kule duvar tamamlamalarında, gri renkli iri moloz taş malzemeler, taşların derzlerinde ise horasan harç kullanılacağı restorasyon raporunda belirtilmiştir. Bu kuleye, Fetih Kapısı yönünden gelerek saplanan dış sur beden duvarının dış ve iç yüzey kabuk taşları da horasan derzli ve iri moloz taşlar kullanılarak +9.70 m. ye kadar tamamlanması projede belirtilmiştir.

Peçenekli Perde Duvarı

Bu duvar, önündeki ovayı daha geniş açıdan gözetlemek ve zindanı korumak amacıyla, 8 nolu dış kuleye bağlı olarak yapılmış geniş seğirdim alanına sahip bir perde duvar yapısıdır. Restorasyon projesinde, bu geniş duvarın içinde zindan koridoru ve bu koridora açılan zindancı holü ile 6 adet zindan odası bulunmaktadır (Çizim 4). Perde duvarına “8 nolu dış kule”nin +3.15 kotundan düz bir koridorla girildiği gibi, kulenin +6.70 kotunda bulunan kazamatından da hem zindan koridoruna, hem de duvar seğirdimine inilmektedir (Çizim 5).

Çizim 4: İçinde zindan odalarının bulunduğu peçenekli perde duvar planı (İ. Yılmaz)
(İ. Yılmaz restorasyon projesinden alınmıştır.)

Çizim 5: Peçenekli perde duvarı içinde bulunan zindan odaları ve koridorun render görünüşü

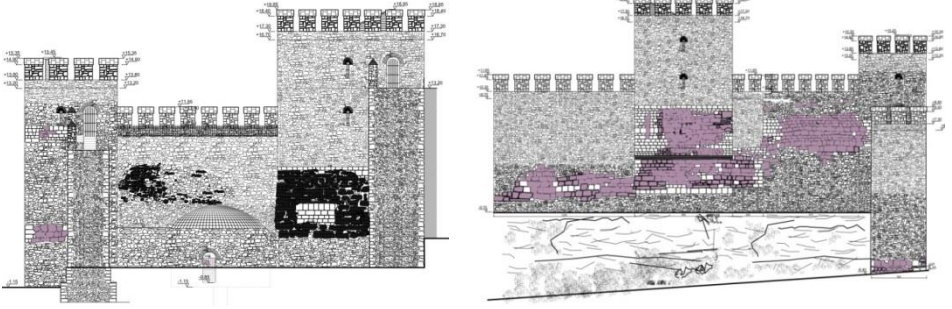
(İ. Yılmaz restorasyon projesi ekinde alınmıştır.)

Rölövesinde perde duvarının zindan hücre bölümlerine ait kalıntıları görülmektedir. Özgün planına ulaşmak amacıyla bu duvarın restorasyon projesinde belirtilen özgün kotuna kadar tamamlanması ve özgün zindan planına kavuşmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. Bu amaçla, duvarın iç dolgusunun horasan harçlı moloz taşlar kullanılarak tamamlanması önerilmiştir. Duvarın dış ve iç yüzeylerinde ise, düzgün moloz taş yüzey örgüleri yapılması öngörülmüştür. Dış ve iç yüzey moloz taş uygulamalarında horasan derzler kullanılacaktır. Kullanılacak derzler, yüzeyden 1 cm. ile 1,5 cm. arasında içeriden başlatılarak, Orta Bizans dönemi derz sisteminin oluşturulması önerilmiştir.

9 Nolu Dış Kule

Batı yönünden kuzeye doğru kırılan dış sur duvarının ikinci dış kulesi olan “9 nolu” dış kulenin ebatları 8.25 x 10.90 m. dir. Bu kuleye, “8 nolu” dış kuleden gelerek saplanan +9.70 kotunda ki dış sur duvarı seğirdim yüzeyi ile “10 nolu” iç kuleden daha yüksek kotta gelen, +13.20 kotundaki iç sur duvarı seğirdimi bulunmaktadır. Bu kulenin,

belirtilen kotlarda iç ve dış sur beden duvarı seğirdimine açılan 2 adet kazamatı bulunmaktadır. Hazırlanan restorasyon projesinde bu kulenin, 16.70 m. olan iç yüz yüksekliğine kadar, içindeki kazamatlarıyla birlikte tamamlanması önerilmiştir. Tamamlamalarda diğer kulelerde olduğu gibi, duvar iç dolgularında horasan harçlı moloz taş, duvar dış yüzeylerinde ise, horasan harç derzli iri moloz taşlar kullanılması önerilmiştir. Zindan boşluğunun batı kısmında bulunan 8 nolu dış kule ile 9 nolu dış kuleyi birbirine bağlayan ovaya bakan dış sur duvarı, mevcut düzlükten yaklaşık 6.50 m. yüksekliğinde kayalar üzerine oturtulmuştur. Bu duvarın, kule kazamatlarına giren seğirdim yüzeyine kadar tamamlanması önerilmiştir (Çizim 6).

8 nolu dış kule ile 9 nolu dış kuleyi birbirine bağlayan batı duvarının içten görünüşü

8 nolu dış kule ile 9 nolu dış kuleyi bağlayan batı duvarının dıştan görünüşü

Çizim 6: 8 nolu dış kule ile 9 nolu dış kuleyi birbirine bağlayan batı duvarının tamamlanmış halinin içten ve dıştan görünüşü

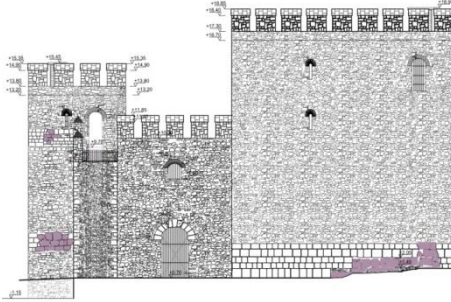
(İ Yılmaz restorasyon projesinden alınmıştır.)

Tamamlanması restorasyon projesinde belirtilen dış sur duvarının seğirdim kotu 9.70 m. dir. Bu duvarın restorasyon çalışması esnasında, duvar yüzeyinde bulunan özgün kabuk taşları ile spolien

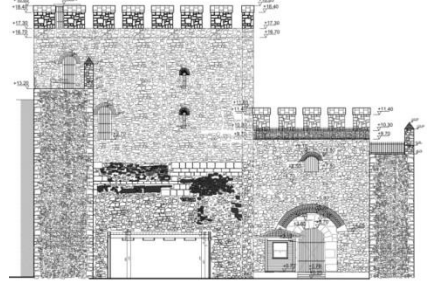
özelliikli örgü taşları korunacaktır. Bu taşların erozyona uğramış yüzeyleri ise, gerekli görüldüğü durumlarda temizlenecektir

9 Nolu İç Kule

Bu kule iki sur arasını ve özellikle zindan boşluğunu kontrol eden önemli bir kuledir. Bu kuleye, iki sur arasından zindana ve iç şehre giren kapıların bulunduğu duvarlar saplandığından, aynı zamanda zindana ve iç şehre giriş ve çıkışları da kontrol eden ve koruyan konumdadır. Dış sur duvarının seğirdim kotu (+9.70) ile iç sur duvarının yüksek seğirdim kotu (+13.20) esas alındığında, bu kulenin “9 nolu” dış kule gibi iki kazamatlı olduğu görülmektedir. Kulenin birinci kazamati, +9.70 kotuyla iki sur arasından giren giriş kapısı seğirdimine açılmaktadır. Kulenin özgün ebatları, 11.00 x 15.24 m. yüksekliği ise 16.70 m. dir. Yapılacak restorasyon çalışmasında, bu kulenin özgün iki katlı kazamati ile birlikte tamamlanması önerilmiştir (Çizim 7).

Zindan iç avlusundan 9 nolu iç kule ve zindan girişinin dış cephe görünüşü

Zindan iç avlusundan 9 nolu iç kule ve zindan girişinin iç cephe görünüşü

Çizim 7: 9 nolu iç kule ile zindan girişinin iç ve dış restorasyon cephe görünüşleri

(İ. Yılmaz restorasyon projesinden alınmıştır.)

Tamamlamada kulenin mevcut tüm kalıntıları sağlamaştırılacaktır. Tamamlamada iç moloz dolgusunda horasan harç, dış kabukta ise “8 nolu” dış kulede yapılacağı gibi iri moloz taşlarının kullanılması gerektiği restorasyon projesinde belirtilmiştir. Bu kulenin gerek mazgallarında, gerekse kazamat üstü tonozlarında pişmiş toprak yaprak malzeme tuğlalar kullanılarak, horasan harç ile yüzeyden 1 ya da 1,5 cm. içeriden başlamak kaydıyla derz çalışması yapılacaktır.

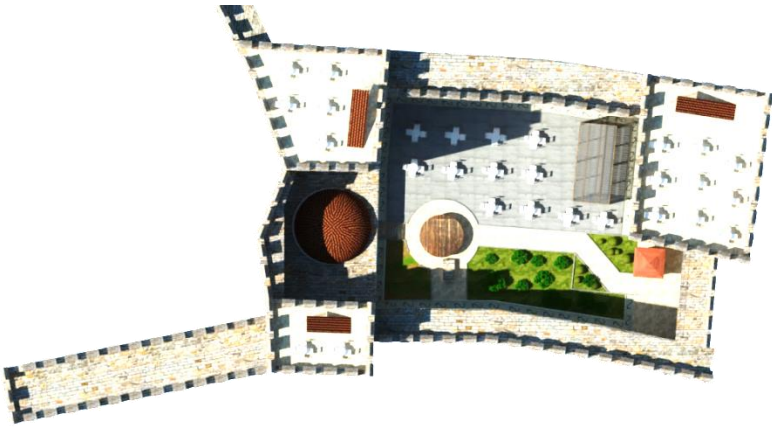
Bu bağlamda, zindanın özgün planını oluşturan tüm mimari elemanların tamamlamalarında ve diğer uygulamalarda, restorasyon projesinde ve raporunda belirtilen özelliklere uygun olarak, özgün teknik ve malzemeler kullanılmak suretiyle yapının gerçekleştirilmesine özen gösterilecektir. Ayrıca kule tamamlamalarında, mevcut özgün kabuk taşı bulunan kısımlarda kısmi düzgün kesim taş tamamlaması, diğer kısımlarda ise bu örgüden farklı bir doku olarak iri moloz taş dokusu kullanılması, restorasyon projesi müdahale paftalarında belirtilmiştir.

B. Yeniden Kullanım Projesi

Bütünleşik koruma düşüncesiyle üretilen restorasyon projesinin ikinci aşamasını yeniden kullanım projesi oluşturmaktadır. Kullanım projesi ile zindana yeni bir işlev kazandırılarak korunması ve sürekli kullanımın sağlanması amaçlanmıştır. Ancak, yeniden işlevlendirmenin yapılabilmesi için organizasyon şeması ve ihtiyaç programıyla yeni işlevin gereksinimleri belirlenmelidir. Çeşitli mekân dönüşümleriyle bu gereksinimler karşılanmaya çalışılmalıdır. Yeniden işlevlendirme sürecinde mekân dönüşümleri yeterli olmuyorsa ya da bir takım eksiklikler ortaya çıkıyorsa imkanlar dahilinde ek tasarımına gidilmelidir (Eraybat, 2011). Tarihi yapıda ek tasarımı, yeni bina tasarımına oranla daha sınırlayıcı ve zordur. Çünkü ek yapı tasarımı; tarihi yapının döneminin araştırılması, yapının tanımlanması, geçmişten günümüze geçirdiği müdahalelerin tespit edilmesi, koruma prensiplerinin belirlenmesi, kullanılacak restorasyon tekniklerinin belirlenmesi, tarihi yapıdan gelen verilerin tespit edilmesi, yeni ekin tarihi yapıyla ve

çevresiyle uyumu açısından bakıldığında sanat ve mimarlık tarihi, kent tarihi, restorasyon ve koruma bilimi, tasarım gibi çeşitli bilgi birikimlerini gerektiren bir uzmanlık alanıdır (Eyüpgiller vd, 2008). Ayrıca, hazırlanan yeniden kullanım projesinde, yapının özgün özelliklerinin de bozulmamasına özen gösterilmesi gerekmektedir (Ahunbay, 1999), Bu bağlamda, yukarıda belirtilen tüm kriterlere uygun olarak zindana verilecek işlevin yapıya uygulanabilirliği araştırılmış, yeni işlevin yapının özgün fonksiyonuna da saygılı olması gerekliliği düşünülmüştür. Bu nedenle hazırlanan yeniden kullanım projesinde zindan, tarihsel olayların canlandırıldığı bir zindan müzesi ve yemek-içmek ve dinlenme amaçlı kullanılacak sosyal tesisi olarak tasarlanmıştır.

Yeniden kullanım projesinde, öncelikli olarak kontrollü giriş ve çıkışların sağlanması amacıyla zindan boşluğuna girişte bir kontrol kulübesi yapılmıştır. Kontrol kulübesinden geçilerek zindan iç boşluğuna girildiğinde bir açık tören ve oturma alanının planlandığı görülmektedir (Çizim 8).

Çizim 8: Zindanın yeniden kullanımında tasarlanan iç avlu tören ve oturma alanlarının planı

(İ. Yılmaz restorasyon projesi ekinde alınmıştır.)

Zindan iç boşluğunda planlanan açık oturma alanına yemek ve içme servisi sağlamak amacıyla, aynı zamanda yağmurlu ve soğuk havalarda da içeride oturulmasına imkân verecek şekilde, içinde büfe, oturma alanı ve wc'ler bulunan ahşap konstrüksiyon sistemde camekânlı kapalı bir ek mekân tasarlanmıştır. Tasarlanan ek mekânın sur duvarlarıyla birleştirilmediği, sur duvarı ile arasında bir boşluk bırakıldığı görülmüştür. Ayrıca iç avluda, girişten yer altı zindana doğru giden bir yürüme yolu aksı oluşturulmuş, yol aksının kenarlarında da çiçeklendirme ve bodur ağaçlardan oluşan bir peyzaj düzenlemesi yapılmıştır. Diğer yandan proje detaylarında, sur duvarı ve kulelerin alt kotlarının ve temellerinin sudan etkilenmemesini sağlamak için hem su drenajı yapılması düşünülmüş, hem de alt kısımlarda 1.00 m. genişliğinde tretuvar düzenlemesi yapılarak, yuvarlatılmış beyaz renkli çakıl taşlar döşenmiştir. İç avluda bulunan kuyunun üzeri ise ahşap dairesel bir kapak ile kapatılmıştır. İç avludan 6 basamak ile aşağıya inilerek girilen esas zindan, danışma noktası olarak tasarlanmıştır. Buraya açılan üzeri tonozlu koridordan geçildiğinde, bu koridorla bağlantı sağlanan 8 nolu dış kulenin toprak altındaki ilk kazamatına girilmektedir. İlk kazamatta tesisat odası yerleştirilmiştir. Buradan ahşap konstrüksiyon bir merdivenle üst kazamat katına çıkılmakta, bu kazamat aynı zamanda zindan koridoruna açılmaktadır. Zindan koridorunun başında dönemine uygun olarak zindancı köşesi oluşturulmuş, zindan odaları ise müze olarak kullanılacak şekilde dizayn edilmiştir. 8 nolu dış kulenin tüm kazamat katlarıyla, 9 nolu iç kule ve 9 nolu dış kuleye ait ikişer kazamat katı ve bu kazamatların bulunduğu kulelerin üst seğirdimleri ise diğer bazı örneklerde olduğu gibi açık ve kapalı yiyecek-içecek amaçlı kafe alanları olarak düzenlenmiştir.

Çizim 9: Restorasyon projesinde tasarlanan zindan iç avlusunun render görünüşü

(İ. Yılmaz restorasyon projesi ekinde alınmıştır.)

4. SONUÇ

Bursa şehir surları içinde yer alan ve son zamanlarda yapılan kazı çalışmalarıyla ortaya çıkartılan zindanla ilgili, Dr. Mimar İbrahim Yılmaz tarafından bütünleşik koruma prensibine uygun olarak iki ayrı türde restorasyon projesi üretildiği görülmektedir. Bu projelerden ilki, fiziki korumaya yönelik olarak koruma ilkeleri doğrultusunda hazırlanan özgün zindan planına dönüşü sağlayan restorasyon projesidir. Bu projenin müdahale paftalarında ve restorasyon raporunda, uygulama aşamasında yapılacak müdahalelerle ilgili uyulması gereken kurallar ve ilkeler ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Hazırlanan ikinci proje ise yeniden kullanım projesidir. Yukarıdaki bölümlerde de anlatıldığı gibi tarihi yapıların işlevsel ömürleri fiziksel ömürleri kadar uzun olmamaktadır. İşlevsel ömrünü tamamlamış ve günümüz kullanım standartlarını sağlayamayan bir tarihi yapının fiziksel ömrünü de sürdürmeyeceği bilinen bir gerçektir. Bu nedenle, tarihi ve kültürel

değere sahip bu tür yapıları değerlendirmenin ve gelecek nesillere özgün özellikleriyle aktarmanın en etkili yolu, yeniden işlevlendirilerek yaşamlarını sürdürmelerinin sağlanmasıdır. Bu bağlamda, Bursa zindanının tarihsel müze, dinlenme ve yeme-içme fonksiyonlarıyla kullanılmasını sağlayacak biçimde yeniden işlevlendirildiği bir projenin üretildiği görülmektedir. Hazırlanan yeniden kullanım projesinde yeni işlev gereksinimleri belirlenmiş, buna uygun olarak tasarlanan mekân dönüşümleriyle bu gereksinimler karşılanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, zindan iç boşluğu tören ve açık dinlenme alanı olarak tasarlandığından, buradaki mekân dönüşümünün etkisiyle eksik kalan büfe, wc vb. servis alanı ihtiyacı, sur duvarlarına birleştirilmeden yapılarak, geriye dönülebilirlik imkanı da bulunan, ahşap malzemeden üretilen ek bir yapıyla giderilmiştir.

Özellikleri, içeriği ve planlama anlayışı ayrıntılı biçimde anlatılan Bursa Zindanı restorasyon projesi ile özgün işlevinden uzaklaşan bu tür tarihi yapıların günümüze ayak uydurabilmeleri ve sürekliliklerinin sağlanmasında fiziki korumanın yanında, yeniden işlevlendirilerek kullanılmasının da önemi vurgulanmıştır. Bu bağlamda Bursa surlarının önemli bir parçası olan zindanın bir kültür varlığı olarak korunup ayağa kaldırılması, zindanın bir tarihsel müze ve sosyal tesis fonksiyonuyla yeniden işlevlendirilerek kullanılması kentin kültür tarihinin gelişimine, dolayısıyla turizmine önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Ahunbay, Zeynep (1999). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: YEM Yayınevi.

Altınoluk, Ülkü (1998). *Binalarda Yeniden Kullanım*. İstanbul: YEM Yayınevi.

Burger, Daniel (2009). “In den Turm geworfen-Gefängnisse und Folterkammern auf Burgen im Mittelalter und in der frühen Neuzeit”. *Forschungen zu Burgen und Schlössern Bd. 12*, Deutscher Kunstverlag, Berlin ve Münih, s. 221-236.

Çelik, Deniz ve Murat Yazgan (2007). “Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Korumaya Yönelik Yasa ve Yönetmeliklerin İrdelenmesi”. *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 11, s. 1-10.

Daşcıoğlu, Kemal (2006). “Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesi'nin Durumu”. *XV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, s. 54-76.

Eraybat, Gamze (2011). *Tarihi Konaklama Yapılarının Doğuşu, Gelişimi ve Günümüzde Çağdaş İşlevle Değerlendirilmesi: Edirne Rüstempaşa Kervansarayı Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.

Eyüpgiller, Kemal Kutgün vd. (2008). “Korumanın Tarihi Yapıya Çağdaş Ek Boyutu: Kastamonu Çifte Hamam Örneği”. *Mimarlıkta Malzeme*, S. 4, s. 56-76.

Kuban, Doğan (2000). *Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu*. İstanbul: YEM Yayınları.

Yılmaz, İbrahim (2014). “Bursa Sur Kapıları ve Taht-ı Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 26, s. 87-105.

Yılmaz, İbrahim (2016a). “Osmanlı Dönemi Kubbeli Mimarlık Eserleri Restorasyon İnşaat Maliyetlerinin Yapay Zekâ Yöntemleriyle Tahmini”. *International Multidisciplinary Congress of Eurasia*, Odessa, s.78-91.

Yılmaz, İbrahim (2016b). “Şehir Sur Zindanları Kapsamında Bursa Zindanının Tespiti Belgelenmesi ve Restitüsyonu”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 31, s. 173-194.

Şahin, Derya ve Gonca Gülsefa (2017). "Bursa Tophane Seramikleri". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 32, s. 77-101.

DOI: 10.21550/sosbilder.298193

BURSA TOPHANE SERAMİKLERİ

Derya ŞAHİN*

Gonca GÜLSEFA**

Gönderim Tarihi: Ağustos 2016

Kabul Tarihi: Kasım 2016

ÖZET

Hisar Bölgesi, geçmiş dönemlerde önemli bir yerleşim yeri olarak bilinmesine rağmen, yıllardır süren gelen yapılaşmaya maruz kalması nedeniyle oldukça tahrip edilmiştir. Değişik zaman dilimlerinde Bursa Arkeoloji Müze Müdürlüğü tarafından sondaj kazıları yapılmış ve bazı arkeolojik buluntular tespit edilmiştir. Ancak ilk defa bu kapsam dâhilinde 2015 yılında yapılan Bursa Osmangazi Belediyesinin desteği ile bölgede arkeopark yapılmak üzere Bursa Müze Müdürlüğü başkanlığında, Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümünün katkılarıyla sistemli alan kazıları gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmalarında Erken Hellenistik dönemden –Geç Osmanlı dönemine kadar yoğun miktarda seramik, lüle, sikke, cam, kemik, bronz ve demirden yapılmış objeler bulunmuştur.

İçerisinde Klasik ve Hellenistik dönemlere ait tabak/kase, günlük kullanım kapları, Hellenistik döneme ait olabilecek Kos Amphoraları, kandil, pişmiş toprak figürin, ağırlık ve ağırşaklar vb. buluntu grubu oluşturmaktadır. Bu makalede Hisararkeopark kazılarında açmalarda bulunan seramik buluntuları seviyeler doğrultusunda incelenmiştir.

---

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, dsahin25@hotmail.com

** Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, goncagulsefa@uludag.edu.tr

Anahtar Kelimeler: *Bithynia, Hisararkeopark, seramik, lüle*

Ceramics Find Bursa Tophane

ABSTRACT

Hisar district, although it is known as an important settlement place in previous periods, is quite blasted because of the ongoing structuring for years. Some archeological excavations are made in several times by Bursa Archeology Museum and some archeological findings were found. But for the first time within this scope some systematic field excavations were made in 2015 with the help of Bursa Osmangazi Municipality to make an Archeopark in the area with the scholarship of Bursa Museum authority and with the contributions of Uludağ University Archeology Department. In the excavations lots of pottery, pipe, coins, glasses, bones and objects made of iron and bronze dated from Hellenistic period to late Ottoman Period were found.

Finding group includes, plates/cups dated to Hellenistic Period, daily use dishes, Kos amphoras might belong to Hellenistic Period, candles, pot figurines, weights and discs and etc. This article studied ceramic findings found in the Hisararkeopark excavations in accordance with levels.

Keywords: *Bithynia, Hisararkeopark, pottery, pipe*

Çalışmanın konusunu; Bursa-Tophane bölgesinde Hisar Arkeopark kapsamında yapılan arkeolojik kazılar sonucu bulunan seramikler oluşturmaktadır. İlk kez 2000 tarihinde 3. Derece sit alanı olarak tescil edilen, Hisar Bölgesinde, Bursa Arkeoloji Müdürlüğü tarafından 2000-2004 yılları arasında çeşitli sondaj kazıları bulunmaktadır (Çiz. 1)¹, 2015 tarihinde ise Bursa Osmangazi Belediyesinin desteği ile bölgede arkeopark yapılmak üzere Bursa

---

¹ Detaylı bilgi için bkz. Özkan ve Ünal 2009. Müzenin yaptığı kazı çalışmaları için lütfen inceleyin bkz. Çiz.1.

Müze Müdürlüğü başkanlığında, Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümünün katkılarıyla sistemli alan kazıları gerçekleştirilmiştir².

Çizim 1: Grid Sisteminde, Bursa Arkeoloji Müzesi Müdürlüğünün 2000-2004 Yılları Arasında Yaptığı Çalışmalar Bir Bütün Oluşturması Amacıyla Oluşturulan Açmalar

² Öncelikle çalışmaya bizi davet eden Bursa Arkeoloji Müze Müdürü Ali Sinan Özbey'e, alanda sorumlu müze uzmanı Hakan Bay'a teşekkür etmek istiyoruz. Bunun yanı sıra Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümünden, Araş. Gör. Gonca Gülsefa, Araş. Gör. Hazal Çıtakoğlu, Murat Akın, Semih Togan, antropolog İbrahim Semih Onur, mimar Didar Taşkan ve stajyer öğrenci olarak Fatma Selbik, Asya Karacadağ, Elif Çalık, Büşra Okumuş, Ahmet Seyda Yıldız, Orhun Kısa, Nihan Aksoy, Merve Kızılçay, Alihan Ural, Emine Özaydın yer almıştır. Katkıları için hepsine teşekkür ediyoruz. Ayrıca bazı seramiklerin sınıflandırılmasında yardımlarını bizden esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Filiz İnanan'a teşekkürlerimizi sunarız.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

Kazı çalışmalarında amaç, tescilli binaları koruma altına aldıktan sonra, diğer riskli binaları yıkmak ve tüm bölgede arkeolojik kazılar bittikten sonra arkeopark oluşturmaktır. Bu kapsamda öncelikle, müzenin geçmiş yıllarda yapmış olduğu sondaj kazılarında temizlik çalışmaları yapılmıştır. Ardından alanda grid sistemi oluşturularak sistemli kazılara başlanmıştır³ (Çiz. 2).

Çizim 2: Türkiye Ulusal Koordinat Sistemi Dikkate Alınarak Oluşturulan Grid Sistemi

³ Hisararkeopark hava fotoğrafı için bkz. Res. 1.

Resim 1: Hisararkeopark alanı hava fotoğrafı (Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Arşivi)

Yoğun bir şekilde Osmanlı temiz su künklerinin bulunduğu alanda, Roma dönemi drenaj kanalı⁴, ilki 2003 yılında tespit edilerek müzeye taşınan⁵, 2015 yılında ise küçük bir vestibulumu ait olduğu düşünülen geometrik desenli, geç antik mozaik zemin döşemesi (Res. 2, Çiz. 3), çok sayıda Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine tarihlenen seramik ve sikke buluntusu vardır. Buluntular maalesef stratigrafi verecek nitelikte değildir, çünkü sözü edilen alan kesintisiz her dönem iskâna maruz kalmıştır.

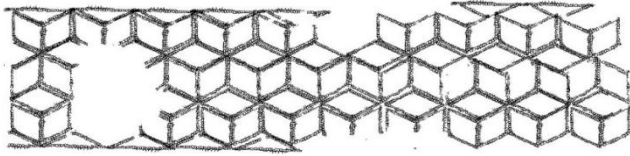
---

⁴ Geçmiş yıllarda yapılan çalışmalarda Doğu Roma yolu olarak nitelendirilen, altından atık su kanalının geçtiği ve üzerinde 30 cm kalınlığında mermer bloklardan oluşturulan bir düzlem yer almaktadır. Fakat ilerleyen dönemlerde mermer düzlem işlevini yitirmiş ve üzerine çok sayıda pişmiş toprak künk sıraları yerleştirilmiştir.

⁵ 2003 yılında yapılan çalışmalarda alanın doğusunda 6.50 x 4.50 m boyutlarında, 213 cm çapında üzerinde merkezde Sol ve etrafında zodyak tasviri bulunan bir mozaik döşeme bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Okçu 2009: 31 vdd.

Resim 2: 340x90 cm ölçülerinde Kırmızı, Yeşil, Beyaz, Mavi ve Gri Tesseralarla Oluşturulmuş Geometrik Desenlerin Yer Aldığı Mozaik.

Çizim 3: Mozağin Çizimi.

Alanda yapılan kazı çalışmaları neticesinde 14 adet açmada çalışılmasına rağmen 9 açmadan çıkan buluntular sadece incelenmiş. Diğer 5 açmadan herhangi bir seramik buluntusu tespit edilmemiştir. Açmalarda tespit edilen buluntular aşağıdaki seviyeler doğrultusunda incelenmiştir.

F 11 AÇMASI

Resim 3

F 11 Açmasında Hellenistik astarlı echinus kâse⁶ İ.Ö. 4. yüzyıla tarihlenmektedir (Edward 1975: Plate 43.21). Ağırıklı olarak Bizans sırlı seramikleri tek renk sırlı ya da kazıma dekorlu seramikler, Osmanlı ve İslami dönem seramikleri mevcuttur. Kazıma seramikler olarak adlandırılan hamur ve astar henüz yaşken, sivri uçlu bir aletle çizilerek veya kazınarak bezemenin yapıldığı kazıma tekniği, Yakındoğu'da İslam sanatında IX. yüzyıldan itibaren farklı dönemlerde ve bölgelerde süregelen bir teknik haline gelmiştir (Lane 1938: 33-56; Mackey 1967: 262; Amstrong 1988: 27; Özkul Fındık 2014: 75). Benzer örnekler İznik Roma Tiyatrosu ve Hisararkeopark kazılarında bulunmuştur (Özkan ve Ünal 2009: 77). Ayrıca Bizans dönemine tarihlenen günlük kullanım kapları sürahi, testi parçaları tespit edilmiştir (Özkan ve Ünal 2009: 81).

Bu buluntuların yanı sıra alandan yoğun bir şekilde lüle buluntuları tespit edilmiştir. Buluntuların yoğunluğu Tophane bölgesinin lülecilik için önemli olduğunu bizlere sunmaktadır. Sırsız seramikler arasında sınıflandırılan lülelerin, 17. yüzyıldan itibaren

---

⁶ Kabın formu, deniz kestanesini ve Dor başlığındaki ekhinusu anımsattığı için bu isim verilmiştir.

Osmanlı seramikleri arasında yer almaya başlaması, tütünün ülkeye girişiyle doğru orantılıdır. Tütün haznesini içeren ve çubukluk alanından oluşan lüleler, gül ve kiraz ağaçlardan yapılan çubuklara takılmaktadır. Çubuğun diğer ucunda ise yassı bir ağızlık bulunmaktadır. Lülelerin yüzeyinde bitkisel motifler, çizgisel desenler, soyut kabartmalar mevcuttur (Uysal 2007: 554). Hisar arkeopark kazılarında çıkan lülelerin çeşitli tipte oldukları anlaşılmıştır. Bu buluntuların yüzeyinde altın yaldız kullanılmış ve üzerinde marka şeklinde mühürler bulunmaktadır (Resim 3).

Resim 4

F 11 Açmasında Hellenistik astarlı kâse ve açık kap formu kap formları mevcuttur. Osmanlı dönemine ait olabilecek sırsız pişirme kabı ve testi parçaları ve “Milet İşi” Osmanlı seramikleri yoğun bir şekilde görülmektedir. 9. / 15. yüzyıla tarihlenen kırmızı hamurlu, beyaz astarlı, mavi-beyaz renklerle bezenmiş olan bu seramikler, başlangıçta “Milet İşi” olarak adlandırılan, ancak İznik kazıları sonrasında İznik'te üretildikleri anlaşılan grubun erken tarihli

örneklerindedir. Benzer örnekler Sultan Ahmet, Türk ve İslam Eserleri Müzesinde sergilenmektedir⁷ (Özkan ve Ünal 2009: 97) (Resim 4).

Resim 5

Osmanlı dönemine ait olabilecek sırsız pişirme kabı ve testi parçaları, Milet işi Osmanlı seramikleri yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu seramikler üzerinde geometrik ve bitkisel motifler yer almaktadır. Benzer örnekler Pergamon kazılarında bulunmuştur (Mania 2006: 487). Ayrıca seramiklerin pişirilmesinde yardımcı eleman olarak kullanılan 1 adet üçayak, ele geçen buluntular arasındadır. Benzer örnekler Milet (Böhlendorf Arslan, 2008: 388) ve Pergamon kazılarında (Mania 2006: 490) bulunmuştur. Bu da bize Tophane Bölgesinde seramik üretimiyle ilgili önemli veriler sunmaktadır (Çakmakçı ve İnanan 2009: 67; Res. 1-2; Özkan ve Ünal 2009: 79; Waksman 2014: Fig. 8) (Resim 5).

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.explorewithmwnf.net/> (Erişim: 07.04.2016)

Resim 6

Buluntular içindeki Bizans dönemi seramiklerinin tümü kırmızı hamurludur ve iki ana grupta toplanmaktadır. Bunlardan biri “Zeuksippus Ailesi” olarak tanınan grup (Özkul Fındık 2014: 77), bir diğeri ise Bizans dönemi “Sgraffito Kapları” olarak sınıflandırabileceğimiz örneklerdir. “Zeuksippus Ailesi” olarak bilinen seramik tipleri Anadolu ve dışındaki, dönemin en önemli seramiklerinden biridir (İnanan, 2014: 1). 12.yüzyıl sonu ile 13. yüzyıla tarihlendirilen Zeuksippus Ailesi seramik buluntularına ait parçaların, sadece tek renk sarı sızdırma ve amorf gövde parçaları ile sınırlı kalması hayli ilginçtir. Bu örneklerde grubun karakteristik Zeuksippus seramiklerinde merkezde boş daire ya da içinde palmet, rumi, çiçek ve helezonlar yer almaktadır (Özkul Fındık 2014: 77). Benzer örnekler Nilüfer ili yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (İnanan 2016: Tablo 1-Kat no: 2, 3,4, 5,6,7, Tablo 2-Kat. no: 18,19, Tablo 3-Kat. no. 25, 36). Bizans döneminin en popüler bezeme tekniği olan sgraffito dekorasyonlu birkaç amorf gövde parçası da buluntular arasındadır (Özkul Fındık 2014: 77) (Resim 6).

Resim 7

Hellenistik siyah astarlı kap parçaları, M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenmektedir (Edward 1975: Plate 43.21). M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen Hellenistik Astarlı kap parçaları bölge yakınlarında diğer buluntu yerlerinden de bilinmektedir (Şahin 2017: no. 1,2; Gülsefa ve Çıtakoğlu 2017: 308: no.3-4). Zeuksippos Ailesi'ne ait olabilecek seramiklerde yoğun olarak ele geçen seramik tipleri arasında yer almaktadır (İnanan 2014: 1). Milet İşi seramikleri de yoğun olarak görülmektedir. Benzer seramikler İznik Roma tiyatro kazılarında bulunmuştur (Özkul 1999: 551-554) (Resim 7).

G 11 AÇMASI

Resim 8

Hellenistik astarlı tabak, kâse ve çeşitli açık kap formları ele geçen buluntular arasında yer almaktadır. Benzer örnekler Aizanoi (Ateş 2003: Taf. 80,1), Magarsos (Şahin 2014: 147 vd, 157 vd. no. 9-30) ve Bergama (Schaefer 1968: lev. 1-4), gibi Küçük Asya’da farklı bölgelerdeki buluntu yerlerinden de belgelenmişlerdir. Buluntu özelliklerine bakılırsa seramikler İ.Ö. 4. yüzyıla tarihlenmektedir (Resim 8).

Resim 9

Hellenistik astarlı kâse ya da tabak formu kaplar, oinoche ve çeşitli dönemi tam olarak tespit edilemeyen sürahi/testi formu parçalar mevcuttur Hellenistik dönem dünyasında kahverengi, kırmızımsı kaplar yoğun bir şekilde ele geçen buluntular olarak bilinmektedir (Körsulu, 2014: 93; fig. 7-7a). Bu buluntuların yanı sıra Kos amphorasına ait olabilecek kulp parçası tespit edilmiştir. Antik Çağ’da amphoralar gemilerde zeytin, zeytinyağı şarap, tahıl gibi malzemelerin taşınmasında ticaret açısından önemli kaplar olarak bilinmektedir. Kos amphoraları ise çift kulp karakteristik bir özellik olarak bilinmektedir (Doğer 1990:7; Şenol 2003: III; Şenol 2009: 7) (Resim 9).

Resim 10

Bizans seramik buluntuları içerisinde Zeuksippus Ailesi I. tipe ait olabilecek örnekler mevcuttur. Seramiklerin yüzeyinde daire ve şerit motifleri dikkat çekmektedir (Özkul Fındık 2014: 165; Fotoğraf 5). Diğer bir buluntu grubunu ise Beylikler dönemine ait olabilecek tek renk sırlı kaplar oluşturmaktadır (Gürhan Gök 2008: 66). Hisararkeopark kazılarında ise koyu yeşil, tek renk sırlı kap parçaları ele geçen buluntular arasındadır. Tek renk sırlı kaplar olarak adlandırılan bu kaplar XIV. yüzyıl ile XV. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir (Gürhan Gök 2008: 77; Tablo 4: Kat No. 2). Selçuklular dönemine ait olan Sıraltı Tekniği ile yapılmış sırlı turkuaz kâse Kubad-Abad, Büyük Saray'da seramik koleksiyonları içerisinde yer almaktadır⁸(Arık 2007: 495; fig. 8-9). Kubad-Abad kazılarında ele geçen sıraltı tekniğinde süslenmiş bir grup buluntu, boyutlarının küçüklüğü; geometrik ve soyut bitkisel motifler, yazı ve Uygur tipli figürlerden oluşan kompozisyon zenginliğiyle, Selçuklu çiniciliği için yeni bilgiler sunmaktadır (Arık 2007: 490). Ayrıca diğer açmalarda da

---

⁸ <http://www.anadoluselcuklumimarisi.com/selcuklular/selcuklu-el-sanati/seramik-sanati> (Erişim: 05.05.2016)

Milet işi seramikleri de yoğun olarak görülmektedir. Ayrıca lüleler de buluntular arasında yer almaktadır (Resim 10).

G 12 AÇMASI

Resim 11

Beylikler dönemine ait olabilecek tek renk sırlı tabak/kase, sūrahi/testi kap formları arasında yer almaktadır (Gürhan Gök 2008: 66). Diğer bir buluntu grubunu ise Milet işi seramikleri oluşturmaktadır. Bu seramiklerin üzerinde bitkisel motifler, düz şeritler mevcuttur (Özkan ve Ünal 2009: 97). Ayrıca lüleler de buluntular arasında yer almaktadır (Resim 11).

Resim 12

Klasik/Hellenistik dönem tabak/kase, Geç Roma-Bizans dönemlerine tarihlenebilecek sürahi/testi ve pişirme kapları içerisinde ise tencere formlu kap parçaları ele geçen seramik buluntular arasındadır. Benzer örneklere Zeugma Kazıları'nda rastlanılmıştır (Reynal Abadie vd., 2007: 186-187). Bizans seramik buluntuları içerisinde Zeuksippus Ailesi I. tipe ait olabilecek örnekler mevcuttur. Motif olarak ise daire ve şerit motifleri dikkati çekmektedir. Benzer örnekler Smyrna Agorası Kazıları'nda bulunmuştur (Özkul Fındık 2014: 165; Fotoğraf 5). Bu motiflerin dışında daire içerisinde rumi, kuş, monogram, çiçek rozet motifleri görülmektedir (Özkul Fındık 2014: 81). Hisararkeopark kazılarında ise koyu yeşil, tek renk sırlı seramik parçaları tespit edilmiştir. Tek renk sırlı kaplar olarak adlandırılan bu örnekler XIV. yüzyıl ile XV. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir (Gürhan Gök 2008: 77; Tablo 4: Kat No. 2). Ayrıca diğer açmalarda da görülen Osmanlı dönemine ait Milet işi seramikleri de yoğun olarak görülmektedir (Özkan ve Ünal 2009: 97) (Resim 12).

H 12 AÇMASI

Resim 13

Diğer açmalarda olduğu gibi Klasik/Hellenistik döneme ait olabilecek seramik parçaları mevcuttur. Ayrıca Osmanlı dönemine ait Milet işi seramikleri de yoğun olarak görülmektedir. Koyu yeşil, tek renk sırlı kap parçası tespit edilmiştir. Tek renk sırlı kaplar ise XIV. yüzyıl ile XV. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir (Gürhan Gök 2008: 77; Tablo 4: Kat No. 2). Üzerinde bitkisel motiflerin yer aldığı İznik seramikleri buluntular arasındadır. Bu tür seramikler Osmanlı dönemi için önemli bir yere sahiptir. (Arthur 2007: 249: Fig. 3-4-5) (Resim 13).

I 12 AÇMASI

Resim 14

Beylikler dönemine ait tek renk sırlı kaplar oluşturmaktadır (Gürhan Gök 2008: 66). Diğer bir buluntu grubunu ise Milet işi seramikleri oluşturmaktadır. Bu seramiklerin üzerinde bitkisel motifler, düz şeritler mevcuttur. Ayrıca lüleler de buluntular arasında yer almaktadır (Resim 14).

L 4 AÇMASI

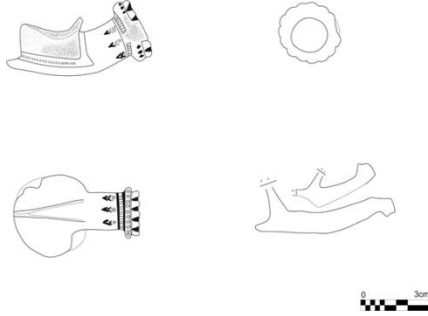

Resim 15

Klasik döneme ait olabilecek tabak parçaları, tek renk sırlı Beylikler dönemine ait tabak/kase parçaları, Osmanlı dönemine ait tek sır astarlı yeşil sürahi/testi'ye ait emzik ağızlı günlük kullanım kapları, lüleler (Resim 16-17) ve bunun yanı sıra mermer dekorlu seramikler de ele geçen buluntular arasındadır. Mermer dekorlu kaplar İtalya üretimi seramikler arasında değerlendirilmektedir. Bu teknikte kaliteli, sert ve kırmızı hamurlu seramik üzerine, sıvı renkli astar /sır ebru deseni oluşturacak şekilde karıştırılarak uygulanmaktadır. Bu desen ise mermer dekorunu anımsattığı için bu isim verilmiştir (Gök 2011: 67) (Resim 15).

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Bizans seramik buluntuları içerisinde Zeuksippus Ailesi I. tipe ait olabilecek örnekler mevcuttur. Monogram motifi dikkati çekmektedir (Özkul Fındık 2014: 165; Fotoğraf 5) (Resim 18).

L5-L6 AÇMASI

Resim 19

Osmanlı dönemine ait İznik üretimi olduğu düşünülen bitkisel desenli kase, tek renk sırlı Bizans seramikleri ele geçen buluntular arasındadır (Resim 19).

Resim 20

Osmanlı dönemine ait yeşil tek sırlı kaplar ve Milet işi seramikler buluntular içerisinde yer almaktadır (Özkul 1999: 551-554). Yine Osmanlı dönemine ait olabilecek üzerinde lale, çiçek, sarmaşık motiflerinin olduğu kaplar da dikkati çekmektedir (Resim 20).

L 7 AÇMASI

Resim 21

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

Bizans döneminin en popüler bezeme tekniği olan sgraffito dekorasyonlu birkaç amorf gövde parçası da buluntular arasındadır (Özkul Fındık 2014: 77). Osmanlı dönemine ait sürahi/ testi, emzik ağızlı günlük kullanım kapları ele geçen buluntular arasında yer almaktadır. Diğer bir buluntu grubunu ise Milet işi seramikleri oluşturmaktadır. Bu seramiklerin üzerinde bitkisel motifler, düz şeritler mevcuttur (Özkul 1999: 551-554) (Resim 21).

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Hisar bölgesinde yıllardır gelen yapılaşmadan dolayı yoğun bir tahribat söz konusudur. Erken Hellenistik dönemden –Geç Osmanlı dönemine kadar çok sayıda seramik, sikke, cam, kemik, bronz ve demirden yapılmış objeler bulunmuştur. Bunların yanısıra mimari buluntular da tespit edilen buluntular arasındadır. Klasik ve Hellenistik dönemlere ait tabak/kâse, günlük kullanım kapları, Hellenistik döneme ait olabilecek Kos Amphoraları, kandil, pişmiş toprak figürin, ağırlık ve ağırsaklar vb. buluntu grubunu oluşturmaktadır.

9-15. yüzyıllar arasına tarihlendirilen Milet işi Osmanlı seramikleri yoğun olarak görülmektedir. Kırmızı hamurlu gruplarda Ege kapları olarak tanımlanan ince sgraffito, kazıma, astar boyama, çok renkli kazıma, Zeuksippos seramik buluntuları, Selçuklular dönemine ait olan Sıraltı tekniği ile yapılmış sırlı turkuaz kâse ve Beylikler dönemine ait olabilecek tek renk sırlı kaplar, İtalya üretimi olarak bilinen mermer dekorlu seramikler ele geçen buluntular arasındadır.

Bununla birlikte çeşitli saklama, taşıma ve mutfak kapları da ele geçen buluntular arasındadır. Osmanlı dönemine ait farklı tiplerdeki lüleler ise yoğun bir şekilde bulunmuştur. Buluntuların yoğunluğu Tophane bölgesinin lülecilik için önemli olduğunu bizlere sunmaktadır. Osmanlı dönemine ait İznik üretimi olduğu düşünölen bitkisel desenler

buluntular arasındadır. Önemli buluntular arasında seramik fırınlamayla ilgili üçayaklar yoğun olarak ele geçen buluntular arasındadır.

KAYNAKLAR

Arık, Rüçhan (2007). “Anadolu Selçuklu Saraylarında Çini” Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri. İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 219-399.

Armstrong, Pamela (1993). “Byzantine Thebes: Excavation on the Kadmeia 1980”. BSA, 88, s. 295-335.

Arthur, Paul (2007). “Byzantine and Turkish Glazed Ceramics in Southern Apulia”. Italy, *Byzas 7 - Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts* Bohlendorf-Arslan, Beate - A.O. Uysal - J. Witte-Orr (eds.), İstanbul: Ege Yayınları, s. 239-254.

Ateş, Güler (2003). “Rote Feinkeramik von Aizanoi als lokaler Kulturträger”. (Danışman: Prof. Dr. Tonio Hölscher), Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Heidelberg.

Böhlendorf Arslan, Beate (2008). “Keramikproduktion im Byzantinischen und Türkischen Milet”. *ISTMITT 58: Tübingen*, Verlag Ernst Wasmuth, s. 371-407.

Doğer, Ersin (1990). *Antik Çağda Amphoralar*, İzmir: Sergi Yayınevi.

Edwards, G. Roger (1975). *Corinth VII.3*. “Corinthian Hellenistic Pottery”. Vol.7.3, Athens, American School of Classical Studies at Athens.

Gök, Sevinç (2008). “Beylikler Dönemi’ne ait Sgraffito Teknikli ve Tek Renk Sırlı Kaplar (Manisa Gülgün Hatun Hamamı Buluntuları)”. *Sanat Tarihi Dergisi*, S: XVII/2, Ekim, s. 59-83.

Gök, Sevinç (2011). “Akdeniz Ticaretinin Önemli Bulgu Buluntuları: Seramikler”. *Sanat Tarihi Dergisi*, C. XX, S: 2, Ekim, s. 61-100.

Gülsefa, Gonca ve Hazal Çıtakoğlu (2017 baskıda). “2015 Yılı Bursa Nilüfer Yüzeý Araştırmasında Tespit Edilen Klasik, Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri”. *Odrysses'ten Nilüfer'e Uluslararası Nilüfer Sempozyumu*, Bursa: Özyurt Matbaacılık, s. 305-332.

İnanan, Filiz (2014). “Zeüksippus Tipi Seramiklerin Anadolu'daki Dağılımları”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* C. 15, S. 26, s. 149-166.

———— (2016). “Nilüfer ve Mahalleleri Yüzeý Araştırmalarında Ele Geçen Bizans ve Osmanlı Dönemi Seramik Buluntuları”. *Odrysses'ten Nilüfer'e Uluslararası Nilüfer Sempozyumu*, Bursa: Özyurt Matbaacılık, s. 359-382.

İnanan, Filiz ve Zeynep Oral Çakmakçı, (2009). “Ortaçağ Bizans Günlük Yasamı ve Üretim Faaliyetleri Açısından Kuşadası Kadikalesi Buluntuları”. *Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi*, S. XVIII/1, Nisan, s. 51-72.

Körsulu, Hatice (2014). *Kappadokia Komana'sı Hellenistik Dönem Seramikleri*, Cedrus II: Antalya: Sadri Grafik Matbaacılık, s. 89-133.

Lane, Arthur (1938). “The Early Sgraffito Ware of the Near East”. *Transactions of the Oriental Ceramic Society*, s. 33-56.

Mackay, T. S. (1967). “More Byzantine and Frankish Pottery from Corint”. *Hesperia 3*: Athens, American School of Classical Studies at Athens, s. 250-330.

Mania, Ulrich (2006). Mania, Eine Neue Werkstatt Früher Türkischer Keramik-Miletware aus Pergamon, *ISTMITT 56*: Tübingen, Verlag Ernst Wasmuth, s.475-501.

Okçu, Recep (2009). “Prusia ad Olypnum Mozaikleri”. *JMR 3*: İstanbul: Ege Yayınları, s. 31-51.

Özkan, Emel ve Funda Ünal (2009). *Hisararkeoloji*. Bursa: Rekmat Yayınları.

Özkul Fındık, Nurşen (2014). *İznik Sırlı Seramikleri Roma Tiyatrosu Kazısı (1980-1995)*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Reynal Abadie, Catherine vd. Martz A. S., Cador, A., (2007). “Late Roman and Byzantine Pottery in Zeugma: Groups of the beginning of the 5.Century”, *Byzas 7 - Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts* Bohlendorf-Arslan, Beate - A.O. Uysal - J. Witte-Orr (eds.): İstanbul: Ege Yayınları, s.181-194.

Schaefer, Jörg (1968). *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, Walter de Gruyter, Berlin.

Şahin, Reyhan (2014). “Karataş Burnu Yüzey Araştırmasında Bulunan Hellenistik ve Roma Dönemi Keramikleri”. *Tüba-Ar 17*: Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 143-161.

————— (2017 baskıda). “Büyükorhan (Bursa) Yüzey Araştırmasında Ele Geçen Keramik Buluntuları”. *Uluslararası Mysia Olympos'u (Uludağ) Araştırmaları Çalıştayı*, 8-11 Mayıs 2014.

Şenol, Ahmet Kaan (2003). *Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları*. Ankara: DÖSİMM Basımevi.

————— (2009). *Taşucu Arslan Eyce Amphora Müzesi*. İzmir: Taşeli Matbaacılık.

Uysal, A. Osman (2007). Demirköy Fatih Dökümhanesi Kazısı Seramik Buluntuları, *Byzas 7 - Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts*, Bohlendorf-Arslan, Beate - A.O. Uysal - J. Witte-Orr (eds.), İstanbul: Ege Yayınları, s. 545-558.

Waksman, Sylvie Yona (2014). “Archaeometric Approaches to Ceramics Production and Imports in Medieval Cyprus”. *Cypriot Medieval Ceramics*, Kıbrıs, Livadiotis, s. 257-277.

<http://www.anadoluselcuklumimarisi.com/selcuklular/selcuklu-el-sanati/seramik-sanati> [Erişim: 05.05. 2016]

<http://www.explorewithmwnf.net/> [Erişim: 07.04.2016]

Sınar Uğurlu, Alev (2017). "Canan Tan'ın Kaleminden Kelepçeli Kadınlar". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 32, s. 103-129.

DOI: 10.21550/sosbilder.298265

CANAN TAN'IN KALEMİNDEN KELEPÇELİ KADINLAR

Alev SINAR UĞURLU*

Gönderim Tarihi: Eylül 2016

Kabul Tarihi: Kasım 2016

ÖZET

Türk Edebiyatı'nda hapisane temini daha ziyade siyasi sebeplerden dolayı kısa ya da uzun süreli hapis cezasına çarptırılmış yazarların işledikleri görülmektedir. Orhan Kemal, Kemal Tahir, Kerim Korcan, Çetin Altan, Nihal Atsız, Erdal Öz, Rifat Ilgaz, Abdülkadir Billurcu, Remzi Çayır, Sevgi Soysal, Feride Çiçekoğlu hayatlarının bir döneminde yaşamak zorunda kaldıkları bu mekândaki gözlem ve tecrübelerini edebî esere taşımış yazarlarımızdan bazılarıdır. Hapishane temini roman türünde işleyen yazarlarımızdan Fûruzan ve Canan Tan ise yargı süreci sırasında veya yargı kararıyla bu mekânı tanımış yazarlardan değildirlir. Fûruzan 47'liler adlı romanında yaşamadığı bu mekânda yaşayan kadının anlatır. Ancak diğer yazarlar gibi cezaevini irdelemek yerine 12 Mart döneminde kadının cezaevi ile bağlantısı üzerinde durur. Günümüzün çok okunan yazarlarından araştırmamıza konu olan Kelepçe romanının yazarı Canan Tan ise mahkûm sıfatıyla değil sadece gözlemek ve eserine malzeme toplamak amacıyla cezaevinde bulunmuştur.

Bu çalışmada Canan Tan'ın 2016 yılının nisan ayında yayımladığı ve kadın mahkûmların cezaevi hayatlarından bir kesit sunarken onların toplum nezdinde suçlu damgası yemelerine sebep olan süreçten de söz eden Kelepçe adlı romanı değerlendirecek, suçu oluşturan psikolojik ve sosyolojik sebeplerin esere nasıl yansdığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Canan Tan, Kelepçe, roman, hapishane, suç, kadın*

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, alevsinar@uludag.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

Women in Cuffs by Canan Tan’s Writing

ABSTRACT

It can be seen that prison theme is mostly used by the authors who are sentenced to short or long term punishments for political reasons in Turkish literature. Orhan Kemal, Kemal Tahir, Kerim Korcan, Çetin Altan, Nihal Atsız, Erdal Öz, Rıfat Ilgaz, Abdülkadir Billurcu, Remzi Çayır, Sevgi Soysal, Feride Çiçekoğlu are some examples of the Turkish authors who carried their experiences in this harsh environment to their literary works. Füzuzan and Canan Tan differ from other writers who used prison theme in their novels by not knowing this place by a consequence of legal punishment. In her novel 47’liler, Füzuzan tells the story of the women who lives in this place which she herself did not live. Yet, she scrutinizes the relationship between woman and prison in 12 Mart era instead of focusing to prison. One of the bestselling writers of our time and the author of novel Kelepçe which is subject of our study, Canan Tan, set foot in prison not as a prisoner but as an observer with the purpose of gathering material for her novel.

In this paper, the novel Kelepçe, which is written by Canan Tan and published in April 2016, will be reviewed and its portrayal of psychological – sociological background of crime will be examined. Kelepçe presents a view to the life of the women inmates, and also narrates the process which ends up with stigmatizing of them in public opinion.

Key Words: *Canan Tan, Kelepçe, novel, prison, crime, woman*

Cezaevi Türk Dil Kurumunun Büyük Türkçe Sözlüğüne göre “Hükümlülerin içinde tutuldukları yapı, hapishane, mahpushane, dam, kodes, mahbes”, “Özgürlüğü bağlayıcı cezaların yerine getirildiği yer”¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Günümüzde cezaevi işlenen suçun cezasını çekmek üzere suçlunun yargı tarafından belirlenen süre boyunca hürriyetinin sınırlandığı bir barınma mekânı olmaktan çok suçlunun daha iyi duruma getirilip topluma yeniden kazandırılmasını hedefleyen ıslah mekânıdır.

---

¹Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58b7fe5aa16ee7.21568754 (Erişim: 04.10.2016)

Dünya edebiyatına bakıldığında ilk olarak dikkati İngiliz Edebiyatı'nda 18. yüzyılda yazılmış hapisane romanları çekmektedir. Bu romanlarda dönemin meşhur iki hapisanesinden, Newgate ve Bridewell hapisanelerinden hareketle suç-suçlu-ceza kapsamında hapisane üzerinde durulduğu görülür. Charles Dickens'ın *Oliver Twist*, Daniel Defoe'nun *Moll Flanders*, Henry Fielding'in *Amelia*, Samuel Richardson'ın *Clarissa* adlı romanları 18. yüzyıl hapisane romanlarının en bilinenleridir. Bu romanların yazarları adalet mekanizmasındaki yozlaşmayı, sosyal aksaklıkları, mahkûmlara yapılan zulüm ve işkenceyi, hapisanedeki insanlık dışı yaşam koşullarını şahit oldukları acı olaylardan yola çıkarak anlatırlar². 1789 Fransız İhtilali'nden sonra insan haklarının tartışılır hale gelmesiyle birlikte dünya edebiyatında hapisaneyi işleyen eser sayısında artış görülür. 19.yüzyılda Alexandre Dumas'nın *Monte Kristo Kontu*, Dostoyevski'nin kendi hapisane tecrübelerini anlattığı *Ölümler Evinden Anılar*, 20.yüzyılda Henri Charriere'nin otobiyografik romanı *Kelebek*, Arthur Koestler'in *Gün Ortasında Karanlık* romanı, Thomas E. Gaddis'in *Alkatraz Kuşçusu* adlı anı romanı bu temi işleyen eserlerin en çarpıcı örnekleridir.

Türk Edebiyatı'nda hapisane temini daha ziyade siyasi sebeplerden dolayı kısa ya da uzun süreli hapis cezasına çarptırılmış yazarların işledikleri görülmektedir. Orhan Kemal (*72. Koğuş, Suçlu, Sokakların Çocuğu*), Kemal Tahir (*Esir Şehrin Mahpusu, Kelleci Memet, Namusçular, Damağası, Karılar Koğuşu*), Kerim Korcan (*Linç, İdamlıklar, Tatar Ramazan*), Çetin Altan (*Büyük Gözaltı, Bir Avuç Gökyüzü*), Nihal Atsız (*Ruh Adam*), Erdal Öz (*Yaralınsın*), Rıfat Ilgaz (*Karartma Geceleri*), Abdülkadir Billurcu (*F-13-101 Cinet Koğuşu*), Remzi Çayır (*Mamak Mahpushanesi*), Sevgi Soysal (*Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*), Feride Çiçekoğlu (*Uçurtmayı Vurmasınlar*) hayatlarının bir döneminde yaşamak zorunda kaldıkları bu mekândaki gözlem ve tecrübelerini edebî esere taşımış yazarlarımızdan bazılarıdır.

---

² Geniş bilgi için bkz. Urgan 2015.

Hapishane temini roman türünde işleyen yazarlarımızdan Füzuzan, Pınar Kür ve Canan Tan ise yargı kararıyla bu mekânı tanımış yazarlardan değildirler. Füzuzan *47'liler* adlı romanında yaşamadığı bu mekânda yaşayan kadınları anlatır. Ancak diğer yazarlar gibi cezaevini irdelemek yerine 12 Mart döneminde kadının cezaevi ile bağlantısı üzerinde durur. Yazdığı romanlar yüzünden hâkim karşısına çıkan Pınar Kür *Asılacak Kadın* adlı romanında erkek baskısı altında ezilen, erkeğe sığınmış çaresiz bir kadının işlemediği bir suçtan dolayı kadın düşmanı bir hâkim tarafından idama mahkûm edilmesini işler.

Canan Tan, *Kelepçe*'de Füzuzan gibi kadın-siyaset bağlamında cezaevini ele almamış ya da her ne kadar Pınar Kür gibi erkek baskısıyla hayatı kararan kadınlardan söz etmiş olsa da cezaevindeki kadının ve onun cezaevine düşmesine neden olan erkeklerin psikolojisini yansıtmamıştır. Canan Tan, gerçek hayat hikâyelerinden hareketle kadını cezaevine düşüren sebepler üzerinde okuyucuyu düşündürmek istemiştir. Bu çalışmada Canan Tan'ın 2016 yılının nisan ayında yayımladığı ve kadın mahkûmların cezaevi hayatlarından bir kesit sunarken onların toplum nezdinde suçlu damgası yemelerine sebep olan süreçten de söz eden *Kelepçe* adlı romanı değerlendirilecektir.

Edebî değeri tartışmaya açık ancak 2000'li yılların çok okunan yazarlarından araştırmamıza konu olan *Kelepçe* romanının yazarı Canan Tan ise mahkûm sıfatıyla değil sadece gözlemlemek ve eserine malzeme toplamak amacıyla bulunduğu ceza evinde dinlediği hikâyeleri aktarır. Gazeteci Selnur Aysever'in kendisiyle yaptığı bir röportajda tanımadığı bir mekânı asla romana taşımadığını belirtmekte, *Kelepçe* romanını yazmadan cezaevinde yaptığı incelemeden bahsetmektedir:

“Bütün kitaplarımda, olayların yaşandığı mekânları mutlaka önceden gezip görürüm. Cezaevinde geçen bir romanı yazarken de o havayı solumam gerekiyordu. Ancak cezaevine giriş nedenim, yalnızca oradaki yaşam şartlarını gözlemlemek içindi. Koğuşlar, koğuşlardaki odalar, çeşitli etkinliklerin yapıldığı atölyeleri gezdim. Sabah öğlen akşam yenilen yemek listelerini aldım. Dört duvar arasında nasıl

yaşadığını inceden inceye araştırdım. Topladığım verilerin her biri yazdığım öykülerde yerini aldı ve kitabıma gerçeklik kazandırdı.” (...) “Benim gittiğim ceza infaz kurumunda, eğitim faaliyetleri kapsamında çok sayıda kurs ve atölye çalışması vardı. Okuma-yazma, dikiş-nakiş, takı tasarımı, kuaförlük, deri işleme, çanta-kemer ve mum yapımı; bilgisayar, resim, satranç, bağlama ve gitar kursları... Atölyelerde çalışanlar, iş yaparken cezaevinde olduklarını bir nebze olsun unuttuklarını söylüyorlar. Üstelik çalışma haklarına sahipler. Sigortalılar ve az da olsa para kazanabiliyorlar.”³

Canan Tan, romanın sonunda yer alan “Teşekkür” başlığının altında da “Bileklerinde kelepçenin soğukluğunu hisseden kader mahkûmlarıyla yüz yüze gelmeden, onların yaşadığı ortamın havasını solumadan yazamazdım bu kitabı” (s. 199)⁴ cümlesiyle kadın mahkûmları toplumdan tecrit edildikleri ortamda tanımaya çalıştığını ifade etmektedir.

Kelepçe romanı, cezaevlerinin mekân olduğu romanların büyük bir kısmında üzerinde ısrarla durulan olumsuz cezaevi şartlarını gözler önüne serip büyük ve telafisi imkânsız suç⁵ da işlese, mahkûm da olsa insanın insanlık onuruna yakışan şartlar altında yaşama hakkını savunmak amacıyla yazılmamıştır. Canan Tan, kitabın sonundaki “Teşekkür” kısmında belirttiği üzere İzmir Aliğa Kadın Kapalı Ceza İnfaz Kurumunda yaptığı araştırma sonucunda bu romanı kaleme alarak kadını bu mekâna sürükleyen sosyal ve psikolojik sebepler üzerinde durmuştur. Romanda adlı suçtan⁶ hüküm giymiş on dört kadının yaşanmış hikâyesi anlatılır. Yazarın amacı ne bu mahkûmları ne de onların suç işleyip hapse atılmalarına sebep olanları küçümsemek,

---

³ <http://www.remzi.com.tr/kitap-gazetesi/yazarken-hesap-kitap-yapmam> (Erişim: 05.10.2016)

⁴ Alıntılar şu baskıdandır: Tan 2016.

⁵ “Suç itaate çizilen bir sınır ve bir başkasına zarar verme kastıyla yapılan her türlü fiili ve sözlü davranışlardır.” (Fındıklı 2012: 2)

⁶ Adam öldürme, adam öldürmeye teşebbüs, darp, gasp, hırsızlık, cinsel taciz, ırza geçme, kundaklama, uyuşturucu ticareti gibi suçlar adli suç sayılmaktadır.

aşğılamak değildir. İnsan meçhul bir varlıktır ve insanın doğasında iyi ve kötü bir aradadır. Bu nedenle insanı tanımak zordur; hele suç işlemiş, beşerî ve sosyal davranış kurallarını, yasaları çiğneyerek başkasına zarar vermiş olan insanı tanımak çok daha zordur. İşlenen suç, suçu işleyen hakkında asla tam bir fikir veremez. Suçun değerlendirilebilmesi için suçlunun hayatında onu suça hazırlayan olayların, amillerin neler olduğuna bakmak, suçu tahlil etmek gerekir. Canan Tan'ın bu romanı yazarken hareket noktası bu düşüncedir. *Kelepçe* romanında yazar cezaevlerinin sosyolojik ve psikolojik bir laboratuvar olduğunu göstererek toplumsal ve bireysel aksaklıkların suça dönüşebileceğini, masumiyet ile suçluluk arasındaki kısa süreyi ve insanın başına nelerin gelebileceğini yansıtmıştır.

KELEPÇE'NİN HÂLİ GİBİ MAZİSİ ve İSTİKBALİ DE KELEPÇE ALTINDA OLAN KADINLARI

Kelepçe kelimesi Türk Dil Kurumuna ait Güncel Türkçe Sözlük'te "*Tutukluların kaçmasını önlemek için bileklerine takılan, bir zincirle tutturulmuş demir halka*"⁷ şeklinde açıklanmıştır. Romana ad olan bu kelime adlı kadın mahkûmların sadece cezaevi içindeki konumlarını yansıtmakla kalmaz mazilerini ve hatta istikballerini de yansıtır. Onlar hikâyelerini anlattıkları sırada özgürlükten mahrumdurlar; adliyeye ya da hastaneye ellerine kelepçe takılmak suretiyle ve jandarma nezaretinde giderler. Ancak hikâyeleri dinlendiğinde büyük kısmının hayatı boyunca hür iradesiyle hareket edemediği, onlar için hayafı olan kararları hep başkalarının verdiği görülmektedir.

Romanda on dört kadın mahkûmdan bir tanesi kastın aşılması suretiyle, bir tanesi taksirle, üç tanesi tahrik altında, dört tanesi tasarlayarak (taammüden) cinayetten, bir tanesi tahrik altında cinayete teşebbüsten, iki tanesi uyuşturucu ticaretinden, bir tanesi hırsızlık ve

---

⁷ Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58b806305a83a7.19153806 (Erişim: 04.10.2016)

gasptan, bir tanesi de dolandırıcılıktan hüküm giymişlerdir. Bu kadınlardan ikisinin sorunlarının psikiyatrik boyutta olduğu ve cezai ehliyetlerinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. İşlenen sekiz cinayetten üç tanesi koca, iki tanesi anne, iki tanesi evlat, bir tanesi arkadaşın öldürülmesidir. Cinayete teşebbüs suçu da kocaya karşı işlenmiştir. “Kadınların öldürme suçlarının arkasındaki faktörler sıklıkla şiddete, taciz ve/veya tecavüze maruz kalma, medenî nikâh kısılmadan alıkonmadır” (Günşen İçli 2012: 31). Romandaki tabloya bakıldığında suç işleme sebepleriyle ilgili araştırmaları teyit edercesine kadınların şiddete, taciz ve/veya tecavüze maruz kalma sebeplerinden dolayı cinayet işledikleri görülmektedir.

Bu hükümlü kadınlar geri dönüşlerle (flash back) kendi hikâyelerini anlatırlar. Onların iç çatışmaları veya psikolojik durumları yansıtılmakla birlikte ruhsal çözümlenmeler üzerinde fazla durulmamış, okurun dikkati onların yaşadıkları acılara çekilmiştir. On üç kadın mahkûmun kaderi koğuş ağası diyebileceğimiz, kadınlar arasında farklı bir itibar gören ve romanda anlatıcı görevini üstlenen on altı yıla mahkûm edilmiş Yeter ile kesişmiştir. Herkes hikâyesini buradaki en kıdemli mahkûm olan Yeter’e, Yeter ise kendi yaşadıklarını son duruşmasında hakkında tahliye kararı çıkan Gonca’ya anlatır. Kimi çocukluğundan, anne babasından, yetiştiği ortamdan; kimi evliliğinden, kocasının ailesinden, çocuklarından söz eder. Bu kadınlar, on bir odalı yeni tip bir cezaevindedirler. Kadınlar topluca bir koğuştta yaşamazlar. Herkesin kendine ait on metrekairelik küçücük bir odası vardır. Odalarda karyola, komodin ve elbise dolabı bulunmakta, arzu eden mahkûmlar küçük boy buzdolabı ve televizyon getirebilmektedirler. Bir arada oldukları yer havalandırma diye adlandırılan üstü spiral tel örgülü yüksek duvarlarla çevrili avludur. Burada sohbet ederler, sözde güneşlenirler, tempolu yürüyerek form tutmaya çalışırlar. Ve böylece kısa bir süre için dahi olsa bir nebze dertlerinden uzaklaşma ve özlemine duydukları dış dünyaya yaklaşma imkânı bulurlar. Yılbaşı gecesi veya dinî bayramlar da onları hem sevdiklerinden ayrı oldukları için hüznle boğan hem de yaşama bağlayan, koğuşun ortak kullanım alanında

birlikte yemek yiyip kendilerince eğlenme imkânı veren normal hayata yaklaştırmacı zamanlardır. Hele dinî bayram dolayısıyla açık görüş izni verilmesi farklı duyguları, utanmayı-acıyı-hüznü-özlemi-ayrılığı-huzuru-huzursuzluğu arka arkaya yaşamalarına sebep olur.

Bu cezaevinde kendilerine ait bir odaya sahip olmalarına rağmen yine de kadınların aidiyet duygularının kaybolduğu fark edilmektedir. Yalnızlıklarıyla ve özlemleriyle baş başadırlar. Cezaevinin kabullenmek zorunda bıraktığı davranışları ve yaşam şeklini benimsemiş görünürler. Hepsinin tek hayali, özgürlüğe yeniden kavuşabilmektir. Cezaevinden bir gün çıkacaklarını ve yeni bir başlangıç yapacaklarını düşünmek onlara dayanma gücü verir. Buradan çıktıktan sonra bir meslek sahibi olabilmeleri için devam ettikleri kuaförlük, dikiş gibi kurslar da hem bundan sonrası için ümit ışığı olur hem de kendilerine güven duygusu kazandırır.

Romanda temel anlatı Yeter'in cezaevi ve mahkûmlar hakkında verdiği bilgiler, alt anlatı ise her kadının farklı hikâyesidir. Bu alt anlatılar eseri temel anlatıdan uzaklaştırmaz, temel anlatıya giden süreci işaret eder. Romanın gerçek yazarı Canan Tan'dır. Yazar, sözü anlatıcı konumundaki Yeter'e teslim etmiştir. Anlatıcı Yeter, olaylara şahit olmamış ama bu kadınların hepsini görmüş, hepsiyle konuşmuştur. Dolayısıyla okur ile mahkûmlar arasındaki irtibatı Yeter kurmaktadır. Kadınlar hikâyelerini bazen kendileri ayrıntılı bir şekilde anlatırlar, bazen de Yeter ana hatlarıyla onların yaşadıklarından söz eder. Hiçbir müdahaleci tavır göstermeden sadece kendisine anlatılanları veya işittiklerini naklederek okuru yeni tanışacağı mahkûma hazırlar, okurun ona nasıl bakacağını belirler. Anlatıcı Yeter de onlardan biridir. Bu nedenle kader arkadaşlarının psikolojik durumlarını, yaşadıkları şartları iyi bilir. Roman dünyasına yerleştirilmiş bir figür olmanın ötesinde Yeter'in de diğerleri gibi acı bir hikâyesi vardır. Onun hikâyesinden roman boyunca parça parça söz edilirken en son anlatıda baştan sona yaşadıkları kendi ağzından aktarılır.

YETER

Ailenin altıncı kız çocuğu olarak dünyaya gelen Yeter erkek çocuk vermediği gerekçesiyle alkolik babasının annesine uyguladığı şiddete şahit olarak yetişmiş, bu şiddetten sık sık o da nasibini almıştır. Dayak, küfür ve hakaretin bedeninden çok ruhunu ezmesinden kurtulmak için çareyi görür görmez kurtarıcısı zannettiği Ali'ye kaçmakta bulur. Ancak Ali daha ilk günden “*Evinden kaçan kızın nikâh neyine?*” (s. 191) diyerek Yeter'in umudu değil kâbusu olacağını hissettirir. Talihsiz Yeter, babasının bir kopyasıyla evlendiğini kısa sürede anlar. Alkol, hakaret, aşağılanma, şiddet evliliğinin her döneminde onunla birlikte. Romanda kızı Pakize'nin sorduğu “*Yani sen hep dayak mı yedin anne?*”, “*Peki, hiç karşı gelmedin mi? Babana... Babama...*” (s. 189) sorusuna Yeter'in verdiği cevap onun yaşamı boyunca şiddete tutsak olduğunun, şiddete kelepçelendiğinin ifadesidir:

“*Nasıl karşı gelecektim? İçinde bulunduğumdan öte bir yaşam tanımyordum ki. Kendimi bildim bileli tutsaktım. Aşağılanmaya, ezilmeye, dayağa tutsak...*” (s. 189-190)

Yeter, kocasından gördüğü her türlü şiddete henüz okul çağında olan kızı ve oğlu için katlanmaktadır. Ancak bir gece kocası Ali beraberinde getirdiği kendisi gibi serseri bir arkadaşı için karısına içki sofrası hazırlatıp, bu sofrada onu arkadaşına peşkeş çekmeye kalkınca Yeter neye uğradığını anlayamaz. Hiç konuşmadan, söylenenlere cevap vermeden mesafeli durmaya çalışsa da sarhoş Ali'nin kızları Pakize'yi içki sofrasına çekip kendilerine hizmet ettirmek istemesi ve tir tir titreyen çocuğun korkuyla rakı şişesini devirmesi üzerine Ali çocuğu dövmeye başlayınca, bu kadar ağır tahrik Yeter'in katil olmasına yol açar. Yeter, yaşam boyu gördüğü bütün eziyetlere en ağır şekilde “yeter” diye haykırdığı cinayet anını şöyle anlatmaktadır:

“*O an kızımın yerinde ben vardım!*”

Ali babam olmuştü. İşkiliydi gene, saldırgandı. İnsan görünümünde bir canavar gibi, vuruyor ha vuruyordu. Durmadan, dinlenmeden, öldüresiye...

Birden, gözümün önündeki her şey siliniverdi.

Hissettiğim tek şey bedenimi eskisinden de sıkı, sımsıkı sarıp sarmalayan zincirlerimdi. Ayağımın ucundan dolana dolana yukarılara kadar çıkıp boğazıma düğüm atan, o acımasız zincirler...

Nefes alamıyordum artık... Boğuluyordum!

Son bir gayretle boğazıma gitti elim. Bir nefes, bir nefes...

Ah, bir nefesçik alabilseydim!

Bu kez, ekmek bıçağını kavradı parmaklarım.

Can havliyle zincirlere vurmaya başladım.

Bir halka, bir halka daha... Bir halka, bir halka daha...

Tek tek kopardım zincirlerimin halkalarını. Parçladım, lime lime ettim.

Derin bir “oh” çektim. Sonunda nefes alabiliyordum.” (s. 197)

SULTAN

Sultan, üç oğlandan sonra gelen dördüncü çocuktur. Bu nedenle babası adını Sultan koymuştur. Babası doğar doğmaz onu sultan ilan etse de Sultan'ın sultanlığı bebeklikten öteye geçemez. Babasının ve ağabeylerinin baskısı altında büyüyen Sultan ortaokuldan sonra okutulmamış ve öğretmen olma hayali suya düşmüştür. İçindeki tahsil arzusunu okuduğu kitaplarla karşılamaya çalışan Sultan görücü usulüyle Metin adlı bir öğretmenle evlendirilir. Bu evlilikten Nazlı adını verdikleri kızları dünyaya gelir. Tanımadığı, ailesinin seçtiği biriyle evlenmiş olmasına rağmen Sultan çok mutludur, kocasıyla her bakımdan uyum içindedirler. Ancak bu mutluluk kalp hastası olan Metin'in ölümüyle sona erer. Ailesi genç yaşta dul kalan Sultan'ın

kızıyla yalnız yaşamasına izin vermediği için Sultan baba evine geri döner. Kısa bir süre sonra da Sultan'ı İlyas adında çocuk sahibi olamayan bir adamla evlendirirler. İlyas, Nazlı'ya baba şefkatiyle yaklaşır bakımını üstlenince, Sultan'a da sevgiyle yaklaşınca Sultan bu evliliği benimser. Kendisi ve kızı için sıcak bir yuva bulduğunu zanner. Ferdî hürriyetine sahip olarak yaşamaktadır. Hatta paraya ihtiyacı olmadığı halde komşusunun hasta annesine bakıcılık yaparak kendince çalışma hayatına bile atılmıştır. Sultan bu evliliğinde de baba evindeki baskıyı görmemiştir ama kızı Nazlı üvey babası tarafından ortaokulu bitirir bitirmez okuldan alınmış ve eve hapsedilmiştir. Sultan, kendisinin değil, on beş yaşındaki dünyalar güzeli kızının zincirlerini gevşetme çabası içindedir. Hasta bakması gereken saatte eve geldiğinde kocasının, sözde baba şefkatiyle yaklaştığı Nazlı'ya tecavüz edişine şahit olur. Evladının hayatının kelepçelenmemesi için kendi bileklerine kelepçe takılmasını seçen Sultan cinayet anını şöyle anlatmaktadır:

“‘Nazlı!’ diye haykırarak İlyas'ın ensesine yapıştım.

‘Bırak onu! Bırak kızımı!’ diye bağıırıyordum.

Neden sonra ayıldı İlyas. Doğrulup kalktı kızımın üstünden.

Üzerinde beyaz atlet, altı çıplak!

Nazlım, benim nazlı kızım sa utancından kıpkırmızı, hıçkır a hıçkır a ağlıyor...

İlyas ahlâksız, yaptıkları yetmezmiş gibi bana dönüp ‘Ne var yani, ona da hoca nikâhı kıyarım; ana kız gül gibi geçinip gidersiniz’ demez mi!

Kendimi kaybetmişim. Sobanın yanındaki mangal küreğini kaptığım gibi, İlyas'ın kafasına vurdum... vurdum... vurdum...

Küreğin altında debelenen iğrenç bedeni hareketsiz kalana kadar.

Kan içindeydi her taraf. Nazlı ise duvarın dibine sinmiş, için için ağlıyordu.

Metin'in bana bıraktığı emaneti koruyamamıştım. Suçluydum.”
(s. 50)

BEYZA

Anne babasının kıymetlisi Beyza, İşletme Fakültesi mezunudur. Bu alanda yüksek lisans yapmıştır. Yüksek lisans yaparken tanıştığı Mehmet ile evlenmek istemiş ancak babası onu Beyza'ya lâyük bulmadığı için evlenmelerine izin vermemiştir. Mehmet ile yollarını ayıran Beyza, yabancı ortaklı bir şirkette çalışmaya başlar. Bir süre sonra da ailesinin isteği doğrultusunda babasının arkadaşının oğlu olan Cevdet ile evlenir. Cevdet, anlayışlı-nazik-uysal bir eştir başlangıçta. Mert adını verdikleri bir oğulları olur. Evliliklerinin üçüncü yılında Beyza aldatıldığını Cevdet'in itirafıyla öğrenir ve ailesinin itirazına rağmen hemen boşanır. Ancak bundan sonra Beyza yaşam mücadelesinde tek başınadır. Çünkü anne ve babası söz dinlemeyip boşandığı için onunla görüşmezler. Beyza, kendi ayakları üzerinde durabilen bir kadındır. Ekonomik bağımsızlığı vardır ve çocuğuyla iki kişilik dünyalarında pek mutludurlar. Mert'in gittiği anaokulundaki resim öğretmeni ile yakınlaşan Beyza'nın bu ilişkisi eski kocasının ve kendisiyle görüşmeyi reddeden ailesinin öfkelenmesine sebep olur. Beyza bir yandan Mert'i Cevdet'in almasını engellemeye çalışırken diğer yandan ailesi tarafından dışlanmanın acısını yaşamaktadır. Bu zor günlerinde Mert'in resim öğretmeni Emre dışında Nalan ve Fehmi isimli karı koca arkadaşları da Beyza'nın en büyük desteği olur. Beyza ailesi ve eski kocasının hayatına takmaya çalıştığı kelepçeye karşı var gücüyle direnmektedir. Fakat Beyza'nın narin bileklerine somut anlamda kelepçenin takılmasına neden olan olay dost zannettiği Fehmi'nin bir gece kapısını çalmasından sonra olur. Beyza, Nalan ve Fehmi'yi akşam yemeğine davet etmiş ancak Nalan'ın migreni tutunca çift yemeğe gelemeyeceklerini bildirmiş, buna rağmen Fehmi çıkıp gelmiş, Nalan'ın bir emanetini vereceğini söyleyerek içeri girmiş ve Beyza'ya tecavüze yeltenmiştir. Beyza, namusunu korumaya çalışırken işlediği cinayeti şöyle anlatmaktadır:

“Belime sarıldı önce. Sert bir hareketle elimdeki servis tabağını alıp tezgahın üzerine koydu. Öpmeye çalıştı beni. Güçlkle sıyrıldım kollarından.

“Buraya geldiğimden Nalan’ın haberi yok” dedi. “Arkadaşlarımla buluşacağım dedim ona. Anlayacağın, sen ve ben baş başayız bu gece”

“Deli misin sen? Hiç utanma yok mu sende?” diyerek var gücümle ittim. “Hemen çık git bu evden!” diye bağırdım.

“Ayıp ediyorsun” dedi bütün küstahlığıyla. “Emre’ye var da bize yok mu?”

Bir kez daha üstüme doğru hamle yapınca kaçmaya çalıştım önce. Kolumu dirsekten geriye kıvrıp kendine doğru çektii beni.

Korunma içgüdüsüyle sürahiye kaptığım gibi, tüm gücümle kafasına indiriverdim. Tuz buz oldu sürahi. Fehmi ise yerde kıpırtısız, öylece yatıyordu.” (s. 62)

ESMA

Esma, 17 yaşında görücü usulü ile evlendirilir. Kocasii Haydar kabadayı, ona zerre kadar değer vermeyen, şiddet uygulayan, şiddetin dozunu gün geçtikçe arttıran, köle muamelesi yapan bir adamdır. Tır şoförü olan Haydar’ın şiddetine çocukları da maruz kalır. Büyük kızii evlenerek kendini kurtarsa da Esma, küçük kızii ve oğluylla birlikte çile çekmeye devam eder. Haydar’ın bir gece küçük kızını saçlarından dolayarak dövmesi yıllar boyunca dolan bardağı taşıran son damla olur. Haydar’ın ailesine taktığı kelepçeyi kırmak için Esma kızları, oğlu ve damadı ile birlikte Haydar’ı öldürmeye karar verir. Esma cinayet anını şöyle anlatmaktadır:

“Sıra kararımızı uygulamaya gelmişti...

O gün Emir ile Haydar arasında sert bir tartışma çıktı. Her zamanki gibi, oğlunun yerine beni hedef almayı tercih etti Haydar.

“Bu oğlanı sen azdırıyorsun!” diyerek hücum edip dövmeye kalkınca, masanın üzerindeki ağır vazoyu babasının başına indiriverdi Emir.

Bayılmıştı Haydar. Bıçaklayıp öldürdük.” (s. 151)

“Kendim için değil tasam” dedi. “Zaten dört duvar arasında eziyetle geçiyordu ömrüm. Ama ya oğlum, ya kızlarım? Yazık oldu çocuklarıma!” (s. 155)

İLKNUR

Lisans öğretimi ile yetinmeyip alanında yüksek lisans da yapmış olan hemşire İlknur, canından çok sevdiği annesiyle kurdukları iki kişilik dünyada çok mutludur. Annesini yalnız bırakmamak için evlenmeyi bile düşünmemiştir. Bu iki kişilik mutluluk İlknur’un annesinin meme kanseri olmasıyla bozular. İlknur annesine bakabilmek için erkenden emekliliğini ister. Ne kadar tedavi görürse görsün kötü huylu ur vücudun hemen her yerine yayılır. İlknur ağrılar içinde kıvranan ve kendisini bu eziyetten kurtarması için yalvaran annesinin çektiği işkenceye son vermek, onu ağrıların kelepçesinden kurtarmak için kelepçenin kendi bileklerine takılmasını göze alır. İlknur cinayet anını şöyle anlatmaktadır:

“Kararlılıkla doğrulup kalktım. Üç günlük ağrı kesiciyi en büyük boy enjektöre çekip seruma ekledim. Sonra da yaptığım sıradan bir işmiş gibi, yeniden annemin karşısına geçip oturdum.

(...)

Kesik kesik konuşuyordu. Gitgide cılızlaştı sesi.

Avucumun içindeki eli gevşedi...

Ve bitti!

Ötanazi yapmıştım anneme.

“İyi ve güzel ölüm” demek ötanazi.

Keşke böyle bir ölüm yerine; iyi, güzel ve sağlıklı bir yaşam sunabilseydim ona...

Olmadı, başaramadım.” (s. 94)

AYSEL

Aysel, boşanmış bir anne babanın çocuğudur. Annesi ve babası yeniden evlenmişler, bu evliliklerden çocukları olmuştur. Aysel, anne ve babalarıyla birlikte büyüyen kardeşlerinin yanında onlar kadar ihtimam görmediği için kendisini istenmeyen çocuk olarak hissetmiştir. İlköğretimi bitirdikten sonra okula gönderilmeyen Aysel’den istenen, anne ve babasının çocuklarına bakıcılık yapmasıdır. Bu hayata katlanmak istemeyen Aysel teyzesinin kızı Nuray’ın evine taşınır. Nuray’ın evine taşınması Aysel’in bundan sonraki hayatını belirleyecek bir dönüm noktası olur. Nuray’ın her akşam gelen farklı erkek misafirleri vardır. Aysel bu misafirlerden Nihat isimli gence âşık olur, duygularının karşılıklı olduğunu zanneder ve hamile kalır. Hamile olduğunu fark ettiğinde Nihat onu terk etmiştir, bebek dört aylık olmuştur ve dört aylık bebeği alabileceğini söyleyen doktor ödeyemeyeceği bir para talep etmiştir. Aysel, babasız doğurduğu çocuğu onun hayatına kelepçe vurmaktan, evlatlık vermeden, nasıl büyüteceğini düşünürken bebek bir sabah her zamankinden fazla ağlar. Ağlama sesi komşular tarafından duyulmasın diye eliyle bebeğin ağzını kapatan Aysel kastın aşılması suretiyle işlediği cinayeti şöyle anlatmaktadır:

“ “Kes şunun sesini!” diye tersleniyordu Nuray Abla. “Apartmanı ayağa kaldıracak kerata. Komşular duruma ayılırsa yazarız!”

Telaşa kapılmıştım. Gitgide yükseliyordu bebeğimin sesi, gitgide artıyordu ağlaması. Ne yapacağımı bilemez bir haldeydim.

Öyle ya da böyle susturmalıydım onu. O an, aklıma ilk geleni yaptım:

Avucumla bebeğimin ağzını kapayıverdim! Sakinleşir gibi oldu.

Sonrasında...

Elimin altında çırpınan minik beden, hareketsiz kalıverdi birden.

Ölmüştü bebeğim!”

ZEYNO

Urfalı Zeyno çok sevdiği kocası Mustafa'nın bir trafik kazası neticesinde ölmesi üzerine akıl dengesini kaybedecek noktaya gelir. Mustafa'nın yatak odalarına giren bir akrebi öldürdüğü gün bu kazayı geçirip hayatını kaybetmesini akrebin öç alması olarak değerlendirir. Mustafa'nın geri geri giden bir kamyonun altında kaldığına kimse inandıramaz onu. Zeyno'ya göre Mustafa'yı akrep sokmuştur. Akrep onda sabit bir fikir, bir takıntı (obsesyon) haline gelir. Bu düşüncüyü zihninden atamaz. Mustafa'nın ölüm haberini aldığı andan itibaren adeta ruhu donar, hiçbir şeye tepki vermez olur. Gelininin bu tuhaf halini önemsemeyen kaynanası töreyi öne sürerek Zeyno'nun elinde büyümüş on sekiz yaşındaki kayınbiraderi ile Zeyno'yu evlendirir. Eski kayınbiraderi yeni kocası Hasan ile önce gerçek anlamda karıkoca olmamak üzere anlaşır. Zeyno'daki bastırılmayan akrep takıntısı masum bir takıntı, sıradan bir evham değildir. Tamamen biyolojiktir, beyinle ilgili ciddi bir sıkıntının işaretidir. Onu Hasan ile evlendirmek bu hastalığı tetikler. Duvar, kendi yüzünde, oğlu Şeyhmus'un yüzünde akreplerin gezdiğini görür. Böyle zamanlarda kriz geçirir. Zeyno yüzünde akrep görmemek için aynaya bile bakamaz olmuştur. Muhtemelen, psikiyatride obsesif-kompulsif bozukluk⁸ olarak adlandırılan bir rahatsızlık geçirmektedir. Zeyno'yu bir psikiyatriste götürecekleri yerde hocaya götürürler, okuturlar, muska yazdırırlar. Bunlar fayda etmeyince kaynanası yeni doğacak bir çocuğun onu avutabileceğini söyleyerek oğlu Hasan'ı ikna edince Zeyno ve Hasan'ın evliliklerinin başında yaptıkları anlaşma Hasan tarafından bozulur ve Zeyno hamile kalır. Kaynaklarda “levirat evlilik”⁹ olarak adlandırılan

---

⁸ Geniş bilgi için bkz. Koyuncu 2012.

⁹ Geniş bilgi için bkz. Poyraz Tacoğlu 2011.

ölen erkek kardeşin dul karısı ile geride kalan kardeşin evlenmesi şeklinde gerçekleşen bu evlilik Zeyno'daki hastalığın şiddetlenmesine sebep olur. Zeyno için artık akrep Hasan'a dönüşmüştür:

“Kıskaçları Hasan’ın kolları, siyah yağlı bedeni Hasan’ın bedeni; koskocaman bir akrep üstüme çıkmış, beni eziyor, beni aşağılıyor, beni kendine tutsak ediyordu.

En sonunda zehrini bedenime aktıverdi akrep.

Ben yitik, bir kez daha yenilmiş; akrep utkulu, bir kez daha öcünü almış, küstah, pervasız, alaycı...

Zeyno, Hasan’ın kadını... Hasan akrep... Akrep Hasan... Zeyno akrebin kölesi...

Akrep, ikimizin de efendisi!” (s. 120)

Zeyno, hamileliği sırasında bebeği düşürmek için elinden geleni yapar ama başaramaz. Dünyaya gelen ve ölen amcası Mustafa'nın adı verilen bebek, Zeyno için evlat değil bir “yaratık”, “uğursuz bir akrep yavrusu”dur. Doğumdan sonra iyice aklî dengesini kaybeden Zeyno törenin koymuş olduğu kurallar tarafından kelepçelenmiş hayatının mevcut bir hastalığı tetikleme üzerine evlat katili damgası yer. Zeyno cinayet anını şöyle anlatmaktadır:

“Canımdan can çeken bu minik yaratık da neyin nesiydi! İlk kez görüyormuşçasına hayretle baktım kucağımdaki bebeğe.

“Akrep!” diye küçük bir çığlık atmamla yataktan fırlamam bir oldu. Korkuyla geri geri gittim, duvara yasladım sırtımı.

Gözlerimin önündeki görüntü durmadan şekil değiştiriyordu.

Bir Mustafa, bir akrep... Bir Mustafa, bir akrep...

Sonunda sabitleşti görüntü: Yataktaki, minicik boğumları, kuş gagasını andıran kıskaçlarıyla, gerçek bir akrep yavrusuydu!

Birden, hiç olmadığım kadar güçlü hissettim kendimi.

Şahin gibi atladım hasmımın üzerine. Vurdum, vurdum, vurdum... Elimin altındaki minik beden hareketsiz kalana dek.

Sonunda akrebi yenmiştim!

Aynı Mustafa'nın öldürdüğü gibi, bembeyaz çarşafın üzerinde, kanlar içinde yatıyordu uğursuz yaratık..." (s. 124-125)

MERVE

Zeyno gibi cezai ehliyeti olmayan ve psikiyatrik tedavi görmesi için müşahede altına alınan bir diğer mahkûm da Merve'dir. Hukuk Fakültesi öğrencisi olan Merve boşanmış bir anne babanın çocuğudur. Anne babasının boşanacağı haberini Merve üniversite sınavına girmeye iki hafta kala öğrenmiş ve boşanma onda büyük bir ruhsal travma oluşturmuştur. Çalışkan bir öğrenci olan Merve ilk tercihini kazanmıştır ama çok düşkün olduğu babasının evden ayrılması onda terk edilmişlik duygusu uyandırırken babanın boşanır boşanmaz başkasıyla evlenmesi Merve'yi duygusal anlamda tamamen yıkmıştır. Merve bu durumun tek sorumlusu olarak hemen her gün kavga ettikleri annesini görmeye başlar. Annesi geçimsizliğiyle, huysuzluğuyla, anlayışsızlığıyla kocasını başka bir kadına itmiş ve bunun sonucunda da babası evden uzaklaşmış ve aslında eşini değil Merve'yi terk etmiştir Merve'ye göre. Sık sık ağlama nöbetleri geçiren Merve ile önceleri "Ağla, ağla, açılırsın" diyerek alay eden anne sonunda onu bir psikiyatriste götürür. Psikiyatrist, Merve'ye ciddi bir psikolojik rahatsızlık olan "çoklu kişilik sendromu" tanısı koyar ve ilaç desteğiyle tedaviye başlar. Yaşadığı duygusal travma onu şiddetli bir şekilde hissettiği terk edilme korkusu içine itmiş, kendi içinde başka bir kişinin, bir yabancı olduğunu hissettirerek istem dışı, engelleyemediği ve sonradan pişman olduğu davranışlara itmiştir. Hukuk Fakültesi öğrencisi Merve kimliğiyle çalışkan, başarısıyla ailesinin gurur duyduğu, sevecen bir insanken babasının terk ettiği genç kız kimliğiyle anneye karşı öfkeli, suçlayıcı, yargılayıcı bir insana dönüşür¹⁰. İlaçları kullanırken Merve'nin ruhsal

---

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Enoch vd. 2013.

sıkıntıları baskılanmıştır. Ancak uyku hali içinde, tepkisiz, sakin bir ruh hali belirmeye başlayınca Merve doktora danışmadan, kendi kararıyla ilaçların dozunu yarıya düşürür; sınav zamanı ve annesiyle kavga ettiği zamanlarda ise ilaçlarını hiç kullanmamaya başlar. Annesinin kızının hastalığını ciddiye almaması, şizofreniye yakalandığını anlamaması, hasta kızıyla kavga etmek için hiçbir fırsatı kaçırmaması, kavgalar sırasında kızgınlıkla sürekli “*Delisin!*” diye haykırması, hakaret etmesi Merve’nin hastalığını daha da artırır. Bu kavgalardan en sonuncusunda anne artık dayanamadığını, evden ayrılp kendi ailesinin yanına gideceğini söyleyince Merve boşanmayla sonuçlanan anne baba geçimsizliğinin ve hırçın-anlayışsız-sadece kendi duygularını tartarak yaşayan annesinin hayatına taktığı kelepçeden bileğine takılan kelepçeye doğru kendisini götürecektir bir cinnet anı yaşar. Merve, cinayet anını şöyle anlatmaktadır:

“Babamdan sonra bir de annem tarafından terk edilecek olmanın korkusu sarmıştı yüreğimi. Engellemeliydim onu...”

Ama nasıl?

Ellerini havaya kaldırmış, çığlık çığlığa bağırınyordu annem:

“Ey yüce Allahım! O adam arkasına bile bakmadan çekti, gitti, beni bu deliyle baş başa bıraktı. Yetti artık! Canımı al, kurtulayım Rabbim!”

Kötüydüm, çok kötüydüm. Beynim genişmiş, kafatasımı çatlatacak boyutlara ulaşmıştı sanki.

Duvarıda asılı duran av tüfeğini kaptığım gibi, karşısına dikildim annemin.

“Canımı al diye rabbine dua ediyorsun ha!” diye bağırđım. “Çok istiyorsan söyle, ben alırım canını!”

“Hiçbir halt gelmez senin elinden!” diye güldü. “Delisin sen! Zırdeli...”

Son sözleri oldu bu.

Patlayan tüfeğin sesiyle ayıldım. Sırtüstü yerde yatıyordu annem. Göbeğinin üstündeki kırmızı leke gitgide yayılmaktaydı.

Ölmüştü!

Kim öldürmüştü annemi?

Kim kıymıştı ona?

Bilemiyordum.

Tetiği çekip, annemi Rabbine kavuşturmanın kim olduğunu çıkaramıyordum bir türlü.

Annem için özel bir yer hazırlamalıyım.

Sıra dışı, muhteşem bir mezar!

(...)

Plastik kovanın içine boşalttığım çimentonun üzerine su ekledim. İnşaat işçilerinin yaptığı gibi, kürekle iyice kardım.

Annemin üzerini hazırladığım çimentoyla kapladım, yanlarını güzelce düzettim. Harika bir mezar olmuştu.” (s.175-177)

NİMET

Nimet, kocasından evliliği boyunca meşin kemerle dayak yemiştir. Bu dayakların sonucunda her tarafı mosmor, gözleri kan çanağı halinde, insan içine çıkamaz vaziyette yıllarını geçirir. Kızları ve oğlu da aynı işkenceye maruz kalmışlar, kızlar genç yaşta evlenerek kendilerini kurtarmışlardır. Nimet ve oğlu Kadir ise bu eziyete katlanmaya çalışırlar. 16 yaşındaki Kadir babasına karşı öylesine büyük öfke ve kin duymaktadır ki bir gün annesi dayak yerken dayanamaz ve aynı meşin kemerle babasına saldırır. Ana oğulun saldırısı sonucunda yaralanan babanın şikâyetçi olması üzerine Nimet ve Kadir tahrik altında adam öldürmeye teşebbüs suçuyla yargılanır ve hüküm giyerler. Onlar babanın hayatları üzerindeki kelepçesini kırmak istemişler ama neticede kelepçe kendi bileklerine geçmiştir.

MİMOZA

Talihsiz Mimoza bir gece üniversiteden sınıf arkadaşlarıyla yemek yedikten sonra evine dönerken şiddetli yağın yağmur yüzünden görüş mesafesinde azalma olması sebebiyle fazla süratli gitmemesine rağmen trafik kazası yapar ve iki kişinin ölümüne yol açar. Bu kadın mahkûmlar arasında en erken tahliye edilen Mimoza'dır. O, iradî olarak değil, taksirle¹¹ adam öldürme cezası işlemiş, "ih̄sas veya dikkat melekelerindeki kifayetsizlik" (Erem 1971: 68), yolun durumu, tabiat şartları yüzünden görüş mesafesini kaybetmesi, yayaların dikkatsizliği gibi farklı sebepler ölümlü kazaya yol açmıştır. Mimoza'nın yaşadığı hemen herkesin başına gelebilecek çok acı bir olaydır ve kitapta anlatılan ilk mahkûm hikâyesidir. İlk anlatıyı Mimoza'ya ayıran yazar kitabın hemen başında okura cezaevi ile hür hayat arasında nasıl anlık bir mesafe olduğunu göstermek ister gibidir. Mimoza geçmişı kelepçeli olmasa da bileğine takılan kelepçe çıktıktan sonra ne yazık ki kelepçeyi vicdanında taşıyacaktır.

GONCA ve KÜÇÜK KIZI MİNE

Gonca, uyuşturucu ticareti yapmak suçu ile tutuklanmıştır ve dava devam etmektedir. Aslında uyuşturucu satan kocasıdır. Her şeyden habersiz, cahil Gonca'yı kocası kurye olarak kullanmış, kendisi yakalanınca karısını da ihbar ederek cezaevine atılmasını sağlamıştır. Cezaevinin en neşeli mahkûmu olan Gonca bu durumdan şikâyetçi görünmemekte, kargacık burgacık yazısıyla her gün kocasına mektup yazmaktadır. Kocasının onu kıskandığı için, birileri "askıntı olur" düşünmesiyle ihbar ettiğini düşünerek mutlu bile olmaktadır. Gonca uyuşturucu satıcısı kocasının hayatını her anlamda kelepçelediğinin farkında değildir. İşin daha vahimi bu ailede hayatı kelepçelenenin sadece Gonca olmamasıdır. Gonca minik kızı Mine ile birlikte cezaevindedir. Zorunlu olarak mahkûm hayatı yaşayan Mine altı

---

¹¹ "İradi olarak işlenen icabî veya selbî bir fiilden, fail tarafından istenmemiş olmalarına rağmen kanunun cezalandırdığı neticelerin husule gelmesine Ceza Hukukunda 'taksir' denir." (Erem 1971: 67)

aylıkken annesiyle geldiği cezaevinde çocukluğunu “çocuk” gibi yaşayamadan büyümektedir. Mine ile birlikte yazar mahkûm kadının çocuğu olmak ve insan hayatının çok önemli bir dönemi olan, bilinçaltının oluştuğu 0-6 yaş arasındaki cezaevi çocuklarının dramını da gözler önüne serer. Mine, annesiyle birlikte kaldıkları on metrekairelik odayı evleri sanmakta, hayatı cezaevi olarak algılamaktadır. Buradan çıkınca muhtemelen sosyalleşme ve uyum problemi çekecek, bu dönem onda ruhsal bir travma oluşturacaktır. Romanın sonunda Gonca'nın tahliye haberinin gelmesi haksızlığa uğrayan Gonca'dan çok Mine adına okuru sevindirir.

KEVSER

Yirmi altı yaşındaki Kevser uyuşturucu satmak suçuyla yargılanmıştır. Dört yıldır cezaevindedir. O da kocasından şiddet görmüştür. Kocasını uyuşturucu satıcılığı yapmaktadır. İki yaşındaki kızının kalp kapakçığındaki delik nedeniyle kollarında ölmesi Kevser'i büyük bir bunalıma sokmuş ve teskin olmak amacıyla kullanmaya başladığı uyuşturucunun kısa sürede bağımlısı olmuştur. Kocasını uyuşturucu satıcılığı yaptığı için tutuklanıp cezaevine girince onu kullanan tacirler bu kez Kevser'i kullanmaya başlarlar. Kevser, üçüncü satış sırasında yakalanır. Önce tedavi görmüş, ardından cezaevine getirilmiştir. Cezaevinde tahliye sevincini yaşayanlardan biri de odur. Ancak cezaevinden çıktıktan sonra sığınacak hiç kimsesi olmayan Kevser, tahliyesinden bir gün sonra bir otel odasında yüksek dozda uyuşturucu alarak intihar eder. Kocasının taktığı kelepçeyi hayatından çıkarıp atması mümkün olmayınca Kevser ölüme sığınmıştır.

SEVİL

Sevil, çocukluğundan itibaren çevresindekilere kök söktürecek derecede kıskanç, inatçı, kural tanımayan bir mizaca sahiptir. Egosu bu kadar güçlü olan Sevil aynı zamanda zeki ve akıllıdır. Üniversiteyi bitirdikten sonra Melih isminde bir gençle evlenir. Evliliklerinin birinci yıldönümünde Melih'in kendisini en yakın arkadaşı ile aldattığına şahit olunca boşanır. Melih ile aynı şirkette çalıştıkları için boşanır boşanmaz

istifa eder ve kısa süre sonra kendisine yeni bir iş bulur. Ünlü bir firmanın halkla ilişkiler müdürü olmuş, hızla yükselmiş ve patronun en güvendiği elemanı olmayı başarmıştır. Evliliğinde uğradığı ihaneti bir türlü hazmedemeyen ve insanlara karşı güven duygusunu tamamen kaybeden Sevil, şirketin kendi aracılığıyla yaptığı satışlardan patrone habersizce komisyon almaya başlar. Bir taraftan bol para kazanırken diğer taraftan aldatılmasıyla hiç ilgisi olmayan insanların canını yakmaktan ötürü tatmin duygusu yaşar. İki yıl sürdürdüğü haksız kazanç temini, bir alıcının onu ihbar etmesiyle sona erer ve Sevil'in hikâyesi cezaevinde noktlanır. Sevil, hastalıklı mizacı tarafından kelepçelenmiş, çevresi için her zaman tehlike oluşturabilecek bir kadındır.

FATMA (YELİZ)

Ailesinin verdiği ada göre Fatma, kendi seçtiği ada göre Yeliz, romandaki kadın mahkûmlar içinde farklı bir konuma sahiptir. Aydın'ın bir köyünde beş çocuklu bir ailenin dördüncü çocuğu olarak dünyaya gelen Fatma zeki ama son derece problemlili bir genç kızdır. O, köylü kimliğinden kendini idrak ettiği andan itibaren utanmış, büyük şehirde yaşayarak, köyde giydiği kıyafetlerin yerine şehirdekiler gibi giyinerek, adını değiştirerek, paraya sahip olarak sosyal statüsünü değiştirebileceğine inanmıştır. Ağabeyi de kendisinden farklı değildir. Fatma, okuyup itibarlı bir meslek sahibi olarak sosyal statü sağlamak yerine ağabeyi ile birlikte hırsızlık, gasp, yaralama ve cinayet suçlarını işler. Bu eylemleri gerçekleştirirken “güç kazanmak amacıyla” uyuşturucu da kullanır. On beş yıl hüküm giyen Fatma işlediği suçlardan ötürü pişman değildir. Hikâyesinin sonunda söylediği aşağıdaki cümleler onda “antisosyal kişilik bozukluğu” olduğunu ve tedavi olmazsa asla düzelmeyeceğini düşündürmektedir:

“İlk duruşmaya giderken, ne kadar arıza bir yaratık olduğumu bir kez daha kanıtladım. Mermerşahi inceliğinde, yarı şeffaf bir kumaştan tulum düşünün... Her yanım ortada, çamaşırlarım görünüyor içimden.

Vermek istediğim mesaj belliydi: Kenar mahallenin boynu bükük kızı değilim ben! Sosyetik yosmalar nasıl giyiniyorsa, aynı tarzda giyinmek benim de hakkım!

On beş yıl verdiler bana.

Abime ise ağırlaştırılmış müebbet! Silahı çeken o ya ...

Oysa her şeyi planlayan beyin bana aitti.

Haksızlığa gelemem!

Abim değil, kim olursa olsun, melanette ve şeytanlıkta kimse benim elime su dökemez!" (s. 107)

Antisosyal kişilik bozukluğu “yasalara ters düşen ve suç sayılan davranışlar gösteren, gördükleri cezalardan ve deneyimlerinden ders almayan, dürtülerini engelleyemeyen kişileri kapsamaktadır.” (Cömert vd. 2010: 257). Bu rahatsızlığı yaşayanlarda görülen “sürekli yalan söyleme”, “takma isimler kullanma”, “başkasına zarar vermiş, kötü davranmış ya da başkasından bir şey çalmış olmasına karşın, ilgisiz olma ya da yaptıklarına kendince mantıklı açıklamalar getirme ile belirli olmak üzere vicdan azabı çekmeme”, “sinirlilik, saldırganlık” gibi özellikler¹² Fatma’da çok belirgindir. Benzer özellikler Fatma’dan önce bahsedilen Sevil’de de dikkati çekmektedir. On sekiz yaşını geçmiş olan her iki kadın mahkûm da kendilerine hizmet eden hasta mizaçlarının kurbanıdırlar.

SONUÇ

Kelepçe romanında cezaevi toplumun ceza ile birlikte suçluyu unutulmaya mahkûm ettiği bir yer olarak yansıtılmaz. İnsanların ruhen ölmemesi için cezaevi yönetiminin elden geleni yaptığı ve kadın mahkûmların burada insan onuruna yakışır şartlarda yaşadıkları anlaşılmaktadır. Romanın, hükümlü kadınlarla birebir konuşularak ve yaşadıkları şartlar gözlemlenerek yazıldığı her satırından

---

¹² Bu özellikler için bkz. Cömert vd. 2010: 258-259.

anlaşılmaktadır ve bu nedenle kahramanların hepsi çok canlıdır. Cezaevi şartlarının son derece iyileştirilmiş olduğunun ve mahkûma insanca yaşama imkânı sunulduğunun anlaşılmasına rağmen yine de roman okunduğunda bu mekânın ruhunun olmadığı hissedilmektedir.

Yazar *Kelepçe*'yi, hapisane konusunu işleyen pek çok eserin aksine şartların düzeltilmesine dikkat çekmek için değil kadında suçla neden olan psikolojik ve sosyal nedenleri yansıtmak amacıyla kaleme almıştır. *Kelepçe* romanında yer alan hürriyetleri sınırlandırılmış kadınlar hikâyelerini cezaevindeki ruh halleriyle anlatırlar. Cezaevinin dört duvarı, gün ışığı görmeyen koğuşları, toplumun farklı tabakalarından gelenlerin bir arada olması, cezaevine yerleşmiş olan âdetler gibi faktörler mahkûmlar üzerinde etkilidir. “Gün geçtikçe cezaevinin psikolojisi, suçlunun ferdî psikolojisini hâkimiyeti altına alır” (Erem 1971: 312) diyen uzmanların görüşleri doğrultusunda bu kadınların anlattıklarını suçlu psikolojisi üzerine eklenen cezaevi psikolojisini göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekir. Onlar, adli suçlar sebebiyle hüküm giymişlerdir. Sevil ve Fatma dışında kalan kadın mahkûmların suçun gerçekleştiği ana kadar dürüst bir yaşam içinde oldukları dikkat çekmektedir. Sevil ve Fatma, antisosyal kişilik bozukluğu içindedirler. Zeyno ve Merve ise ciddi anlamda, uzun süreli tedavi gerektirecek, belki de hiç iyileşemeyecek derecede ruhî hastalığın pençesindedirler. Bu dört kadını hariç tuttuğumuzda Yeter, Esmâ ve Nimet kocalarından gördükleri şiddete şiddet kullanarak isyan etmenin ötesinde cinayet işlemiş veya cinayet teşebbüsünde bulunmuşlar, Sultan kızına tecavüz eden kocasını, Beyza ise kendisine tecavüz etmek isteyen arkadaşını öldürmüştür. Aysel evladının, İlknur annesinin, Mimoza da tanımadığı iki kişinin ölümüne yol açmıştır. Gonca ile Kevser ise uyuşturucu ticareti nedeniyle cezaevindedirler. Hepsinin cezaevine uyum sıkıntısı içinde oldukları, yıllardır burada olsalar da bir türlü alışamadıkları, kendi kendilerini dinledikleri, gelip geçen buhranlar yaşadıkları, asabî, tedirgin, huzursuz oldukları fark edilmektedir. İlknur örneğinde görüldüğü gibi haddinden fazla durgun ve hissiz veya Gonca örneğinde olduğu gibi haddinden fazla neşeli

olanlar da vardır. Gonca'nın annesiyle birlikte cezaevinde yatmak zorunda kalan küçük kızı Mine ayrı bir acı tablo çizmekte ve 0-6 yaş arasında çocuğu olan kadın mahkûmların ve onların çocuğu olmanın trajedisini gözler önüne sermektedir. Dışarıda çocuğu olan annelerin yaşadığı acı ise bambaşkadır.

Bu kadınlar hikâyelerini anlatırlarken kendilerine başkalarının gözleriyle değil kendi gözleriyle bakmaktadırlar. Cezaevinde kendi farklılıklarını yaşayamamalarına, günlük hayatlarını istedikleri gibi programlayamamalarına rağmen kendilerine bir yaşam kurabilmişlerdir. Geçmişte yaşadıkları ruhsal ve fizyolojik olayların etkisinden kurtulabilmiş değillerdir; kurtulmaları ve tahliye olduktan sonra iradeleriyle huzurlu, güzel bir yaşam kurabilmeleri bir noktada bir mümkün olsa da hiç kolay olmayacaktır. Kevser'in tahliye sonrasında intihar etmesi bu açıdan dikkat çekicidir.

Canan Tan bu kadınların yaşanmış hikâyelerini roman kurgusu içine yerleştirirken “Suçu toplum doğurur, olgunlaştırır. Suçlu işler.” mesajını vermektedir.

KAYNAKLAR

Cömert, Ece H. ve Gökhan Oral (2010). “Hapishaneler ve Antisosyal Kişilik Bozukluğu”. *Hapishane Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Demir, Yavuz (2002). *Anlatıcılar Tipolojisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Eagleton, Terry (2016). *Edebiyat Nasıl Okunur*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Enoch, M. David ve N. Ball Hadrian (2013). *İlginç Psikiyatrik Sendromlar*. Çev: Banu Büyükkal, İstanbul: Okyanus Yayınları.

Erem, Faruk (1971). *Adalet Psikolojisi*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Fındıklı, Remzi (2012). “Suçların Önlenmesinde Kültürel Değerlerin Rolü”. *Suç Önleme Sempozyumu*. Haz. Sekine Bozdemir-Uğur Argun, Bursa: Bursa Emniyet Müdürlüğü Yayınları.

Günşen İçli, Tülin (2012). “Türkiye’de Suçluların Sosyal Ekonomik ve Kültürel Özellikleri”, *Suç Önleme Sempozyumu*, Haz. Sekine Bozdemir-Uğur Argun, Bursa: Bursa Emniyet Müdürlüğü Yayınları.

Hapishane Dünyası (2008). Haz. Aytekin Yılmaz, İstanbul: Mahsusmahal Kitaplığı.

Koyuncu, Ahmet (2012). “Takıntı... Kuruntu... Vesvese... (Obsesif Kompulsif Bozukluk)”, İstanbul: Liman Yayın - Reklam.

Poyraz Tacoğlu, Tuğça (2011). “Türkiye’de Gerçekleştirilen Geleneksel Evlilik Çeşitlerinin Nedenleri ve Evlilikler Üzerinde Törenin Etkisi”. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4, s. 114-143.

Remzi Kitabevi Kitap Gazetesi. “Yazarken Hesap Kitap Yapmam” Canan Tan’la Söyleşi. Röp: Selnur Aysever, Fot: Fethi Karaduman <http://www.remzi.com.tr/kitap-gazetesi/yazarken-hesap-kitap-yapmam> (Erişim: 05.10.2016).

Tan, Canan (2016). *Kelepçe*. İstanbul: Doğan Kitap.

Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58b7fe5aa16ee7.21568754 (Erişim: 04.10.2016)

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58b806305a83a7.19153806 (Erişim: 04.10.2016)

Urgan, Mine (2015). *İngiliz Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yılmaz, Muhsin (2017). "City as the Resource of Philosophy". *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, Vol. 18, Iss. 32, p. 131-139.

DOI: 10.21550/sosbilder.298266

CITY as the RESOURCE of PHILOSOPHY

Muhsin YILMAZ*

Sending Date: May 2016

Acceptance Date: October 2016

ABSTRACT

The relation between the concepts of philosophy and the city in the sense of the resource of philosophy is discussed and clarified. Why the philosophical manner of thinking which defined as "the causes of the creation or generation in the natural world should be searched in the frontier of natural world and the autonomous reason of man should be the only and adequate means" by Guthrie comes out form Ancient Greek instead of Ancient Egypt or other cultural realms? Agora which makes it possible to dispute in objectifying manner besides keeps also to think philosophically is an agent differs Ancient Greek form other similar cultures. One could talk in this sense about a parallelism between the philosophical manner of thinking and Ancient Greek's way of life, i.e. Agora.

Key words: *Philosophy, Ancient Greek, city, Agora*

Felsefenin Bir Kaynağı Olarak Şehir

ÖZET

Bu araştırmada, felsefe düşüncesinin olanağı anlamında şehir kavramı ya da olgusu ile felsefe kavramı arasındaki ilişki belirlenmeye ya da temellendirilmeye çalışılacaktır. Guthrie'nin "doğal dünyadaki oluşumların nedenleri doğal dünyanın sınırları içinde aranmalıdır ve özerk insan akli bu araştırmada tek ve yeterli aracımız olmalıdır" biçiminde tanımladığı philo-sophia tavrı ya da geleneği niçin Antik Yunan

---

* Prof. Dr., Uludağ University Faculty of Sciences and Arts Department of Philosophy, myilmaz@uludag.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

kadar eski olan Mısır ya da başka uygarlıklarda/kültürlerde değil de Antik Yunan uygarlığında ortaya çıkmıştır? Felsefeyi mümkün kılan nesnel(1)leştirici tartışma ortamını sağlayan Agora'nın, Antik Yunan kültürünün diğer kültürlerden farkını ve/veya özgünlüğünü oluşturması bağlamında felsefi düşünme tarzının başlaması ile Antik Yunan polisinin (sitesinin/şehrinin) yaşamı arasında bir paralellikten söz edilebilir.

Anahtar sözcükler: *Felsefe, Antik Yunan, şehir, Agora*

INTRODUCTION

One of the main obscure problems of philosophy in terms of its own history is the discussion about why philosophy or the mode of philosophical thinking begins especially in Ancient Greek cultural-geography instead of some other similar geographic regions. The beginning or the roots of philosophy discussed around the term "Greek Miracle" in the literature has been an arguable points throughout the history of philosophy. There are some theses in this context on one hand argue that ancient Greek culture is the trigger of philosophical tradition there are some other arguments on the other side claiming that there is a long and significant preparatory period longs up to Sumerians (Arslan 2007: 54). There are another several disputations about the reason of why the history of philosophical thought induced or begins exactly with Thales. Philosophical mood of thought as a matter of course has not begun in a day's morning. What meant here is that philosophical way of thinking has not been formed from night to day but it grown gradually into its own form. In other terms, in many other cases of determining the beginning point as well, the issue is not to fix upon a specific date but is to start it form a conjectural period or atmosphere. Thereby the issue of when just initiated philosophical thinking manner, whether it is seen as "Greek miracle" or not or instituted in ancient Greek or from before that specific cultural period is always a problematical point. After all, the concession about the beginning of *philosophy* as a manner or the tradition of *philo-sophia* which is defined by Guthrie as "the generation of natural world should

be look for within the natural world and the autonomic reason should be only and adequate mean” (Guthrie 2011: 44) with Ancient Greek is more agreed acceptance than its origins, roots or dating it a specific time. It is asserted in brief that the narrative or adventure of philosophy begins with the interest in and then theoretical or speculative quest about natural cases, formations and/or processes. It is claimed in this context for instance that in the formation period of Greek philosophy the philosophers’ underlying interest focuses on being itself and therefore their responses for what the nature of being is the main point of philosophy and the subject of pre-Socratics found their subject matter in the ‘outer-world’ or in ‘nature’ (Erkızan 2002: 183-186).

In the same context, when one talk about the manner of *philosophia* and a tradition or history of philosophy a specific form of thought or of understanding then that means an attitude, tradition or history of a history that has begun and on-going up to our times as *Ancient Greek philosophy*. The attitude called as *philosophia* which “finds its own subject-matter or inquire matter in outer-world on in the nature” is principally an objectifying attitude. Objectifying requires on the other hand that the observer, i.e. the subject to remove the one that is objectified that means the being or the nature form himself or to go away as a subject from the being/object. Contemplation (or *theoria*) can only be possible or gain its own sense just by means of removing himself from the nature or being by the way the nature that is accepted as the being in itself i.e. with the technical term “*phusis*”. *Phusis* in this sense is established for example by Anaximandros as cycle of seasons, genesis and disappearance of plant and creators and the cause of change of heaven objects’ move (Kranz 1976: 24; Erkızan 2002: 192). In the similar manner, it could be put forward that the *phusis* is not chaotic but is cosmic and/or cosmetic structure; that is to say the outer world has a knowable (intelligible) and even has a quality as of beautiful (*cosmetic*) structure because of its intrinsic and imperative unity and tidiness on the basis of the same breaking off. The same manner of objectification

leads to later “a peculiar attitude of man against to the world which characterizes West civilization which is defined by philosophical (and scientific) mood of thinking. It is an attitude which takes the outer world as an object of knowing and by doing so construct his individuality or produce himself as a “person”. The peculiarity of that mood of thinking is being able to judge about the object construed by exerting the concept on to the object. There is the subject behind such a philosophical thinking which takes an initiation in the process of judging and establishes an intellectual distance between the object and himself” (Altuğ 1989: 104). The concept of *nomos* has got into the philosophical discourse just like coming on the scene of the concept of physis, that is adapting the knowable tidiness of physical world into social and/or ethical world (Peters 2004: 244). In sum, splitting off the subject and the object from each other as the main constituents of thinking should be the first step or stipulation of philosophical mood or manner of thinking.

PHILOSOPHY-GEOGRAPHY

When we return to the point that how can be explicated the reason of why philosophy begins in the Greek cultural-geography instead of for example in ancient Egypt which is as archaic as Greek culture or civilization, some conditions like that Ancient Greek is neighbor to civilizations as Persian, Egypt, Mesopotamia, possibility of sea transportation, trading opportunities facilitated by sea transportation, social, political and cultural interactions yielded by trading are suggested or grounded the point on such agents. However it can be raised here well such a question: Were the other ancient cultures or civilizations not in some interactions or proceedings just like Ancient Greek was in? The other cultures or civilizations lack exactly the conditions that Ancient Greek has otherwise Ancient Greek culture has some other conditions that differ significantly it from others? Is for instance ancient Egypt not bound to sea? Is not read in the literature that the Nile River is one of the fountain of life besides opening out

Mediterranean to which Greek geography open also out? Mesopotamia has never trading enterprises? Have they not any interaction with some other neighbor cultures or civilizations? It is a prevalent discourse that both Egypt and other cultures or civilizations are as ancient as Greek is. Is there any obstacle here to ask so that what is the proper reason of a significant transformation such as *philo-sophia*? Is it being any cultural accumulation or some other agents should be asked for?

PHILOSOPHY-POLIS

It is asserted as the other reason of the beginning of *philo-sophia* in the mentioned cultural geography that the *polis* or site and its particular characteristics life form which could be observed just in Ancient Greek and results in the transformation of the mood of thought. It is claimed that what has happened in Ancient Greek just as has happened because of the *polis* has essential social and political structure of which the philosophical mood of thinking requires in order to come or grow up. If so, then what kind of a social and/or political structure that could only be observed in Ancient Greek and so result in philosophical mood of thinking? The relevant social and/or political structure is according to Aristotle the separated structure as Athenian citizens which composed of whose parents are also citizens and can prosecute in courts on one side and the slaves, women, children and the ones come from out of Athens (Aristoteles 1975: 70). In this separation, the citizens could be involved into the government processes the others are lack of such a claim. It can be asserted here that Athens is a separated structure both social and political sense. Vernant's evaluation for instance as to this point is this: "The citizens of the site are "resembles" still the others although how different they may be as to their descents, social classes and their functions in the society. This similarity assures the uniformity of the *polis* because according as to Greeks only the similar ones constitute a community mutually and may gathered in a community. By this way the relation of one to the other one in the site takes reversible form and supplants the hierarchical form

of relationship based obedience one to other or domination of one on the other (Vernant 2002: 57). Some questions may come into mind also here: What to Athens which is disintegrated both socially and politically owe this structure? As a Greek site or *polis* how Athens could accomplish such stratification so that establishes lays for *philosophia*? Other cultures or civilizations out of Greek had not such cities or towns as those? Were they lack of such ruling and/or ruled ones? What is that is different in Ancient Greek *polis* or city so that if and only the “initial philosophers” of the history of philosophy appeared that cultural geography by what they told or did and become the “initial philosophers” by getting start the *philosophical* thinking?

Some claims are put forward in relation to this point as that the Ancient Greek citizens have leisure time and atmosphere in which they speculate which they wish. In other saying the status of citizenship assures them comfortable life. Hobbes Put forwards likewise such claim or evaluation many and many years later as like this: leisure time is mother of the philosophy; site (*Polis*) is as for peace and leisure time. As for him again the Athens, after enrichment in some degree, as a people in the lack of any pursuit neither in Athena nor out of Athena have not occupy themselves other than attending or telling about what happened around or speculating about *philosophy* addressing to the young people of the site and then gained a seat in some platforms as *Academia*, *Lyceum* or *Stoa*. The first philosophical speculations or struggles has therefore come into appearance in the regions massive and developing cities (Hobbes 2001: 460). The leisure time, the relative welfare life conditions and the guaranty all of these are prerequisite of philosophical mood of thinking or of speculation. Athens as described with such characteristics has a structure akin to the modern sense that is the modern industry and trade and the formal relationships and so social form of life identified by them.

Besides all of such conditions, agents and partial differences there is another exclusive characteristic of the *polis* differentiating

Ancient Greek citizen from other ancient civilization: the fact that the *polis* is comprised of two different sectors in which the citizens carry out their social/and/or political duties. The Ancient Greek site i.e. the *polis* which makes possible and/or realize the mood of philosophical thinking is composed of two separate distinct or unit: the governance centre, i.e. *Acropolis* which is founded on the hill of the site region and protected with city wall or castle and the public sphere, that is *Agora*ⁱ in which the citizens performed their ordinary social or economic activities or duties like olympic games or trading or others. Well, what happens in such a separated into two living area as *Acropolis* and *Agora*? May it be defined as a particular form of life? How it can also be defined? So, such form of life initiate philosophical manner that peculiar just to Ancient Greek?

Vernant asserts as to the relation between living mood and philosophical manner that economical, social and/or political atmosphere of the Ancient Greek site or *polis* give rise to conceive alternatively. The social structure Vernant refers is a structure within which one who has right to talk, i.e. the citizen can express his or her opinion about site life or comment on actual social or political issues around *agora*. They may do so because *agora* is a platform through which the dwellers of Athens could become socialized. *Agora* is in other terms an arena the rival opinions encountered with each other. Through *agora* in Vernant words “the Athens people who are not responsible officially can write down their impressions derived from sky observations or draw their own chronological tables on some walls or on other available ground. Their intent is not to inform the others about their respective ideas or opinions. They do so to intent that their messages which can as well be a norm like a law may be adopted publicly or by governors in order to be handled. Their *sophia* declared to public by this way attain an objectivity or an actuality: it itself is a reality (Vernant 2002: 50). The private observations or the subjective opinions of the citizens turn into debate or confrontation of different

observations, views or interpretations, i.e., *agonism* in *agora* and then belong to the whole site or *polis* or *agora* other than personal or subjective. The observations or opinions about heaven and/or earth become thus incorporated or objectified.

CONCLUSION: PHILOSOPHY-AGORA

The form of life or the peculiar social structure hence brings into the philosophical mood or manner of thinking that is philosophy roots in such a site structure whose practice come out its peculiarity instead of natural requisiteness. It can be asserted here hence that there is a parallelism between coming out of the philosophical mode of thinking and the form of life in Ancient Greek *polis*. We should note here that when we speak about the *polis*, the reference is the *agora* which consists of the along with *acropolis* instead of referring to combined structure of the site. Because the body throughout which the individual opinions or subjective evaluations are declared to public and so objectified is not *acropolis* but is *agora*. It can be argued at this point that the real agent that make different Ancient Greek cultural-geography or its site from say, Ancient Egypt or Mesopotamia and then made possible to philosophical mod of thinking is its *agora* throughout which an original way of socialization or form of life could be executed. If it can be argued at all, we can assert here that the Ancient Greek *polis* which consists of two bodies as *acropolis* which is the governance centre of it and *agora* which is social sector is the resource of philosophical mood of thinking or the philosophical manner which termed as “Greek mood of philosophia” by Arslan (Arslan 2002: 265). In other conceptualization by Deleuze and Guattari, it this “geophilosophy” that makes possible to think philosophically (Deleuze and Guattari 2002: 80-87).

NOTE:

(1) Aristotle does not recognize the boys and elderly people as “constitutive citizens” even though accepts that they can be called as child or elder citizens.

BIBLIOGRAPHY

- Altuğ, Taylan (1989). “Türkiye’de Felsefe”. *Seminer Dergisi*, S. 6, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Aristoteles (1975). *Politika*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arslan, Ahmet (2007). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. C. 1, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, Ahmet (2002). “Yunan Tarzında Felsefe veya Saf Felsefe Geleneği”. *Felsefe*, İstanbul: TÜSİAD.
- Deleuze, Gilles and Félix Guattari (2002). *Felsefe Nedir?*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erkızan, Hatice Nur (2002). “İlkçağ Felsefesi ve Temel Kavramaları Üzerine: Presokratikler”. *Vehbi Hacıkadıroğlu Armağanı: Felsefe Tartışmaları*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Guthrie, William Keith Chambers (2011). *Yunan Felsefe Tarihi: Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hobbes, Thomas (2001). *Leviathan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kranz, Walter (1976). *Antik Felsefe, Metinler ve Açıklamalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Peters, Francis E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Vernant, Jean-Pierre (2002). *Yunan Düşüncesinin Kaynakları*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Tekdemir, Hande (2017). "Critical Approaches to Edward Said's Orientalism". *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, Vol. 18, Iss. 32, p. 141-158.

DOI: 10.21550/sosbilder.298331

CRITICAL APPROACHES to EDWARD SAID'S *ORIENTALISM*

Hande TEKDEMİR*

Sending Date: June 2016

Acceptance Date: October 2016

ABSTRACT

Edward Said's ground-breaking work in postcolonial studies, Orientalism, has received both praise and criticism since its publication in 1978. Focusing on the various reactions to Orientalism, this article draws attention to the relevance of the intricate relationship between Orientalism's main tenets and Said's thoughts about intellectuals' commitment in our current society.

Keywords: *Edward Said, Orientalism, Occidentalism, postcolonial studies*

Edward Said'in *Şarkiyatçılık* Adlı Eserine Eleştirel Yaklaşımlar

ÖZET

Edward Said'in çığır açıcı eseri Şarkiyatçılık 1978'deki ilk basımından beri hem övücü hem de eleştirici yorumlar almıştır. Şarkiyatçılık'a yöneltilen çeşitli eleştirileri konu alan bu makale Said'in Şarkiyatçılık'ın ana ilkeleri ile çağdaş toplumda aydın sorumluluğu arasında kurduğu çetrefilli ilişkinin güncelliğine dikkat çekmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Edward Said, Şarkiyatçılık, Garbiyatçılık, sömürgecilik sonrası edebiyat*

---

* Asist. Prof. Dr., Boğaziçi University Department of Western Languages and Literatures, hande.tekdemir@boun.edu.tr

Edward Said's ground-breaking work in postcolonial studies, *Orientalism*, has received both praise and criticism since its publication in 1978. Roughly speaking, its success has been ascribed to, firstly, its bold manifestation of the power structures in the orientalist discourse and secondly its concluding remarks on the role of the intellectual as being able to acquire an "outsider's" perspective. When compared to the homogeneous compliments, the condemnation of the book has been more diversified, including a long list of several problematics in *Orientalism*: Said's problematical methodology, his futile attempt to bring together Marxist, Foucauldian and humanist perspectives in his analysis have been among the main points of criticism. Moreover, his so-called Eurocentric bias, his reluctance to give voice to the oriental cultures despite his Palestinian origins, his emphasis on 'textuality' rather than actual socio-political conditions are also only some of the relentless criticisms directed not only to the book in question but also to the author's personality. This paper will be an exploration of these various reactions to *Orientalism*. Although part of my analysis relies heavily upon a reiteration of the main points of criticism the book received, which has by now become almost another field of study, I hope to revitalize the debate by drawing attention to the relevance of the intricate relationship between *Orientalism*'s main tenets and Said's thoughts about intellectuals' commitment in our current society.

I. Definitions and the Structure in *Orientalism*:

One of the most ferocious criticisms of Said's book has been concerning the question of definition. In an effort to avoid a structuralist approach, yet to clarify his point of analysis at the beginning of the book, Said provides three definitions of Orientalism, emphasizing the fact that these three are intricately related to each other: Orientalism as an academic tradition of study, as a style of thought and as a corporate institution. The first of all three is "the most readily accepted designation for Orientalism", Said argues. "Anyone who teaches, writes about, or researches the Orient –and this applies whether the person is

an anthropologist, sociologist, historian, or philologist- either in its specific or in its general aspects, is an Orientalist, and what he or she does is Orientalism” (1978: 2). This tradition has a history, which starts from Homer and Aeschylus and is still prevalent in the contemporary society. As a perpetuator of this long history, the orientalist contributes to the creation of the Orient, which is subsequently claimed to be represented. As Macfie summarizes Said’s argument, the orientalist assists in exacerbating a series of stereotypical images, as Europe (the West, the ‘self’) being the rational, developed, superior, authentic, active and masculine and The Orient (the East, the ‘other’) being irrational, backward, inferior, inauthentic and feminine (2002: 8). This system is designed to promote European imperialism and colonialism.

Said’s second definition evokes a more abstract interpretation: “Orientalism is a style of thought based upon an ontological and epistemological distinction made between “the Orient” and (most of the time) “the Occident” (1978: 2). Many Marxist scholars such as Aijaz Ahmad, have taken this to be too much implicated in style and textuality as to aptly address the ‘material’ history of European colonization. Drawing attention to the terminology used in the definition, Ahmad asserts that “The surprising word, but also the key word, here is *style* –which should save us from supposing that he might be talking about the political economy or ideological constructs of colonialism and imperialism” (1992: 184). Ahmad cautions against using such loose terms since it privileges literature and culture over political and economic aspects of Orientalism. Hence, he criticizes Said’s approach to imperialism as an understatement when the aesthetic becomes the decisive aspect in Said’s analysis.

However, it is crucial to understand that for Said, “style” is only a starting point which then is reflected in the actual power structures between the Orient and the Occident. His main assumption, as he puts it, is “that the Orient is not an inert fact of nature. It is not merely *there*, just as the Occident itself is not just *there* either. (...) such locales,

regions, geographical sectors as ‘Orient’ and ‘Occident’ are *man-made*” (1978: 4-5 emphasis mine). Therefore, the essence of his argument is based on an exploration of the *process* through which these two ‘geographical entities’ are made in and through Orientalism –be it the academia, the style of thought or the whole network of institutions, all of which he labels as ‘discourse’ of Orientalism and which are all crucial to understanding how Europe came to colonize the Orient. Later on, Said elaborates more on his definition of orientalism and clarifies it in various interviews. Addressing a question about the concept of worldliness as being-in-this-world, part of Said’s answer to the *Diacritics* interviewer incorporates a re-definition of orientalism: “As a systematic discourse Orientalism is written knowledge, but because it is in the world and directly about the world, it is *more* than knowledge: it is *power* since, so far as the Oriental is concerned, Orientalism is the operative and effective knowledge by which he was delivered textually to the West, occupied by the West, milked by the West for his resources, humanly quashed by the West (Williams 2001: 20).

The third meaning, as Said puts it, “is something more historically and materially defined than either of the two”: “Taking the late eighteenth century as a very roughly defined starting point Orientalism can be discussed and analyzed as the corporate institution for dealing with the Orient –dealing with it by making statements about it, authorizing views of it: in short, Orientalism as a Western style for dominating, restructuring, and having authority over the Orient” (1978: 3). This third definition, in fact, fills in the gap that has been left by the other two: that Orientalism, as a textual creation, has been used to impose authority (Kennedy 2000: 21). On the other hand, it also draws criticism in terms of its totalizing view of the Occident by providing Europe with a fixed and stable identity (Ahmad 1992: 100).

As with Said’s definitions, there is equal amount of dissent about the structure of *Orientalism* and the content of the three chapters, namely “The Scope of Orientalism,” “Orientalist Structures and

Restructures,” and “Orientalism Now.” In the first chapter, Said casts a retrospective look at the past centuries and points out the Western representations of the orient long before the late nineteenth century, the age of colonization. By focusing on two specific projects, Napoleonic expedition and Suez Canal authority, and the stereotyping of Islam, Muslims and Arabs, Edward Said, as Valerie Kennedy also indicates, provides a historical background to the discourse of Orientalism and how it came into being in the following decades (2000: 16-17, 1978: 16). Hence, Said not only underscores the ‘textual attitude’ of Orientalist discourse but also justifies his gradual move from the text to the external history –from textual to actual representations of the Orient. However, some critics find fault with his wide-ranging approach and accuse him of being *ahistorical* which seems to be missing Said’s main point that the conflict between Europe and its Other did not originate at a certain period in history, and is not historically specifiable in that sense, but in fact has origins in the remote past.

When compared to the wide scope of the first chapter, “Orientalist Structures and Restructures” is mainly concerned with the manifestations of Orientalism in the nineteenth century. Although Said limits his observations to a historical period in this chapter, he has a wide range of areas such as philology, anthropology, history, religion, arts, education that deal with the Orient in order to control it. In an effort to contextualize his argument, Said chooses two orientalists, Silvestre de Sacy and Ernest Renan, whose research interests testify to the relevance of the epigraph from Benjamin Disraeli: “The East is a career”. While Sacy is “the originator, whose work represents the field’s emergence and its status as a nineteenth-century discipline with roots in revolutionary Romanticism”, Renan’s task, as belonging to the second generation, is “to solidify the official discourse of Orientalism, to systematize its insights, and to establish its intellectual and worldly institutions” (Said 1978: 130). As a follow-up of the argument in the

previous chapter, Said indicates the interaction between textual knowledge of the Orient and colonial administration while underscoring the subservience of the former to the latter. Through Sacy and Renan's works, Said points to the reciprocal relationship between knowledge and power.

That his main focus is confined to British and French colonialism is considered as yet another gap in Said's analysis which excludes other types of European domination and provides an unwittingly structuralist approach to the Occident. In other words, Said's portrayal of the Occident is 'orientalism in reverse'. This might not sound so contradictory when one considers that what Said starts out to discuss is the Western conceptions of the Orient. Although Said provides the reader with at least two different phases of colonialism in this particular chapter, he is not really comparing and contrasting the British with French colonialism but is more concerned to pinpoint the common argument used in both of them to *know* a particular geography so as to dominate it. As Said puts it, "(...) knowledge of subject races or Orientals is what makes their management easy and profitable; knowledge gives power, more power requires more knowledge, and so on in an increasingly profitable dialectic of information and control" (1978: 36). In Said's view, who is in charge of power does not really make a major change as long as the orientalist discourse is kept intact.

This last point is clearly evident in the third chapter which concentrates on the end of 20th century and is mainly concerned with the transition of power from Britain and French to the United States in the post-Second World War period. While highlighting the continuity of the discourse in the twentieth century, Said is also careful to point to a significant shift from "an academic to an *instrumental* attitude" (1978: 246). This change is especially evident in U.S interventionist politics in the Middle East, he contends. Said also introduces the distinction between the *latent* and *manifest* Orientalism in this chapter –the former being "an almost unconscious (and certainly an untouchable) positivity"

and the latter being “the various stated views about Oriental society, languages, literatures, history, sociology, and so forth” (1978: 206). Such a distinction enables Said to emphasize that modern Orientalism, being manifest in the supremacy of American imperialism, is rooted in the latent Orientalism, which had been discussed in the first two chapters. As Valerie Kennedy argues, this final identification (latent and manifest) is Said’s attempt to negotiate the historical and ahistorical, the totalizing and contextualized definitions of Orientalism used throughout the book (2000: 24). “That is, the book seems to suggest at times that scholarly Orientalism paved the way for imperialism and was then superseded by it, but at other moments imperialism is seen as coming to determine the development of scholarly Orientalism as a field” (Kennedy 2000: 24). Despite occasional contradictions throughout the book, the final section proves that it is not always possible and meaningful to try to differentiate these two implications formulated by Kennedy above, -and this is precisely Said’s point. Indeed, in the case of modern Orientalism in the form of American imperialism, both of these assertions hold true. Perhaps the most important reason why a book written in 1978 can still be up-to-date in the present-day is its ‘applicability’ across the globe.

II. The Orient and the Occident in *Orientalism*:

In the Introduction, Said posits his purpose as follows: “(...) the phenomenon of Orientalism as I study it here deals principally, not with a correspondence between Orientalism and the Orient, but with the internal consistency of Orientalism and its ideas about the Orient (the East as a career) despite or beyond any correspondence, or lack thereof, with a ‘real’ Orient” (1978: 5). Despite his clarification that he is not really concerned with portraying the Orient, many critics have persisted in their comments about the underrepresentation or misrepresentation of the Orient. For instance, James Clifford criticizes Said since in his book “Orientalist inauthenticity is not answered by any authenticity” (1988: 260). Fred Halliday finds the category of the ‘Orient’ rather

vague and considers it unwise to categorize it only as the Middle East which is depicted in Said's book as "in some ways special, at least in the kind of imperialist or oppressive writing produced about it" (1993: 158). Halliday points out that racist writing is not unique to a special geography, but can be found "about all subject peoples" and that it is not a historically valid argument to claim, as Said does, that there is a special European animosity to Arabs or to Muslims (1993: 158). According to John Mac Kenzie, Said fails to consider the historical development of imperial culture. He draws attention to the fact that while Britain's other was France in the eighteenth and early nineteenth century, Russia, Germany and the Soviet Union became her "other" along with France in the following century (Macfie 2000: 11). Another critic of his ahistoricity, Bernard Lewis, whom A.L. Macfie calls 'a traditional orientalist', insists that Said had made a number of 'arbitrary decisions' such as the reduction of the Orient to the Middle East and a concentration on the British and French imperialism (Macfie 2000: 111). In partial agreement with this piece of criticism, Said explains his objective in writing *Culture and Imperialism* to be not only providing a sequel to *Orientalism* but also further exploring some ideas that were underdeveloped in the previous book. In response to his interviewers from *boundary*, he points to the complimentary relation between the two books: "*Orientalism* didn't really cover Asia at all. So, I wanted to extend the analysis to include further and different places than the Arab and Islamic Near East. The second thing I wanted to do was to deal more extensively with the response to imperialism, that is to say, the resistances, as well as the oppositional work, of European and American intellectuals and scholars who couldn't be considered a part of the structure of things like *Orientalism*" (2003: 153).

Perhaps a more substantial criticism about *Orientalism* is regarding the question of representation and the position of the West in Orientalist discourse. As Dennis Porter posits, Said's main dilemma is whether or not truth can be really 'obtainable' in and through language

(2001: 351). The main contradiction lies in the fact that while Said believes that there is no distinction between “pure and political knowledge,” he also implies, as Porter puts it, that there is a real and knowable Orient. Along with Porter, Aijaz Ahmad also finds fault with Said’s book which, to him, fails to decide whether Orientalism misrepresents the Orient simply because an authentic representation is impossible in the first place or Orientalism willfully distorts an otherwise representable objective reality (1992: 125). In fact, this is a question Said poses himself without providing his own stance. Since Said prefers to remain within a system of representations, that is the Orientalist discourse, ‘the real issue’, as he puts it, is “whether indeed there can be a true representation of anything, or whether any and all representations, because they *are* representations, are embedded first in the language and then in the culture, institutions, and political ambience of the representer” (2003: 272).

The most plausible criticism about the question of representation in *Orientalism* comes from Timothy Brennan who draws attention to the two dimensionality of Said’s argument. He coins Said as a ‘historical materialist’, being fully aware of Said’s reluctance to be associated with a certain school of thought. The first level in Said’s argument, for Brennan is in line with a historically materialist one: “European knowledge production vis-à-vis the Orient took the form it did because it could. Europe controlled the land, the trade, the government registers, and the means of disseminating information” (Brennan 2001: 95). However, there is yet another level to Said’s analysis which is usually studied independent of its relation to this so-called historically materialist position and is mainly for this reason severely criticized. Brennan writes that “The observation that on one could counter the European view gave way to the belief that no one need question it. It is essential in that sense to recognize that Said is speaking about a propaganda system at the same time as he is speaking about a self-generating system of images and values that professional

intellectuals in a specific social setting create” (2001: 95). One thing that Brennan overlooks in this otherwise judicious perception is the fact that Orientalism is a two-way relationship in which the Orient plays as significant a role as the Occident, a point that has to a great extent been disregarded by Said as well.

Indeed, Orientalism is not simply a discourse that the West produced in order to dominate, but also to define itself. In that sense, the Orient serves almost like a temporary, nourishing, underground self without which the Occident cannot exist. As Said asserts in the introduction, “[This book] tries to show that European culture gained in strength and identity by setting itself off against the Orient as a sort of surrogate and even underground self” (1978: 1). However, Said seems to forget this reciprocal relation between the Orient and the Occident once he formulates it at the beginning: “The Orient was Orientalized not only because it was discovered to be “Oriental” in all those ways considered commonplace by an average nineteenth-century European, but also because it *could be* –that is, submitted to being –*made Oriental*” (1978: 5-6). After the introduction, almost the entire book seeks to understand Orientalism without responses from the Orient that actually partakes in the creation of this discourse. By disregarding the interactive nature of Orientalism, Said unwittingly endows the discourse with a stable perspective. Hence, Said’s analysis is incomplete not because he underrepresents the Orient and betrays his Palestinian origins as some critics argue, but because he fails to study the interaction between the subject and the object, between the Occident and the Orient, as he had promised to do at the beginning of his book. Despite its validity, Orientalism is ultimately destined to remain as a system that relies on generalizations, and that has to disregard contingencies in order to exist. It is no coincidence that *Orientalism* does not mention Ottoman history, which includes almost six hundred years of domination of the region by an *eastern* imperialist country. On the other hand, to criticize Said for disregarding the Orient and not

speaking up for the Orientals would not only be misunderstanding his main argument in the book, but also to leave aside a body of work he produced specifically about the Middle-East and the Palestine-Israeli conflict.

III. Methodological Framework in *Orientalism*:

Part of the criticism about Said's Eurocentric approach is related to his Foucauldian analysis, which he states in the introduction: "I have found it useful here to employ Michel Foucault's notion of a discourse, as described by him in *The Archeology of Knowledge* and in *Discipline and Punish*, to identify Orientalism" (1978: 3). Although Foucauldian notion of 'discourse' is certainly illuminating to understand the interconnection between power and knowledge in Orientalism and to *historically* locate it, the real problem with Said's methodology comes to the surface when he attempts to combine different discourses together. Another radical break with Foucault in Said's analysis is concerning the approach to history and to the concept of 'episteme'. As Ahmad too points out, "Now, the idea that there could be *a* discourse – that is to say, an epistemic construction –traversing the whole breadth of 'Western' history and textualities, spanning not only the modern capitalist period but all the preceding pre-capitalist periods as well, is not only an un-Marxist but also a radically un-Foucauldian idea" (1992: 166).

Another major 'flaw' in the theoretical framework in *Orientalism*, as Ahmad contends, is the "impossible reconciliation" between Foucauldian analysis with Auerbachian High Humanism and Nietzschean (Foucauldian) anti-humanism. However, Said himself does not see it as a flaw since 'consistency' is not among his major concerns in his work, as he explains to Bill Ashcroft: "You see it is very hard for me to map my interests –why is it that I am interested in this thing, why am I interested in all these other things? So I simply gave up and figured that one is moved in ways that are quite mysterious, and that it

is better for me than trying to find some system to contain them all. I am invariably criticized by younger post-colonialists (Ahmad, etcetera) for being inconsistent and untheoretical, and I find that I like that- who wants to be consistent?” (Ashcroft 2001: 281).

However, a more poignant piece of criticism comes from Valerie Kennedy, who posits that the problem with Said’s methodology is his wish to work within the humanist tradition in spite of the fact that it is almost impossible to disentangle Western humanism from its Eurocentric roots and from the supposition that Western culture is superior. Western humanist tradition supports “the idea of the civilizing mission which provided the rationale for colonial possession and imperial domination in the past and justifies neo-colonial economic inequality in the present” (Kennedy 2000: 34). The inconsistency for Said is to appropriate such a tradition into his discussion of a non-Western geography.

In fact, Said’s theoretical inconsistency proves the fact that his purpose is to stay away from any totalizing system or theory while critiquing one such discourse, Orientalism. In his introduction to the first volume of *Edward Said*, Patrick Williams also posits that “[Said] is not a formulator of theories, nor an elaborator of conceptual systems (...) In fact, one of his particular worries is the way in which theoretical work can become an obstacle to a proper understanding of social and political realities” (Williams 2001: x). It is striking to note that although *Orientalism* became a pioneering work in postcolonial studies, Said is reluctant to refer to any specific theorist from this particular field (Williams 2001: 318). Being interviewed by Ania Loomba, a well-known scholar in the field, who asks him whether post-colonialism and Orientalism were subject to the same problems, Said frankly expresses his ignorance: “I would rather myself not talk about it because I do not think I belong to that. First of all I don’t think colonialism is over, really. I don’t know what they are talking about... So I think to use the word postcolonialism is really a misnomer and I think I referred to the

problems of that term in the Afterword to *Orientalism* (qtd. in Williams 2001: 320).

One other important reason why Said feels so hesitant about postcolonial studies is the heightened jargon frequently used, which, according to him, is more concerned with style than with actual reality (interestingly, reminiscent of the main criticism *Orientalism* had received). Indeed, on a broader scale, he is not really interested in theoretical studies in general despite the fact that his work is read, responded to and taught in relation to its position in literary theory. His remarks made in 1991 are supportive of his estranged position: “I simply lost interest in literary theory about ten years ago. It just doesn’t strike me as something that is of interest to me in what I’m doing on a given day” (qtd. in Williams 2001: 316).

IV. The role of the intellectual in *Orientalism*

Said’s disapproval of literary jargon and his humanist approach, despite leading to various inconsistencies in his theoretical framework, are closely related to each other and signify an important aspect of his work: his concern to supply the individual agent with the ability to resist the power structures he sets out to disclose. Unlike Foucault, Said believes in the “determining imprint of individual writers.” This belief is crucial both for his analysis of individual writers (in whose writings he believes, are imbedded the cultural context) and for his own stance as a writer. In his interview with *Diacritics*, he expresses sympathy to Harold Bloom’s celebration of human activity while dismissing Bloom’s political beliefs: “(...) [Bloom] has hit on something I find absolutely true: that human activity, and the production of work does not, cannot take place without power relationships of the sort he talks about in poetry. One doesn’t just write: one writes against, or in opposition to, or in some dialectical relationship with other writers and writing, or other activity, or other objects” (Williams 2001: 12). This

belief in the power of the human agency is central in Said's discussion of resistance on an individual basis.

This is also crucial in understanding the role ascribed to the intellectuals in *Orientalism*: to detach oneself from the dominant culture and to assume a critical consciousness. On the other hand, this ties another knot in Said's intellectual career. While Said advocates the freedom of speech and the power of the intellectual to be able to stand outside history in order to provide objective criticism (as Said claims to do for the Palestine-Israeli conflict), he also believes that writing is saturated with a certain ideology deeply imbedded in a specific socio-political context. He insists that "Writing is not free, nor is it performed uniquely by a sovereign writer who writes more or less as he pleases. Writing belongs to a system of utterances that has all sorts of affiliate, often considering relationships with the world of the nations, as Vico called it" (qtd. in Williams 2001: 19). As a result, what interests Said in the analysis of literature is to reveal the hidden historical experience that is implicated in the literary work. But how will he free himself of the system of utterances if all writing is ultimately not free? How can he, or any other intellectual, assume an objective stance if writing is not performed uniquely by a sovereign writer who would have control over his/her objectivity, who could not be able to decide not to be subjective? Said underlies the urgency of objectivity in intellectual life while simultaneously pointing out that subjectivity is unavoidable in writing. On a more subtle level, Said seems to be suggesting that the only way to maintain the ideal critic status is to be both metaphorically and literally always in a state of exile. As Said notes in *Representations of the Intellectual*, "exile for the intellectual in this metaphysical sense is restlessness, movement, constantly being unsettled, and unsettling others" (qtd. in Williams 2001: xix).

In his discussion of Said's ideas about the role of the critic in today's world, Patrick Williams suggests that "At what we might call the existential level, experience of loss, displacement, or non-belonging

generates feelings of alienation or dissatisfaction which provide the ground for critical consciousness, while at the intellectual level this positioning lends itself to the necessary separation which allows a critical perspective (2001: xix). In order to obtain this critical perspective, Said introduces another necessary condition called ‘worldliness’ in *The World, the Text, and The Critic*: “Most of all, criticism is worldly and in the world so long as it opposes monocentrism, a concept I understand as working in conjunction with ethnocentrism, which licenses a culture to cloak itself in the particular authority of certain values over others” (qtd. in Gallagher 2001: 34). However, this all-encompassing position disenables any possibility for a particular commitment on the part of the critic. In other words, the critic’s worldliness, being in limbo, deprives him/her of any political cause. Catherine Gallagher too points to the self-destructive nature of Said’s proposal: “Thus in his desire for a confluence of critical-intellectual and political activity, Said empties the category of the political” (2001: 35).

This is an unexpected implication from a scholar whose work has been highly committed to the Palestinian cause, particularly after 1967 when Arab-Israel war broke out. Hence, Said seems to favor a postmodern state of uncommitment while simultaneously asking the critic/intellectual to speak up for underrepresented groups: “The intellectual’s representations –what he or she represents and how those ideas are represented to an audience –are always tied to and ought to remain an organic part of ongoing experience in society; of the poor, the disadvantaged, the voiceless, the unrepresented, the powerless”, Said argues in *Representations of the Intellectual* (qtd. in Williams 2001: xxii).

In writing *Orientalism*, Said has inaugurated a discussion about the role of the intellectual exposed to a segmented society led by prejudices and hearsay. He has also initiated a discussion about the role of the academia in general. Despite its defects and problems, Said

considers the American university in general and Columbia in particular as “still one of the few remaining places in the United States where reflection and study can take place in an almost-utopian fashion” (qtd. in Williams 2001: xvi). Indeed, reading *Orientalism* raises fundamental questions such as what should be studied in the academia and what should be the subject matter in order to produce ‘neutral or objective knowledge.’ That these questions are inspired by Said’s work proves his potential for self-criticism. Hence, Said’s legacy is crucial and pioneering not only for a specific school of thought (i.e. postcolonial studies) but also for a much-needed discussion on the role and function of the whole academia in general.

Perhaps it is high time that *Orientalism* needs to be revisited once more –by someone who will take up what Said had left behind and will take recent events into consideration while building upon Said’s legacy. Technological advancement and change in power structures in today’s world are two important points that are related, but new, to the main tenets in *Orientalism*. The East-West polarity seems to have changed into a complex and constantly changing network of relations around the globe while high-tech knowledge has increased monitoring – as a result, a manifestly latent Orientalism is on the rise. Hence, it is crucial to re-define the Orientalist discourse. While Said’s book can effectively be used to reveal power structures as abstract systems, it needs to be re-visited to address the consequences of the most revised version of Orientalism that pervades our daily lives as a result of the creation of a paranoia society.

BIBLIOGRAPHY

- Ahmad, Aijaz (1992). *In Theory: Classes, Nations, Literatures*. London; New York: Verso.
- Alexander, Edward (August 1989). "Professor of Terror." *Commentary* p. 49-50.
- Ashcroft, Bill (2001). "Conversation with Edward Said." *Edward Said. Vol 1*. Patrick Williams ed. London: Sage Publications, p. 276-291.
- Ashcroft, Bill and Pal Ahluwalia (1999). *Edward Said: The paradox of identity*. London; New York: Routledge.
- Aruri, Naseer and Muhammed A. Shuraydi, editor (2001). *Revising Culture Reinventing Peace: the influence of Edward W. Said*. New York: Olive Branch Press.
- Brennan, Timothy (2001). "Angry Beauty and Literary Love." *Revising Culture Reinventing Peace: the influence of Edward W. Said*. Naseer Aruri and Muhammed A. Shuraydi ed. New York: Olive Branch Press, p. 86-99.
- Clifford, James (1988). "On *Orientalism*." *The Predicament of Culture: twentieth-century ethnography, literature, and art*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. p. 255-276.
- Gallagher, Catherine (1988). "Politics, the Profession, and the Critic." *Edward Said. Vol 1*. Patrick Williams ed. London: Sage Publications. p. 31-40.
- Halliday, Fred (1993) "'Orientalism' and Its Crisis." *British Journal of Middle Eastern Studies*, 20, 2, p. 145-163.
- Kennedy, Valerie (2000). *Edward Said: A Critical Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Macfie, A.L. (2002). *Orientalism*. London: Pearson Education.

- Porter, Dennis (2001). "Orientalism and its Problems." *Edward Said. Vol 1*. Patrick Williams ed. London: Sage Publications. p. 350-366.
- Richardson, Michael (1990). "Enough Said: Reflections on Orientalism." *Anthropology Today* 6, 4, p. 16-19.
- Said, Edward (1978, 1994). *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- (1983). *The World, the Text, and the Critic*. Cambridge: Harvard University Press.
- (1999). *Out of Place*. New York: Alfred A. Knopf.
- (2003). *Culture and Resistance. Conversations with Edward Said*. interviewed by David Barsamian. Cambridge: South End Press.
- Williams, Patrick, editor. (2001). *Edward Said. Volume 1*. London: Sage Publications.
- (2001). "Nothing in the Post? –Said and the Problem of Post-Colonial Intellectuals." *Edward Said. Vol 1*. Patrick Williams ed. London: Sage Publications. p. 314-334.
- Young, Robert (2004). "Disorienting Orientalism." *White Mythologies: writing history and the West*. London; New York: Routledge. p. 119-140.

Yeniçirak, Hasan (2017). "Debate on Word System-Modern Word Systems in the Context of Andre Gunder Frank and Immanuel Wallerstein". *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, Vol. 18, Iss. 32, p. 159-182.

DOI: 10.21550/sosbilder.298332

**DEBATE on WORD SYSTEM-MODERN WORD SYSTEMS in
the CONTEXT of ANDRE GUNDER FRANK and IMMANUEL
WALLERSTEIN**

Hasan YENİÇIRAK*

Sending Date: July 2016

Acceptance Date: November 2016

ABSTRACT

This study is an assessment on over modern system and world system one in terms of Andre Gunder Frank and Immanuel Wallerstein. There are two sides of this study. On the one hand are Andre Gunder Frank and his supporters such as Chase-Dunn and Wilkinson. On the other hand of the dispute Immanuel Wallerstein and his followers such as Immanuel Wallerstein, Giovanni Arrighi, Fernand Braudel, Samir Amin and Janet Abu-Lughod. Frank and his supporters advocate word system; however Wallerstein and his followers is adherent of Modern World System. In the Wallerstein's perspective, modern world system, in other words capitalist modern world system, is last and unique systems to be found in the sixteenth century. However, according to Frank, it is possible to find the characteristics peculiar to modern world system such as endless accumulation of capital, center-periphery (core-periphery) relation and hegemony process also earlier before the sixteenth century.

Key Words: *Modern world system, world system, capitalism, Andre Gunder Frank, Immanuel Wallerstein*

---

* Res. Asist., Uludağ University Faculty of Sciences and Arts Department of Sociology, hasanku53@gmail.com

Andre Gunder Frank ve Immanuel Wallerstein Kontekstinde Dünya Sistemi-Modern Dünya Sistemi Üzerine Tartışma

ÖZET

Bu çalışma Andre Gunder Frank ve Immanuel Wallerstein açısından dünya sistemi modern dünya sistemi üzerine bir değerlendirmedir. Bu çalışmanın iki tarafı vardır. Tartışmanın bir tarafında Andre Gunder Frank, Chase-Dunn ve Wilkinson varken, diğer tarafında Immanuel Wallerstein, Giovanni Arrighi, Fernanda Braudel, Samir Amin ve Janet Abu-Lughod bulunmaktadır. Frank ve destekçileri dünya sistemini savunurken, Wallerstein ve aynı çizgiyi takip edenler modern dünya sistemi savunucularıdır. Wallerstein'e göre modern dünya sistemi, bir başka deyişle kapitalist modern dünya sistemi on altıncı yüzyılda inşa edilmiş olan son ve biricik sistemdir. Bununla birlikte Frank'a göre sınırsız sermaye birikimi, merkez-periferi ilişkisi ve hegemonya süreci gibi modern dünya sistemine özgü özellikler on altıncı yüzyıl öncesinde de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Modern dünya sistemi, dünya sistemi, kapitalizm, Andre Gunder Frank, Immanuel Wallerstein*

INTRODUCTION

There is still a continuing dispute over world system in terms of some basic concepts. Concepts such as center-periphery¹, surplus value, proletariat, hegemony, state, and empire play an explanatory role in arguments over world system. Center-periphery is one of these most significant concepts. Conceptualization of center-periphery is associated with power distribution. This power not only refers to a sense of

---

¹ The concept periphery was frequently used in 1950s and 1960s as a result of arguments among development economists such as Raul Prebisch, Paul Baran and Frank. It was suggested that the contrast between the wealth of industrialized countries and the poverty of “underdeveloped” countries represents both sides of the coin. Wallerstein took a step forward in the explanation of the birth of capitalism (Burke 1994: 77-78).

military but also to that of economy, politics and culture. There is a hierarchy of power. The countries situated on top of this hierarchy form its central position. On the other side of the center is the periphery itself.

Throughout the history there have been some core places such as Holland, England and USA in every period, and these places have had a great impact on their geography. Any incident that happens in the center produces a series of effects on areas in its orbit. An event witnessed in city-states of Italy in the fourteenth century and in the USA in the twenty-first century brought about a lot of effects on such as political, economic and cultural effects codified cities and states. For example, When taken into account within this context, world system might be defined as the mutual interaction of individuals, societies, states and transnational relations. This interaction is not only of economical but also of political, social and cultural.

WORLD SYSTEMS – MODERN WORLD SYSTEM

Debates on world systems have been carried out on the basis of political economy relations. It is admitted by many people that there exist more than one world systems. As expresses by Braudel, there is a variety of global economies all over the world. However, the difference arises from the starting points of capitalist modern world system and world system one. At this point world systems analysts such as Immanuel Wallerstein, Samir Amin, Fernand Braudel, and Giovanni Arrighi submit that there is a capitalist world system, and it is different from other world systems.

Wallerstein forms his opinions about world system argument on the basis of concepts like empire and economy. He asserts that the emergence of modern world system dates back to the fifteenth and sixteenth centuries, but Braudel decides on a fixed date: 1557, the downfall year of the Habsburg Empire. According to Wallerstein, there are lots of economic worlds, but modern world system has quite

different characteristics. He suggests that previous economy worlds have imperial features. The most significant attribute of empire is that it is a political structure. However, it is its capitalistic attributes of modern world system that significantly distinguish capitalist modern world system economy from other world economies. In other words, modern world system is an economic structure, contrary to political structure in empirical economy world (Wallerstein 2011: 15-16).

Sharing the same mind with Wallerstein, Samir Amin displays the difference between modern world system and other economy worlds in terms of imperial features. This distinction lies at the process of surplus accumulation. Like capitalist world system, other economy worlds take hold and possession of surplus accumulation. Yet, Amin states that this process of surplus seizure is made by empire through exaction, and thus he exposes the characteristic that clearly separates the capitalist world economy from others.²

Likewise, Braudel and Arrighi concentrate on capitalist world economy. They disagree with Wallerstein on the matter when capitalist world economy took shape. Arrighi, especially making use of Braudel's views, adduces that the first thick contours of capitalist system were first drawn in city states of Italy in the thirteenth and fourteenth centuries. He points out that the foundations of capitalism's fundamental peculiarities were laid in city states such as Florence, Milan, Venice and Genoa (Arrighi 2010: 112-129). Another point that makes different from other modern world system advocates is Arrighi's point of view on the future of capitalist mechanism. Arrighi predicts the collapse of the US supremacy and its likely replacement by Asia (Arrighi 2007: 277-285). For him, Asia is carrying out this leadership process with a newly growing consciousness different from idiosyncratic structure of hegemony struggle existing since the fourteenth century. The difference lies in the way China practices a

---

² See Amir 1977.

different shade of capitalism. In Arrighi's estimation, while the power struggle in West Europe takes place by artificial means of capitalism, present-day China's power struggle ensues the natural ways of capitalism (Arrighi 2007: 41-42). Indeed, this is the starting point for Arrighi's criticism against Andre Gunder Frank. Because Frank supports an Asiatic world system, particularly China as being central. On the contrary, Arrighi, on the other hand, draws a sharp distinction between China of the twenty-first and eighteenth centuries. Modern China, reaching its present central position, bears no characteristics peculiar to the eighteenth century.

Janet Abu-Lughod is one of the thinkers positioned himself firmly in a quite different place in comparison with others in arguments over modern world system and world system one. For her, though being less organized, there was an economic system in the thirteenth century and in fact, this system collapsed in the fourteenth century. Modern world system arose, following this breakdown (Abu-Lughod 1984: 185-191)

In arguments over world system and modern world system, Frank takes up a different stance from Wallerstein, Arrighi, Braudel, Amin and partially Lughod. Frank rejects the periodization of modern world system and insists on the existence of one world system. He attempts to develop the notion of 5000-year world system against that of Wallerstein's 500-year modern world system. He endeavors to prove the existence of conditions peculiar to capitalist world system suggested by Wallerstein also in previous periods. Furthermore, Frank remarks that hegemonic power shift in world system came about mainly in the eighteenth century, not in the fourteenth century. In the eighteenth century did Europe become a hegemonic power. By his statements about a present-day power shift towards Asia all over again, he sides with Arrighi.

Another world system defender is Chase-Dunn. Chase-Dunn joins the fray from the viewpoint of polity. He advocates that modes of governance should be addressed within the scope of 8000 years, not 500 years, respectively tribes, states and empires. Common thread to all these body politics is that they each have a rise and fall (Chase-Dunn 1994: 361-363). Thus far Chase-Dunn indicated that power balance in a system and hegemonies have their own ascension and descension, but these ups and downs represented a significant shift in modern world system.

Another thinker, who is in line with Frank, is Wilkinson. He tried to explain the world system within the frame of central civilization. Instead of Frank's notion of world system, he uses the concept of "central civilization". This central civilization is not a single civilization but it is an aggregation of periods of change in civilizations, in which there are constant alterations occurring in core and periphery. This process made a start in about 3000 B.C., not in the sixteenth century (Frank and Barry 1993: 221-231).

On the one hand, there is a current of thought, shared by thinkers such as Frank and Wilkinson, that world system should be addressed integrally as a whole and that everything is a part of it, or that the entire summation of the whole parts form a single world system. These thinkers deal with world system as an aggregation of all the world economies. They see no difference between them. Even if each of the world economies is idiosyncratic, they resemble one another in terms of intrinsic characteristics. As we explained above, all of these economy systems have the same qualities such as core-periphery relations, hegemony process. On the other hand, thinkers such as Wallerstein, Arrighi, Braudel, Amin and, to a certain degree, Lughod, who are taking an opposing stand in the discussion, object to the notion of a single world system. As a matter of fact, both sides are in agreement on the existence of a plenty of world economies. It is true that there are a great number of world economies and their main features are quite

different from one another. The most distinctive feature of modern world system is that it is a capitalist system. Owing to its capitalist characteristics, the system is positioned upon a place, dissimilar to previous world economies. Previous world economies carried no main features of capitalism. Even though adherents of modern world system, on the point of the emergence of modern world system, have different opinions on the formation, and development of capitalism's main characteristics, they accept the existence of a modern world system and they separate capitalist world economy from other previous world economies.

In arguments on modern world system and one world system, Frank attempts to show the existence of some peculiarities such as endless accumulation of capital, core and periphery relation, hegemony, competition and economic cyclical phases labeled as characteristics inherent in capitalist system, by modern world system proponents, exist also in the world system.

Process of Capital Accumulation

Modern world system adherents focus on the process of capital accumulation as the primary and the most preeminent feature of capitalist world economy. If capital accumulation process is handled as purchase and store of all goods and merchandise, there will not be any diversity of views between the supporters of world system and modern world system. But the two schools of thought differently tackle with process of capital accumulation. This difference lies in the fact that capital accumulation in modern world system has an incessant characteristic. Arrighi explains this process of capital accumulation as follows:

It is not the drift towards specific merchandise (e.g. labor force) or a productive activity that renders capitalist an institution or a social stratum. An institution is capitalist since its capital has "production force", without being dependent upon the nature of specific goods and

activities that are incidentally [investment] environment in a definite time (Arrighi 2010: 8).

Braudel is another thinker who draws attention towards capital accumulation in capitalist world economy. He claims that “if capital assets are only a part of the renewed production process then they are qualified to bear this title, and money in an unused treasury is not capital anymore.” (Braudel 1996: 51-52)

Capitalist world economy defenders, albeit disagreement among them, address the starting of capital accumulation process as the fourteenth or sixteenth century. Those who speak out the existence of one world system, particularly Frank, point out that this uninterrupted accumulation process of capital as distinctive character of modern world system should not be confined to a specific date; in other words, the starting of capital accumulation process does not date back 1500s. According to Frank, modern world system is not so different from world system because the same capital function in world system throughout a few thousands of years (Frank and Barry 1993: 3).

Frank thinks that the foundation of world system was laid just after 3000 B.C. in the south of Mesopotamia. We could observe the characteristic of capital accumulation since then. This process is, indeed, not an isolated phenomenon. Frank asserts that, by way of interregional trade in the early dynastic period, monopolized circulating media was seized by other strata of upper class, and a new noble class emerged as well as the clergy, and secular royal individuals grew out of the clergy and above all, nonstate accumulation of wealth occurred as an intrinsic phenomenon (Frank and Barry 1993: 66-68).

In the process of gross capital accumulation, the foremost factor is the density of commercial networks. Wallerstein discussed this within the frame of Holland, Britain and the USA as of the sixteenth century. Braudel and Arrighi initiated this discussion with the examples of

Italian city states. Nonetheless, Frank carried this debate to Mesopotamia of 2000-3000 B.C. Frank explains as follows:

South Mesopotamia, surrounded by the mercantile states such as Assyria in the north and Phoenicia in the west, was a center for agriculture based production. Mercantile states, specialized in certain modes of industrial production, wholesale trade and financial intermediation between other production areas. They were obliged to take control of wide market network in which they took part (Frank and Barry 1993: 69).

In arguments over world system, capital accumulation process will have been explained more explicitly when examined within the scope of core and periphery relation. Therefore, core and periphery relation must be examined meticulously, being as another characteristic of capitalist system.

Core and Periphery Relation

In arguments over modern world system and world system, core and periphery relation is the second fundamental attribute, particular to modern world system. As stated above, core and periphery relation is closely linked with capital accumulation process. The most significant concept here is “surplus value”. This notion includes transfer of surplus between different regions. Capitalist world economy defenders uphold that this core and periphery relation made a start from 1492, within the frame of capitalist system. Frank, on the other part, purports that this could also be applied to the previous system. Wallerstein distinguishes this process: Center, periphery, semi-periphery. This hierarchy of core and periphery relation has a tendency towards increasing the economic and political vacuums among diverse regions (Wallerstein 2011: 300-320). Frank uses the metaphor “development of non-development” for this situation. In core and periphery relation while the core is on the stage of constant development, the periphery displays less development compared to the core itself. Capitalist process that brings about this

development of non-development manifests itself being predicated on metropolis and satellite relations. Metropolitan countries commandeer economic surplus coming from satellite countries in order to maintain their power; contrary to this, satellite states stay underdeveloped since they could not obtain their surplus. And the structure of core and periphery becomes polarized as a result of this relation (Arrighi 2007: 21).

Core and periphery relation might be studied in three dimensions: economic, political and cultural. When studied in economic dimension, the periphery produces staple food and supplies raw material to the core; the core processes these raw materials and exchanges these goods all over again. The core's maintenance of this supremacy depends on its control over resources of others. However, this process has carried on in a similar way not only in Europe but also in Mesopotamia. Frank point out this fact as follows:

Mesopotamia is the most remarkable sample to show to what extent the industrial base of the core might be established by means of import. Insisting that the evolution of high cultures depends on agricultural surplus produced by large-scale irrigation – this is a general statement – is nothing but systematically ignore the fact that surplus crop cannot be converted on a local level to bronze, cloth, palaces, precious stones and weaponry. Even stones and woods were imported in Mesopotamia (Frank and Barry 1993: 61).

The second point to be studied in the core and periphery relation is a hierarchy in political terms. When politically examined, core and periphery relation also brings with imperialist-mercantilist expansionism. That was the policy followed by Ming Dynasty, Ottoman Empire, Safavid Dynasty and Roman Empire. Core and periphery systems bear imperialistic qualifications as the center of the system gains strength depending on production in another region (Frank and Barry 1993: 63).

One of those who examine surplus profit rate in core-periphery relation, in terms of states and regions, is Ernest Mandel. Mandel interprets surplus profit rate on the basis of uneven development.³

As stated above, Frank says that it is a necessity to study the existence of the modern world system not within a period of 500 years but in 5000 years because all characteristics peculiar to modern world system are present in the entire world system with this point of view, Frank endeavors to find out core and periphery structure in the early periods of the long history of the world system.

Thus, surplus accumulation together with core-periphery relation takes us to the third characteristic of capitalist system: hegemony and competition.

Hegemony and Competition

Frank tries to depict hegemony and competition, not from 1492 onwards, but throughout the world system. Core-periphery relation, aptly-named by Frank as metropolis-satellite relation, portrays the reason for this hegemony. In order to maintain its position and strengthen its power, the core itself must exert its impact on the periphery. It uses force over periphery. This power relation is related to

---

³ See Mandel 1975: 102; “The entire capitalist system thus appears as a hierarchical structure of different levels of productivity, and as the outcome of the uneven and combined development of states, regions, branches of industry and firms, unleashed by the quest for surplus-profit. It forms an integrated unity, but it is an integrated unity of non-homogeneous parts, and it is precisely the unity that here determines the lack of homogeneity. In this world system development and underdevelopment reciprocally determine each other, for while the quest for surplus-profits constitutes the prime motive power behind the mechanisms of growth, surplus-profit can only be achieved at the expense of less productive countries, regions and branches of production. Hence development takes place only in juxtaposition with underdevelopment; it perpetuates the latter and itself develops thanks to this perpetuation.

the structure of hegemony. Although there are many perspectives such as Gramsci, Althusser, and Chomsky about hegemony, it is tackled three different points of view on the concept hegemony in terms of integrity of working. From the point of view shared by Merasheimer, one of the Neorealism supporters, hegemonic state wield power over other states, and not any of others hold military power to resist against that of the core (Gökten 2013: 29). However, neorealist view is not so sufficient to explain power relations in modern world system. For neorealist view only deals with power in terms of military based on the state and brings military superiority into the forefront. Yet, chains of events in modern world system do not occur only in military area. Roberto Cox criticizes this point of view just because it is trifocal. In other words, neorealist perspective cannot explain basic elements of modern world system. This perspective does not refer to economic and cultural elements, so this neorealist perspective is not enough to explain modern world system

Shortcoming of neorealist view in defining hegemony shows the urgent need to redefine the concept hegemony. Neo-liberalism attempts to fill this deficiency. It examines the concept hegemony within the aspect of economy (Gökten 2013: 34). When compared to neorealist view, the way neo-liberalism defines the hegemony is more functional in terms of modern world system because the distinctive character of modern world system is its being a capitalist economy. Neo-liberalism relevance of modern world system is emphasis on economic elements. The point that renders neo-liberalism more functional than neo-realism is its particular emphasis on economy. Concordantly, a relation between liberalism and capitalism is a subject of discussion (Wallerstein 2009: 22-26). Yet, when neo-liberalism is thought just as an economic and military power, it is not sufficient to give a full description of modern world system. For modern world system is, as predicated by Wallerstein, only a social system. This social system also includes culture. To sum up, neo-liberalism thought is more functional than neo-

realism thought because neo-liberal thought refers to economic elements which are main point of modern world system, while neo-realism perspective refers to military factor which is secondary factor in compared with economic elements in terms of modern world system.

At this point, a more functional definition for hegemony in describing modern world system was made by Gramsci. Hegemony as defined by Gramsci brings also economic and cultural superiority together with political and military superiority.⁴ Hegemony holding superiority over civil society also involves the concept “consent”. Gramsci’s definition of hegemony that emphasizes civil society, is relatively more functional on defining modern world system than other definitions because Gramsci’s definition of hegemony includes main elements of modern world system. Arrighi is another modern world system adherent who, in this context, addresses hegemony in connection with military, economic and cultural power relations. Arrighi’s definition of hegemony is based on Gramsci’s perspective. Especially the USA, on the containing military, economy and culture stage of modern world system, established its hegemony in a way defined by Gramsci. The perception was built up that the power and interests of the US are also acting in favor of all the world (Arrighi 2007: 175-177). Also winning the consent of other countries, through the perception it created, the USA has maintained its domination all over the world. To make it clear the concept of hegemony from the viewpoint of Gramsci:

Hegemony, not only in the sense of having absolute economic and political phenomena and activities but also in that of its consciousness of being a state and of ‘approval’ of cultural phenomena,

---

⁴ For more information, Forgacs 2000.

cultural activities and a cultural frontier, exactly comprises of the suggestion that it has principal importance (Forgacs 2000: 194).

This might be also presented as an expression to ratify the above-mentioned citation:

Hegemony implies the establishment of moral, political, and intellectual leadership by one class, creating a discursive equalization of the interests of the class itself and the society (Demir and Göymen 2012: 95).

According to Gramsci, hegemony is based on the consent. In defining the concept `hegemony`, Gramsci makes use of the concepts such as civilized society and political society. Political society forms the military and indirectly political wing of the hegemony. The most significant factor in political society is state itself. Yet, the component that adds meaning to hegemony is civilized society itself. Civilized society is the most important factor for hegemony to continue its existence in modern world system. As stated by Anderson, it is civilized society that helps capital hegemony keep going. Sustainability of the system is possible by way of receiving consent, not use of force (Anderson 1987: 48).

When hegemony is studied from the held by Gramsci's, dissimilarity between modern world system and world system might be observed unquestionably. Gramsci's definition of hegemony consistent with Wallerstein's definition of modern world system. As stated above, Wallerstein's objection is based on the difference between world empire and world economy. Wallerstein states that world empire has political characteristics, whereas world system holds economical features (Wallerstein 2011a: 14-17). Likewise, Gramsci draws attention not only to military and political power, but also to economy, culture, civilized society in general terms, and underlying notion of consent. Emphasis on "economy", "culture" and "consent" in Gramsci's definition of hegemony is in accord with capitalistic characteristics of Wallerstein's

modern world system. In other words, hegemony from the viewpoint of Gramsci might be seen in the world system that is a political, economic, cultural structure based on ‘consent’, not in world empires that is a structure based upon political ‘force’.

Another point that should be studied after the argument on hegemony according to Gramsci is transitivity level which is one of the most significant characteristics of hegemony. Hegemony has an intrinsically transitional characteristic. When it is dealt with regards to world system, it becomes evident that different areas and fields are a center to world system and they have a sort of effect on others. In this case, centers are in constant alterations, but the case itself never undergoes a change: this case is the world system itself. Hence, hegemony in this system continuously forms a transitional stage. That is to say, a transition between hegemonies is not out of question. When studied from Frank’s point of view, it is easily observed that there is a hegemonic transition first in Mesopotamia and Egypt, then in Ancient Greek Kingdom of Macedon, Roman Empire, Ottoman Empire, Persian Empire, Asia in general and China in particular (Gunder 1998: 64-70). In fact, it is these hegemonic transitions that enable the continuity of the system. World system has not continued its existence only by a single hegemonic power.

Interaction is an important point in hegemonic transition. While hegemonic power is on the rise, it is in a relationship with the would-be hegemonic state. However, this relation and power shift have not been determined by precise lines yet. Hegemonic power is not stable. No sooner does hegemonic power reach the peak than it loses its characteristic of being a central power (Wallerstein 2011b: 37). Yet, hegemonic power’s apperception of this has more often than not become possible in later periods. While the power of hegemonic structure decreases, it is true that there is an increase in that of others. When we deal with modern world economy from the viewpoint of

Wallerstein, the shift of the center from Amsterdam to London and then from London to New York is a clearest-cut example for this.

Hegemony does not act by itself while taking over central power, it is also in connection with other centers. It is remarkable phenomenon that while the central power of Holland is on the skids, France and England are mutually in interaction with each other, and subsequently whereas the central power is on the decline, Germany and the USA are in an interactive relation.

World system is one that comprises the whole of hegemonic transitions. Whereas Frank handles this within a 5000-year of period, Wallerstein determines the sixteenth century as the starting point. Although both world system supporters and capitalist world economy proponents deals with this hegemonic transition in different centers and dimensions, we may suggest that they are in agreement on hegemonic transition and a set of results and characteristics of it. This characteristic takes us to economic cycles described as peculiar to modern world system by Wallerstein and specified as existing throughout the world system by Frank. In Frank's opinion, hegemonic transitions might be seen as a chain of both perpetual and cyclical links of change that entails cumulative development (Frank and Barry 1993: 123-124).

Economic Cycles (Phase A – Phase B)

There is a dialectical relationship between hegemonic transition and economic cycles. While cyclical stage ensures hegemonic transition, hegemonic transitions reconstitute the duration of cyclical stage. This dialectical relation makes permanent the expansion of the system. Cyclical stage has two periods, or phases. First, it is phase A, the period in which the system shows expansion. An expansion is possible at all points. Yet, this period of spread is not permanent, but ephemeral. Each phase of expanse brings with it a phase B. Phase B bears reverse characteristics of phase A. System operates in this circle. Thinking from the viewpoint of Wallerstein, we could conclude that

phase A was experienced under the leadership of Holland from 1450 to 1650 whereas economic cycles were in phase A from 1250-1450. Soon after a recession in the seventeenth century, phase A led by Britain was experienced from 1750-1900. In the twentieth century, another phase B was practiced, but since 1945 a new phase B has been lived through under the leadership of the United States of America.⁵

When examining cyclical period from the point of world system, Frank dates it back to 3000 BC. When we study the periodization made by Frank, we may observe:

Phase A: 3000-2000 BC; purchasing power became widespread in Mesopotamia. During 1700-1400 BC, phase B emerged. In this period interrelated hegemonies went through simultaneous crises. During the period of 1400-1200 BC, dependent hegemonies regained their strength and stormed in Anatolia. A crisis arose during the period of 1200-1000 BC, This period continued with the replacement of hegemony centers until 1250 BC. As to recent cycles, another phase A might be observed during the period of 1000-1250. We can give examples of events that happen in this phase A such as the commercial adventure of the Crusades, enrichment of city states like Venice, Genoa and others, and fierce growing of rivalry. Later, phase B took place between the years 1250 and 1400. Mongol invasion was the most prominent factor in this period. Both Mongolic invasion and plague together with other diseases of that time made fiercer this period.⁶

Next is a period on which Wallerstein and Frank conflict with each other. Whereas Wallerstein thinks of Europe as the center of expansion and shrinkage as of 1400, Frank claims that the phase A soon after the depression – this phase is timely between 1400 and 1750 –

---

⁵ See. Wallerstein 2011b.

⁶ See, Frank and Barry 1993: 179-180.

took place in China, and that next followed the phase B after 1750 and ultimately the phase A in which Europe became the center.

It is a necessity to study the formation of these phases, economic cycles with regards to world system since stages in each economic cycles bring with them the change of hegemonic powers. Alteration in hegemonic power accompanies geographic shifts in core-periphery relation. Thus, as stated before, world system is an order in which hegemonic transitions are experienced and correspondingly, an uninterrupted accumulation of capital takes place. One of the phenomena that enable the transition of phases in an economic cycle is, as stated by Arrighi, “overaccumulation crisis”. In Arrighi’s opinion:

Over-accumulation crises occur because there is such an overabundance of capital seeking investment in established channels of trade and production that competition among its possessors enables real wages to rise in step with, or even faster than, increases in labor productivity (Arrighi 2007: 81).

Overaccumulation crisis offers opportunity to make a remark about the relation between capitalism and war. Capitalism needs wars for both its sustainability and discharging. An evaluation of obtained product must be made for uninterrupted accumulation of capital. China and Britain might be given as examples contrary to each other. Surplus production has sparked off an economic crisis in China. Contrary to this, the proportion of surplus production acquired by Britain propelled it into industrial revolution. The most significant point here is the use of obtained surplus. Surplus rate in capitalism provokes wars. This density in capitalism is reduced with the help of wars. George Bataille has some supporting ideas about capitalist system in terms of surplus concept. In his book *The Accursed Share*, Bataille describes the surplus product as accursed. It is a curse since it provokes wars. For him, the thing that is reduced through wars is the excessiveness of production; the significance given to this excessiveness leads to intensive wars (Bataille

1988: 23-24). Expenditure explained by Bataille in terms of surplus concept is not the same as that described in Marxist sense. The one explained by Marxism is an economic and productive expenditure (Baudrillard 1975: 43-44).

One of those thinkers who attempt to tackle the relation between war and capitalism is Mann. He draws attention to the connection between surplus and war. According to him, the more surplus is produced, the more plunder rises (Mann 1992: 137-138). Another thinker who raises concern over this relation between war and capitalism is Mandel. In his opinion, surplus capital might be absorbed by way of continuous armament (Mandel 1975: 274-310).

As explained thus far, surplus product is the base of uninterrupted accumulation of capital. This basis is particularly relevant to hegemonic alterations and economic cycles. Arrighi has appraised this issue by way of the concepts “financial expansion” and “material expansion”. Since it is examined in details in the second part, we are alluding to them only by giving their conceptualization.

After studying the basic features of capitalism during the argument over world system and modern world system, we are coming to a point in which Frank is distinguished from modern world system adherents.

Frank assumes that Asia in general and China in particular take place at the heart of world system. According to him, China was the core of world system from 1400 to 1800, and Europe rose to this position in world system soon after the 1750s. When dealt with terms of world system, China being the core from 1400 to 1750 gave way to Europe. Frank is of opinion that the fundamental reason behind this replacement is the crack-up of China and the build-up of Europe (Arrighi 1999: 327-332). Frank explains the process of replacement in three steps.

As the first step, Europe boarded the train of China. The dominance and supremacy of China over trade whetted Europe's appetite for participation in this vivid area of commerce. In about 1400, China and Asia were both the center of the world. On the other hand, Europe situated in a completely different region was weaker in straitened circumstances. While circumstances are so sharp and clear, it is a burning question about how Europe got on the China's train of trade and took part in the process. Frank believes that this process takes place in three aspects. The first step was taken when Europe conducted trade with China. Yet, the prominent role in this trade belonged to America, not to Europe itself. Thanks to silver and gold supplied from America, Europe managed to ensure commercial collaboration with China.⁷

Utilizing the silver, Europe got into capitalist system. Especially Portugal and Spain played a major role in transforming the silver from America to China. The essential point here is that China did not bear the main characteristics of capitalism from 1400 to 1800. From the viewpoint of world system, these attributes were also available in periods of time before 1400-1800.

Luhod remarks that some of characteristics held by the system merge within the scope of Afro-Asian world system and labor division of eight regions in the thirteenth century. Luhod asserts that these are three main centers: the first of them is West Europe which predominates a great many places along the Mediterranean and the Atlantic Ocean. Secondly, it is Middle East that predominates both across the mainland in central Asian steppes and along the coasts of the Indian Ocean and the Eastern Mediterranean. And the last of them is the commercial cycle of the Far East connected with Southeast Asia and the lower mainland of India beyond China (Abu-Luhod 1984: 185-186). The biggest difference between Luhod and Frank in arguments over

---

⁷ See. Frank 1998: 5.

world system and modern world system is that Lughod places Europe into the center after mentioning about system in the thirteenth century. On the other hand Frank, while supporting his thesis, makes his second statement on the grounds of Lughod's views. Lughod remarks that in the thirteenth century the west was poor condition whereas the east was rich. Yet, he says that throughout the process the east displayed a decrease while the west an increase ((Abu-Lughod 1984: 188).

According to Frank, the most significant factor for the placement of Europe into the core of world system during the nineteenth century was the discovery of America in the sixteenth century. There emerged a triangle of trade between America-Europe and India/China. In this triangle the commercial connection of Europe with China was by way of America. The most important factor in the integration of Europe into the system was thanks to the provision of new products by the utilization of silver and gold extracted from the mines in America. By means of these precious mines raw materials were bought from China and India. After processing these raw materials were put on production.⁸ According to Frank, the third stage in the process of Europe's placement into the core is related to population. For him, overpopulation in Asia hindered technological development (Arrighi 1999: 331).

This scheme of world system from 1400 to 1750 drawn by Frank was criticized by Arrighi. According to Arrighi, Frank indicates that there was an expansion both in India and in China, but he does not remark about why we should take this expansion as a sign of global development. For Arrighi, this situation is in sharp contrast to the allegation that global economy is more than the aggregation of its particles (Arrighi 1999: 35).

---

⁸ Frank 1998: 74-75: "Europe, besides this, were exporting plenty of products made in Asia, selling Indian textile products to Africa, the Caribbeans and even to Spanish colonials in America".

However, Arrighi's criticism against Frank is controversial in terms of world system. The common trait of both modern world system and world system one is interrelatedness between areas and states. They establish a hierarchy within the boundaries of this relation. As it is explained above, this is a core and periphery relation. Core is "core" thanks to periphery, and periphery is "periphery" thanks to core. China being a central power, Europe communicating with China owing to silver and gold in the USA, African slaves working for this, also using white slaves on top of black slaves after the discovery of America, all these examples show that societies are under effect of power relations in world system. Economic wealth in China has helped Europe become rich. That other regions are influenced by the enrichment of Europe is a clear sign of the fact that economic expansion in China has a global effect.

CONCLUSION

In the study it has been drawn a conclusion that many of characteristics peculiar to modern world system such as process of capital accumulation, core and periphery relation, hegemony and competition, economic cycles might be observed even in the world system. Moreover, an inference has been drawn that characteristics claimed to be as pertaining to capitalist world economy and adapted to all world systems by Frank are not independent but rather mutually complementary. In this respect, features such capital accumulation process, surplus, core and periphery relation, hegemony and competition and economic cycles are not independent from each other. Furthermore, it indicates that hegemony in Gramscian term is more inclusive in defining power relations in modern world system. Thus, it has been found out that hegemony not only refers to one's use of force over someone else but also displays the consent given by the latter.

BIBLIOGRAPHY

- Abu-Lughod Janet Lippman (1984). “Dead-End or Precusor”. The World System in the 13. Century, *Amer Historical Assn.*
- Amin, Samir (1977). *Imperialism and Unequal Development*. New York: Monthly Review Press.
- Anderson, Perry (1987). *Gramsci*, Trans. Tarık Günersel, İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Arrighi, Giovanni (1999). *The According to Andre Gunder Frank World, Review (Fernand Braudel Center)*. Vol. 22, No. 3.
- Arrighi, Giovanni (2007). *Adam Smith in Beijing*. New York: Verso.
- Arrighi, Giovanni (2010), *Long Twentieth Century*. New York: Verso.
- Bataille, Georges (1988). *Accursed Share*. New York: Zone Books.
- Baudrillard, Jean (1975). *Mirror of Production*. Telos Press.
- Braudel, Fernand (1996). *Civilization and Capitalism*. Trans. Mustafa Özel, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Burke, Peter (1994). *History and Social Theory*. Trans. Mete Tuncay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Chase-Dunn, Christopher (1994). “Hegemony and Social Change”. *Mershon İnternational Studies Review*, Vol. 38, No. 2.
- Demir, Gökhan and Ali Yalçın Göymen (2012). “Rething within the scope of Antonio Gramsci’s Organic Integrity Undertanding”. *Yeniden Gramsci, Praksis*, ed. Deniz Yıldırım and Ebru Deniz Ozan, No. 27, Ankara: Dipnot Publishes.
- Forgacs, David (2000). *Gramsci Reader, Selected Writings 1916-1935*. New York: New York University Press.
- Frank, Andre Gunder and K. Gills Barry (1993). *World System*. London: Royledege.

- Frank, Andre Gunder (1998). *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*. California: University of California Press.
- Gökten, Yeliz Sarıöz (2013). *Hegemonya İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği*. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Mandel, Ernest (1975). *Late Capitalism*. Suehkamp Verlag, London.
- Mann, Michael (1992). *States, War and Capitalism*. Cambridge: Blackwell Publishers.
- Wallerstein, Immanuel (2009). *After Liberalism*. Trans. Erol Öz, İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (2011a). *Modern World-System I*. California: University of California Press.
- Wallerstein, Immanuel (2011b). *Modern World-System II*. California: University of California Press.

Yiğit, Çiğdem ve Ayhan Helvacı (2017). "İlköğretim 7. ve 8. Sınıf Müzik Dersi Öğrenci Çalışma Kitaplarındaki Şarkı Dağarcığının Ergenlik Dönemi Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 32, s. 183-204.

DOI: 10.21550/sosbilder.298334

İLKÖĞRETİM 7. ve 8. SINIF MÜZİK DERSİ ÖĞRENCİ ÇALIŞMA KİTAPLARINDAKİ ŞARKI DAĞARCIGININ ERGENLIK DÖNEMİ ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çiğdem YİĞİT*

Ayhan HELVACI**

Gönderim Tarihi: Ağustos 2016

Kabul Tarihi: Kasım 2016

ÖZET

Ergenlik dönemi insan hayatının en şaşırtıcı ve en ciddiye alınması gereken evrelerinden biridir. İnsan yaşamını doğumla ölüm arasında başlangıç ve bitiş noktaları belirlenmiş bir çizgi olarak düşündüğümüzde, daha çok başlangıç noktasında yer almaktadır. Olağan dışı durumlar hariç ülkemizde en belirgin olarak 12 – 15 yaşları arasını kapsayan bu dönemde, cinsiyet hormonları harekete geçmekte ve ses üretiminde aktif rol oynayan larenksi (gırtlak) etkilemektedir. Larenksin boyutları büyüdükçe ses frekansı düşer. Sıklıkla yeni duruma adapte olmaya çalışan insanda (özellikle erkek çocuklarda) ses kırılmaları, hışırtılı fonasyon ve göğüs - kafa registerleri arasında ani iniş çıkışlar görülmektedir. Bu nedenle bu dönemde verilecek olan müzik eğitimi son derece önem kazanmaktadır. Müzik öğretmenlerinin dönem özelliklerini bilerek eğitim vermesi öğrencilerin bu geçiş sürecini sağlıklı bir şekilde atlatalmalarını sağlayacaktır. Bu bağlamda yapılan araştırmada; İlköğretim 7. ve 8.

* Öğr. Gör., Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, cigdemoz@uludag.edu.tr

** Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sahne Sanatları Bölümü, ayhanhelvacı@gmail.com

sınıf müzik dersi öğrenci çalışma kitaplarındaki şarkı dağarcığı ergenlik dönemi özellikleri açısından uygun olan ve olmayan belirgin örnekler ele alınarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: ilköğretim, Müzik dersi, çalışma kitapları, şarkılar, ergenlik dönemi

The Evaluation of the Song Repertoire of Elementary School 7th and 8th Grade Music Lesson in Students Workbook in Terms of Puberty Characteristics

ABSTRACT

Adolercence is one of the most amazing and serious period of human life. When the human life is thought as a line between birth and death, this period is located at the starting point of the line. Except for extraordinary situation, it in cludes between the age of 12-15. During this time, sex hormones are produced and they affect the larynx which plays a major role in creating of the voice. When the size of larynx gets bigger, audio frequency decreases. A human (especially boys) who tries to adopt the new situation, has some difficulties with voice breaks wheeze of pronation and sudden ups and downs between chest and head registers. As a result, the music education which is given during this term is so important. If the music teachers educate the students with knowing the characteristic of this term, the students will pass this transition period in a right way. According to this research about topic, the songs which are in the music course books for 7 and 8 grades, are analyzed and evaluated by considering the characteristic of this term.

Key Words: *primary education, Music lesson, workbooks, songs, puberty*

1. GİRİŞ

Günümüzde bilim ve teknolojinin hızla ilerlemesi, toplumları ihtiyaçları doğrultusunda yeni düzenlemelere yöneltmiştir. Özellikle eğitim alanında yapılan düzenlemeler, toplumların çağdaşlaşması ve ilerlemesinde oldukça önemlidir. Çünkü eğitimin, toplumları değiştirme ve biçimlendirmede önemli bir rol oynadığı pek çok kaynakta da belirtildiği gibi yıllar süren çalışmalarla ortaya konulmuştur.

Bilim ve teknolojinin yanı sıra sanat eğitimi de çağdaş eğitimin bir parçası olarak düşünölmelidir. Uçan'a (1994) göre; sanat eğitiminin en önemli dallarından biri olan müzik eğitiminin "genel müzik eğitimi", "özengen müzik eğitimi" ve "mesleki müzik eğitimi" olmak üzere üç türü vardır. Bunlardan genel müzik eğitimi, her düzeyde, her aşamada, herkese yönelik olup genel müzik kültürünü kazandırmayı amaçlar ve 2012 yılında 222 sayılı "ilköğretim ve eğitim kanunu" ile 4+4+4 şeklinde on iki yıla çıkartılmış (M.E.B. 2012) olan eğitim sisteminde önemli bir yere sahip olmalıdır.

Ölkemizde daha önce uygulanmış ve şu an uygulanan en kapsamlı iki tane müzik dersi öğretim programı bulunmaktadır. Bunlardan "1994 İlköğretim Müzik Dersi Öğretim Programı", on iki yıl yürürlükte kalmış ve 2006 yılında yenilenme yapılarak yeni bir ilköğretim müzik dersi öğretim programı hazırlanmıştır. Günümüzde uygulanmakta olan 2006 programı, genel müzik eğitimi içerisinde yer alan farklı yöntem ve tekniklerle bireylerin her yönde dengeli, tutarlı ve sağlıklı olarak yetişmelerini sağlamaya yönelik bir anlayış ve içerikle düzenlenmiştir. Bu nedenle program, 1968, 1984 ve 1994 müzik dersi öğretim programı içerik ve yaklaşımları da dikkate alınarak hazırlanmış ve MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne teşkil edilen Müzik Özel İhtisas Komisyonu tarafından geliştirilmiştir (Demirci 2009).

Yapılan araştırmalarda müzik öğretmenlerinin çoğu 1994 programını işlevsel ve esnek bulmadıklarını belirtmişlerdir. 2006 programı ile ilgili olarak da öğrencilerin daha aktif oldukları, yaratıcılıklarını ön plana çıkaran, onlara özgüven kazandıran ve daha işlevsel bir program olduğu görüşünü belirtmişlerdir (Albuz ve Akpınar 2009). Atatürk'ün de önemle üzerinde durduğu ve eğitim programlarında yer alan sanat eğitimi, yaratıcılığın ön planda olduğu, özgür düşüncenin gerçekleştiği, her öğrencinin bireysel gelişimleri ve eğilimlerine göre yönlendirilen, güvenilir bir ortamda verilmelidir (Helvacı 2012). Bu düşünceden yola çıkarak yenilenen programla birlikte müzik öğretmenlerine de oldukça önemli görevler düşmektedir.

Genel müzik eğitimi veren bir müzik öğretmeninin temel görevi, müzik ğretim programının kazanımlarını dikkate alarak, her yaş dönemi için doğru bir müzik kültürü kazandırmak olmalıdır. Bunu gerçekleştirebilmek için bir müzik ğretmeni, yaş dönemlerine ilişkin, çocukların ses özelliklerini, ses sınırlarını, ses anatomisini bilmeli ve onların fizyolojik-psikolojik gelişimleri konusunda bilinçli olmalıdır.

İnsanın sesinin doğduğunda yaklaşık 440 cps frekansla çıktığı bilinen bir gerçektir. İlk aylarda 294 ile 587 cps arasında olan ses genişliği ergenlik dönemine kadar artmaya devam eder. Müzikal ses genişliği ergenlik öncesi yaklaşık 1,5 oktav kadardır. Fakat büyümeyle birlikte ergenlik döneminde hormonlar faaliyete geçer ve ses değişime uğrar. Bu durumdan en çok larenks (gırtlak) etkilenir. Larenksin boyutlarının büyümesiyle ses frekansı düşmeye başlar (Helvacı 2012). Larenksteki büyüme ile birlikte kız ve erkek çocuklarda “ocuk sesi” özellikleri yavaş yavaş kaybolur ve ses yeni bir kimlik arayışı sürecine girer. Değişimin yaşandığı bu döneme “mutasyon” (ses değişim) dönemi denir.

Mutasyon dönemi premutasyon (9-12 yaş), mutasyon (12-15 yaş) ve post mutasyon (15-18 yaş) olmak üzere üç evreden oluşmaktadır (Kızıldeli 2006). Mutasyon dönemindeki ses değişimi özellikle erkek çocuklarda oldukça fazla hissedilir. şarkı söyleme sesindeki değişim, konuşma sesinden daha uzun sürer. Hollien ve Malcik’e (1967) göre erkek seslerinde ses değişiminin en aktif zamanında bir oktavlık bir kalınlaşma yaşanmakta, ses rengi, zayıflık ve çocukluktan yetişkinliğe doğru yavaşça geçmektedir. şarkı söyleme sesi, sürekli kalınlaşma eğilimi göstermektedir. Konuşma sesinde ise bir iniş çıkış ve kırılmalar söz konusudur (Cooksey 2009).

Ses değişimi ergenlik dönemi boyunca bir düzen içinde gerçekleşir. Erkek ocuğun şarkı söyleme sesi yavaşça soprano’dan altoya, oradan tenor’a ve daha sonra bariton’a doğru kayar. Venard (1967) ve Brodnitz (1965), erkek seslerinin çoğunluğunun bariton

sınıfına girdiğini, aslında gerçek tenor ve basların oldukça nadir olduklarını söylemişlerdir. Erkek çocuklardaki bir oktavlık bu kalınlaşma mutasyonunun ikinci evresinde en yoğun şekliyle yaşanır ve yaklaşık bir yıl boyunca devam eder. Bu dönemde ses, çabukluk ve çevikliğini kaybeder, kontrolü zorlaşır. Ses eğitiminin çok dikkatli verilmesi gerekir. Bu zaman dilimi, birçok ses sorunlarının ortaya çıktığı ve ses kalitesinin bozulduğu bir dönemdir (Cooksey 2009). Kız çocuklarında ise erkek çocuklarda olduğu gibi bir oktavlık bir kalınlaşma olmaz. Genellikle bu dönemde seste cılızlık ve dengesizlik gözlenir. Bu da 3-4 ay kadar sürer. Bu dönemde kız çocuklarının sesleri zorlanmazsa, dönemin sonunda seslerinde, mutasyon dönemine girmeden önceki durumlarına göre, düzelme, hatta dolgunlaşma hissedilir (Egüz 1991).

John M. Cooksey'e göre; erkek çocuklarda ses değişiminin genel görünümü aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Değişimden önce

Erkek çocuğun sesi: Yaş 12 (öğrencilerin % 90'ında herhangi bir değişim olmadan geçen son yıl).

Konuşma sesi : Ortalama ses: do #1 (orta do) Ortalama frekans: 268 Hz.

Şarkı söyleme sesi: Ortalama ses aralığı: fa#' den (fa anahtarı 4. Çizgi) re 2'ye (sol anahtarı 4. Çizgi).

Ortalama frekans aralığı: 180- 580 Hz. Ortalama ses aralığı 21.29 yarım ses.

Aşama I. Değişimin başlangıcı

Başlıca özellik: Ses aralığının üst sınırının aşağıya kayması (pesleşmesi)

Konuşma sesi : Ortalama ses: si (orta do'nun hemen altı).
Ortalama kalınlaşma: 23 Hz/ 1.64 yarım ses. Ortalama frekans
245 Hz.

Şarkı söyleme sesi: Ortalama ses aralığı: fa'dan (fa anahtarı 4.
Çizgi) la 1'e (sol anahtarı 2. Aralık).

Ortalama frekans aralığı: 169-437. Ortalama ses aralığı: 17.20
yarım ses. Ses

Aralığının alt sınırı ortalama 11 Hz./ 1 yarım ses, üst sınırı
ortalama 143 Hz./4.4'dür. Yarım ses düşer.

Aşama II. Değişimin Zirve Noktası

Başlıca özellik: Şarkı söyleme ses aralığının daralması.

Konuşma sesi : Ortalama ses la (fa anahtarı 5. Çizgi). Ortalama
kalınlaşma: 30 Hz./ 2.38 yarım ses. Ortalama frekans: 215 Hz.

Şarkı söyleme sesi: Ortalama ses aralığı: re#'den (fa anahtarı 3.
Çizgi) fa 1'e (sol anahtarı 1. aralık)

Ortalama frekans aralığı: 150-349. Ortalama ses aralığı: 15.27
yarım ses. Ses aralığının alt sınırı ortalama 19 Hz./ 2.38 yarım ses, üst
sınırı ortalama 88 Hz./ 4.2 yarım ses düşer.

Aşama III. Değişimin Sonu

Başlıca özellik: Ses aralığının alt sınırının kalınlaşması.

Konuşma sesi : Ortalama ses: fa (fa anahtarı 4. Çizgi). Ortalama
kalınlaşma: 42 Hz./3.39 yarım ses. Ortalama frekans: 173 Hz.

Şarkı söyleme sesi: Ortalama ses aralığı: la#' den (fa anahtarı 1.
Aralık) do#'e (orta do).

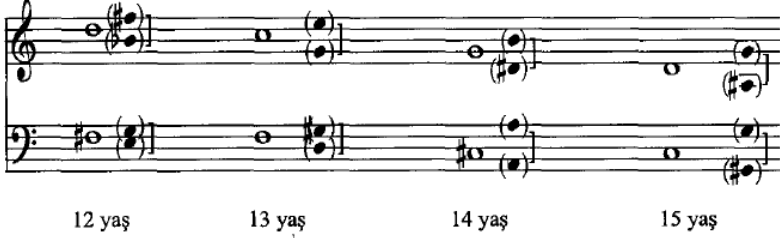
Ortalama frekans: 177-277 Hz. Ses aralığının alt sınırı 33 Hz./4
yarım ses, üst sınırı 72 Hz./ 4 yarım ses düşer.

Not: Ölçümlerde tampere kromatik dizi kullanılmıştır. La1 = 435 Hz. (sol anahtarı 2. Aralık) (Akt: Cooksey 2009).

Ses Değişim Aşamalarında Ortalama Şarkı Söyleme Ses Sınırları

Yaş Gruplarına Göre Ortalama Şarkı Söyleme Ses Sınırları

Yukarıdaki iki tablo incelendiğinde Cooksey'e göre ses değişim aşamaları ve yaş gruplarına göre şarkı söyleme ses sınırları açısından aralarında dikkate değer farklar olmadığı gözlenmektedir.

2. BULGULAR ve YORUM

Bu araştırmada, çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda ses değişiminin en yoğun yaşandığı İlköğretim 7. ve 8. Sınıf erkek çocuklarındaki ses değişimi dikkate alınarak 2013 İlköğretim Müzik 7 ve İlköğretim Müzik 8 Öğrenci Çalışma Kitaplarındaki seslendirilmesi gereken şarkıların ses sınırları ve konulara uygunluk açısından incelenmesi suretiyle içerik analizleri yapılmıştır. Bu incelemede, ses sınırlarını zorladığı düşünülen en

belirgin 4 şarkı ve söylenmesi uygun olduğu düşünülen 2 şarkı olmak üzere toplam 6 şarkıya yer verilmiştir.

Tablo 1: 7. Sınıf İlköğretim Müzik Öğrenci Çalışma Kitabındaki Konular, Şarkılar ve Ses Sınırları

Konu	Etkinlik	Şarkı Adı	Besteci	Ses Sınırı
Milli Marşımız	1.Etkinlik	İstiklal Marşı	Söz: M. Akif Ersoy Müzik: O. Zeki Üngör	Kalın si- mi2
Müziği Öğreniyorum	3.Etkinlik	Ha Buradan Aşağı	Anonim Türkü	Do1- La1
	4.Etkinlik	Hiç Kıırma Kimseyi	Saip Egüz	Kalın la- Re2
Müziği Çözümlüyorum	3.Etkinlik	Horozumu Kaçtırdılar	Anonim Türkü	Do1- Do2
	5.Etkinlik	Oyun	Müzik: J. Brahms Uyarlı: Hasan Toraganlı	Do1- Do2
Ata'mı Dinliyorum	1.Etkinlik	Atam	Ziya Aydıntan	Re1-Re2
	2.Etkinlik	Onuncu Yıl Marşı	Söz: B. K. Çağlar - F. N. Çamlıbel Müzik: Cemal Reşit Rey	Re1- Mi2
	2.Etkinlik	Atatürk Marşı	Metin Tufan	Kalın si- Re2
Atatürk'ün Türk Müziğine Verdiği Önem	3.Etkinlik	Yangın Olur Biz Yangına Gideriz	Anonim Türkü	Re1-re2
Benim Ritim Kalıbım	3.Etkinlik	Saray Yolu	Anonim Türkü	Re1-Do2

İnsan Ses Gruplarını Öğreniyorum	4.Etkinlik	Güzel Anadolu	Hasan Toraganlı	Re1-Re2
Müzikte Çokseslilik	3.Etkinlik	Tabiatın Dili	Uyarlama: Faik Canselen	Do1-La1
	4.Etkinlik	Atatürk'üm	Selçuk Yıldırım-Besim Akkuş	Do1-Do2
	5.Etkinlik	Yangın Var	Aktarma ezgi Söz: Mahiye Morgül	Solo: Do1-Do2
Müzikte Dizi Kavramı ve Makamlar	1.Etkinlik	Neşeli Ol	Ziya Aydıntan - Saip Egüz	Do1- La1
	2.Etkinlik	Kırlara Doğru	Ziya Aydıntan	Mi1-Mi2
	3.Etkinlik	Sarı Mendil	Anonim Türkü	Re1-Do2
Müziği Yaşıyorum	3.Etkinlik	Kahraman	Uyarlama (G. F. Handel)	1.ses: Do1-Re2 2.Ses: Kalın la-Sol1
Türkülerimizin Yaşanmış Öyküleri	4.Etkinlik	Yemeni Bağlamış	Ali Ulvi Baradan	Re1-Re2
Gösteri Zamanı	2.Etkinlik	Kanon	Fransız Çocuk Şarkısı Söz: H. B. Yönetken	Do1-Do2
	4.Etkinlik	Gençlik Marşı	Söz: Kemal Kaya Müzik: F. H. Atrek	Re1- Re2
	5.Etkinlik	Dere Geliyor Dere	Anonim türkü	Re1-La1

Tablo 2: 8. Sınıf İlköğretim Müzik Öğrenci Çalışma Kitabındaki Konular, Şarkılar ve Ses Sınırları

Konu	Etkinlik	Şarkı Adı	Söz Yazarı- Besteci	Ses Sınırı
9/8'lik Aksak Ölçü	3.Etkinlik	Çayır Çimen Geze Geze	Anonim Türkü	Do1- La1
	4.Etkinlik	Oynaya Oynaya Gelin Çocuklar	Söz: Adnan Çakmakçıoğlu Müzik: Salih Aydoğan	Do1- Do2
Çalalım Söyleyelim	3.Etkinlik	Değirmen Üstü Çiçek	Anonim Türkü	Do1-Sol1
Marşlarımız	2.Etkinlik	Vatan Marşı	Söz: Cemal Edhem Müzik: Musa Süreyya	Do1- Re2
	3.Etkinlik	Sakarya Marşı	A. Cemalettin Çinkılıç	Re1- Fa2
Ses Değiştirici İşaretler	5.Etkinlik (a)	Sonbahar	Alman Ezgisi	Do1- Re2
	5.Etkinlik (b)	Hoş Bilezik	Anonim Türkü	Re1-Do2
Müzikte Diziler ve Makamlar	2.Etkinlik	Ezgi	Aytekin Albuz	Re1- Mi2
	2.Etkinlik	Ömür De Çiçek Gibi	Uyarı: Ali Ulvi Elöve	Mi1- Re2
	2.Etkinlik	Ezgi	Aytekin Albuz	Do1- Do2
	2.Etkinlik	En Güzel Şarkılar Yurduma	Salih Aydoğan	Do1-La1
	4.Etkinlik	Divane Aşık Gibi	Anonim Türkü	Mi1-Do2

	5.Etkinlik	Rüya Gibi Her Hatıra	Söz: C. Altuntaş Müzik: M. İlgin	Do1- Re2
	6.Etkinlik	İzmir'in Kavakları	Anonim Türkü	Fa1- Re2
Ritim Kalbim	4.Etkinlik	Vatan	Saip Egüz	Re1-Re2
Sanat ve Müzik	4.Etkinlik	Müzik	W. A. Mozart Uyarl.: Z. Aydıntan-S. Egüz	Do1- Do2
Türkülerimizin Yaşanmış Öyküleri	3.Etkinlik	Zeytinyağlı Yiyemem	Anonim Türkü	Kalın Si-La1
Geleneksel Türk Müzikleri	4.Etkinlik	Horon	Anonim Türkü	Mi1-la1
	5.Etkinlik	Yollarda Aradım İzlerini	Mustafa Günay	Re1- Fa2
Müzikte Çokseslilik	2.Etkinlik	Mutluluk Şarkısı	Muammer Sun	Do1- Do2
	3.Etkinlik	Gel Gidelim Bizim Köye	Fransız Ezgisi Söz: H. B. Yönetken	Fa1- Re2
Ezgilerimiz	2.Etkinlik	Nazende Sevgilim	Müzik: Bekirof	Re1- Re2
	3.Etkinlik	Dillirga	Kıbrıs Türküsü	Re1-la1
	4.Etkinlik	Anayurt Marşı	Özbek Türküsü	Sol1- Mi2
Atatürk ve Müzik	2.Etkinlik	Gençlik Marşı	Müzik: F. Körling Uyarl. A. U. Elöve	Kalın Si-Re2

Uluslararası Müzikler	3.Etkinlik	Cielito Lindo	Meksika Ezgisi	Do1- Fa2
	4.Etkinlik	Kalinka	Rus Ezgisi	Do1- Re2

Yukarıdaki tablolarda 7. ve 8. Sınıf Müzik Dersi Konularından “Milli Marşımız”, “Ritim Kalıbım” ve “Türkülerimizin Yaşanmış Öyküleri” aynı olduğu, diğerleri arasında da benzerlikler bulunduğu görülmektedir. Kitaplardaki etkinliklerin çoğu, öğrencilerin seslerini kullanarak seslendirilmesi için, bir kısmı da çalgı ile seslendirilmesi için oluşturulmuştur. Ses değişimi yaşanan bu dönemde söylenecek şarkıların ses sınırlarının fazla olması dikkat çekici olarak görülmüştür. Şarkılar konularıyla uyumluluk göstermekle birlikte, ses değişimi yaşayan erkek öğrenciler açısından söylenmesi güç bir görüntü sergilemektedir.

7.Sınıftaki 22 şarkıdan ses sınırı Do2'nin altında olanların sayısı 12 (% 55)'dir. 8. Sınıftaki 27 şarkıdan ses sınırı Do2'nin altında olanların sayısı ise 14 (% 22)'tür. 8.Sınıf şarkılarının üst sınırı la1 olan sadece 6 şarkı olduğu görülmektedir. Yaklaşık olarak şarkıların yarıya yakınının, yaş gruplarına göre ses sınırları açısından oldukça zorlayıcı olduğu söylenebilir.

Aşağıda 7. ve 8.sınıf öğrencileri için kılavuz kitapta yer alan birkaç örnek şarkının ses sınırı açısından zorlayıcı bölümleri belirtilmiş ve bu şarkıları ses değişim döneminde bulunan öğrencilerin rahatlıkla söyleyebilmesi için bazı değişiklikler öneri olarak sunulmuştur.

İncelenen Şarkılar:

7. Sınıf

Onuncu Yıl Marşı
Kırlara Doğru
Neşeli Ol

8. Sınıf

Ezgi
İzmir'in Kavakları
Anayurt Marşı
En Güzel Şarkılar Yurduma

7. Sınıf “Atam’ı Dinliyorum” konusuna ait 2. Etkinlik: ONUNCU YIL MARŞI

Söz: Behçet Kemal Çağlar
Faruk Nafiz Çamlıbel
Müzik: Cemal Reşit Rey

Çabuk

1. Çık tık a çık a lın la on yıl da her sa vaş tan
2. Bir hız da ka ran lı ğı ge ri li ği bo ğa rız

5 On yıl da on beş mil yon genç ya rat tık - her yaş tan
Ka ran lı ğın üs tü - ne gü neş gi bi do ğa rız

9 Baş ta bü tün dün ya nın say di ği baş ku man dan
Tür küz bü tün baş lar dan üs tün o lan baş la rız

13 De mir ağ lar la ör dük a na yur du dört baş tan
Ta rih ten ön ce var dık ta rih ten son ra va rız

17 Türk üz Cum hu ri ye tin göğ sü müz - tunç si pe ri

21 Türk ke dur mak ya raş maz Türk ön de Türk - i le ri i le ri

Bu marşın ses sınırı re1-mi2'dir. Marşın 5, 14, 18, 19 ve 22. ölçülerinde özellikle mi2 ve mi bemol2 sesleri 7. Sınıf öğrencileri için söylenme güçlükleri yaratabilir. Marşların “forte” gürlükte söylenmesi gerektiği düşünüldüğünde ise bu marşın 7. Sınıf öğrencilerinin seslerini zorlayacağı açıktır. Bu durumda o ölçülerdeki zorlayıcı sesler bir oktav alttan söylenebilir, hiç söylenmeyebilir ya da marş mi bemol majör tonuna aktarılabilir. Bu etkinlikte yer alan “Onuncu Yıl Marşı”, verilen

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

konuyla ilişkisi açısından değerlendirildiğinde, “Ata’mı Dinliyorum” konusuna uygun olduğu görülmektedir.

7. Sınıf “Müzikte Dizi Kavramı ve Makamlar” Konusuna Ait 2. Etkinlik:

Kırlara Doğru

Orta

Söz ve Müzik: Ziya Aydın

1. Se rin e sen rüz gar çi çek ko kan kır -
4 2. Gü müş de re bo yu so ğuk pı nar su -
lar Bek ler bi zi ar ka daş lar yol cu luk -
8 yu
var Bek ler bi zi - ar ka daş lar yol cu luk var

Bu şarkının ses sınırı mi1-mi2’dir. Şarkının 5. ve 9. ölçülerinde gelen mi2 sesi ses değişim dönemine giren öğrencilerin seslerini zorlayacaktır. Bu durumda şarkının fa minör tonuna aktarılması uygun olabilir ya da 5. ve 9. ölçülerdeki zorlayıcı sesler, önündeki ve arkasındaki re2 sesleriyle birlikte bir oktav alttan söylenebilir. Etkinlik olarak verilen “Kırlara Doğru” şarkısının “Müzikte Dizi Kavramı ve Makamlar” konusuyla doğrudan ilişkili olmadığını düşünmek mümkündür ve bu konu için sıralı sesler içeren bir şarkı konulması daha uygun olacaktır.

7. Sınıf “Müzikte Dizi Kavramı ve Makamlar” Konusuna Ait 1.Etkinlik:

Neşeli Ol

Söz ve Müzik: Ziya Aydın-Saip Egüz

Çabuk

1. Neşe li ol ki genç - ka la sın
2. Neşe li ol ki art - sın gü cün

5 Bu dün ya dan da zevk - a la sın
9 Yor gun luk ne dir bil me bü tün gün

13 Ü mit ler hep süs le nir ne şey le
Gay ret ler hep bes le nir ne şey le

1. Neşe li ol ki genç - ka la sın
2. Neşe li ol ki hep art sın gü cün

Bu şarkının ses sınırı do1- la1'dir. Şarkı incelendiğinde, birbirine yakın seslerden ve uygun aralıklardan oluştuğu görülmektedir. Ses değişim döneminde seslerin kalınlaştığı dikkate alındığında, öğrencilerin bu şarkıyı seslerini zorlamadan söyleyebilecekleri düşünülmektedir. Etkinlikte önerilen “Neşeli Ol” şarkısının do majör dizi sesleri çerçevesinde yazıldığı için, “Müzikte Dizi Kavramı ve Makamlar” konusuna da uygun olduğu görülmektedir.

8.Sınıf “Müzikte Diziler ve Makamlar” Konusuna Ait 2. Etkinlik:

Ezgi

Aytekin Albuz

Orta

5

Bu şarkının sözleri olmamasına rağmen kılavuz kitapta öğrencilerin sesleriyle seslendirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ezginin ses sınırı re1-mi2’dir. Ezgi incelendiğinde 2. ölçüden 3. ölçüye geçişte 1 oktav atlama olduğu görülmektedir. 8.Sınıf öğrencisinin ses sınırının yukarıda en fazla la1 olduğu, daha önceki tablolarla açıkça görülmektedir. Bu ezginin mutlaka söylenmesi gerekiyorsa mi majör ya da re majör tonuna aktarılması ses sınırları bakımından uygun olacaktır. Etkinlikte önerilen “Ezgi”nin solfej olarak okunacağı düşünüldüğünde “Müzikte Dizi Kavramı ve Makamlar” konusuna uygun olduğu görülmektedir.

8.Sınıf “Müzikte Diziler ve Makamlar” 6. Etkinlik:

İZMİR’İN KAVAKLARI

Orta

Türkü
Yöresi: İzmir

1.İz mi rin ka vak la - rı Dö kü lür yap rak - la - rı
2.Sel vim sen den u zun - yok Yap ra ğın da dü - züm - yok

4

1.Bi ze - de der ler ça ka cı - yar - fi dan boy - lum
2.Ka ma hı da zey bek vu rul du - yar - fi dan boy - lum

6

Yı ka - rız ko - nak - la - - - rı
Ça ki - ci ya - sö - züm - - - yok

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

Bu türkünün ses sınırı re1-re2'dir. Türküyü incelediğimizde 2. ve 4. ölçülerde re2 sesini görmekteyiz. Aynı zamanda 1. ölçüden 2. ölçüye geçişte bir oktav atlama yapılmıştır. Türkünün yapısı gereği değiştirici işaretler de bulunmaktadır. Sesini kontrol etmekte zorlanan bir öğrencinin bu türküyü söylerken zorlanacağı düşünülmektedir. Bu durumda öğrenci türküyü 2. ölçüden itibaren bir oktav alttan hafif sesle söyleyebilir ya da türkü "re" karar sesine aktarılabilir. Segâh makamında olan "İzmir'in Kavakları" türküsünün "Müzikte Diziler ve Makamlar" konusuna uygun olduğu görülmektedir.

8. Sınıf "Ezgilerimiz" Konusuna Ait 8.Etkinlik:

ANAYURT MARŞI

Özbek Türküsü

Çabuk

1.Öz bek Türk men Uy gur Ta tar - A zer bir boy - dur
2.Öz bek Türk men Uy gur Ta tar - A zer bir boy - dur
3.Öz bek Türk men Uy gur Ta tar - A zer bir boy - dur

5
Ka ra kal pak Kır gız Ka zak - bun lar bir soy - dur
Ka ra kal pak Kır gız Ka zak - bun lar bir soy - dur
Ka ra kal pak Kır gız Ka zak - bun lar bir soy - dur

9
Öz be kis tan Türk me - nis tan kı lıp koy gen ler
l nan meyn ler al dan - meyn ler ey Türk yi ğit ler
Tür kis tan A na do - lu ey gü zel yur du muz

13
Uy gur ris tan Kır gı - zis tan kı lıp koy gen ler
l nan meyn ler al dan - meyn ler ey Türk yi ğit ler
Tür kis tan A na do - lu ey gü zel yur du muz

17
A na yur dum Tür kis ta nı - bö lüp koy gen - ler
Kırk a sır lık ta ri he sa - hip bol gen Türk - ler
Se ge kur ban bu ley lik ey - a na yur du - muz

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

Bir Özbek türküsü olan Anayurt Marşı'nın ses sınırı sol1-mi2'dir. Şarkını 9, 10, 11, 13, 14 ve 15. ölçülerinde re2 ve mi2 seslerini görmekteyiz. Şarkı birbirine yakın aralıklı seslerden oluşmasına rağmen, belirtilen seslerin öğrencileri zorlanacağı düşünülmektedir. Şarkının do majör tonuna aktarılması öğrencilere söyleme kolaylığı sağlayabilir. “Anayurt Marşı” bir Özbek türküsü olduğu için “Ezgilerimiz” konusuyla doğrudan ilişkili olmadığı söylenebilir. Onun yerine kendi kültürümüze ait bir türkü tercih edilebilir. Örnek: Burdur yöresine ait “Sarı Zeybek” türküsü.

8.Sınıf “Müzikte Diziler ve Makamlar” Konusuna Ait 2. Etkinlik:

EN GÜZEL ŞARKILAR YURDUMA

Orta Söz ve Müzik: Salih Aydoğan

1. Tür kü ler der le ye lim Şar kı lar söy le ye lim En gü
2. Tür kü ler hal kim i çin Şar kı lar yur dum i çin Tür kü

5 1. | 2.

zel tür kü ler hal kı ma - en gü zel şar kı lar yur du ma En gü ma
ler söy le riz ya şa rız - Şar kı lar söy le riz co şa rız Tür kü rız

Şarkının ses sınırı do1-lal'dir. Ses değişim dönemi içinde olan 8.sınıf erkek öğrencilerin bu şarkıyı söylerken zorlanmayacağı düşünülmektedir. Ses değişiminin en yoğun yaşandığı bu dönemde ses kalınlaşmasının belirgin bir şekilde ortaya çıktığı düşünüldüğünde, üst sınırı lal olan bu şarkının 8. Sınıf öğrencileri için uygun bir örnek olduğu söylenebilir. Makamsal bir yapıya sahip olan şarkı, “Müzikte Diziler ve Makamlar” konusuna da uygunluk göstermektedir.

3. SONUÇ ve ÖNERİLER

2006 İlköğretim Müzik Dersi Öğrenci Çalışma Kitapları incelendiğinde, şarkı dağarcığında yer alan 7.sınıf şarkılarının sadece % 55'inin, 8.sınıf şarkılarının ise sadece % 22'sinin ses değişiminde olan özellikle erkek öğrencilerin ses sınırları içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu kitaplarda yer alan şarkı sayısı yeterli olmakla birlikte, pek çok şarkının ses değişimi dönemi içinde olan öğrencilerin ses sınırlarını zorladığı saptanmıştır. Ayrıca, öğretmen Kılavuz Kitaplarının, şarkıları seslendirirken karşılaşılabilecek sorunları gidermede, ders öğretmenine yardımcı olacak şekilde düzenlenmediği görülmüştür.

2006 İlköğretim Müzik Dersi Öğretmen Kılavuz Kitaplarında seslendirilmesi istenen şarkılar için, ses değişimi dönemi içinde olan öğrencilerin ses sağlığını koruma ve sağlıklı seslendirme yapabilmelerine yönelik düzenlemelerin olmadığı tespit edilmiştir. Ülkemizde müzik eğitimi çerçevesinde yaşanan en büyük sorunlardan biri, yaş dönemlerinin özellikleri doğrultusunda yeterli ve uygun eğitici okul müziği parçalarının bulunamaması ve öğretilen şarkıların amaca hizmet edememesidir. Yapılan müzik derslerinde seçilecek şarkı kadar, verilecek ses eğitimi de oldukça önem taşımaktadır. Müzik öğretmenleri, doğru ses eğitimiyle birlikte sağlıklı ses üretme, doğru ve güzel konuşma, sesini doğru kullanma ve koruma alışkanlıklarına ilişkin davranış kazandırma ile yaş-ses özelliklerine göre uygun şarkı repertuarı oluşturma konularında büyük çaba göstermelidir. (Töreyin 2008). Yapılan bir araştırma transpoze yapılarak söylenmenin, şarkıların yapısal özelliklerine her zaman uygun düşmediğini, seçilen şarkıların dar aralıklarda ve ses alanına uygun olması gerektiğini ortaya koymuştur. Yine aynı çalışmada, müzik öğretmenleri tarafından mutasyon dönemindeki öğrencilere yönelik gerekli önem ve özenin gösterilmediği sonucuna varılmıştır (Kızıldeli 2006). Bu nedenle, özellikle ergenlik dönemi göz önüne alınarak yazılmış eğitim müziği dağarcığının artırılması ve bu dönemde olan öğrencilere daha dikkatli

davranılması, verilecek müzik eğitiminin çok daha bilinçli yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Aşağıdaki önerilerin faydalı olabileceği düşünülmektedir.

- Öğrenci çalışma kitaplarındaki şarkı dağarcığı, çocukların ses sınırları, gelişim özellikleri ve nitelikleri açısından tekrar gözden geçirilmelidir.

- İlköğretim Müzik Dersi Kılavuz Kitaplarında önerilen şarkılar için açıklamalar yer almalı, ses sınırı geniş şarkılar varsa, bunların zorlanan öğrenciler için nasıl düzenleneceğine yönelik yönergeler bulunmalıdır.

- Ses değişim döneminde olan öğrenciler için yapılacak ses eğitimde seslerin zorlanmamasına dikkat edilmeli, nefes ve konuşma çalışmalarına daha ağırlık verilmelidir.

- Müzik öğretmenleri; özellikle ses değişiminde olan öğrencilerin fizyolojik, psikolojik gelişim özelliklerini göz önünde bulundurmalı, ses değişim döneminde olanları da düşünerek uygun şarkı seçimi konusunda dikkatli davranmalıdır.

- Kız ve erkek öğrenciler, 7.sınıfın başında “ses değişim dönemi” konusunda ayrıntılı bir şekilde bilgilendirilmelidir.

- Ses değişim döneminde dikkatli bir ses eğitiminin yanında çalgı eğitimine de ağırlık verilmelidir. Özellikle 2006 programının da önerdiği orff çalgıları etkin bir şekilde kullanılmalıdır.

- Ülkemizde eğitim müziği besteleri olan ve dönem özellikleri göz önünde bulunduran bestecilerimizin eserleri kılavuz ve çalışma kitaplarında daha çok yer almalıdır.

- Kitaplarda makamsal şarkılara yer verirken, öğrencilerin rahat söyleyebileceği diziler içeren şarkı makamları tercih edilmelidir. (Hüseyni, rast v.b.)

• Kılavuz ve öğrenci çalışma kitaplarındaki marşlar, ulusal şarkı dağarcığına katkı sağlayacak şekilde, hem tonal yapı, hem de sözler dikkate alınarak ortak bir söyleme biçimi oluşturacak şekilde düzenlenmelidir.

• Okullara alınacak elektronik org ya da elektronik piyanolarda “transpoze” düğmesi bulunanlar tercih edilmelidir. Bu başka tonlara aktarılacak şarkılar için öğretmenlere çalma kolaylığı sağlayacaktır.

• Müzik öğretmenlerini bilinçlendirmek amacıyla konu hizmet içi eğitim, sempozyum ve çalıştaylar düzenlenerek tartışılmalıdır.

KAYNAKLAR

Albuz, Aytekin ve Mehmet Akpınar (2009). “2006 İlköğretim Müzik Dersi Öğretim Programı ve Yeni Yaklaşımlar”, 8. *Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Cooksey John M. (2009). “İlköğretim II. Kademedeki Erkek Ergen Sesinin Çalıştırılması ve Eğitilmesine Yönelik Çağdaş, Eklektik Bir Kuramın Geliştirilmesi. II. Bölüm”. Çev. O. Ozan Bilen, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1.

Demirci, Barış (2009). *2006 İlköğretim Müzik Dersi 6.Sınıf Öğretim Programı, Öğretmen Kılavuz Kitabı ve Öğrenci Çalışma Kitaplarının Uygulamadaki Görünümüne Yönelik Değerlendirilmesi*. Doktora tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Egüz, Saip (1991). *Toplu Ses Eğitimi I*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Helvacı, Ayhan (2012). “İlköğretim I. Kademe Öğrencilerinin Müzik Eğitimi ile İlgili Temel Kavram ve Kültürel Bilgi Düzeylerine İlişkin Bir Araştırma”. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 2.

Helvacı, Ayhan (2012). *Şarkı Söyleme Eğitimi Temel Konular ve Uygulamalar*. Bursa: Ekin Yayınevi.

İlköğretim Müzik Dersi 7. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı (2013). Milli Eğitim Bakanlığı (M.E.B.).

İlköğretim Müzik Dersi 8. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı (2013). Milli Eğitim Bakanlığı (M.E.B.).

Kızıldeli, Nurdan (2006). “2000 ve 2006 Yılları Arasında Müzik Öğretmenlerinin Mutasyon Dönemindeki Çocukların Ses Özellikleri ve Eğitimi Konusundaki Düşünce ve Deneyimlerine Karşılaştırılmalı Bir Bakış”. *Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu*. Denizli.

Töreyn, Ayşe Meral (2008). *Ses Eğitimi Temel Kavramlar-İlkeler-Yöntemler*. Ankara: Sözkese Matbaacılık.

Uçan, Ali (1994). *Müzik Eğitimi Temel Kavramlar-İlkeler-Yaklaşımlar*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

www.meb.gov.tr

Novruzlu, Aziz (2017). "Kimmer Kültürüne Bir Bakış". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 32, s. 205-224.

DOI: 10.21550/sosbilder.298337

KİMMER KÜLTÜRÜNE BİR BAKIŞ

Aziz NOVRUZLU*

Gönderim Tarihi: Mayıs 2016

Kabul Tarihi: Kasım 2016

ÖZET

Güneydoğu Avrupa'da ilk göçebe arkeolojik kültürünün yaratıcıları olan Kimmerler ve onların yarattıkları arkeolojik kültür uzun süre tartışma konusu olmuş ve bu günümüze kadar devam etmiştir. Ural'dan Doğu Avrupa'ya dek ve Karadeniz etrafından Anadolu'ya ve Azerbaycan üzerinden Yakınoğu'ya yayılmış (Resim 2a) göçebe kültürün Kimmerler tarafından yaratıldığını savunanlar ve onlara karşı çıkararak bu kültürün Kuzey Kafkas yerel halklarına ait olduğunu esaslandırmaya çalışanlar da vardır. Bu tartışmalara açıklık getirilmesi Kimmer probleminin çözülmesine ve en önemlisi Kafkas, Karadeniz, Anadolu, Yakın Doğu etki ve ilişkilerinin aydınlatılmasına yardımcı olabilir.

Anahtar Sözcükler: *Kimmer, Çernogor grubu, Novoçerkask grubu, Karadeniz etrafı, göçebe*

An Overview of Cimmerian Culture

ABSTRACT

Cimmerians who are the creators of the first nomadic archaeology culture in southeast Europe and their culture that they created has been the subject of debate for a long time and it continues until this day. There are people who argue that nomadic archaeology culture, which spreads from the Urals into the Eastern Europe, from the Black Sea into Anatolia and through Azerbaijan to the Near East, (picture 2a) created by Cimmerians. There are also people who opposed to them argue that these

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, azizarheoloq@mail.ru

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

cultures are belong to the local people of north Causasus. Bringing light to these discussions can help to solve the problems about Cimmerician and most importantly can help to elucidate the influences and relationships at Caucasus, Black Sea, Anatolian and Near East.

Keywords: *Cimmerians, Çernogor group, Novoçerkask group, around the Black Sea, nomadic*

Giriş

Bu makale, Türkiye’de çok az bilinen Kimmer kültürü, bu kültürün özelliklerini, yayılma coğrafyası, kökenleri, hareket yolları ve mezar buluntularını aydınlatmak amacı ile kaleme alınmıştır. Kimmer kültürünü, diğerlerinden ayırt etmek için Kimmer mezarları, onların defin adetleri, mezar buluntularının arkeolojik açıdan farklı kültürlerle karşılaştırılması bu problemlerin çözülmesine yardımcı olabilir. Kimmerler erken göçebe kültürünün yaratıcılarındandır. Onların ekonomisi göçebe hayvancılığa dayalı idi. Kimmerler’de atçılık ve bununla ilgili eşyaların üretimi de önemli yer tutardı. Kimmer arkeolojik kültürünün diğer bölge buluntuları ile karşılaştırılması, bu kültürün yayılma alanlarının haritalaştırılmasına, etki ve ilişkilerin aydınlatılmasına, Kimmer kültürünün yeri ve rolünün tespit edilmesine yardımcı olabilir.

Kimmer kültürünün yayıldığı coğrafi alan Avrasya bölgesinde, Ananın Dünyası, yahut Ananın Arkeoloji Kültürü adı altında tanımlanır. Bu kültürün en parlak örneğine “Kimmer Arkeoloji Kültürü” denir (Çijevskiy 2008: 383). Kimmerler, Doğu Avrupa’dan, Aşağı Tuna Nehirleri, Dinyeper Nehri, Kuzey Kafkas, Karadeniz’in kuzey çevresi ve Kırım, Volga-Kama coğrafyasına dek yayılmış ve kendi adları ile bu bölgelerde yaşayarak maddi izlerini Kafkaslarda, Karadeniz kıyılarında, Anadolu’da, İonyada (Resim 1), Yakın Doğu’da bırakmış savaşçı halklardandır. M.Ö. 1. binyılda Doğu Avrupa steplerinin önemli halklarından Kimmerler, tek bir klandan değil, farklı göçebe gruplardan

oluşuyordu. Bu grupların en önemlileri Çernogor ve Novoçerkas Kültürleri olarak adlandırılmaktadır (Makortık 2014: 455). Kimmer devletinin başkenti Azov Denizi kıyısında yer alan Priazov idi.

Kimmer kültürü 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren arkeologların dikkatini çekmiştir. Arkeolog V.A. Qorodçov 1920'li yıllarda Güneydoğu Avrupa'da Kimmer kültürüne ait kalıntıları ve buluntuları tespit etmiştir. Bu buluntular define ve tesadüfi olaylar neticesinde bulunmuş bronz savaş baltaları, oraklar, gemler, yaprakvari hançerler, ayaklı kazanlar, oyma geometrik bezekli seramikler, beyaz macun ile içi doldurulmuş oyma bezekli seramiklerden ibarettir (Makortık 2008: 11). Qorodçov, Kuzey Karadeniz etrafında Kimmer varlığını bulmaya çalışmıştır. Onun Kimmer buluntuları olarak tanıttığı arkeolojik malzemelerin Son Tunç Çağı'na, Srubnoy kültürünün son 2. evresine ait olduğu sonradan tespit edilmiştir (Qorodçov 1928: 16).

Ö. A. Krivçova-Grakova, Kimmer kültürünün "Srubnoy kültür"ünün gelişimi sonucunda oluştuğunu ileri sürmüştür. Onun bu fikirlerine diğer arkeologlar da katılmışlardır. Bu dönemde Srubnoy kültürünün sabatinov evresinin Kuzey Karadeniz etrafına yayıldığı görülmektedir. Sonraları Belozer evresinde bu kültürün bazı özellikleri, Kırım'ın Kızıl-Koba kültür alanında ve Kuzeybatı Kafkasya'da görülmektedir. Ancak, Kızıl-Koba kültürü, Kafkasların batı kıyılarının dolmen kültürüne dek uzanmaktadır ve genetik bakımdan Kırım bozkırları Katakomba kültürü ile ilgili değildir (Krivçova-Grakova 1948: 164). Yeterli delil olmamasına karşın birçok araştırmacı Kırım Dağları'nın koruduğu bu kültürü Kimmerler ile özdeşleştirmişlerdir.

M.İ. Artamanov ise İskit öncesi Kafkas ve Koban etrafında mevcut olan Kimmer kültürünü Katakomba kültürünün son evresine tarihlendirmektedir (Artamanov 1950: 47). Araştırmacı T.B. Popova da M.İ. Artamanov'un fikrini paylaşmaktadır (Popova 1953: 24).

Arkeolog E.S. Şarafutdinova özel olarak Koban kültürünü tespit etmeye çalışmıştır. Bu kültürün en önemli göstergesi Aşağı Tuna Irmağı

etrafında yer alan birkaç yerleşimdir. 1951-1955 yıllarında yürütülmüş olan arkeolojik kazılar sırasında bu kültüre ait Babino, Zmeevka, Berislav yerleşmeleri bulunmuştur. Dnestr etrafında, Tudorov Köyü yakınlarında belirlenmiş olan yerleşim dikkat çekicidir. E.S. Şarafutdinova bu kültürü Sabatinov Kültürü olarak adlandırmıştır. Özel Koban Kültürü kronolojisini E.S. Şarafutdinova M.Ö. 10.-8. yüzyıllar arasına tarihlemektedir. O, bu kültür için karakteristik olan bazı unsurların aynı döneme ait Kuzey Kafkas kültürleri ile benzer olduğunu yazmıştır (Şarafutdinova 1986: 16).

İ.N. Şarafutdinova'ya göre Son Tunç Çağı'nda Kuzeybatı Karadeniz çevresi, Aşağı Dunay Irmağı'ndan Dneprede ve bu bölgelere bitişik Azov çevresi ve Kırım steplerinde, Sabatin grubu olarak isimlendirilen kültürü yaratmış olan halklar yaşamışlardır. Batıda onlara Noa kültürünün yaratıcıları komşuluk etmişlerdir. Sonraki dönemlerde bu bölgelerde Frig Galştat abideleri görülmektedir. Kuzeyde çöllerle orman-çöllerin kesiştiği noktada Sabatin halkları Geckomarov boylarının sınırları ile sonra Belograd aşiretleri, doğuda Srubnoy kültür boylarının sınırları ile kesişmektedir (Şarafutdinova 1968: 16).

Kimmer kültürünün araştırılmasında Dinyeper Irmağı etrafında Tudorov Köyü yakınlarında bulunan kent kalığı dikkat çekicidir. 1980'li yıllarında Odessa yakınlarında Hacibey ve Dinyeper limanlarında, aynı zamanda Dinyeper Tuna ırmakları arasında Sabatinov yerleşmeleri (Çereviçni, Kolesnoy, Tuzla, Kırmızı Köse, Zarec vd.) bulunmuştur. Kuzeybatı Karadeniz etrafındaki müzelerde tunç eşyalar, dökme için kalıplar korunmaktadır. A.İ. Melyukova, Yeni Aleksandrovka ve Aşağı Dinyeper Bölgelerinden bulunan dökme definesi, atölye kalıntıları ve diğer buluntuların Kuzeybatı Karadeniz etrafındaki kültürlerin Sabatin kültürü ile ilgili olduğunu tespit etmiştir (Melyukova 1961: 113-150).

Kimmerler M.Ö. 1. binyılın ilk yüzyıllarında Kuzey Kafkasların yakınlarında yaşamaya başlamışlar, Azov-Hazar denizleri arasından Aşağı Tuna Irmağı etrafına yayılmışlardır. İki yüzyıl içerisinde bu kültür sadece Koban kültürüne karşı değil, Azov ve Karadeniz etrafında yaşayan göçebe kültürlerine de karşı çıkmıştır.

E. İ. Krupnov'a göre Güney Avrupa bölgeleri daha erken M.Ö. 2-1. binyıllarda Kimmerler tarafından meskunlaştırılmıştır (Krupnov 1960: 110). Ünlü arkeolog A.A. İessen Kuzeybatı Kafkaslarda yürüttüğü arkeolojik kazıların sonuçlarına dayanarak Bronz Çağı'nda bu bölgelerde göçebe bir kültürün var olduğu fikrini ileri sürmüştür (İessen 1953: 136-137).

Araştırmacı L.A. Yelniçski merkezi Kafkas Koban kültürünün Kimmerlere ait olduğunu yazmıştır (Yelniçski 1949: 25). E. Krupnov ise tam tersine Kuban kültürünün Kuzey Kafkas yerel kültürüne ait olduğunu ifade etmiştir (Krupnov 1960: 378-345). P.N. Şulç ise Kimmer kültürünün dağlık Kırım'da Kızıl-Kobin kültür dönemi ile uyumlu olduğu fikrini ileri sürmüştür (Şulç 1957: 65). Macar arkeolog J. Harmatta'ya göre, Avrupa, Kafkas, dağlık Kırım, Kuzey Karadeniz çevresi ve Macaristan kültürlerinin benzerliği ve aynı olması Kimmer baskıları nedeniyle ortaya çıkmıştır (Harmatta 1948: 79-132).

Kimmer arkeolojisinin araştırılmasında E.İ. Krupnov'un eşsiz hizmetleri olmuştur. O Kamennomost mezarlığında Koban ve Kimmer kültürlerinin kesiştiğini ayrıca kaydetmiştir (Krupnov 1950: 273). A.A. İessen Güneydoğu Avrupa'nın atıcılıkla ilgili malzeme ve eşyalarını araştırarak onların göçebelere ait olduğunu yazmıştır (İessen 1953: 110). V. P. Şilov ve N.Ö. Lovpaçe ise Kimmer kültürünün Meot kültürü ile ilişkili olduğunu düşünmektedirler. Kimmer arkeolojisi ile ilgili araştırmalar yapmış arkeologlardan A.M. Leskov bu abidelerin tarihlendirilmesinde A.İ. Terenojkin gibi erken dönemini Çornogor, son dönemini ise Novoçerkask'a ait olduğunu desteklemektedir (Terenojkin 1976: 24).

V. Antonoviç Kimmerlerin Frig kökenli olduklarını yazar (Antoniç 1928: 108-125). K.F. Lemann-Haupt, Kimmer ve Frigleri İranlaşmış Frigler olarak tanımlamaktadır. M.İ. Rostovçev Kimmerleri ve Frigleri akraba halklar olarak düşünmektedir (Rostovçev 1922: 39). Kimmerlerin İran kökenli olduğu yönünde düşünceler de vardır. Bu fikrin temelsiz olduğu aşikardır. T. Sulumirskiy, Kimmerleri yerel halk olarak varsayarak Neolitik Çağ'dan itibaren onların burada yaşadıklarını, Bronz Çağının III. döneminin sonu, IV. döneminin öncelerinde ise Friglerle savaşlar sırasında karşılaşmış olduklarını söylemektedir (Sulumirskiy 1931: 158). M.Ö. 650'de Kimmer arazileri İskitler tarafından iskan edilmiştir. Sulumirskiy, Srubnoy kültürünün yaratıcılarının Povolje ve Tuna çöllerinde yaşamış olduklarını düşünmektedir. Kimmerlerin İskitler ve Sarmatlar gibi Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarından geçerek Kuzey Kafkas ve Kuzey Karadeniz'e yayıldıklarını düşünüyoruz (Resim 2).

Karadeniz'in kuzey kıyıları ve Kuzey Kafkasların Demir Çağı Kimmer Dönemi olarak tanınır. Bu dönem Kimmer arkeoloji kültürünü arkologlar muhtelif isimlerle adlandırsalar da Kimmer kültürü, Volga-Kama, Aşağı Tuna Nehirleri, Dinyeper, Kuzey Kafkas, Karadeniz'in kuzey çevresi ve Kırım coğrafyasını kapsamıştır. E.İ. Krupnov'a göre, M.Ö. 2.-1. binyıl Son Tunç, Erken Demir döneminden güneydoğu steplerinin birkaç bölgesi, önce kuzeydoğu Karadeniz çevresi (Azov çevresi ve yükseklikler) Kimmerler tarafından meskunlaştırılmıştır (Krupnov 1960: 177-178).

Srubnoy kültürünün Kuzey Karadeniz etrafında yayılmasından önce bu kültür Tuna ve Kuzey Tuna nehirleri arasından Tuna Irmağı'nın aşağı taraflarına ve Dinyeper Irmağı'na dek yayılmıştır. M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında bu kültür Dinyeper Irmağı etrafında görülmeye başlanmıştır. Dnestryanı Belgorod yakınlarında Seymen tipli mızrak ucunun bulunması bu fikri desteklemektedir. Aynı zamanda Srubnoy kültür Kuzey Kafkaslara da yayılmıştır.

Srubnoy kültür boyları Doğu Avrupa'da M.Ö. 2. binyılda yayılmıştır. İlk kez İ.R. Selimhanov ve M.İ. Kaşkay Kuzey Kafkas tuncunun içeriğinde nikel katkılarının olduğunu tespit etmişlerdir (Selimhanov-Kaşkay 1973: 43-46). Bununla birlikte Kafkas kökenli arsenik içeren tuncun yerine Ural kökenli kalay içeren tunç yayılmaya başlar. Bu gibi delillere dayanarak Seymen kültürünün Minusinsk bölgesinde gelişmiş Karasuk kültürünün (halkının) göçleri sonucunda oluştuğunu düşünmektedirler.

Srubnoy kültür yaratıcılarının Doğu Avrupa'ya yayılması M.Ö. 2. binyıllara tarihlenir. İçeriğinde kalay olan Ural kökenli dökme tunç Orta Volga ve Kama bölgelerinde Seymen kültürüyle beraber yayılır (Selimhanov-Munçayev-Артаманов 1974: 6). Kalaylı bronz ham olarak birlikte bulunur ve Batı Sibirya tuncu ile benzerdir. Ural etrafında Seymen kültürünün yayılması Sibirya'dan gelen herhangi bir grup halkın göçü ile ilgilidir. Bu olayın hızlanması Minusinsk topraklarında Orta Asya ve Sibirya kökenli Karasuk kültürünün ortaya çıkması ile ilgili olabilir. Bu kültür için karakteristik olan buluntular, ama tamamen farklı bir kültürün içerisinde Moğolistan ve Kuzey Çin'de, İn krallığının başkenti olan Ananda bilinmektedir. Bu kültür buluntuları M.Ö. 9.-8. yüzyıllara tarihlendirilir. Minusinsk bölgesinde oluşmuş Karasuk kültürünün de bu döneme yakın olduğu bilinmektedir.

A.P. Okladnikov'a göre, M.Ö. 2. binyılda Güney Sibirya'da Karasuk kültürü (M.Ö. 1700-M.Ö. 1200) oluşur. Bu kültür asıl adını Hakasiya'da Karasuk Irmağı'ndan almaktadır. Arkeolojik kültüre ait mezarlar yeterince araştırılmıştır. Bu abidelerden en meşhurları Karasuk Irmağı, Uybatı, Orak köyleri etrafında bulunmaktadır.

Arkeolojik kazılarda tespit edildiğine göre, M.Ö. 1. binyıllarda birbirleri ile sıkı iletişimde olan göçer halklar ortaya çıkmıştır. Göçer halkların en önemli temsilcilerinden biri de Doğu Avrupa çölllerinin en eski sakinlerinden olan Kimmerler idi. Arkeolog S.V. Makortık'ın

fikirince onların en meşhur gruplarını Çornogor ve Novoçerkask kolları teşkil etmiştir (Makortık 2008: 455).

Arkeologların vardıkları kanaate göre makalenin başında adları verilen coğrafyada birkaç kültür meydana gelmiştir. Onların içerisinde ise "Surubnoy" kültürü daha geniş bölgelere yayılmıştır. A.İ. Terenojkin'in fikirince, Çornogor evresi Tunç Çağı'nın geçiş dönemine aittir. Novoçerkas evresi ise gelişmiş İskit Dönemi'ne dek olan evreyi kapsamaktadır (Terenojkin 1976: c.6). Yazarın bu kitabında hedeflediği başlıca amaç Rusya'nın Güney Avrupa bölgelerinde en son İskit öncesi kültürlerle İskit kültürü arasındaki benzerliğin olduğunu ve bu benzerliğin tipolojik delillere dayalı olmadığını açıklamak olmuştur (Terenojkin 1976: 6).

Surubnoy kültürünün 1. evresi için karakteristik olan seymen tipli ok uçlarını arkeolog O.A. Grakova M.Ö. 15.-13. yüzyıllara tarihlemektedir. Surubnoy kültürünün ikinci evresini ise yazar M.Ö. 12.-8. yüzyıllara tarihler. O.A. Grakova'a göre, Surubnoy kültürünün yerini İskit kültürünün alması ise M.Ö. 8.-7. yüzyıllarda olmuştur.

Kimmer mezarları kronolojik olarak iki tipe ayrılmaktadır. Çornogorov ve Novoçerkask. A. Trenojkin, erken Çornogor kültürü eski Protomeot kültürü-Adıgede Nikolayev mezarlığının kronolojisi ile uyumluluk göstermektedir. Novoçerkask kültürü ise Koban Ust-Labinsk yakınlarındaki mezarlıklar, Prikubanda Protomeot kültürünün 2. Evresi ile benzerdir (Trenojkin 1976: 92). Kimmer mezarlarının çoğu kurgan tipi mezarlardır (Resim 4). Kurganlarda bulunmuş mezarlar defin adetleri, mezarların plan ve kuruluşları, ölçülerine göre birbirinden farklıdır. Çornogor mezarları orta büyüklükte olup oval planlıdır. Bu tip mezarların uzunlukları 145-175 cm, genişliği 0,85-1,1 metre, derinlikleri 2 metredirler. Arkeolojik kazılar sırasında büyük çaplı mezarlar da bulunmuştur. Suvorov Köyü yakınlarında 7 sayılı kurgandan bulunmuş olan büyük boyutlu, oval planlı mezarın uzunluğu 5 m, genişliği 3 m, derinliği 4 metredir.

Kimmer Kurgan mezarlarının ikinci grubu dikdörtgen planlıdır. Bu tip mezarlar kendi büyük ölçüleri ile diğer gruptan farklıdır. Zaporozje'de Balki köyü yakınlarında bulunmuş olan mezar bu tip mezarların en iyi örneğidir (Resim 5). Dikdörtgen mezarların derinliği 2 m, uzunluğu 3,4 m, genişliği 3 metredir. Bu tip mezarlar ağaçtan dikdörtgen planda kurulmuş ve mezarın batı taraftan iç kısmı kesilmiş kütüklerle çevrelenmiştir.

2 sayılı mezarda 50 yaşlarında bir erkek iskeleti bulunmuştur. İskelet sağ omzu üzerinde defin edilmiştir. Bacakları ve ayakları bedenine doğru çekilmiştir. İskeletin kafası batı istikametindedir. İskeletin yanında birkaç adet hançer bulunmuştur. Hançerlerin uzunluğu 42 cm, keser kısmının uzunluğu 27 cm, genişliği 2,4 santimetredir. Hançerlerin yanında altından dökülmüş kalın kemer tokası da bulunmuştur. Kemer tokası iki yuvarlak kabarık hatla çevrelenmiş ve tokenin merkezinde dört yapraklı gül betimlenmiştir. Yuvarlak planlı tokenin çapı 3,7 santimetredir (Terenojkin 1976: 30-31).

5 sayılı mezarın çukuru dikdörtgen planlıdır. Mezar güneydoğu istikametinde, 7 m uzunluğunda, 5 m genişliğindedir. Mezar çukurunun derinliği kurganın yüzeyinden 2 metredir. Mezar çukurunun etrafına dikdörtgen planda bir sıra ağaç kütüğü dizilmiştir (Resim 3). Kütüklerin uzunluğu 3,4 m, genişliği 3 metredir. Ağaçların çapı 0,25 metredir. Mezarı çevreleyen kütüklerin batı duvarına bitişik ve onunla kesişen kısa kütükler dizilmiştir. Kütüklerin üzeri kamışlarla örtülmüş ve kille sıvanmıştır. Yüzeyi kırmızı boyalıdır. İskeletin istikameti batıdan doğuya doğrudur. Mezarda hayvan kemikleri ve bir ata ait kafatası bulunmuştur (Terenojkin 1976: 30-31).

Göçebe hayatında savaşlar önemli rol oynamaktaydı. Hayvancılıkla uğraşan göçerler zaten savaş durumunda yaşamak zorundaydılar. Yeni otlaklar bulmak ve ele geçirmek için her an savaşa hazır olan göçerler atçılık ve silaha bağlı üretimi hep geliştirmeye çalışırlardı. Diğer taraftan göçer ekonomisi hayvancılığa dayalı idi.

Hayvancılığın gelişimi ve gerilemesi ise tabii ki iniş çıkışlı idi. Hayvanların çok çabuk telef olması göçer hayatını kötü etkilerdi. Böyle hallerde göçerler hayvanları diğer halklardan ele geçirmeye çalışırlardı. Yeni otlak ihtiyacı da eklenince belli başlı savaş nedenleri ortaya çıkmış olmaktadır. Savaş ganimetleri göçebe ekonomisinde önemli yer tutardı. İşgalcilik ve siyasi anlaşmalar göçebe halkların büyük devletler yaratmasını sağlardı. Lakin bu devletler kısa süreli olurdu. Bu tip devletlerin en önemli yıkılma sebebi iç siyasetteki entrika ve çekişmelerdir (Artamanov 1976: 12).

Araştırmacılar Kimmerleri, Doğu ve Batı Kimmerler olarak ikiye ayırmaktadırlar. Batı Kimmerler ya da Frig Kimmerleri'nin Küçük Asya ve Ön Asya üzerine farklı istikametlerden baskı yaparak bir süre işgalcilik yaptıkları ve büyük ganimetler kazandıkları tespit edilmiştir. İskitler tarafında Kimmerlerin Batı ve Doğu bölgelerinden kovulması Kimmer savaş yürüyüşlerini daha da hızlandırdı.

Kimmerlerin kökenleri hakkında da farklı fikirler öne sürülmektedir. Küçük Asya'da üç Kimmer adı bilinmektedir. Bunlar Teuşpa, Lygdamis (Tugdamme) ve Sandakşatru'dur (Artamanov 1976: 16). Bu adların aynı dile ait olmadığını düşünürüz.

Sonuç

Yürütülmüş olan arkeolojik kazıların sonuçlarına göre, Kimmerlerin yarattığı arkeolojik kültür Srubnoy kültürüdür. Sibiry'a'da bu kültürün akrabası Karasuk kültürüdür. Kimmerlerin İran dilinde konuştuğu hakkında fikirler ileri sürülmüştür. Lakin bu fikirler henüz kanıtlanamamıştır.

Poltav anıt yerleri ve mezarlarının araştırılması Orta Tunç Çağı'nda Aşağı Volga'da Kimmer etno-kültürünün meydana geliş sürecini takip etmeye imkân verir. M.Ö. 2. binyılın ortalarında Srubnoy kültürü - Kimmerler Aşağı Volga bölgelerine kadar yayılır (Ark SSSR: c. 211). Rusya'nın Avrupa bölgelerinde M.Ö. 7. yüzyıllara dek İskitler

yaşamamışlardır. Bu döneme dek bu bölgelerde İskitlerden önce Kimmerler yaşamışlardır. S.V. Makortık'a göre Güneydoğu Avrupa'da Kimmer kültürü 3 gelişme evresi geçirmiştir. Birinci evre M.Ö. 9. yüzyılı, ikinci evre M.Ö. 9. yüzyılın ortaları ve M.Ö. 8. yüzyılın birinci yarısını, üçüncü evre ise 8. yüzyılın ortalarından M.Ö. 7. yüzyıla dek olan devri kapsamaktadır (Makortık 2008: 9).

Srubnoy kültürü önceleri Tuna-Manıç bozkırlarına yayılmıştır. Bu kültür güneye doğru yayıldıkça Azov-Hazar denizleri arasında olan Katakomba etno-kültürünü sıkıştırmıştır. Tuna Irmağı'nın aşağı taraflarında Livençovka yaşam yerinde ciddi mukavemet izleri görülmektedir. Srubnoy kültürünün görünmesine bakmayarak Katakomba kültürü için karakteristik olan çok şeritli seramiğin üretimi uzun süre devam etmiştir. Katakomba etno-kültürünün surlarla korunan yaşam yerleri, farklı taşlardan inşa edilmiş büyük odalı evleri, çakmaktaşı ok uçları ile saldıran Srubnoy kültür halklarının – Kimmerlerin baskılarına bir süre direniş gösterdi ve sonunda yıkıldı. Srubnoy kültürü saldırılarının tesiri ile Azov-Hazar denizleri arasında yaşayan Katakomba etno-kültürü Kuzey Kafkaslara geri çekildi. Katakomba etno-kültürü Koban'ın güneyinde yer aldı. Lakin onların ardından bu bölgelerde de Srubnoy etno-kültürü yayılmaya başladı (Artamanov 1974: 15).

Kimmer Dönemi Doğu Avrupa'nın sosyal ve ekonomik açıdan en çok geliştiği çağlardır. Bu dönem göçebe kültürünün yayılımı, yeni göçebe ekonomisinin ve savaş atıcılığının, silah ve cephanelik üretiminin gelişmesi ile değerlendirilir.

Nesterov mezarlığında bulunmuş kadın kafasının restavasyonu mongoloid ırkının yaranışından haber verir (Resim 6).

Kimmer mezarları kronolojik olarak iki tipe ve etaba ayrılmaktadır: Çornogor ve Novoçerkask. Birinci etaba ait Çornogor Kültürü M.Ö. 9.-8. yüzyıl öncesine tarihlendirilmektedir. İkinci etaba

ait olan Novoçerkask Kültürü ise M.Ö. 9.-8. yüzyıl sonrasında görülmektedir. Bu etap Kırım Yarım Grubu ile aynı döneme aittir.

Kaynaklar

Артаманов, М.И. (1950). *К вопросу о происхождению скифов*. ВДИ, № 2, С. 47.

Артаманов, М.Н. (1974). *Киммерийцы и Скифы*. Л. Наука.

Бидзиля, В.Н. Яковенко Э. В. (1974). *Киммерийские погребения Высокой могилы*. СА 1974 №1.

Бокий Н.М. Горбул G.P. Отрошенко V.V. (1991). *Киммерийские захоронения на Кировоградщине*. СА 1991 № 1 .

Бокий Н.М. (1985). *Могилы Киммерийского всадника у села Чечелевка Кировоградской области*. СА 1985 №4.

Болтрик Ю. Махортых С. (2003). *Киммерийские захоронения из западного Приазовья* . РА 2003 № 2 (111-127).

Городцов В. А. (1928). *К вопросу о киммерийской культуре*. — Труды секции археологии РАНИОН, вып. 2. М., 1928, с. 16. [147]

Горошко Т.Ю. Отрошенко В.В. (1986). *Погребения Киммерийцев в Катакомб и Подбойных сооружениях*. СА 1986 N- 1 . с .168-183

Дьяконов И.М. (1994). *Киммерийцы и скифы на Древнем Востоке*. РА 1994 № 1

Ельницкий Л.А. (1949). *Киммерийцы и киммерийская культура*. ВДИ,1949, № 3,с.25.

Иванчик А.И. (1996). *Киммерийцы*. Москва. 1996.

Кашкай М.И. Селимханов И.Р. (1973). *Из истории древней металлургии Кафказа*. Баку.1973.

Кореняко В. А. (1982). *Погребения предскифского времени на Восточном Мангыче* - КСИА, 1982 вып. 170.

Кривцова Гракова О.А. (1948). *Алексеевское поселение и могильники*. «Труды ГИМ», 17. 1948. с. 164.

Кривцова Гракова О.А. (1949). *Поселение бронзового века на Белозерском лимане*. КСИИМК, 26, 1949.

Корпусова В.Н. Белезор В.П. (1980). *Могила киммерийского воина у Джанкая в Крыму*. СА 1980 № 3.

Крупнов Е.И. (1960). *Древняя история Северного Кавказа*. Москва.

Крупнов Е.И. (1960). *Киммерийцы на Северном Кавказе*. МИА. 68. Москва.

Лавров Л.И. (1965). *О пути вторжения киммерийцев в Переднюю Азию*. СА 1965 №3

Махортых С.В. (2008). *Киммерийцы на Северного Причерноморья*. Киев.

Махортых С.В. (2008). *Культура и история Киммерийцев Северного Причерноморья*. Киев. Махортых С.В. Киммерийцы и население Волга- Камья в раннем железном веке. Ананьинский мир и ранние кочевники Евразии.

Мелюкова А.И. (1958). *Работы в Поднепровье в 1958 г.* КСИА АН СССР. 1961. с. 113-150.

Merpert N. Y. (1962). *Srubnaya kultura Çuvaşii*. МІА-111. 1962. С. 16.

Harmatta J. (1948). “La probleme cimmericien”. *Archeological Ertesito*, ser. III, vol. VIII-IX. Budapeşt, 1948. s. 79-132.

Попова Т.Б. (1953). *Племена катакомбной культуры*. М.

Смирнова Г.П. (1985). *Основы хронологии Предскифских памятников юго-запада СССР*. СА 1985 № 4 (33 - 53).

- Тереножкин А.П. (1976). *Киммерийцы*. Киев.Наук. думка.
- Треножкин О. И. (1978). *Киммерийски стели*. Археология 1978. №27 4. 16.
- Черняков Н.Т.(1977). *Киммерийские курганы близ устья Дуная. В кн. Скифы и сарматы*. Киев. Наук. Думка.
- Шарафутдинова И. Н. (1968). *К вопросу о сабатиновской культуре*. — СА, 1968, № 3, с.
- Шульц П.Н. (1957). *Исследования Неаполя Скифского*. Сб. «История и археология Крыма». Киев, 1957. С. 65.

Resim Listesi

- Resim 1. Glazomen İon Lahitinden Kimmer Betimlemesi. M.Ö. 6. yüzyıl (Крупнов Е.И. 1960: 57)
- Resim 2. Arkeoloji kültürlerin yayılımı
- Resim 2 a. Kimmer ve iskit yürüşleri (Meyson Rixord 2004:27)
- Resim 3. Kimmer mezarı (Makortık 2008: 532 Resim 147.1)
- Resim 4. Çeçelievka 8. Kurgan (Бокий Н.М. Горбул G.P. Отрошенко V.V. 1991)
- Resim 5. Balki Köyü yakınlarındaki Bisokaya Mezarlığı'ndan 5 numaralı mezarın planı (Terenojkin 1976: 4)
- Resim 6. Nesterov mezarlığında bulunmuş kadın kafasının restavasyonu (Крупнов Е.И.1960: 73)

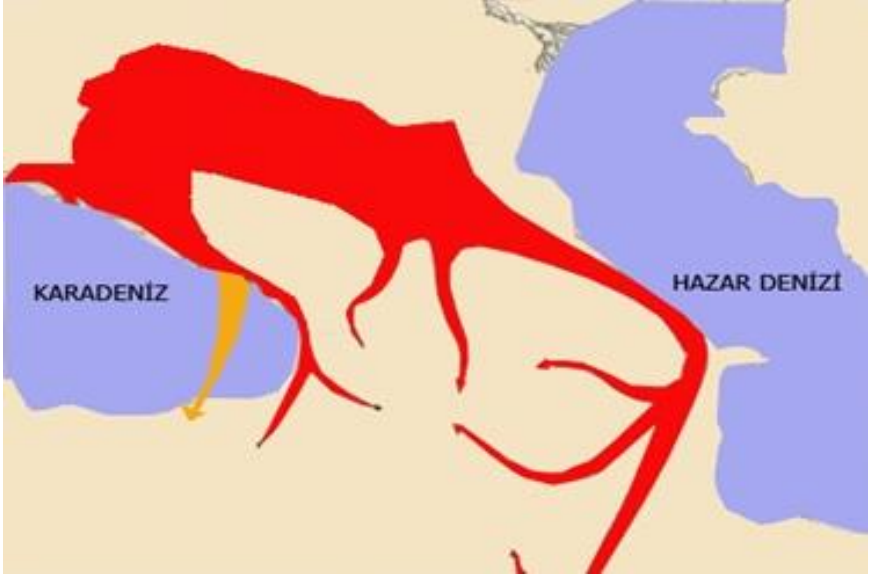

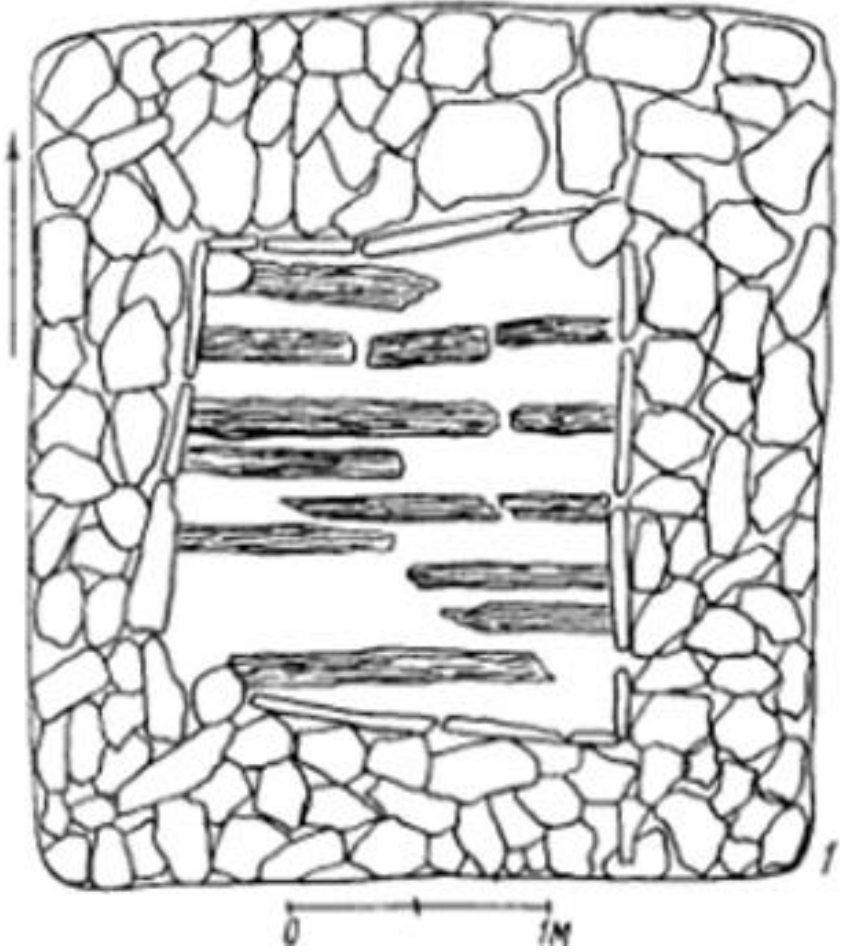
Resim 1. Klazomenai (Glazomen) Lahdinde Kimmer Betimlemesi. M.Ö. 6. yüzyıl

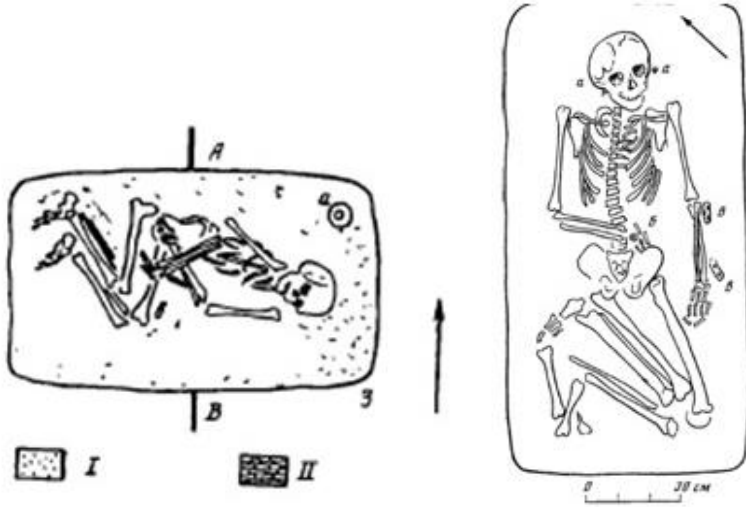
Resim 2. Arkeoloji kültürlerin yayılımı

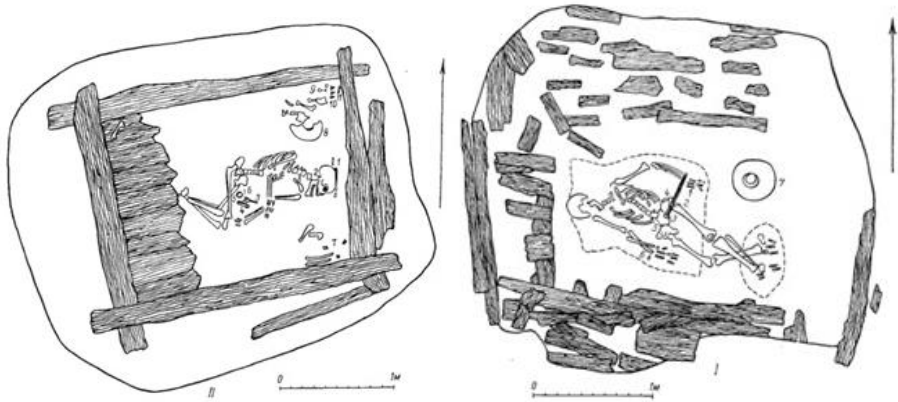
Resim 2a. Kimmer ve İskit yürüşleri

Resim 3. Kimmer mezarı

Resim 4. Çeçelievka 8. Kurgan

Resim 5. Balki Köyü yakınındaki Bisokaya Mezarlığı'ndan 5 numaralı mezarın planı

Resim 6. Nesterov mezarlığında bulunmuş kadın kafasının restavasyonu

Karabağ, Hacer (2017). "Osmanlı'nın Tarımsal Mirası ve Erken Cumhuriyet Döneminde Kırsal Kesimin Kalkınmasına Yönelik Çalışmalar (Bursa Örneğinde)". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 32, s. 225-257.

DOI: 10.21550/sosbilder.298358

OSMANLI'NIN TARIMSAL MİRASI VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE KIRSAL KESİMİN KALKINMASINA YÖNELİK ÇALIŞMALAR (BURSA ÖRNEĞİNDE)

Hacer KARABAĞ*

Gönderim Tarihi: Eylül 2016

Kabul Tarihi: Kasım 2016

ÖZET

Araştırmamızın konusu olan tarım genel anlamda ülkelerin kalkınması ve özellikle açlık dönemleri yaşanmaması için tarih içinde hep birincil önem taşımıştır. Sağlıklı bir tarımsal yapı, sağlıklı bir kent ve sağlıklı bir sanayi yapısını ortaya koymaktadır. Tarım sektörünü ele alırken diğer sektörlerle ilişkisi ve etkileşimi açısından bütünsel bir yaklaşımla konu ele alınmalı ve değerlendirmeler rasyonel bir anlayışa dayandırılmalıdır. Tarım sektörü ve sorunları sınırlı ve dar bir çerçevede tek başına değerlendirildiğinde; ekonomik olmayan, verimliliğe ve rasyonaliteye dayanmayan bir anlayış, kalkınmanın önünde engel oluşturmaktadır.

Osmanlı'nın son döneminde kapalı (izole) alanlar içerisinde tarımsal üretim yapılması, nüfusunun % 80'inden fazlası kırsal alanda yaşayan ülkenin, kendi kentsel alanlarını hatta komşu tarım bölgelerini besleyemez duruma gelmesi sonucunu yaratmıştır. Nitekim İstanbul'un buğday vb. tahıl ürünleri gereksinimi sürekli olarak yabancı ülkelerden karşılanmıştır. Milli Mücadelenin başında Anadolu; halkı tarım kesiminde çalışan, fakat ekonominin bütünü üzerinde pek de etkin role sahip olmayan bir tarım ülkesi durumundaydı.

---

* Okt., Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, hkarabag@uludag.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

Erken Cumhuriyet döneminde nüfusun % 80'ini oluşturan kırsal kesimin kalkınması için bir taraftan ferde ilkokul eğitimi veya okuma yazma bilgisi sağlanırken ayrıca ferdin toplumsal statüsünün yükselmesine dikkat edilmiştir. Genelinde Türkiye ve özelinde Bursa köylüsüne hizmet veren devlet kuruluşları oluşturulduğu gibi tarımsal hayatı ilgilendiren bir takım hukuki düzenlemeler de yapıldı.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye ekonomisi, tarım, Bursa*

Studies Concerning Agricultural Heritage of Ottomans and the Development of the Rural Section in the Early Republic Period (The Case of Bursa)

ABSTRACT

Agriculture, the subject of our research, in general, had always been of primary importance in history for the development of the countries and in particular for the avoidance of periods of famine. A sturdy agricultural structure reveals a sturdy city and sturdy industrial structure. While discussing about the agricultural sector, its relation and interaction with other sectors should be addressed with a holistic approach and assessments should be based on a rational understanding. When the agricultural sector and problems thereof are assessed singly in a limited and narrow frame, an uneconomic perspective not based on effectiveness and rationality poses a challenge before the development.

Agricultural production being done on closed (isolated) lands in the last years of the Ottomans led the country, more than 80% of the population of which inhabited in rural areas, become incapable to nourish its own urban areas and even the adjacent agricultural areas. As a matter of fact, cereal products such as wheat etc. needs of İstanbul were incessantly met from foreign countries. Anatolia, at the beginning of the war of independence, was an agricultural country with people engaged in the agricultural sector however with hardly any active role in the entire economy.

For the development of the rural section which constituted around 80% of the population in the Early Republic period, while on one hand individuals were provided with primary school education or literacy information, on the other hand attention was paid to improve the social status of the individual as well. Public institutions were formed to serve villagers generally in Turkey and specifically in Bursa. Within this context, one of the initial actions of the Early Republic Government was to promulgate an act concerning the administration of villages in Turkey.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

Key Words: *Turkish economy, agriculture, Bursa*

GİRİŞ

Tarım, pek çok kişinin düşündüğü üzere sadece bitkisel üretimi ifade etmez. Bitkisel üretimin yanında, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık gibi alanları da kapsamaktadır. Tarımı en iyi ifade edebilecek söz belki de Lamartine'nin “Buğday değildir yalnızca, tüm bir uygarlıktır topraktan yükselen” sözüdür (Şahinöz 2011: 21). Bu bağlamda tarım, eski çağlardan günümüze kadar insanların en temel uğraşı alanı ve geçim kaynağı olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte tarım alanında da modernizasyon süreci başlamış, ekstantif (ilkel) tarımdan, enstantif (yoğun) tarıma geçilmiştir. Böylece tarımla uğraşan nüfusun azalmasına karşılık, tarımda verimlilik artmıştır. Gelişme seviyesi yüksek ülkelerde tarım sektörü ile sanayi ve hizmet sektörü gibi sektörler arasında derin farklar bulunmamaktadır.

İktisadi gelişme tarımsal üretimin mutlak olarak artışıyla bir arada gitmektedir. 1927'den beri Türkiye'de milli gelir içinde tarımsal kesimin payı giderek küçülmektedir¹. Tarım iktisadi gelişmeye gelişme hızı ve milli gelirdeki payına bağlı olarak bir ürün katkısı yapabilir. İhraç edilen tarımsal ürünlerin varlığı ve ithal imkânlarının artması ile tarım iktisadi gelişmeye piyasa veya pazar katkısı yapabilir. Ne var ki, durgun köy ekonomisinin yapısını, tarımda üretim fonksiyonlarını değiştirecek hiçbir dış etki ve önemli bir talep artışı olmaksızın, tarımın söz konusu katkıları yaparak iktisadi gelişmeyi harekete geçirmesi söz konusu değildir (Kazgan 1966: 241).

İktisadi gelişme ile sanayileşme eş anlamlı olarak kullanılabilir. Bu açıdan ekonomik kalkınma sürecinde tarımın ikinci planda değerlendirilmesi kalkınma sürecini sekteye uğratan bir yaklaşım

---

¹ Örneğin 1927'de sabit fiyatlarla tarımsal kesimin payı % 67 iken, 1948'de % 53'e düşmüştür. *Türkiye Milli Geliri* 1938, 1948-56; *Türkiye Milli Geliri* 1948, 1953-60, yayım No:420; DİE Ankara; 1927.

sergilememize neden olur. Tarım kesimi üretimden tüketime kadar iktisadi hayatı etkiler. Tarımsal üretimde sermaye birikimi bollaşıkça ekonomide sanayileşmenin gerçekleşeceği ve iktisadi gelişmenin hem tarım dışı kesimlerin hem de tarımın gelişmesi ile bir arada görüleceği ifade edilmektedir (Kazgan 1966: 11-13). Tarım sektörünün ekonomik kalkınmaya katkısı, gelişimin ilk evrelerinde devlet tarafından da desteklenmelidir. Tarımsal bağımsızlığın sağlanamaması diğer sektörlerin de gelişimini yavaşlatacak, hammadde imkânlarının azalmasına yol açacaktır.

Osmanlı'dan Alınan Tarımsal Miras

Osmanlı İmparatorluğu'nda, ekonomik düzen daha çok toprağa ve tarımsal üretime dayalı olmuştur. Tarım, genellikle öz tüketim için veya küçük yerel pazarlar için yapılmış, sanayi küçük atölyelerde kol gücü ile faaliyet göstermiştir. Ekonomik sektörlerin tümü, özellikle tarımsal faaliyetler çok ilkel ve yıllardır değişmemiş yöntemler kullanılarak yürütülmüştür (Şahin 1998: 6). Temel üretim birimi, bir çift öküz ile aile iş gücünün ekebileceği büyüklükte araziyi kullanan aile işletmeleriydi. Bir çift öküz veya gereken miktarda toprağa sahip olmayan köylü aileleri, ortakçı olarak büyük toprak sahiplerinin topraklarında çalışıyorlardı (Pamuk 2007: 141).

Korkut Boratav “Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007” adlı eserinde Osmanlıdan devralınan ekonomik mirası yarı sömürgeleşmiş bir toplum yapısı olarak nitelendirmektedir. Bu tespitini şu nedenlere dayandırmaktadır:

Birinci olarak dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı olan bir ekonomik yapı söz konusudur... Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürge niteliğinin en açık belirtisi dış borçlanmalar – Düyun-u Umumiye – sürekli imtiyazlar arayarak ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları- giderek ağırlaşan ve yaygınlaşan kapitülasyonlar zinciri sonunda ülke yönetiminin önce

iktisadi, sonra büyük ölçüde askeri ve siyasi alanlarda emperyalizmin denetimine girmiş olmasıdır (2008: 19-21).

Son Osmanlı döneminde tarımsal kesimin durumunu ve elde edilen üretimi elbette ülkenin yaşadığı savaş dönemleri ve iktisadi durumu ile birlikte düşünmek gerekir. Bu bağlamda bir görüntü vermek için Bursa'ya gelen gazeteci Ahmed Şerif'in gözlemlerini yansıtıyoruz:

“Bursa, 6 Temmuz, 1909.

Bursa genel görünüşü ile geçmişe ait bir şehir. Tabiat burada ilerleme, gelecek vad ediyor; fakat memleket geçmişe, geleneklere bütün kuvvetiyle sarıldığından geleceğe ait bir eser ve çalışma görülemiyor. Halkın yüzünde sadelik, paklık parlıyor, alınlarında ruhlarının temizliği okunuyor. Devrin siyasi olaylarından bu bölgenin pek az etkilenmiş olduğu görülüyor. Hayata genellikle kanaat hakim... İlkel bir durumda bulunan tabiat ne verirse, az veya çok, rıza gösteriliyor, fazla bir şey beklenmiyor. Halk babalarından aldığı terbiyeyi aynen evladına aşulamaktan başka bir görev düşünmüyor.

Birkaç kere belediyeye gittim; orada da kahvehane hayatından başka bir şey görmedim. Birçok değersiz memur sabahtan akşama kadar lafla vakit geçiriyor... Özetle Bursa, bir şey, bir rüzgâr bekliyor ki, ona gençlik, kuvvet, dolayısıyla hayat versin; o da ancak maarıftır...” (1977: 13-15)

Ahmet Şerif Osmanlı kırsal kesiminde ise daha kötü bir görüntü ile karşılaşmıştı:

“Gediz, 11 Ağustos, 1909.

İnsan bir köylü ile bir iki saat konuşmaya girişince o zavallının ne kadar yokluklarla, acılarıyla karşı karşıya olduğunu, ekmeğini kazanmak için ne uzun ve dayanılmaz bir çalışma ile önüne gerilen engellere göğüs germeye ve karşı durmaya çalıştığını anlıyor... Memurların önünden kovuluyor, devamlı olarak cahil kalıyor ve bundan sonra da köy ağalarının, zenginlerin pençesinde esir oluyor,

onlara karşı mahkûm ve borçlu bulunmaktan bir an kurtulamıyor. Fakat o feryat etmesini de bilmiyor, yaralarını saracak, kimsesizliğine, yoksulluğuna çare olacak bir kuvveti kaderine razı olmuş bir şekilde, dini bir inançla bekliyor.” (1977: 36)

“İktisadi” nitelikli koruyucu bir dış ticaret politikası II. Meşrutiyetle birlikte gündeme geldi. Ancak dış ticaret politikasında yapılacak değişiklikler için atılması gereken ilk adım kapitülasyonların kaldırılmasıydı. Bu nedenle Friedrich List’in görüşlerinden kaynaklanan ve kısmen sanayileşmeye yönelik bir iktisat politikası, “milli iktisat” görüşlerinin vurgulandığı Birinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanmaya sokulabildi. 9 Eylül 1914 günü kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırıldı. Aynı ay gümrük rüsumu % 15’e çıkarıldı. Haziran 1915’te ithal gümrükleri savaş süresi boyunca % 30’a yükseltildi Ancak ithal gümrüklerini arttırmak yeterli değildi. Spesifik (seçici) tarifeler benimsenmeksizin koruyucu bir gümrük politikası izlenemezdi. 1916 Martında o güne değin izlenen dış ticaret politikası kökten bir dönüşüme uğradı. Ad valorem yöntemi kaldırılarak “Gümrüklerce Sıklet-i Eşya üzerinden Resim Ahzı Hakkında Kanun”la spesifik yeni bir vergi düzenine geçildi (Toprak 1995: 37-38).

1920’lerin başında Türkiye’nin birçok bölgesinde üretim hala tarih öncesinden kalma teknikler, araç ve gereçlerle yapılmaktaydı. İç bölgelerde kullanılan saban, neolitik çağdaki gibi, ucuna çakmak taşı cinsinden sert bir sivri taş takılmış kanca biçimli bir odun parçasıydı. Yapay gübre kullanımı bilinmiyordu. Bir tarlaya birbirini izleyen yıllarda faklı ürünler ekerek verimliliği arttıran ürün rotasyonu başlamamıştı. Tohum ekme işi ve hasat elle yapılıyor, altı taşlı ilkel bir döven kullanılıyor, tanenin sapından ayrılması için, binlerce yıl öncesinde olduğu gibi rüzgârdan yararlanılıyordu. Yeni araç ve gereçler ve üretim yöntemleri kıyı şeritlerinde ve demiryolu bölgelerinde biraz daha yayılmıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Adana, İzmir, Bursa, Konya ve Trakya bölgelerinde 1000 kadar traktör ve bazı diğer tarım araçları vardı (Tezel 2015: 119-120).

Sürekli savaşlar ve nüfus azalması nedeniyle Türkiye'deki tarımsal üretimde 1913-1922 yılları arasında meydana gelen azalma da önemlidir. Barış döneminde bile hem kentsel hem de kırsal alanlarda iş gücü kıtlığı çeken bir ekonomide, erkeklerin zorunlu askerliğe çağırılması, yük hayvanlarının ise ordunun gereksinimi nedeniyle el konulması ciddi sorunlara yol açmıştır (Pamuk 2007: 150). Atatürk, 1923 yılında bir basın toplantısında “Hakikaten nüfusumuz arazimize göre pek azdır... Hariçten muhacir getireceğiz... İnsan kuvveti yerine makine kuvveti ikame edeceğiz” diyordu. Bu dönemde ekime açık 231,5 milyon dönüm arazinin, sadece 43,6 milyon dönümü ekilebilmektedir (Timur 1969: 34). Hesaplamalara göre sadece 1914-1918 yılları arasında buğday üretimi % 47, tütün % 51, kuru üzüm % 54, fındık % 65, yaş koza % 69 düşmüş, koyun sayısı % 45, keçi sayısı % 33 azalmıştı (Boratav 2008: 34). Bitki üretimindeki gerileme Cumhuriyet'i izleyen birkaç yıl içinde giderilebilmiş, fakat hayvan varlığının yarı yarıya azalmış olmasının olumsuz etkileri uzun sürmüştür (Tezel 1995: 121).

Savaş dönemlerinin tarımsal üretimde yarattığı kayıpları ve cumhuriyet dönemine bırakılan mirası aşağıdaki tablolarda daha açık görebilmekteyiz. Tablo 1'den zirai üretim yapısındaki değişmelerin izlenmesi mümkün olmaktadır. Yirminci yüzyılın başında Türkiye tarımında tahıl üretimi büyük bir yaygınlık göstermektedir. Ekim alanlarının % 90'ı yalnızca tahıl üretimine ayrılmaktadır. Buna karşılık baklagillerin ve sınai bitkilerin ekim alanları içindeki toplam payı % 10 düzeyinde kalmaktadır. Cumhuriyet dönemi boyunca bu yapıdaki temel değişme, tahılların toplam ekim alanları içindeki payı istikrarlı bir şekilde düşerken, baklagillerin ve sınai bitkilerin payının sürekli artış göstermesidir.

Tarla ürünleri üretim miktarlarının yer aldığı Tablo 2'nin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1909 yılına göre önemli sayılabilecek üretim düşüşleri olmuştur. Bu düşüş öncelikle zirai üretim içinde büyük yer tutan tahıllarda oldukça

belirgindir. Buna karşılık baklagiller ve sınaî bitkiler üretiminde küçük de olsa artışlar söz konusudur.

Tablo 3’te meyve üretimi, Tablo 4’te ise zeytin, süt, yumurta, bal, balmumu, ipek kozası, deri, yapağı, kıl ve tiftik üretimi ile ilgili veriler yer almaktadır. Bu ürünler için Cumhuriyet döneminin ilk verileri 1936 yılına aittir. 1909-1936 döneminde meyve üretiminde artışlar gözlenmektedir. Geleneksel olarak Cumhuriyet öncesinde de önemli miktarda üretimi yapılan üzümde üretim azalmıştır. Tablo 4’te verilen rakamlardan 1936 yılı itibariyle henüz tam olarak toparlanmanın mümkün olmadığını görmekteyiz. Zeytin, süt, yumurta ve bal üretimi sonraki yıllarda büyük bir artış gösterecektir. Yaş ipek kozası ve tiftik üretimi sonraki yıllarda da giderek azalırken deri ve yapağı üretimi artacaktır (Güran 2011: 4-5).

Tablo 1: Seçilmiş tarla ürünlerinin ekiliş alanları (1909-1930) (Güran 2011: 6)

(hektar)

Ürün	1909	1913	1914	1930 ⁽¹⁾
Buğday	2 566 220	2 530 005	2 337 425	2 801 475
Arpa	1 283 448	1 200 276	1 109 462	1 468 861
Mısır	414 284	316 257	297 674	398 009
Yulaf	192 765	122 371	88 104	166 299
Çavdar	258 282	151 089	218 274	263 242
Kaplıca	103 567	92 035	60 031	86 265
Pirinç	28 866	26 717	18 354	21 594
Darı	277 387	65 617	102 007	82 551
Toplam tahıllar	5 124 819	4 529 675	4 246 227	5 361 113
Kuru fasulye	44 641	38 789	33 286	69 042
Mercimek	23 045	25 595	26 392	33 881
Nohut	40 014	47 067	34 668	53 995
Bakla	35 239	24 746	32 657	52 993
Bezelye	-	2 324	1 385	3 856
Börülce	-	2 537	1 597	8 555
Fiğ	-	18 751	37 368	37 753
Burçak	5109 470	80 065	91 678	143 163
Toplam baklagiller .	252 410	239 874	259 031	403 238

Pamuk	153 091	148 845	44 859	165 453
Şeker pancarı	-	4 705	3 440	13 862
Tütün	48 104	54 605	50 590	58 474
Susam	62 529	69 765	23 083	65 236
Soğan	-	29 364	41 684	22 891
Sarımsak	-	5 185	9 038	6 805
Patates	14 008	15 967	18 470	44 163
Keten (lif)	14 171	11 627	11 047	16 240
Afyon	18 991	42 623	25 737	46 842
Dİğer ürünler toplamı	310 894	382 685	236 994	394 684
Toplam	5 688 123	5 152 234	4 742 251	6 159 035

1928 ve 1932 yılları ortalaması alınmıştır.

Tablo 2: Seçilmiş tarla ürünlerinin üretim miktarı, 1909-1930 (Güran 2011: 7)

Ürün	1909	1913	1914	1930 ⁽¹⁾
Buğday	3 285 274	3 915 873	4 009 224	2 378 934
Arpa	1 829 856	1 905 338	1 785 647	1 444 641
Mısır	470 453	509 882	537 239	270 984
Yulaf	239 493	205 715	162 126	129 468
Çavdar	307 164	265 911	328 606	270 984
Kaplıca	112 194	120 615	84 167	81 295
Pirinç	45 490	45 029	39 505	35 846
Darı	161 141	64 015	154 655	83 913
Kuru fasulye	25 874	49 086	40 538	69 880
Mercimek	20 846	21 052	14 302	20 713
Nohut	40 905	39 888	42 136	44 101
Bakla	61 373	34 807	38 260	42 581
Bezelye	-	2 801	425	15 218
Börülce	-	1 549	1 112	6 090
Fiğ	-	35 135	71 377	25 214
Burçak	131 732	100 864	155 523	96 752
Pamuk	77 335	57 138	11 730	53 373
Şeker pancarı	-	28 498	13 922	107 808
Tütün	31 237	41 692	35 819	39 180
Susam	23 542	31 378	13 976	33 915
Soğan	-	104 614	80 326	68 480
Sarımsak	-	6 861	8 471	10 260
Patates	42 066	65 520	73 130	103 714
Keten (lif)	2 921	10 987	1 666	9 129
Afyon	308	924	-	473
Haşhaş	-	19 469	14 842	13 134

(Ton)

1928 ve 1932 yılları ortalaması alınmıştır.

Tablo 3: Meyve üretim miktarı, 1909-1936 (Güran 2011: 9)
(Ton)

Ürün	1909	1913	1914	1936
Elma	36 120	31 575	52 786	100 695
Şeftali	-	-	379	6 218
Üzüm	1 124 698	1 172 584	1 543 578	937 810
Kayısı ve zerdali ...	13 161	8 560	40 480	69 445
İncir	84 558	89 837	67 140	146 919
Antep fıstığı	-	1 573	1 105	8 307
Ceviz	22 233	24 952	45 740	51 480
Fındık	-	33 833	51 255	64 155
Badem	4 120	4 051	5 238	10 368
Kestane	4 068	7 052	10 665	10 313
Limon	413	482	8 760	2 834
Portakal	7 784	9 550	47 869	21 413

Tablo 4: Bazı ürünlerin üretim miktarı, 1909-1936 (Güran 2011: 10)

Ürün	Birim	1909	1913	1914	1936
Zeytin üretimi	Ton	98 894	166 452	89 702	-
Süt üretimi	Ton	1 140 015	1 178 910	1 014 623	2 323 478
Kümes hayvanı sayısı ..	Bin adet	30 964	-	30 489	18 018
Yumurta üretimi	Bin adet	857 949	-	767 532	1 019 300
Arı kovana sayısı	Adet	1 418 150	933 799	964 402	1 161 560
Bal üretimi	Ton	6 401	4 144	3 974	5 261
Balmumu üretimi	Ton	478	394	434	602
Açılan ipek tohumu kutusu	Adet	536 245	-	197 242	56 278
Yaş ipek tohumu kutusu	Adet	15 478	8 387	4 578	2 135
Koyun derisi üretimi ...	Bin Adet	3 877	-	3 133	-
Siğir derisi üretimi	Bin adet	564	-	372	-
Yapağı üretimi	Ton	23 437	15 283	16 735	-
Kıl üretimi	Ton	4 848	5 046	4 089	-
Tiftik üretimi	Ton	5 050	6 064	8 235	-

Cumhuriyet'in Kırsal Kesimin Geliştirilmesine Yönelik Düzenlemeleri (1923-1938)

1923 yılı Anadolu'da yeni bir devletin kuruluşunu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karışmasını simgeleyen bir yıldır. Buradaki geçmişle kesin kopma daha çok siyasi devrimi temsil etmektedir. 1923 yılı iktisadi bakımdan geçmişle kopukluğu getirmemiştir. Aksine 1923–1929 döneminin iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşlerinin 1908–1922 dönemi ile süreklilik içinde olduğu gözlenmiştir (Boratav 2008: 39). Çünkü Cumhuriyetin iktisadi kökleri, 1908 sonrası İttihatçıların 'milli iktisat' fikirleriyle ve esası da 1923 İzmir İktisat Kongresi kararları ile gerçekleşmiştir (Şahinkaya 2009: 149).

Savaşın sonra savaşın getirdiği ekonomik yıkıntı ve Osmanlıdan devraldığı yükümlülüklerle karşı karşıya kalan devlet, dönemin ekonomik ve siyasi açıdan zor koşulları altından kalkabilmek için “..askeri ve siyasi bağımsızlık ancak ekonomik bağımsızlıkla taçlandırılırsa korunabilir” anlayışıyla hareket etmiştir (Sabır 2006: 62). Mustafa Kemal, Batı Anadolu seyahati kapsamında, 25/26 Ocak 1923 tarihleri arasında uğradığı Alaşehir'de halka şöyle sesleniyordu: “Arkadaşlar! Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zafer süngü zaferleri değil, iktisat ve ilim ve irfan zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar istihsal ettiği muzafferiyetler memleketinizi halâsı hakikîye sevk etmiş sayılamaz. Bu zaferler ancak müstakbel zaferimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Muzafferiyeti askeriyemizle mağrur olmayalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım.”²

1 Kasım 1926'da Mustafa Kemal Türkiye Büyük Millet Meclisi açılış konuşmasında ülke ekonomisinde tarımın yerini, karşı karşıya bulunduğu sorunları ve bunların çözüm yollarını anlatırken: “*Ancak memleketimizin bir tarım ülkesi olduğu ve geniş bir alana yayılmış*

---

² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1906-1938 Açıklamalı Dizin İle, 2006: 75.

bulunduğu göz önüne alınırsa bizim başlıca kuvvet ve servet dayanağımızın toprak olduğu ortaya çıkar” (Tokgöz 1999: 74-75) demiştir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında her birinde ortalama 250 kişinin yaşadığı 40 bin dolayında köy vardı, ancak köylerin idari ve hukuki açıdan durumları belli değildi. Tımar sisteminin bozulmasından sonra ortaya çıkan boşluk, bütün çabalara rağmen giderilememiştir. Tanzimat döneminde Vilayet Nizamnameleri, İttihat ve Terakki döneminde ise Vilayet Kanunu çıkarılmış, fakat köye tüzel kişilik verilmemiştir. Dolayısıyla kamu otoritesini zayıflatan ve güçlülere egemen kılan bir süreç yaşanmıştır. Bu durumun önlenemeyen en büyük olumsuzluğu ise, mirî toprakların özel mülkiyete geçişinin yaygınlaşması ve kökleşmesidir. Süreç dikkate alındığında ilk iş olarak kamu düzeninin kurulması gerekiyordu. Bunun için Cumhuriyet’in ilânından sonra merkezle kırsal arasında düzenli bir kan dolaşımının sağlanmasına çalışıldı (Yiğit 2012: 316).

1923-1938 aralığında tarımsal gelişmelerle ilgili cumhuriyet yönetiminin geliştirdiği politikaları da yansıtmak gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin köye yönelik ilk ve en önemli düzenlemesi 18 Mart 1924 tarihli Köy Kanunu’dur. 97 maddeden oluşan kanun incelendiğinde, yeni devletin, yıllarca sadece asker ve vergi toplanacağı dönemde hatırlanan köylülere çağdaştırma isteği ortaya çıkar. Köy Kanunu hazırlanırken, Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde, çeşitli iklim ve coğrafya şartlarına sahip, zengin-yoksul, kalabalık-tenha, toplu-dağınık tüm köyler göz önünde bulundurulmuştur. Kanunda; köyün tanımı, sınırları, imarı, yolların yapımı, evlerin planı, sağlık, eğitim gibi köylüyü yakından ilgilendiren çeşitli konulara yer veriliyordu (Çetin 1999: 314).

Köy Kanununda köyün tanımı, idare örgütlerin yeri, hudutları belirlenmiştir. Köyü niteleyen vasıflar olarak cami, mektep, otlak, yaylak gibi ortak mallar ile evlerde oturan insanlar bağ, bahçe ve

tarlalarıyla köyü oluşturmaktadır. Köy işleri olarak iki önemli husus vardır. Birisi mecburi olan işler diğeri köylülerin isteğine bağlı olan işlerdir. Mecburi olan işler yerine getirilmediği takdirde köylü zarara uğrar. Örneğin sağlık alanında sıtma, sivrisinek ile mücadele, lağımli hela yapılması, kapalı sus tesisleri sağlanması, evlerin depolardan, ahırdan ayrılması mecburi işlerden sayılır. Bayındırlık hizmetleri olarak köy içinde yol yapılması, köy odası, mescit ve okul yapılması ve ağaç dikilmesi bulunmaktadır. Sosyal ve kültürel alandaki mecburi işler arasında askere gidenlerin ve öksüzlerin bağ ve bahçelerinin imece yoluyla sürülüp, ekilmesi ve harmanlarının kaldırılması vardır. Yapılması köylünün isteğine bağlı olan işler arasında köyün elektriklenmesi, kooperatifleşme, mahalli el sanatlarının geliştirilmesi, mahalli oyunların canlandırılması gibi toplum hizmetleri bulunmaktadır. Kanunla belirtildiği şekilde köyün idari kadrosu içinde köy derneği, köy muhtarı, ihtiyar meclisi, köy korucuları, köy imamları ve köy kâtibi bulunmaktadır.

Tarım ve köylüye yönelik düzenlemeler içinde en dikkat çekici olanı, hiç şüphesiz 1925 yılında Aşar Vergisi'nin kaldırılması oldu. Hükümet, 1925 yılında o ana kadar bütçe gelirleri arasında en büyük vergi kaynağını oluşturan Aşarı lağvederek cesur bir adım attı (Tezel 2015: 448). 1925 mali yılında genel bütçe gelirlerinin % 25'ine, vergi gelirleri hâsılatının % 50'sine (Türk 1982: 16) karşılık gelen Aşar Vergisi'nin kaldırılması ile “mütegallibe” sınıfını besleyen iltizam sistemi tarihe karışıyor, “gayrisafi ürün” üzerinden alındığı için de çağdaş vergi tekniğine aykırı bir vergiden kurtulunuyordu (Kazgan 2009: 67).

Köylülerin verdikleri vergi aşardan ibaret değildi. Dolaylı vergileri bir yana bırakırsak, köylüler yol vergisi, ağnam (hayvan) vergisi gibi vergiler de veriyorlardı. Yol vergisi 18-60 yaşları arasındaki her Türk tarafından “mahallin amele rayicine göre 4 amele yevmiyesi “ olarak ödenecekti. Nakden ödeme gücü olmayanlar, bölgede dört iş günü çalışarak vergiyi ödeyeceklerdi. Köylüler vergiyi ya angarya

şeklinde ödüyorlardı veya tefeciye borçlanarak ödüyorlardı. Yol vergisinin köylünün üzerinde oluşturduğu külfeti İsmail Hakkı Tonguç, somut bir örnekle şöyle açıklıyor: “Bir köylü ailesinde altı lira yol vergisi vermek zorunda olan üç kişi varsa, vergilerinin tutarı olan on sekiz lirayı verebilmek için iki dana ya da bir inek satmak zorundadırlar (Timur 2008: 87)³. Yapılan çalışmalar sonucunda vergi üzerinde düzenleme yapılarak bedeni yükümlülük esasına dayandırılmış ve 19 Ocak 1925 tarihinde 23 maddeden oluşan 542 sayılı Yol Mükellefiyeti Kanunu çıkarılmıştır. Kanuna göre, Türkiye’de oturan 18–60 yaş arasındaki erkekler yol vergisine tabi tutulmuş, ancak sakatlığı tespit edilen fakirler, öğrenciler, askerler ve hayatta altı çocuğu olanlar muaf olmuştur. Yol Mükellefiyeti Kanunu’nun çıkarılmasından kısa bir süre sonra 17 Şubat 1925 tarihinde Aşar Vergisi kaldırıldığından yol vergisi kırsal kesimden alınan en önemli vergi haline gelmiştir⁴.

Köylüyü ilgilendiren bir vergi de hayvanlar vergisidir. Her bölge için ayrı ayrı tespit edilen bu vergi, Osmanlı idaresinde dört katına çıkarılmış ve son İstanbul Meclisi Mebusan’ı da vergiyi tekrar arttırarak sekiz misline çıkarma teşebbüsünde bulunmuştur. Birinci BMM’nin çıkardığı ilk kanun (1 numaralı kanun) hayvanlar vergisi ile ilgilidir. Bu kanun, köylüler arasında uyandıracığı olumsuz tepkiler düşünüldüğü için, vergiyi eskisi gibi dört misli olarak tespit ediyordu. Orta ve küçük toprak sahipleri üzerinde büyük bir yük olan bu vergi devamlı şikâyet konusu olmuştur (Timur 2008: 87-88)⁵.

Tarımda üretim etkinliğinin toplumsal olarak yeniden örgütlenmesi konusunda büyük arazilerle köylülerin çıkarları çatışmaktaydı. Büyük arazi sahiplerinin çıkarları, tarımda makineleşmenin çok cılız olduğu bir dönemde, bunlara ait toprakların

---

³ Krş. Tonguç, İsmail Hakkı. “Köy Eğitim Meselesi”, *Ülkü*, S. 65.

⁴ Verginin tam olarak kaldırılması 25 Şubat 1952’dir (Özdemir, 2013: 218-219).

⁵ Krş. Goloğlu, Mahmut (1970). *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara, 175.

işlenebilmesine yetecek kadar işçi, yarıcı, ortakçı, ırgat ve marabanın el altında bulunabilmesi için, kırsal nüfusun önemli bir bölümünün topraksız ya da az topraklı olmasını gerektiriyordu (Tezel 2015: 451). Hamid Sadi'nin verdiği bilgiye göre, 1920'li yıllarda ekili toprakların % 35'i 33.000 dolayında aileye aitti ve bu ailelerin toplam 8.000.000 hektar arazisi vardı (Sadi 1932: 68). Hükümet, 1920'lerde Aşarın kaldırılması dışında küçük üretici köylülerin yararına etkili bir uygulama ortaya koymadı. 1925 yılında devlet arazilerinin köylülere satılması yolunda bir karar alındıysa da, bununla ilgili bir uygulama 1930'ların ortalarına kadar çok cılız kaldı. Türkiye dışından gelen ve iskâna tabi tutulan göçmen ailelere dağıtılan arazi dışında, bütün 1923-1934 döneminde 22.000 kadar yerli kırsal aileye 73.000 hektar devlet arazisi dağıtılmasıyla yetinildi (Tezel 2015: 452).

1920'li yıllarda köylü girişimini seferber ederek kooperatifleştirme, zahire borsaları kurulması, Ziraat Bankası'nı genel kurulu köylülerden oluşacak bir anonim şirkete dönüştürme yanında, devlet aynı zamanda tohum ve hayvan ıslah istasyonları, tarım okulları açmak, ziraat sayımı yapmak ve Ziraat Vekâleti'ni kurmak yoluyla bilgi artışı ve örgütlenme sağlamak alanında adım attı (Kazgan 2009: 66). İç pazarın oluşumunda önemli bir gelişme olarak kabul edilen ticaret borsaları 1924 tarihli yasayla kurulmaya başlanmış ve sayıları Demokrat Parti iktidarı arifesinde 26'ya ulaşmıştır. Bu borsalardan Ordu'dakinde fındık, Kars'takinde hayvan işlem görür. Diğer 24 borsada yöresine göre değişik tahıl ürünleri alış veriş yapılır (Toprak 1988: 22).

Üretim ve pazarlama aşamalarında, kredi ve diğer girdilerle birlikte tarımsal hizmetlerin çiftçiye en uygun koşullarda ulaştırılabilmesi amacıyla kooperatifleşme teşvik edilmiştir. 1863 yılında Mithat Paşa'nın Niş valisi bulunduğu sırada devlet ve çiftçilerin katkıları ile oluşturduğu "memleket sandıkları" bu konuda ilgili süreci başlatmıştır (Tecer 2006: 84).

Bu bağlamda ilk çıkarılan yasa 1924 tarihli İtibari Zirai Birlikler Kanunu'dur. Kanun ile kurulacak birlikler, Ziraat Bankası'nın denetiminde aldıkları kredileri çiftçi ortaklarına dağıtabileceklerdi. Bu yasayı takiben 1926 yılında çıkarılan Ticaret Kanununda kooperatifin yasal olarak ilk tanımı; "Ortakların meslek, sanat ve maişetlerine (geçimlerine) ait ihtiyaç ve muamelelerini muavenet ve kefaleti müteakibe (karşılıklı yardım ve kefillik) sayesinde tedarik ve ifa eylemek maksadıyla teşkil edilen şirket kooperatiftir" şeklinde yapılmıştır (Tecer 2006: 78-79). 1929 yılında çıkarılan Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu ile tarımsal kredi yeniden düzenlenir. 1935 yılında Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve aynı yıl çıkarılan Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ile kırsal alandaki dağılık, düzensiz olanakların birleştirilmesi ve küçük aile işletmelerinin üretim gücünün ve kazançlarının artırılması için yararlı bir dayanışma ve işbirliği sağlanması amaçlanmıştır (Tecer 2006: 84).

Tarım Kredi kooperatiflerinin amaçları ve çalışma koşulları şunlardır:

1. Ortakların kısa ve orta vadeli kredi ihtiyacını karşılamak
2. Tarımsal ürünleri değerlendirmek
3. Üreticilerin ortak olarak faydalanabilecekler tarımsal makine, ekipman ve tesisleri temin etmek
4. Çiftçinin mesleki ve teknik yönden bilgilerini arttırmak
5. Kurslar açmak, seminerler düzenlemek
6. Mevduat toplamak, bankacılık hizmetleri ve sigorta acenteliği yapmak veya bu gibi kuruluşlara iştirak etmek
7. Tarım Kredi Kooperatifleri etkinlikleri kapsamında ortaklarına sağladığı maddi krediler yanında gübre, yem, tohumluk, fide, tarımsal ilaç, zirai araç-gereç de sağlamaktadır (Tecer 2006: 85).

Tablo 6: Tarım Kredi Kooperatiflerinin Gelişimi (Tecer 2006: 85)

Yıllar	Kooperatif Sayısı	Bağh Köy Sayısı	Ortak Sayısı	Ortalama Ortak Sayısı
1930	191	367	4.319	23
1931	341	1096	20.170	59
1932	590	1755	34.070	58
1933	653	1822	52.733	81
1934	661	1889	60.583	92
1935	668	2309	63.936	96
1936	568	2368	67.333	118
1937	591	3638	101.535	172
1938	643	3847	119.144	185
Yıllık Ortalama Artış Oranı	% 16,4	% 34,1	% 51,4	% 29,8

Tablo 6'da görüldüğü üzere 1938 yılı itibariyle tarımsal kooperatiflerin sayısı 643 ve ortakların sayısı 119.144'tür. 1938 yılında ülkemizde yaklaşık 6 milyon kişinin tarımda çalıştığı düşünülürse, tarımsal kredilerin ortak sayısı, ancak % 2 gibi düşük bir düzeydedir (Tecer 2006: 86).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Ziraat Bankası tarım sektöründe motor işlevini üstlenmiştir. 1924 tarihli bir yasa ile banka 30 milyon sermayeli ve 99 yıl süreli bir anonim şirket haline getirilmiştir. Bankaya tarımsal kredi yanında her türlü bankacılık faaliyetinde bulunabilme yetkisi de tanınmıştır (Toprak 1988: 24). Tarımsal kredi cumhuriyetin ilk yıllarında süratle artmıştır. 1924'te 17.040 binden, 1930'da 35.715 bin liraya yükselmiştir (Timur 2008: 91).

24 Haziran 1938'de Toprak Mahsulleri Ofisi kuruldu. Buğday piyasasını düzenlemek, bunun için alım satım yapmak, gerekirse un ve ekmek fabrikaları kurmak, dünya buğday üretimi ve fiyat hareketlerini izlemek, araştırma yapmak ve yayın faaliyetinde bulunmak ofisin

görevleri olarak tanımlandı. Ziraat Bankasının buğday stokları da ofise devredildi. Buğday satın alınacak yerlerle fiyat ve şartları ise, hükümet tarafından belirlendi (Yiğit 2012: 320). Gerektiğinde TMO hükümet tarafından iç üretimi takviye etmek için ithalat yapmakla ve üretim fazlasını ihraç etmekle görevlendirilir. TMO'nun asıl fonksiyonları ise tahıl iç fiyatlarının üreticiler için normal seviyenin altına inmesini ve tüketiciler aleyhinde artış göstermesini önleme bu ürünlerin pazarlanmasını örgütlemek, hükümet kararı ile tahıl ürünlerine ek olarak baklagiller ve yağlı tohumlarla ilgili çalışmalar yapmak, haşhaş ve narkotik ürünlerde devlet tekeli yürütmektir. TMO ayrıca ürün depolama amacı ile ambarlar temin etmeye, kurutma, temizleme, işleme ve ayıklama faaliyetleri için araç-gereç sağlamaya, tesis kurmaya ve işletmeye yetkilidir (DİE 2000: 12).

Kalkınmada eğitimin gittikçe önem kazandığı kabul edilmektedir. Gerçek eğitim kitleyi hedef kabul eden ve toplum yapısını değiştirecek bilgi ve ustalıkları öğreten bir öğretim sistemidir. Bir taraftan ferde ilkökul veya okuyup yazma bilgisini sağlarken ayrıca ferdin toplumsal statüsünün yükselmesine dikkat edilmelidir. Ülkemizde köy eğitimi kapsamında okul içi eğitim ile birlikte yetişkinlerin eğitimine de gidilmiştir. Bu bağlamda Ulus Okulları ve halk eğitimi adı altında Latin alfabesinin kabulünün halka yayılması amacı güdülmüştür. Halk eğitimi alanında öğretmen birlikleri, Türk ocakları-halkevleri ve ordu dikkate değer çalışmalar göstermiştir. 1925 tarihli bir kanunla orduda erlere tarımsal bilgilerin de öğretilmesi esas kabul edildi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarımsal mekanizasyon konusunda da ilerlemeler yaşanmıştır. Bu kapsamda teknolojik açıdan önemli bir gelişme olarak karasabandan pulluğa geçişi gösterebiliriz. Emek kıt olmasına karşın traktör ancak traktörle ekime elverişli ve ölçeği büyük işletmelerde kullanılabilirdi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında traktör sayısında belirgin bir artış izlenir (Toprak 1988: 33). 1924'te 500 dolayında olan traktör sayısı 1928'de 1200'e ulaşır. Kuşkusuz bu

artışta, tarımda makineleşmeyi arttırmak amacıyla 1926 yılında çıkarılan, tarımsal araçların kullandığı yakıtlar ile tarımsal üretimde kullanılan gübre ve tarımsal mücadele ilaçları ile kimyasal girdileri gümrük ve istihlak vergilerinden muaf tutan kanunun etkisi büyüktür (Tekeli ve İlkin 2010: 347). Fakat bu kanunun bütçe açısından yükü büyük olunca Ziraat Vekâleti işgücü açığını gidermeye yönelik ilk yıllardaki ileri mekanizasyon çabasını sürdürmez. Vekâletin traktörden cayışında üç etmen rol oynar: İlki döviz darboğazıdır. 1929 Ekonomik Buhranıyla birlikte mekanizasyon önemini yitirir. İkincisi o günün traktörünün teknik özellikleri Türkiye’de toprağın niteliği ile bağdaşmaz. Ziraat Vekâleti’nin raporlarında da belirtildiği gibi Türkiye’nin genel arazi yapısı ve toprak türü 1920’li ve 1930’lu yılların traktörlerine elverişsizdir. Ve Üçüncüsü 1920’lerde traktör kullananlar bu araçları çekim hayvanlarıyla takviye etme gereği duyarlar. 1920’lerin ve 1930’ların traktör teknolojisi yeterince gelişmemiştir. Demir tekerleklidir, nadiren paletlidir. Çekim gücü taşlı, sert topraklara yetmez. Engebesiz düz arazilerde yol alır. Traktör, II. Dünya Savaşı yıllarında gündeme gelen çekim gücü yüksek, askeri arazi arabalarındaki teknolojik gelişmeler sonucu her türlü arazide kullanılabilir bir çekim gücüne sahip olur (Toprak 1988: 33-34).

Tarım makineleştirme konusundaki ilk atılımın umulan etkiyi yaratmaması üzerine dönemin tarıma ilişkin yazılarında “modern ziraat araçlarına” karşı bir tepki ortaya çıkmıştır. Şevket Reşat Hatipoğlu *Dönüm*’de “...kazançlı bir ziraat her yerde mutlak modern tarım olmak icap etmez, onun mutlak pahalı oyuncaklarla yapılması şart değildir” diyordu. Bu tepkiler geçmişte uygulanan tarım teknolojisinin ve sabanın yeniden incelenerek yüceltilmesi ile çeki hayvanı olarak öküz yerine atın önerilmesini ortaya çıkarmıştır. 1930’lu yılların ikinci yarısından itibaren tarımda traktör kullanımının yeniden gündeme girdiği görülmektedir (Tekeli ve İlkin 2010: 349-352).

Erken Cumhuriyet Döneminde Bursa'nın Tarımsal Durumu ve Uygulanan Tarımsal Politikaların Bursa'ya Yansıması

Eski Osmanlı başkenti olması dolayısıyla gerek ekonomik canlılık, gerek kültürel zenginlik gerekse de nüfus yoğunluğu bakımından Osmanlı Devleti'nin önde gelen şehirlerinden olan Bursa, Cumhuriyet döneminde de bu önemini korumuştur. Araştırmamızın zaman kapsamını oluşturan 1923-1938 yılları arasında Bursa nüfusunun değişim durumuna baktığımızda, 1927 nüfus sayımına göre toplam nüfus 401.595 (DİE 1929: 11), 1935 nüfus sayımına göre ise 442.760'tır (DİE 1937: 5). 1935 yılı itibariyle Bursa'da köy ve nahiyelerde yaşayan nüfus, toplam nüfusun yaklaşık % 70'ine karşılık gelerek 309,061'dir (DİE 1937: 5).

1926 yılının Ekim ayı tarihli Bursa Ziraat Müdürlüğü'nce hazırlanan bir rapor tarımsal durumu genel olarak yansıtmaktadır. 1927 yılı Bursa Vilayeti Salnamesi'nde yer alan bu rapora göre (s. 173-174) Bursa vilayeti; Bursa, Karacabey, Kemalpaşa, İnegöl, Yenişehir ovalarını ihtiva eder. İklim itibariyle ılıman olması dolayısıyla pek çok zirai bitkinin yetiştirilmesine imkân vermektedir. Bursa, iklimi ve yetiştirilen bitki çeşidine göre ilgili raporda üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım zeytin mıntıkası olarak ifade edilen Bursa'nın kuzey ve batı kısmındaki sahil bölgesidir. Bu bölgede incir, dut ve bağcılık oldukça yaygın yapılmaktadır. İkinci kısım meyve ağaçları ve sanayi bitkileri mıntıkası olarak tanımlanan ortalama yükseklikteki ovaları ihtiva etmektedir. Bu bölgede hububat ekimi de önemli yer tutmaktadır. Üçüncü kısım 1000-1500 metre yükseklikte bulunan ve orman mıntıkası olarak ifade edilen Orhaneli, İnegöl, Kemalpaşa kazalarının dağlık bölgesidir. Bu bölgede meşe, gürgen, köknar, karaçam ve sarıçam ağaçları bulunmaktadır. Aynı raporda 1926 Bursa vilayet merkezi ve bağlı olan 8 kazanın kullanım durumlarına göre arazi taksimi şu şekildedir:

Kazası	Ziraat-i Umumiye tahsis olunan arazi	Bağlar	Çayırlar	Sebze ve meyve bahçeleri	Genel
dönüm					
Bursa	62250	1800	9000	87500	838000
Gemlik	287365	5000	500	16600	309365
Mudanya	144430	1250	250	320	158500
Karacabey	617050	12000	70100	15900	704250
Mustafakemalpaşa	720300	2500	15000	17500	755300
Orhaneli	502000	15000	3500	5000	525500
Orhangazi	349500	2500	6000	4500	362500
İnegöl	439040	1050	350	200	440640
Yenişehir	342056	1700	150	1200	349106

Kaynak: 1927 Bursa Vilayeti Salnamesi, s. 174.

Kazası	Dutluklar	Zeytinlikler	Orman ve çalılıklar	Kestanelikler	Mera, bataklık, göl ve nehirlerin genişliği	Genel
dönüm						
Bursa	25000	2500	425000	25500	1410000	619000
Gemlik	2635	3000	220000	0	72000	335635
Mudanya	4500	24700	21000	0	2330	73500
Karacabey	1650	50	150000	0	1516450	1668150
M.Kemalpaşa	2500	0	980000	0	262200	1244700
Orhaneli	3500	0	1005000	0	2181000	4189500
Orhangazi	15500	0	60000	0	244000	319500
İnegöl	200	0	929200	0	33627	964827
Yenişehir	160	0	23000	0	27550	50710

Kaynak: 1927 Bursa Vilayeti Salnamesi, s. 174.

Erken Cumhuriyet döneminde Bursa'nın ekonomik hayatına baktığımızda dut bahçeleri ve ipekböcekçiliğinin önemli bir yer teşkil ettiğini görmekteyiz. Fakat uzun savaş ve işgal yılları⁶ bu alandaki üretimin gözle görülür bir şekilde düşmesine sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşından önce elde edilen koza miktarı 1.600.000 kg'a kadar ulaşmış bu miktarın 80.386 kg'ı da ihraç edilmiştir. Yine aynı senelerde elde edilen 130.450 kg ipekten 14.300 kg dâhilde sarf edilmiş ve kalan kısmı Avrupa'ya ihraç olunmuştur. Birinci Dünya Savaşını takip eden Milli Mücadele sonrasına baktığımızda ise elde edilen koza miktarı 546.000 kg'a ve ipek de 63.000 kg'a kadar düşmüştür (Bursa Vilayet Salnamesi 1927: 175). Birinci Dünya Savaşı öncesi Bursa ve havalisinde yetiştirilip Bursa mezat mahalline getirilen beş milyon kilodan fazla koza mahsulü merkez ve bağlı yerlerde bulunan 104 fabrikada ipek haline getirilmekte iken, savaşın doğurduğu sebeplerin etkisi altında bu fabrikalardan 76 tanesi tamamen ve 8'i kısmen harap olmuş, 1927 yılı itibariyle yalnız 20 fabrika işleyebilecek durumda kalmıştır (Birgül ve Çanaklı 2009: 200).

Tütün Bursa tarımsal üretiminde bir diğer önemli mahsuldür. Bursa'daki tarımsal üretime XIX. yüzyılın sonunda eklenen tütün, hem köylüler için ve hem de tütün tüccarları için bir kazanç kapısı haline gelmiştir. 1923-24 yıllarında Bursa'ya gelen göçmenlerin⁷ de en önemli ettikleri ürün tütün olmuştur. Bu nedenle de, kısa zamanda Bursa, çok büyük bir tütün potansiyeline ulaşmıştı. Gündoğdu köyüne

---

⁶ 8 Temmuz 1920 - 11 Eylül 1922 tarihleri arasında Bursa Yunan işgalinde kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yüceer 2001.

⁷ Bursa'nın tarımsal mirası ele alınırken Lozan'da imzalanan Türk-Rum Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme uyarınca kente yoğun bir göçmen nüfusun yerleştirilmesi hususu özellikle göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Kemal Arı Bursa'ya bu dönemde gelen mübadillerin sayısı ile ilgili farklı kaynaklardaki verileri ele almakta ve Raif Kaplanoğlu gibi Arı da Cevat Geray'ın 1924-1930 yılları arasında 31.658 rakamına gönderme yaparak bu sayıyı gerçeğe en yakın tespit olarak kabul etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arı 2008: 167; Geray 1962; Kaplanoğlu 1999.

yerleşen Kurular köyü göçmenleri, Yunanistan’da en kaliteli ürünlerini ekmekle ünlüydü (Kaplıanoğlu 2006: 293). Bursa Coğrafyası adlı eserde 1923 – 1926 yılları arası tütün tarımına ilişkin verilen rakamlar bu durumu daha açık bir şekilde göstermektedir:

	1923	1924	1925	1926
Tütün(kıyye)	1.235.038	3.525.885	5.057.334	6.411.300

Kaynak: *Bursa Coğrafyası*, s. 212.

1935 yılı tarım sayımına göre Bursa’da tütün üretimi 2.742 hektar alanda 2.898.281 kg, 1936’da 4.337 hektar alanda 5.665.460 kg’a ulaşmıştır (DİE 1939: 323). Olumsuz iklim şartları ve hastalık gibi nedenler verimin düşmesine dolayısıyla da bir önceki yıl beklediği kazancı elde edemeyen çiftçiyi bir sonraki yıl başka ürün elde etmeye yöneltmiş, maviküf hastalığının görüldüğü yıldan sonra da başka ürünün ekilmesinin gerekliliği dikim alanlarında dalgalanmalara neden olmuştur. Tütün alım fiyatlarının düşük veya yüksek olması, hükümetin ekim alanlarına sınırlama ve kota getirmesi gibi uygulamalar da tütün ekim alanları ve üretim miktarlarının değişmesinde etkili olmuştur⁸.

Bursa tarımsal üretiminde mühim yer tutan diğer bir ürün zeytindir. 1864 yılında Mudanya’daki zeytin üretiminin 7 milyon libre (≈3.175.146 kilo) olduğunu görmekteyiz. Sadece Gemlik’te ise aynı yıl 1.720.000 libre (≈780.178 kg.) zeytin satışı yapılmıştır⁹. Savaş sonrası zeytin üretimi rakamlarına baktığımızda ise büyük düşüşler göze çarpmaktadır. Bursa genelinde 1924 yılında 2.854.564 kg zeytin,

⁸ Günay Ergün, Semra ve Kaan Erkan Uğurlu (2006). “1935 Yılından Günümüze Türkiye’de Tütün Ekimi ve Üretiminde Bölgesel Değişimler ile Alternatif Ürün Projesinin Etkileri”

http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp4_12.pdf

⁹ Accounts&Papers, Report by Mr. Sandison, British Consul at Broussa, on the Trade of Consulate.

1.333.000 kg zeytinyağı üretimi; 1925 yılında 6.091.452 kg zeytin ve 1.112.147 kg zeytinyağı üretimi yapılmıştır¹⁰. Mübadele sonrası zeytini hiç tanımayan göçmenlerin, zeytinlik alanlarda iskân edilmesi nedeniyle ilk yıllarda zeytin üretimi gerilemişti. Bu köylerde, bazı köylüler zeytin ağaçlarını sökerken, bir kısmı zeytinlerini yerlilere kiraya vermişti. Zeytinin köylüye para kazandırdığının görülmesi, göçmenlerin zeytine ilgi duymasını sağlamış, kısa sürede iyi birer zeytinci olup çıkmışlardı (Kaplanoğlu 2006: 293). 1937 yılı rakamları da bu durumu destekler niteliktedir. 1937 yılı tarım istatistiklerine göre Bursa'da 34.744.390 kg zeytin ve 3.310.386 kg zeytinyağı üretilmiştir (DİE 1939: 439).

Bursa'da tarımsal üretim konusunda en mühim ziraî servet kaynaklarından biri de üzüm mahsulüdür. Savaş yılları öncesi 437.500 dönüm bağ söz konusu iken, harp sonrası bu rakam 50.450 dönüme düşmüştür¹¹. Bu düşüşte savaş yılları ile işgal yıllarının etkisi olduğu kadar üzüm yetiştiriciliği konusunda uzmanlaşmış Rum nüfusun gönderilmesinin de payı bulunmaktadır.

	1923	1924	1925	1926
Üzüm (kıyye)	6.095.000	4.860.000	3.250.000	5.537.250

Kaynak: *Bursa Coğrafyası*, s. 212.

1935 yılı tarım istatistiklerine göre Bursa'da üretilen yaş üzüm miktarı 11.619 ton'a ulaşmıştır.

Bu dönemde Bursa'da ekilen tahılda fark yoktur, ancak sebze de düşüş vardır (Birgül ve Çanaklı 2009: 151). 1926 yılında Bursa'da 28.093 ton buğday, 13.204 ton arpa, 17.158 ton mısır, 1.000 ton patates, 1.459 ton fasulye, 5.100 ton soğan, 2.500 ton pirinç, üretilmiştir. Kent dışına satılan ürünler ve miktarları ise şunlardı: 3.120 ton buğday, 1.880

¹⁰ 1927 Bursa Vilayeti Salnamesi, 190.

¹¹ 1927 Bursa Vilayet Salnamesi, 188.

ton arpa, 7.200 ton mısır, 250 ton patates, 850 ton fasulye, 4.500 ton soğan (Kaplıanoğlu 2006: 293-294).

Cumhuriyet d6neminde Bursa’da tarım alanında 2zerinde durulan 6nemli bir gelişme de bataklıkların kurutulması ve yıllardır mera olarak kullanılan arazilerin tarım alanı olarak kullanılmaya başlanmasıydı. Bu bağlamda bataklıkların kurutulması amacıyla 1923 yılında 23 trakt6r alınmıştır (Kaplıanoğlu 2006: 293-294)¹².

Cumhuriyetin ilan edildiği yıllarda t2m Bursa’da sadece 17 trakt6r ve 5 harman makinesi bulunmaktaydı. Toprak b2y2k 6l22de at ve 6k2zlerle s2r2lmekteydi. Bu tarihte ayrıca 3.266 demir pulluk, 80 orak makinesiyle 2 2eltik harman makinesi vardı¹³.

Ziraat Mektebi’nin varlığı da Bursa’nın tarımsal 2retimi a2ısından 6nemli bir katkı sağlamıştır. Mektep sadece Bursa tarımı a2ısından değil T2rkiye ziraatının gelişmesi konusunda da b2y2k etkisi olan kurumların başında gelir (Kaplıanoğlu 2006: 292-294).

Bursa’nın kırsal kesimini ilgilendiren bir başka olgu da b2y2k toprak sahiplerinin mevcudiyetidir. Raif Kaplıanoğlu bu konuda tespitlerde bulunmaktadır (Kaplıanoğlu 2006: 302-303):

“Cumhuriyet’le birlikte t2m 2lkede olduğu gibi Bursa’da devlet b2rokrasisinin g22lendiği, devlet memurluğunun en 6nemli stat2lerden biri olmaya başladığı g6r2l2r. Daha 6nceki d6nemde bazı toprak sahibi ve vakıf evlatlarının başını 2ektiği “ileri gelenler” , Cumhuriyet’le birlikte fabrikat6rlerle, memurların daha gerisine kaldığı g6r2l2r. Bir de, Cumhuriyet devrimlerinin koruyucuları olarak bir2ok CHP 2yesinin Bursa’daki stat2lerinin 2ok y2kseldiği g6r2l2r.

---

¹² Kırş. Arkadaş, 5 Eyl2l 1923.

¹³ 1927 Bursa Vilayet Salnamesi, 192.

Bursa’da, XIX. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan büyük çiftliklerin önemli bir bölümü Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmüştür. Bu çiftlik sahipleri, Bursa’nın siyasal, toplumsal ve kültür yaşamında büyük etkileri olduğu görülmektedir.” (Kaplanoğlu 2006: 302-303)

Erken Cumhuriyet döneminde bursa özelinde bir dikkate değer gelişme de Türk – Japon ortaklığı ile kurulan İpekli dokuma fabrikasının kurulması ve işletilmesidir. Elbette ipekli dokuma tarımla ilgili vir husustur. Dut ağaçlarından başlayıp yaprakların ipek böceklerine sunulmasına ve sonra da koza elde edilmesine yönelik süreç kadimden beri bursa tarımının önemli bir parçası olmuştur. Şimdi de 1929 yılında Bursa’da bir ipekli dokuma fabrikası tesis edilmiştir. Bursa ileri gelenlerinden Saffetbeyzade Mehmet Memduh Bey’in Japon kont Otani Kozui ile ortaklaşa kurduğu ipek dokuma ve boya fabrikasının açılışı 4 ağustos 1929 yılında gerçekleşmiştir¹⁴. Girardelli’nin verdiği bilgiye göre bu fabrikanın resmi açılışı bu fabrikanın resmi açılışı 4 Ağustos 1929’dur. Fabrika tekeli idare dönemi ve ortak idare dönemi olarak iki süreçte işletilmiştir. Önce sadece Bursa ipeği üretilmiş, sonra ara ürünler olarak crepe türü ürünler devreye girmiştir. Kumaş cinsi konusunda dönemin modası belirleyici olmuştur. Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra kıyafet inkılabı ile birlikte kadınların giyiniş tarzı ve zevki değiştiği için fabrikada yeni ürünler sunmuştur. Bu dönemde Bursa İpek Fabrikasında toplamda altı kumaş üretilmeye başlanmıştır (Girardelli 2015: 378).

Bu dönemde Japonya’da imparatorluk ailesinden gelen Kont Otani’nin önemli bir siyasal etkinliği vardı. Kont Otani Ankara’ya giderek Cumhurbaşkanı Kemal Paşa ile Atatürk Orman Çiftliğinin

---

¹⁴ Bu konu 15-16 Eylül 2010 tarihlerinde Bursa’da gerçekleştirilen “Bursa’da İlk Türk-Japon Ortaklığı Sanayi Sempozyumunda” incelenmiş daha sonra bildirimleri Banu Demirağ tarafından yayına hazırlanarak 2015 tarihinde İstanbul’da kitaba dönüştürülmüştür. (Girardelli 2015: 354)

çiftlik işleri hakkında görüşmeler yapmış, Ziraat Bakanı Sabri Toprak ile görüşerek Karacabey Ziraat Çiftliği Bursa'daki Ziraat mektebi ve İpekçilik Enstitüsü konusunda ortak projeler önermiştir. Kont Otani Burs hakkında Anadolu'da koza yetiştirme işinin en gelişmiş olduğu yer değerlendirmesinde bulunmuş, ancak Karacabey Çiftliğinin kiralanmasında sorun çıktığı için bu projesini uygulayamamıştır Girardelli 2015: 389-390).

Bursa'daki Türk Japon dokuma fabrikasının işlevi 1933 yılında sona ermiş gözükmektedir. Dünya ekonomik bunalımı ve ortaklar arasındaki sorunlar buna neden olarak ileri sürülmektedir Girardelli 2015: 389).

1934 Bursa yılığında Bursa Ticaret ve Sanayi Odasından verilen bilgilere göre hazırlanan "1934'te Bursa'daki İpekli Dokuma Fabrikaları" listesinde kuruluşu 1928 olarak belirtilen Türk-Japon şirketi fabrikasını işletenlerin kimliği "Kavalıoğulları – Kont Otani-Şükufe Hanım" olarak listelenmektedir. Şükufe hanım, Mehmet Memduh Bey'in tek çocuğudur ve babasının 1932'de vefatından sonra dört yıllık fabrikanın ortaklarından birisi olmuştur. Bundan sonraki süreçte Memduh Bey'in borçlarına kefil olan damadı Hamdi Sami Bey, Japonlarla yapılmış olan ortaklı feshetmiş ipek üretimindeki zorluklar dolayısıyla emprimeye ağırlık vermeye karar vermiş ve 1940 yılında ipekçiliği bırakmıştır (Dostoğlu 2015: 350)¹⁵.

---

¹⁵ Krş. Demirağ, Banu (2000). *Manolya Ağacının Kökleri*. İstanbul, s. 91.

Türk Japon Fabrikası
The Turkish Japanese Factory

Kaynak: *Türk-Japon Fabrikası*, s. 440.

SONUÇ

Tarihsel olarak kaydedilen toplumsal gelişim, tarımın önemini diğer sektörler karşısında azaltmamış, aksine arttırmıştır. Bugün tarım sadece beslenme(gıda) işleviyle değil, başta diğer sektörlerle “hammadde” ve “istihdam” sağlama olmak üzere birçok özelliğiyle insanlık için vazgeçilmez stratejik bir sektör olma özelliğini korumaktadır. Sağlıklı bir tarımsal yapı, sağlıklı bir kent ve sağlıklı bir sanayi yapısını ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet Döneminin devraldığı yaklaşık 14 milyonluk nüfusun 10 milyonu köyde yaşamaktaydı. Devrimi gerçekleştirenler “Köylü milletin efendisidir” sözünü kullanırlarken hem bu büyük

kitlenin devrime destek oluşturabilecek şekilde kazanılmasını hem de kırsal kalkınma ve dönüşümün onlar vasıtası ile sağlanmasını beklemişlerdir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerek uzun savaş yılları ve gerekse de büyük göçmen iskânları dolayısıyla tarımsal üretimde harp öncesi elde edilen rakamlara ulaşmak biraz zaman almıştır. Bu dönemin en önemli özelliği, toprak faktörünün diğer üretim faktörlerine oranla daha bol olmasıdır. Bunun yanı sıra Osmanlı döneminde küçük üretici üretim birimleri tarafından yapılan tarımsal üretim, incelenen dönemde daha büyük birimler haline dönüşmüştür. Devletin tarımsal üretime daha önce görülmemiş bir tarzda müdahale etmesi, yönetimde bir takım yeni teşvik tedbirleri uygulaması ve tarıma yönelik çeşitli kanunlar çıkarması, üretimde itici bir rol oynamıştır.

KAYNAKLAR

1927 Bursa Vilayeti Salnamesi.

Accounts&Papers, Report by Mr. Sandison, British Consul at Broussa, on the Trade of Consulate.

Arı, Kemal (2008). “Tarihsel Süreçte Mübadele ve Bursa”. *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Ed: Zeynep Dörtok Abacı, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, 1906-1938 Açıklamalı Dizin İle (2006). Atatürk Araştırma Merkezi.

Boratav, Korkut (2008). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*. Ankara: İmge Kitabevi.

Bursa Coğrafyası (2009). Haz: M. Fatih Birgül ve Levent Ali Çanaklı, Yeşil Şehir Kitaplığı, Bursa İl Özel İdaresi Yayınları.

Çetin, Türkan (1999). “Modern Türkiye Yaratma Projesinin Orijinal Bir Boyutu: Örnek Köyler”. *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Ed: Oya Baydar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

DİE (1927). *Türkiye Milli Geliri*. Yayın No: 374 ve 420, Ankara.

DİE (1929). *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, Usuller, Kanun ve Talimatnameler, Neticelerin Tahlili*. Ankara.

DİE (1937). *20 İkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, Bursa Vilayeti, Kat’i ve Mufassal Neticeler*.

DİE (1939). *Tarım İstatistikleri 1934-37*. Ankara.

Dostoğlu, Neslihan (2015). “Türk Japon Dokuma Fabrikasının Yer Seçimi ve Bursa Şehircilik Tarihi İçindeki Anlamı”. *Türk-Japon Fabrikası Bursa’ya Dokunan Tarih*, Yay. Haz: Banu Demirağ, İstanbul: Ege Yayınları.

DPT (2000). *Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. (Rapor No: DPT: 2516), Ankara.

Ergün, Semra Günay ve Kaan Erkan Uğurlu (2006). “1935 Yılından Günümüze Türkiye’de Tütün Ekimi ve Üretiminde Bölgesel Değişimler ile Alternatif Ürün Projesinin Etkileri”. http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/sem4_12.pdf.

Girardelli, Miyuki Aoki (2015). “Türk Japon Fabrikası ve İşletilmesi, Kont Otani’nin Türkiye’deki Etkinlikleri.”, *Türk-Japon Fabrikası Bursa’ya Dokunan Tarih*, Yay. Haz: Banu Demirağ, İstanbul: Ege Yayınları.

Kaplanoğlu, Raif (2006). *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Bursa 1876-1926*, İstanbul: Avrasya Etnografya Yayınları.

Kazgan, Gülten (1966). *Tarım Ekonomisi ve İktisadi Gelişme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

----- (2009). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909,1913 ve 1914 (2011). Haz: Tevfik Güran, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 3.

Özdemir, Nuray (2013). “Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de Yol Vergisi”. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1779/18795.pdf>.

Pamuk, Şevket (2007). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme İktisat Politikaları ve Büyüme-Seçme Eserler II*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Sabır, Hasan (2006). “Atatürk’ün Ekonomi Anlayışı”. *Sayıştay Dergisi*, S. 62, Temmuz-Eylül.

Sadi, Hamid (1932). *İktisadi Türkiye*. İstanbul: Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayınları.

Şahin, Hüseyin (1938). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa

Şahinkaya, Serdar (2009). *Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası*. Ankara.

Şahinöz, Ahmet (2011). *Neolitikten Günümüze Tarım Ekonomi ve Politikaları*. Ankara: Turan Kitabevi.

Şerif, Ahmet (1977). *Anadolu'da Tanin*. İstanbul: Kavram Yayınları.

Tecer, Meral (2006). “Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme”. *Amme İdaresi Dergisi*, C. 39, S. 4.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2010). *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, 2. Kitap, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tezel, Yahya S. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Timur, Taner (2008). *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge Kitabevi.

Tokgöz, Erdinç (1999). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)*. Ankara.

Toprak, Zafer (1988). “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950”. *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Der: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Ankara: Yurt Yayınları.

Toprak, Zafer (1995). *Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türk, İsmail (1982). “Atatürk ve Türk Mali Sistemi”. *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara.

Yiğit, Ali Ata (2012). “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C. 13, S. 2.

Yüceer, Saime (2001). *Bursa’nın İşgal ve Kurtuluş Süreci (8 Temmuz 1920-11 Eylül 1922)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.

Şahin, Reyhan (2017). "Representations of Mythological War Scenes in Attic Figure Pottery and Approaches in Research". *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, Vol. 18, Iss. 32, p. 259-285.

DOI: 10.21550/sosbilder.298359

REPRESENTATIONS of MYTHOLOGICAL WAR SCENES in ATTIC FIGURE POTTERY and APPROACHES in RESEARCH

Reyhan ŞAHİN*

Sending Date: July 2016

Acceptance Date: November 2016

ABSTRACT

Comprehensive changes in the subject repertoire of the Athenian Figure Pottery manifested itself by the second quarter of the 6th century BC, by which anthropocentric subjects substituted the animal frieses. Gigantomachy, Iliupersis, Centauromachy and Amazonomachy were the most frequently depicted mythological war scenes from the second quarter of the 6th century until the middle of the 5th century BC. On the other hand Grypomachy and Geranomachy along with Amazonomachy were the most favoured subjects on the Athenian Red Figure Pottery in the 4th century BC. Some researchers including S. Colvin, F. Vian, D. Bothmer and B. Schiffler classified the mythological war scenes on the Athenian Figure Pottery typologically and investigated the iconographic changes in the course of time. Also some others like B. Tarbell, T. Hölscher, M. Langner, M. Mangold attempted to explain their meaning and submitted different proposals for their interpretation. Considering the different approaches in research, this paper aims to provide an overview to the compositional and figural iconography of the mythological war scenes on the Athenian Figure Pottery. In the last part some remarks and problems related to the subject are discussed.

Key Words: *Machy, Athenian Figure Pottery, Gigantomachy, Iliupersis, Amazonomachy*

---

* Lecturer Dr., Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Department of Archaeology, reyhansahin@uludag.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

Attika Üretimi Figürlü Seramiklerde Mitolojik Savaş Tasvirleri ve Araştırmalarda Yaklaşımlar

ÖZET

M.Ö. 6. yüzyılın 2. çeyreği ile birlikte Attika üretimi figürlü vazoların konu repertuarında antroposentik konulara doğru belirgin bir geçiş gözlemlenir. Bu dönemden itibaren M.Ö. 5. yüzyıl ortalarına kadar Gigantomakhia, Iliupersis, Kentaumakhia ve Amazonomakhia Attika üretimi figürlü vazoların konu repertuarında önemli bir yer tutar. Öte yandan M.Ö. 4. yüzyılda Attika üretimi kırmızı figürlü vazolar üzerinde en çok tercih edilen mitolojik mücadele sahneleri Amazonomakhia, Geranomakhia ve Grypomakhia'dır. Mitolojik mücadele sahneleri 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çeşitli şekillerde araştırmalara konu olmuştur. S.Colvin, F. Vian, D. v. Bothmer ve B. Schiffler gibi bazı araştırmacılar sahneleri ya da figürleri tipolojik olarak sınıflandırmışlar ve farklı dönemlerdeki tipolojik değişimlerine değinmişlerdir. Öte yandan F.B. Tarbell, T. Hölscher, M. Langner ve M. Mangold gibi diğerleri ise sahneleri anlamsal olarak değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada araştırmalardaki farklı yaklaşımlar dikkate alınarak, mitolojik savaş tasvirlerinde sahne kompozisyonlarının ve figür ikonografilerinin farklı dönemlerde geçirdikleri değişim anahatlarıyla sunulmuştur. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılarak araştırmadaki problemler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Makhia, Attika Üretimi Figürlü Seramikler, Gigantomakhia, Iliupersis, Amazonomakhia*

INTRODUCTION

According to Hölscher's standpoint there was no external threat in the early Greek Polis, until the Persians emerged as an enemy. This condition had determinative effects on the ornaments of the early Greek Vases that are decorated with frieses including animals like bull and wild goat, exotic animals and fantastic monsters (Hölscher 2000: 290). From Hölscher's point of view, the nature contained oppositions: It possessed both agricultural areas and the threats against the herds and growing grains. The nature, both beneficial and threatening at the same time was therefore also the main subject for the vase paintings in the early Greek Polis (Hölscher 2000: 288).

By the second quarter of the 6th century BC (by ca. 560 BC) the anthropocentric subjects became dominant on the Athenian Figure Pottery (Shapiro 1990: 135). By this time mythological war scenes started to hold an important place in the subject repertoire.

From the end of the 19th century mythological war scenes on the Athenian Figure Pottery have been constituted the main subject of numerous research topics until today. The composition of the scenes and the iconography of the figures have been discussed from different aspects. The researchers tend to analyse the mythological war scenes with regard to the political developments at that time (Himmelmann 2001: 312; Ferrari 2003: 38 ff.), probably insofar as historical events didn't take part in Greek visual arts (Hölscher 2003, 3. fn. 4).

In the 1st, 2nd and 3rd section of this paper, in addition to the iconographic development of the representations, different considerations to their interpretation are referred. Some general approaches which are not mentioned in the aforementioned sections are summarised below.

F. Lissargue, R. Osborne, T. Hölscher: Reflections of epic conventions in visual imagery

Lissargue remarks that mythological war scenes on the Athenian Figure Pottery don't correspond to real war customs at that time. According to him they are the reflections of the epic conventions. Although the epic conventions were not practised in real life, they were integrated into the visual imagery (Lissargue 1990: 80-81). This statement can be exemplified by the scene on the François Vase showing Ajax carrying the dead Achilles. As reported by Osborne this scene doesn't match the real death rituals described in the ancient literary sources, but rather can be interpreted as a metaphor for heroic death (Osborne 2012: 186). Referring the naked warriors on a Black Figure kylix from 6th century BC, Hölscher underscores that these scenes correspond to the Homeros' ideals and therefore contributed to heroise the warriors at that time (Hölscher 2003: 3).

F.B. Tarbell: Centauromachy and Amazonomachy as a visual imagery

There is no strictly implemented historical subject in Greek monumental art including Parthenon. From Tarbell's standpoint it would be a modern illusion to perceive Centauromachy and Amazonomachy as a metaphor for Greek against Barbar (Tarbell 1920:220). According to him Centauromachy is comparable with the mythological depictions such as Calydonian Boar Hunt and inholds no more than a concrete meaning (Tarbell 1920: 231). Also Shapiro referring a Siana Cup that originated from the tomb of a Thracian soldier supports Tarbell partially. On the obverse of the cup the Greeks are shown as defeated; whereas in the tondo Herakles is ready to abduct an Amazon. In his opinion, these scenes cannot be associated with a specific meaning, since the content of the both scenes are not coherent (Shapiro 1983: 110: fn. 32).

T. Hölscher: Opposite meanings of a single imagery

In his article "Feindwelten, Glückswelten. Perser, Kentauren und Amazonen", Hölscher argues that Attic Vase Paintings on occasion contain the opposite meanings of a spesific imagery. For instance the Persians don't always appear as enemy on the vase paintings, as is the case with Calydonian Boar Hunt scene on the François Vase where three men with oriental costume and oriental names are pictured beside the Greek hunters. Hölscher interprets this as a manifestation of the ethos, since both Greeks and men with oriental costume belong to the heroic world (Hölscher 2000: 288, fn.3).

F. Fless, M. Langner, O. J Jäggi, A. Petrakova: Archaeological Context of the Depicted Scenes

For a comprehensive analogy of the mythological war scenes on the Athenian Figure Pottery, literary sources and contemporary architectural sculpture are used in the first place usually. Recent studies

especially about the depictions on the Kerch Vases underscore the importance of the archaeological context for evaluating the pictured subjects. F. Fless refer the statistical data about the distribution of the depicted scenes including mythological war scenes on the Kerch Vases according to their geographical and archaeological context (Fless 2002: 84-86, 93-95). Also M. Langer (Langner 2013: 233, 234, 236), O. Jäggi (Jäggi 2012: 169-171) and A. Petrakova (Petrakova 2012: 151-163) give place to archaeological data in their iconography based studies.

Representations in Attic Figure Pottery:

Their Development and Approaches in the Research

I. 6TH CENTURY BC

By second quarter of the 6th century BC, in parallel with the rapid change in subject repertoire of the Athenian Figure Pottery Gigantomachy, Iliupersis, Amazonomachy and Centauromachy emerged as commonly used subjects. In the research these subjects are usually associated with the raising consciousness for Athenian identity in this period (Hildebrandt 2014: 75; see also Shapiro 1990: 137 f.), which is also evident in construction projects at Athenian Agora, and reorganisation of the Pantahenaia fest (Shapiro 1990: 138, fn. 19). In this regard each of the four subjects contributes to Athenian ideology in its own way: Gigantomachy in which Athena has a special role, is of great importance among the other subjects (Hildebrandt 2014: fn. 32). Iliupersis episodes represent the Greek symposium poetry in this period (Mangold 2000: 141-146). Also Amazonomachy and Centauromachy episodes including Athenian heroes, Theseus, Achilles and Herakles are in foreground in the 6th century BC. On the other hand Geranomachy (Steingräber 1999, 33) and Grypomachy (DNP1, 1996: 1082; Hdt. 3,116; 4, 13; 2) which have rather exotic narratives are rarely used subjects on the vases from the 6th and 5th centuries BC. Again in this period the number of depicted subjects from Corinthian and other external origins decreased and disappeared (Shapiro 1990: 138, 192).

Gigantomachy

In the 6th century BC Gigantomachy pictured to a large extent on the Athenian Black Figure Vases was a rarely used subject outside the Attica (Hildebrandt 2014: 75,fn. 39, 40)¹. The earliest examples are provided by the Acropolis Vases (560-550 BC). As is the case with Lydos' Dinos in Brunswick (LIMC IV/1, 1988: 220, no. 171) Athena, Zeus and Herakles being in the center the scenes on the Acropolis Vases are composed as a long friese with many figures (Moore 1979: 97). As reported by Hildebrandt, Gigantomachy depicted on the peplos, that was offered to Athena during the Panathenaia Fest must have inspired the painters of the Acropolis Vases (Hildebrandt 2014: 75.fn. 31; Schefold 1978: 55). Also smaller compositions from the second half of the 6th century BC consist of a god against one or two giants² or occasionally several gods against several giants³. In the last quarter of the 6th century BC the most common depictions with one god on Black Figure comprise Athena and several Giants (LIMC IV/1, 1988: 222-246, Nos. 205-267).

In the 6th century BC both Giants and gods are depicted as hoplites and show no strict distinction in their iconography (Hesiod. Theog. 186). According to Hölscherr, gods can be distinguished from the Giants only by their attributes and special fight technics

---

¹ For the detailed classification of the Gigantomachy scenes before the Hellenistic Period see Vian 1952 and Vian 1951. The number of the Black Figure examples are 524 out of 652 available vases from the timespan 560-380 BC.

² LIMC IV/1, 1988: 226-227; Athena: LIMC IV/1, 1988: 222-246, nos. 205-267; Poseidon: LIMC IV/1, 1988: 226-227 nos. 268-288; Dionysos, LIMC IV/1, 1988: 289, nos. 227-228.

³ Zeus and Herakles mounted, LIMC IV/1, 1988: 217-218, nos. 124-138; Athena and Herakles mounted: LIMC IV/1, 1988: 218-219 nos. 151-169; More than two gods: LIMC IV/1, 1988: 177-179.

(Hildebrandt 2014: 75). According to Hildebrandt and Moore, the main concern of Gigantomachy scenes in the 6th century BC is not to figure a struggle between defending and offending parties, but to express the Athenian hegemonial consciousness (Hildebrandt 2014: 75; Moore 1979: 98).

Iliupersis

The repertoire of the different Iliupersis episodes on the Athenian Figure Pottery was established by the middle of the 6th century BC (Ferrari 2000: 122)⁴. The most frequently used episodes between 570-420 BC are: Rape of Cassandra by Ajax; slaughter of Priamos by Neoptolemos (with the corpse of Astyanax); escape of Aineas and Anchises, rescue of Aithra by her grandsons Demophon and Akamas; Helen and Menelaos (Mangold 2000: 139). Especially in second and third quarters of the 6th century BC the depicted scenes comprise at most two or three of these episodes⁵. By the end of the 6th century BC especially by emergence of the Red Figure Technique, the number of large scale scenes (*grand ensemble*) consisting of three or more scenes increase. Oltos Painter's Kylix at J. Paul Getty Musuem in Malibu (LIMC VIII/1, 1997: 652 no. 5, 6.) shows the episodes of Ajax-Cassandra, Menelaos- Helen and Priamos- Neoptolemos. In contrast to the Black Figured examples, Priamos was shown naked on Oltos Kylix.

In the 6th century BC there is no clear difference between the Troians and the Greeks both in attitude and general appearance (Hölscher 2000: 288). These depictions, as stated by Moraw, including the two main themes: Happiness is a perishable pleasure and human

---

⁴ See also Anderson 1997 passim; for the earliest depictions of Iliupersis on Greek Vases see Ervin 1963: 37-75.

⁵ As is the case with Lydos' Dinos in Louvre Museum: LIMC VIII/I, 1997: 651, no. 2: On the Louvre Dinos: Ajax – Cassandra and Neoptolemos- Astyanax Episodes are depicted.

greed, can be associated with the symposium poetry at that time (Mangold 142-144; see also Moraw 2003: 338).

Centauromachy

In respect of their mythos, Centauroi are associated with horror imagery and perceived as a symbol of threat from the side of noncivilized groups which poleis were confronted (Hölscher 2000: 291; Scobie 1978: 142-147; Nash 1984: 273-291)

Centauroi were already depicted on the Geometric Pottery (Colvin 1880: 107). By the second quarter of the 6th century BC the Centauromachy scenes including Greek Heroes like Herakles, Achilles and Theseus are in the foreground (Boardman 1976: 3-18; Shapiro 1990: 128; see also Shapiro 1990: fn. 17). The Centaur's fight against Lapiths at the wedding feast of Peirithoos (Thessalian Centauromachy) emerged about 560 BC on the François Vase for the first time (Boardman 1974: fig. 46.1-8). Along with the Thessalian Centauromachy the widespread depicted Centauromachy episodes in the 6th and 5th centuries BC are: Arcadian Centauromachy including the Herakles on the Mount Pholos episode and Herakles- Nessos episode including Deianeira occasionally (Colvin 1880: 111-116).

On François Vase The friese composition consists of many figures from both parties differ from the Peloponnesian style (Baur 1912: 12). Centauroi whose front legs were equine, depicted with long hair and human face holding a branch in their hands. The Lapiths were depicted as the Greek warriors with their shield, corselet, helmet and spear.

By emergence of the Red Figure Technique in the last quarter of the 6th century BC, the variety of the figure iconography increases clearly. On a Red Figure Kylix in London attributed to Epiktetos Painter, Herakles was depicted in Mount Pholoe episode fighting against 3 Centauroi (LIMC VII/1, 1997: 694, no. 267). As is the case with Herakles, Greek fighters started to be shown with naked body

holding a spear, lance and helmet. Centauroi were depicted both with human and silen features (Schiffler 1976: 23, A70, 89, see also fn. 38).

Also a noteworthy example from this period is Caineus episode of the Thessalien Centauromachy on a neck amphora in Kiel (CVA, Deutschland 55, 1988, 32-33, Fig.11, Pls. 2677, 2678). The depicted scene is unique since two cavallier are attacking Caineus instead of Centauroi. Kaşka specifies this composition as a mythological error since it has no other known parallel (Kaşka 2010: 52).

Amazonomachy

The earliest Amazonomachy scene was represented on an Athenian Black Figure Vase in the second quarter of the 6th century BC, without any precessors on Protoattic Vases (Bothmer 1957: 1-5; Blok 1995). The first episode from the second quarter of the 6th century BC is Herakles and Hippolyte (Shapiro 1983: 105: fn.3; Bothmer 1957: 6). Right after it, around 540 BC Achilles and Pentehesileia and in the last two decades of the 6th century BC Antiope's abduction by Theseus (Shapiro 1983, 105, 106.) were established in the subject repertoire. Among all episodes Herakles and the Amazonomachy was the most preferred one.

The earliest depictions on Thyrrhenian Amphorai (Bothmer 1957: 6-8, Nos.4-22) are composed as crowded scenes consisting of numerous Amazons and Greeks as is the case with Louvre Dinos (CVA, France 2, 1923: Pl. 67, 68, 69). Two heroes Telamon and Herakles are depicted back to back on the scene.

Both Amazons and Greeks are dressed as hoplites over the course of the 6th century BC. But unlike Amazons, Greek warriors wear corselet over chiton (see also Bothmer 1957: 13). Furthermore occasionally used white for skin colour of the Amazons implies femail gender (Shapiro 1983: 105). It is worth quoting Shapiro's considerations about Amazon iconography at this point. As reported by him although the origin of the Amazons are generally assigned to the

very distant lands, they were depicted in almost the same manner with the allies of the Troians like Thracians and Lydians (see Shapiro 1983:106, fn.7; Raeck 1981: 30, 69).

Special iconographies such as Amazon as a Thracian hoplite, equipped with pelta shield, and Alopekis cap or animal skin (Shapiro 1983: 107) or Scythian archer (Shapiro 1983: 111) are usually associated with contact between the Greeks and these communities⁶. According to A. Ivantchik the Scythian archers that were depicted on the Athenian Vases between 530 to 490 has nothing to do with ethnic identity. They rather refer hierarchy of the depicted figures. In his opinion Scythian Archers symbolise the subsidiary heroes who accompany the main heroes (Ivantchik 2006, 196). These special iconographies can be associated with ethnicity initially in the course of the Persian wars but in this case regarding the Persian ethnicity (Ivantchik 2006, 196; see also Ivantchik 2013: 73-87).

Another extraordinary representations of Amazons are: Amazons fighting each other. This type appears on the Thyrrenian Amphorai for the first time (575-550 BC). As reported by M. Kaşka this type was rendered consciously and it was a new type on itself (Kaşka 2010: 49-62).

Grypomachy

Arimaspoi that were living on the other side of the Issedones, stole the gold of Gryp (DNP1, 1996: 1082; Hdt. 3,116; 4, 13; 2). Grypomachy, battle between Arimaspoi from the northern highlands (DNP1, 1996: 1082; Hdt. 3,116; 4, 13; 27) and winged, bird headed

---

⁶ Contact by means of Thracian or Scythian mercenaries or trade relations: Shapiro 1983: 112; see also Ivantchik 2013: 73-87. For Sauromatae from Amazon and Scythian origin see Hdt. 4.11 0-16 and 6.40.1.

Gryp (DNP4, 1998: 1218; Flagge 1975: 7-9) is regarded to be a metaphor for protecting Greek wealth (Flagge 1975, 53).

On the Athenian Figure Pottery Grypomachy emerged by the middle of the 6th century BC (Flagge 1975, 53. See also fn. 6). In the 6th and 5th centuries BC it was used as a minor subject and pictured on the small frieses on the band cups or less visible parts of the big vessels such as standing of the François Vase (Beazley1956: 76.1, 682). Also it was not a widespread used subject in the Archaic and early Classical Period (MacDonald 1987, 2).

Geranomachy

The most common subject related to the Pygmies is their fight against storks (Steingraber 1999, 33). In Ilias 3,7 Homer compares the Trojans with the belligerent Troians (see also LIMC VII/1, 1997: 594 ff.). Steingraber summarises the incidence they are symbolising as a reaction of the farmers against the storks who damage the growing grains, while wintering in Africa and spending summer in Thracian and Scythian settlement areas in North (*Aristophanes Av.* 232; for detailed bibliography see also Steingraber 1999: 30 fn. 22). Although Pygmie attack on Oinoe or Herakles are known from the literary sources, yet these episodes are not identified in visual arts (Steingraber 1999: 33).

In Archaic Period Geranomachy was a subordinated subject that was pictured on the rim or shoulder of the bigger vessels and on the narrow frieses of band cups (Steingraber 1999: 33). In the 6th century BC the scenes consist of many figures (Steingraber 1999: 36 for figure pottery from Ionian and Corinthian other origin see Freyer-Schauenburg, 1975: 77). The earliest known example is the François Vase among the Athenian productions (Freyer-Schauenburg 1975, 76). They are pictured in human physiognomy but their small size in comparison with the storks refers dwarfness. Pygmies are dressed with breast plate, chitoniskos and pointed cap (Freyer –Schauenburg 1975: 78; Steingraber 1999: 34).Caricatured features as is the case on a band

cup from Berlin was just an exception in this period (Freyer-Schauenburg 1975: 78, Pl. 15c).

Most widespread scenes in the Archaic Period are: Pygmy and a stork on his shoulder and fallen pygmy and a stork on it (Steingraber 1999: 31). Pygmy attacked by the storks from both side on Nearchos' Aryballos (Beazley 1956: 83.4, 682; Freyer –Schauenburg 1975:77 fn. 19) and fallen pygmy assaulted by the storks on Würzburg 414 Painter's Droop Cup (Beazley 1956: 160; Freyer –Schauenburg 1975: 78 fn. 24) are some of the examples for the Archaic compositions.

II. 5TH CENTURY BC

Mythological war scenes on the figure pottery considered to be related with the Persian wars during the first two decades of the 5th century. According to D. Castriota after the victory of the Athenians in the leadership of Athenian politicians, the traditional versions of mythoi were modified to the new version that emphasize the *sophrosyne* (wisdom) versus *hybris* (greed) (F 1996: 413, Castriota 1992: 17-32). The metops of Parthenon in which Athena and the Athenian heroes play a part were interpreted as a allegorie of victorious struggle of justice over the perpetrators of violence (Ferrari 2000, 120). Similar approach is also adopted by the researchers who are engaged in iconography of the Athenian Figure pottery. Especially Gigantomachy and Iliupersis are perceived as metaphor for the Persian wars (Tarbell 1920, 227; Steiner 1996: 413).

Gigantomachy

Iconography of the Gigantomachy scenes in the 5th century BC is predicated on the Red Figure Pottery in this period. Big compositions *grand ensemble* consisting of many figures in the 5th century BC is depicted in Red Figure Technique (LIMC IV/1, 1988: 228-230, nos. 298-322). In the first quarter of the 5th century individual fight is at the forefront. As is the case with Brygos Painter's Red Figure cup in Berlin, warriors offending, defending and fallen on the ground provide a vivid

expression to the scene and by this means contradiction between the two parties is emphasized clearly.

Suessula Painter's Amphora in Paris (Hildebrandt 2014: 76, LIMC IV/1, 1988: 230 no. 322) and Pronomos Painter's Krater in Athens (LIMC IV/1, 1988: 230, no. 316) exemplify the fundamental changes in the composition of the Gigantomachy scenes at the end of the 5th century BC. Compositions on these vessels consist of two ledges and giants are placed below. As reported by Hildebrandt Gigantomachy lost its meaning by the end 5th century BC (Hildebrandt 2014: 76).

Iliupersis

According to Ferrari and Mangold different episodes of the Iliupersis scenes on the Athenian figure pottery can be investigated in association with Persian Wars in that period (Ferrari 2000, 121; Mangold 2000: 112). There is a clear increase in Iliupersis scenes by 490 BC on the Archaic Red Figure pottery (Ferrari 2000: 120). The examples from the first quarter of the 5th century BC constitute the 75% of all available examples of Athenian figure pottery. An extensive scene with several different episodes of the battle, was a characteristic of Iliupersis in Red Figure in the first decades of the 5th century BC (Mangold 2000: 112; Moraw 2003: 341). Onesimos' Cup in Rome, Brygos' Cup in Louvre Museum and Kleophrades' Vivenzio Hydria provide insight into the general conventions of the era. All the three of them include the episodes, Priamos' murder by Neoptolemos (in a central position of the vase) and Polyxena taken away by Akamas (to be sacrificed upon Achilles' tomb). According to M.J. Anderson and D. Williams by these episodes in central position of the vases defeat of the Troians is emphasized clearly (Anderson 1995: 131; see also Williams 1991, 60). Also in these scenes there is an explicit reference to the sacredness through the imagery of the altar with Zeus Herkeios inscription on the Priamos episode and Athena statue on Cassandra episode (Williams 1991, 60). By the early Classical Period, depicted

scenes related to the Troian war decrease in number evidently (Boardman 1976: 3).

Towards the middle of the century the compositions consist of two episodes: One on obverse and one on reverse. The general characteristics of the period can be traced on the Altamura Painter's crater in Boston⁷ (Beazley 1963: 590, 11.), Niobid Painter's volute craters in Bologna⁸ (Beazley 1963: 598, 1; 599, 8)⁹ and in Ferrara Museo Nazionale (Beazley 1963: 601, 18)¹⁰. Altar in the scenes where Priamos is murdered and Athena Statue on Cassandra episodes refer destroyed temples and hopeless appeal of the affected people for help (Moraw 2003: 341) . According to Mangold there are two main themes on these scenes from 470-420 BC: disrespectful violence against god and contrast of the human behaviour (Moignard 2002: 395-396; Moraw 2003: 337-341). After the Persian wars, the time interval of 470-420 BC considered to be the last phase of the Iliupersis episodes on the Athenian Figure Pottery (Moraw 2003: 341; Mangold 2000: 149).

Centauiromachy

By the first half of the 5th century BC red figure examples are also determinant for the iconography of Centauiromachy (Schiffler 1976: 26). On the Red Figure cup of Paris Gigantomachy Painter with Herakles on the Mount Pholos episode, the Centauroi are shown with an animal skin on their body (Schiffler 1976: 25; A87, 91, 96, 100). Also some of the Centauroi with short hair and long beard emphasize the contrast between the two parties (Schiffler 1976: A 85, 89, 92/ Taf. 5).

---

⁷ Reverse: Aeneas carries Anchises from Troy; obverse: Cassandra-Ajax, Priamos – Neoptolemos.

⁸ Cassandra- Ajax and Aithra-Demophon- Akamas; reverse: Priamos-Neoptolemos.

⁹ Aithra- Akamas- Demophon; Menelaos-Helen in front of the Apollo Temple.

¹⁰ Reverse: Aeneas- Anchises, Menelaos ve Helen; obverse: Priamos- Neoptolemos.

From the middle of the 5th century BC Theseus and Peirithoos Wedding Episode of Thessalian Centauromachy become very popular (Schiffler 1976: 24, dn. 43, see also. Tül Tulunay 1986: 19-35). Centauroi were started to be pictured in silen physiognomy before the middle of the 5th century BC. (CVA, Italy 37, 1967: Pl.(1681) 37,1-2). In the last quarter of the 5th century BC iconographic variety of the depicted figures reached its peak that can be exemplified by the Aristophanes' Cup in Boston (LIMC VIII/1 1997: 687, 184). On the exterior of the Boston Cup Thessalian Centauromachy is depicted whereas on the tondo Herakles, Nessos and Deianeira Episode. Centauroi are shown with human face and equipped with diverse weapons such as broken hydria rim and lamp stand.

Amazonomachy

By the introduction of the Red Figure also Amazonomachy scenes show a wide range of compositions. On the tondo of Penthesileia Painter's name vase from the beginning of the 5th century BC the main composition here consists of two fighting figures. Standing Achilles stick a knife into the Penthesileia's chest (Bothmer 1957: 147). Penthesileia is now depicted with a short chiton and hairband on her head rather than equipped like a hoplite. Second Amazon on the right side of the scene is dressed with a long sleeved oriental costume whereas Achilles is naked.

In the Early Classical Period, Theseus and Antiope became a popular episode on the Red Figure pottery (Bothmer 1957: 167, no. 6). The icographic variety of the Early Classical Period can be exemplified by Berlin Hydria Painter's calyx crater (Beazley 1963: 616.3, 1662). Frontal pictured, mounted Amazon (Antiope?) on the obverse is dressed with short chiton, long oriental trouser and animal skin. The other Amazons on the scene dressed only with chiton or alternatively armor over the chiton. The Amazons are equipped with peltashield and oriental cap with rounded end. The Greeks are depicted with chiton,

armor, helmet and shield. On the other hand on the reverse of the vase there is a naked Greek warrior with a petasos on his head.

Bothmer investigates the Early Classical Amazonomachy on the figure pottery in consideration of the sculptures rendered by Mikon and Pheidias to whom the sculptures of Stoa Poikile, Parthenon West Metops and Schield of the Athena Parthenos' cult statue are attributed (Bothmer 195: 163). Also with regard to composition of the scenes and iconography of the figures, Niobid Painter's craters in Napoli (LIMC I/1, 1981: 606, no. 298) and in Ferrara Museum (Boardman 1989: Fig. 6) are comparable with the wall paintings of the Early Classical Period (Bothmer 1957: 167).

Again in this period Amazon mounted on a rampant horse was depicted for the first time, which will be the characteristic of the 4th century Amazonomachy (Beazley 1963: 613.1, 1662). According to Langner, by late 5th century Amazons were no longer depicted as defeated; on the contrary they were shown as a threat against the Greeks (Langner 2013: 223). Chiton and corselet, conventional outfit of the Amazons were already disappeared by 420 (Langner 2013: 225).

4TH CENTURY BC

In the 4th century BC Gigantomachy and Iliupersis were rarely pictured subjects on the Athenian figure pottery; they lost their meaning in the 4th century BC (Hildebrandt 2014: 76; Mangold 2000:112). Mangold represents the standpoint that Iliupersis scenes make sense only if they are investigated in association with the Persian wars (Mangold 2000:112). Centauromachy also fall out of favor in this period. Available examples show incoherent iconography as is the case with Leningrad Kerch Pelike (Schiffler 1976: 24; A136/Taf. 4) and Berlin Pelike (Schiffler 1976: 29, A135). On these vases Centaur occurs with both human or silen features, occasionally also with white skin. Depicted weapons show likewise a greater variety than ever.

Kerch Vases that constitute the significant part of the Red Figure pottery of 4th century BC. encompass notable changes in the repertoire of the depicted subjects (DNP 6, 1999: 448: see also Langner 2007, 19; see also Braund 2007: passim.). Amazonomachy, Grypomachy and Geranomachy become the most frequently pictured mythological war scenes (Steingräber 1999: 33). This case attempted to be clarified in different ways: According to the first standpoint, these subjects were pictured toward the demand from the settlements on Black Sea Coast (DNP 6, 1999: 448; Steingräber 1999: 33). Langner supports this statement by the statistical data about the available examples. Accordingly Amazonomachy, Grypomachy and their protomes constitute the most frequently depicted subjects on the Vases of Group G that originated from Crimea and Bosporan Kingdom. However in Italy, Egypt and Kyrenaika Greeks fighting against Persians were most preferred war scenes at that time (Langner 2007: 18, 19).

Likewise Jäggi predicates his assumptions to the statistical data from the Kerch region but she approaches the case from a different standpoint. As reported by Jäggi the Kerch Vases from Pantikapaion were found only from the graves of ordinary communities, whereas the necropoleis of the dynasts (e.g. Yuz Oba Kurgan) lack the Kerch Vases (Jäggi 2012,169; for the statistic see also: Petrakova 2012: 151-163). This data indicates that Kerch Vases didn't have a special importance for the settlements in Bosporan Kingdom, they were rather regarded as a massware there (Jäggi 2012, 170). In Jäggi's point of view Kerch Vases were already produced according to Athenian taste, but they gained a new meaning in the Pantikapaion region (Jäggi 2012,168, 169, see also Schefold 1934, 148). Also import continuity of the Kerch Vases in Pantikapaion throughout the 4th century BC has got to do with the central location of the city on the shore of Black Sea (Jäggi 2012: 170).

Amazonomachy and Grypomachy

In research Amazonomachy and Grypomachy, most frequently pictured subjects on Kerch Vases, are classified into three groups (Langner 2007: 19, see also Jäggi 2012: 167). The stereotypes of the first group are comprehensible by an Amazonomachy scene on a Kerch Pelike in Ermitage Museum: Amazon mounted on a rampant horse fights against Greek warriors. Amazon holding a spear is dressed with a long sleeved garment and long trousers (Jäggi 2012: 167, Fig. 6), whereas both of the opponents holding spear are shown naked with a chimation on shoulder. The eye contact between the Amazon and Greek warrior appear to be another cliché of the first group (Langner 2013: 232).

Grypomachy

In the second type a bearded man (Arimasp/Persian?) pursues a Gryp (Langner 2013, 226 f.). In this group besides the masculine figures there are also feminine figures that fight against Gryps (Langner 2013: 226: fn. 31, see also Langner 2007: 19) as is the case with pelike from Olba (Jäggi 2012: 168 Fig. 9). This refers a confused iconography of the depicted figures. It is not easy, in some cases impossible to determine the difference between the Arimaspoi and Amazons. Langner associated the ambiguity of Amazon and Arimasp iconographies with the uncertainty of their origins (Langner 2013: 228 for detailed bibliography see also Langner 2013: 228, fn. 38)

Protomes of Amazon/Arimasp? Horse and Gryphon

The 3rd group constitute the 15% of all available subjects on Bosporan Pelikai (Langner 2007, 18, see also Jäggi 2012: 168). In research promotes are interpreted as abbreviations of the Amazonomachy and Grypomachy scenes and explained in different ways. According to Schefold, Amazon promotes were representing the image of the local mother goddess which was associated with Artemis in the beginning and later on with Aphrodite in Bosporan Kingdom

(Shefolld 1934, 148). Since these vessels are originated from the burials from the northern shores of Black Sea, some researchers tend to associate them with chthonic deities of the region (Jäggi 2012: 169 dn. 28; here he refers K Scheffold and N. Jijina). Gryp was the emblem of the Bosporan Kingdom. The coins of Phanagoreia was minted with gryp, and horse promote depicted mutually (Langner 2007: 34). Iconographic intricacy can also be observed in third group. As is the case with first and second group, in some examples difference between Amazons and Arimaspoi is not shown by the details like white skin or beard (Langner 2013: 227, fn. 35).

Amazons that fight each other emerge also in this period (Kaşka 2010: 49). As reported by M. Langner these scenes symbolise a conflict between two different Scythian tribes (Langner 2007: 34).

Geranomachy

In the 4th century BC Geranomachy is depicted for the first time as the main subject on the Athenian Figure Pottery (Steingraber 1999: 34). As is the case with Grypomachy, also Geranomachy scenes consist of small number of figures in this period (Steingraber 1999: 36). In the 5th and 4th century BC the pygmies are pictured with khlamys or animal skin and helmet or cap (Steingraber 1999, 35). Caricatured features are widespread in the 4th century BC (Steingraber 1999, 35; see also LIMC VII/1, 1994: 595, no. 15, 16).

CONCLUSION

Until the middle of the 20th century the researchers tend to classify the mythological war scenes on the Athenian Figure Pottery extensively according to their typology. S. Colvin, V.C.P. Baur, D. Bothmer, B. Schiffler and F. Vian concentrated on the changing figure iconography mainly. On the other hand by the second half of the 20th century increasing interest in interpreting the scenes is explicitly identifiable. Considering the iconographic changes and literary sources

researchers including M. Mangold, F. Hildebrandt, A. Ivantschik and G. Ferrari attempted to interpret the meaning of the scenes recently.

Although each of the mythological wars has different narratives, from time to time they refer similar messages. The depicted scenes from the 6th century BC are generally associated with the raising consciousness for Greek identity and Greek hegemonial thought. There is neither offender nor defender side also no significant iconographic difference between the two fighting parties. Giants, Amazons and Troians are very similar with their opponents. In the 5th century BC mythological war scenes on the Athenian Figure Vases are usually associated with the Persian wars. Especially Iliupersis consisting of different episodes represents most comprehensive scenes in this period. Discrepancy between the two fighting parties is emphasized by composition of the scenes and iconography of the figures. By the second half of the 5th century BC Gigantomachy and Iliupersis scenes on the Athenian Figure Pottery decrease in number and lose their meaning. Centauromachy emerge occasionally but also without a coherent iconography and message. Amazonomachy, Grypomachy and Geranomachy become the major subjects on the Kerch Vases in the 4th century BC. According to Langner Amazon mounted on a rampant horse expresses a real threat in this period.

Apart from the aforecited assessments, a group of researchers including T. Hölscher, D. Castriota, and G. Ferrari who approach the subject from different aspects provide another point of view to the spectators. As reported by Hölscher Attic Vase Paintings on occasion contain the opposite meanings of a specific imagery. D. Castriota refers the intricacy of the myth, ethos and actuality on the depicted scenes in his monography. Also G. Ferrari attempts to draw attention to the difference between the myth and genre in his article.

The Mythological war scenes on the Athenian Figure Pottery have been interpreted extensively by analogy with literary sources, architectural sculptures and wall paintings. An important deficiency in

the research is lacking archaeological context of the investigated scenes. Since the archaeological context may shed light on the intended purpose of the vessel, it provides another dimension for interpreting the depicted scenes. In recent years some researchers including F. Fless, M. Langner, A. Petrakova and O. Jäggi attempt to associate the archaeological context with the depicted scenes.

It is crucial to state that certain flexibility is required in interpreting the mythological war scenes since the vase painters in comparison with sculptors, enjoyed the freedom that material and technique offer. It became apparent especially in variety of compositions and figure iconography. There are unusual compositions such as Amazons fighting each other; also some minor types in figure iconography like Amazon with Thracian pelta and Amazon as Scythian archer. Besides these there are unique scenes which are in view to be error products such as Caineus being attacked by the cavalry men instead of the Centauroi.

BIBLIOGRAPHY

Anderson, Michael John (1995). "Onesimos and the Interpretation of the Iliupersis Iconography", *The JHS* 115/1: 130-135.

Anderson, Michael John (1997). *The Fall of Troy in early Greek Poetry and Art*, Oxford, Clarendon Press.

Baur, Paul Victor Christopher (1912). *Centaurs in ancient art: The Archaic Period*, Berlin, Curtius.

Beazley, John Davidson (1956). *Attic Black-Figure Vase-Painters*. Oxford, Clarendon Press.

Beazley, John Davidson (1963). *Attic Red-Figure Vase-Painters* 2nd Edition, Oxford, Clarendon Press.

Blok, Josine (1995). *The Early Amazons. Modern and Ancient Perspectives on a Persistent Myth*, Leiden, Brill.

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

Boardman, John (1974). *Athenian Black Figure Vases*, London, Thames & Hudson.

Boardman, John (1976). "The Klephrades Painter at Troy" *AntK*, 19/ 1, 3-18.

Boardman, John (1989). *Athenian Red Figure Vases, the Classical period: a Handbook*, London, World of Art.

Bothmer, Dietrich von (1957). *Amazons in Greek Art*, Oxford: Clarendon.

Braund, David (2007). *Black Sea Grain for Athens, from Herodotus to Demosthenes, The Black Sea in Antiquity*, V. Gabrielsen- J. Lund (eds.), Aarhus, Aarhus University Press.

Colvin, Stephen (1880). "On Representations of Centaurs in Greek Vase-Painting" *JHS* 1: 107-167.

Castriota, David (1992). *Myth, Ethos, and Actuality: Official Art in Fifth Century B.C. Athens*. Madison, University of Wisconsin Press.

CVA, Deutschland 55 (1988). Kiel 1, Kunsthalle Antikensammlung 1, von Brigitte Freyer-Schauenburg, München, C.H. Beck.

CVA, France 2 (1923). Louvre 2, by. E. Pottier, Paris, Champion.

CVA, Italy 37 (1963). Ferrara 1, Museo Nazionale 1, by P.E. Arias, Roma, Libreria dello Stato.

DNP I (1996). "Arimaspoi", R. Gordon, Stuttgart, Weimer, J.B. Metzler: 1081.

DNP IV (1998). "Gryp" Maria Leventopoulou, Stuttgart, Weimer, J.B. Metzler: 609-610.

DNP VI (1999). "Kertcher Vasen", S. Drougou, Stuttgart, J.B. Metzlersche Verlag: 447-448.

Ervin, Miriam (1963). "A relief Pithos from Mykonos", *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 18/1: 37-75.

Ferrari, Gloria (2000). "The Ilioupersis in Athens", HSCP 100: 119-150.

Ferrari, Gloria (2003). "Myth and Genre on Athenian Vases" CIAnt 22/1: 37-54.

Flagge, Ingeborg (1975). Untersuchungen zur Bedeutung des Greifen, Sankt Augustin, Richarz.

Fless, Frederike (2002). Rotfigurige Keramik als Handelsware: Erwerb und Gebrauch attischer Vasen im mediterranen und pontischen Raum während des 4. Jhs. v. Chr. Rahden/Westf. : M. Leidorf.

Freyer-Schauenburg, Brigitte (1975). "Die Geranomachie in der Archaischen Vasenmalerei. Zu einem pontischen Kelch in Kiel", in: Wandlungen. Studien zur antiken und neueren Kunst Ernst Homann-Wedeking gewidmet, Institut für Klassische Archäologie der Universität München (ed.), Walsassen, Stifflang Verlag: 76-83.

Hildebrandt, Frank (2014). "The Gigantomachy in Attic and Apulian Vase-Painting. A New Look at Similarities, Differences and Origins", in: Athenian Potters and Painters 3, J.Oakley (ed.), Oxford, Oxbow Books: 75-79.

Himmelmann, Nicolaus (2001). "Klassische Archaeologie, Kritische anmerkungen zur Methode", JdI, 15 (2000): 254-323.

Hölscher, Tonio (2000). "Feindwelten, Glückswelten. Perser, Kentauren und Amazonen", in: Gegenwelten: zu den Kulturen Griechenlands und Roms in der Antike, T. Hölscher (ed.): München: Leipzig: Saur: 287-320.

Hölscher, Tonio (2003). "Images of war in Greece and Rome: between military practice, public memory, and cultural symbolism" JRS 93: 1-17.

Ivantchik, Askold (2006). "Scythian' Archers on Archaic Attic Vases: Problems of Interpretation", Ancient Civilizations from Scythia to Siberia 12/ 3: 197 – 271.

Ivantchik, Askold (2013). "Amazonen, Skythen und Sauromaten: Alte und moderne Mythen", in: Amazonen zwischen Griechen und Skythen : Gegenbilder in Mythos und Geschichte, C. Schubert, A. Weiss (eds.) , Beiträge zur Altertumskunde 310, Berlin: De Gruyter: 73-87.

Jäggi, Othmer (2012)." Attische Vasen des 4. Jhs. Aus Kerc und Umgebung: Fragen zu Gebrauch, Verteilung und Rezeption", in: Vasenbilder im Kulturtransfer: Zirkulation und Rezeption Griechischer Keramik im Mittelmeerraum, S. Schmidt, A. Stähli (eds.), München: C. H. Beck: 165-176.

Kaşka, Mehmet (2010). "Darstellungen Gegeneinander Kämpfender Amazonen", Arkeoloji Dergisi 15: 49-62.

Koçel Erdem, Zeynep (2008). "The Cult and the Mythological Scenes on Athenian Export Red Figure Vases During the 4th Century B.C", Anodos. Studies of the Ancient World 6/7 (2006/2007): 241-252.

Langner, Martin (2007). "Fremdheit im Mythos", in: Griechen, Skythen, Amazonen in: U. Kästner, M. Langner, B. Rabe (eds.), Berlin, Freie Universität, Institut für Klassische Archäologie: 31-33.

Langner, Martin (2013). "Amazonen auf Kertscher Vasen: Wechselnde Blickwinkel auf ein populäres Bildmotiv", in: Amazonen Zwischen Griechen und Skythen, Gegenbilder in Mythos und Geschichte, Beiträge zur Altertumskunde 310, Berlin, de Gruyter: 221-257.

LIMC I/I (1981). "Amazones", P. Devambez, A. Kaufmann-Samaras, Zurich, Munich, Artemis Verlag: 586-653.

LIMC IV/I (1988). "Gigantes", F. Vian, M. B. Moore, Zurich, Munich, Artemis Verlag: 191-270.

LIMC VII/I (1994). "Pygmaioi", V. Dasen, Zurich, Munich, Artemis Verlag: 594-600.

LIMC VIII/I (1997). "Iliupersis", M. Pipili, Zurich/Düsseldorf, Artemis Verlag: 650-657.

LIMC VIII/I (1997). "Kentauroi et Kentaurides", C. Weber-Lehmann, Zurich/Düsseldorf, Artemis Verlag: 671-727.

Lissarague, François (1990). L'autre guerrier Archer, peltastes, cavaliers dans l'imagerie attique, Paris, La Découverte.

Macdonald, Kathleen (1987). The Grypomachy In Fourth-Century Attic Vase-Painting, unpubl. Master Thesis Submitted to the School of Graduate Studies at Mc Master University, Hamilton/ Ontario.

Mangold, Meret (2000). *Kassandra in Athen: die Eroberung Trojas auf Attischen Vasenbildern*, Berlin, Reimer.

Moignard, Elizabeth (2002). "Meret Mangold: *Kassandra in Athen. Die Eroberung Trojas auf attischen Vasenbildern*. Berlin: Reimer 2000", rev. in: *The Classical Review New Series* 52/2: 395-396.

Moraw, Susanne (2003). "Meret Mangold: *Kassandra in Athen. Die Eroberung Trojas auf attischen Vasenbildern*. Berlin: Reimer 2000", rev. in: *Gnomon*, 75/4: 337-341.

Moore, Mary (1979). "Lydos and the Gigantomachy", *AJA* 83/1: 79-99.

Nash, Harvey (1984). "The Centaur's Origin: A Psychological Perspective", *CW*, 77/5: 273-291.

Osborne, Robin (2012). "Polysemy and its Limits: Controlling the Interpretation of Greek Vases in Changing Cultural Context", in: *Vasenbilder im Kulturtransfer: Zirkulation und Rezeption griechischer Keramik im Mittelmeerraum*, S. Schmidt, A. Stähli (eds.), München: C. H. Beck:177-186.

Petrakova, Anna (2012). "Late Attic Red-figure Vases from Burials in the Kerč Area: The Question of Interpretation in Ancient and Modern Contexts", in: *Vasenbilder im Kulturtransfer: Zirkulation und Rezeption Griechischer Keramik im Mittelmeerraum*, S. Schmidt, A. Stähli (eds.), München: C. H. Beck: 151-163.

Raeck, Wulf (1981). Zum Barbarenbild in der Kunst Athens im 6. und 5. Jahrhundert v. Chr. Bonn, R. Habelt.

Shapiro, Harvey Alan (1983). "Amazons, Thracians, and Scythians", GRBS 24: 105-114.

Shapiro, Harvey Alan (1990). "Old and New Heroes: Narrative, Composition, and Subject in Attic Black-Figure", CIAnt 9: 114-148.

Schefold, Karl (1934). Untersuchungen zu den Kertscher Vasen, Berlin, de Gruyter.

Schefold, Karl (1978). Götter- und Heldensagen der Griechen in der Spätarchaischen Kunst, München, Hirmer.

Schiffler, Birgitta (1976). Die Typologie des Kentauren in der Antiken Kunst: vom 10. bis zum Ende d. 4. Jhs. v. Chr. (Archäologische Studien; No. 4) Frankfurt/M, Bern, Lang.

Scobie, Alex (1978). "The Origins of Centaurs", Folklore 89/2: 142-147.

Steiner, Ann (1996). "David Castriota. Myth, Ethos, and Actuality: Official Art in Fifth Century B.(Athens. Madison: University of Wisconsin Press, 1992" Rev. in: The Classical World 89/5: 413.

Steingraber, Stefan (1999). "Zum Ikonografischen und Hermeneutischen Wandel von Pygmäen- und speziell Geranomachiedarstellungen in Vorhellenistischer Zeit, 6. - 4./3. Jh. v.Chr.", MeditArch 12: 29-41.

Tarbell, Frank Bigelow (1920). "Centauromachy and Amazonomachy in Greek Art: The Reasons for Their Popularity", AJA 24/ 3: 226-231.

Tül Tulunay, Elif (1986). Theseus ve Kentaumakhi, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Vian, Francis (1951). Répertoire des gigantomachies figurées dans l'art grec et romain, Paris, C. Klincksieck.

Vian, Francis (1952). *La Guerre des Géants: le Mythe avant l'Époque Hellénistique*, Paris, C. Klincksieck.

Williams, Dyfri (1991). "Onesimos and the Getty Iliupersis". *Greek Vases in the J. Paul Getty Museum 5, Occasional Papers on Antiquities* 7: 41-64.

Helvacı, Ayhan (2017). "Ses Eğitimi Derslerinde Görsel Materyal Kullanımının Eğitim Sürecine Etkisi". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 32, s. 287-302.

DOI: 10.21550/sosbilder.298362

SES EĞİTİMİ DERSLERİNDE GÖRSEL MATERYAL KULLANIMININ EĞİTİM SÜRECİNE ETKİSİ*

Ayhan HELVACI**

Gönderim Tarihi: Temmuz 2016

Kabul Tarihi: Ekim 2016

ÖZET

Pek çok kaynakta belirtildiği gibi, insan sesi, ilk ve en önemli müzikal çalgı olarak düşünülmektedir. Bu mükemmel çalgının kalitesini, eğitim sürecinde kazanılan teknik beceriler doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle, şarkı söyleme becerisi doğuştan getirilen bir yetenek olmasına karşın, sesin sanatsal amaçlar için eğitilmesi, müzik eğitiminin kendine özgü ilkeleri olan zor ve uzmanlık gerektiren alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmada; genel tarama modeli kullanılmış olup, ses eğitimi sürecinde teknik becerileri geliştirmeye yönelik kullanılan yöntemler ele alınmış ve bu yöntemlerle birlikte görsel materyallerin kullanılmasının süreçteki etkisi irdelenmiştir. Araştırma izlenen yöntem ve verilerin niteliği açısından betimsel bir çalışmadır. Konuya ilişkin öğrencilerin görüşlerini ortaya koymak amacıyla Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü ve Sahne Sanatları Bölümlerinde eğitim gören ve ses eğitimi dersi alan 20 öğrenciye çeşitli uygulamalarla birlikte sorular yöneltilmiş, alınan yanıtlar istatistiksel olarak değerlendirilip yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda; ses eğitimcilerinin eğitim sürecinde soyut düşünce ve isteklerini daha somut gerçekliklere aktarabilmesi için insan sesinin fizyolojisi ve anatomisi

* Bu makale, 13 Nisan 2016'da İstanbul Üsküdar Üniversitesinde düzenlenen *Dünya Ses Günü Sempozyumunda* bildiri olarak sunulan çalışmanın gözden geçirilerek hazırlanan hâlidir.

** Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sahne Sanatları Bölümü, ayhanhelvacı@gmail.com

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

hakkında temel bilgiye sahip olmaları gerektiği ve bu bilgilerin öğrencilere aktarılmasında görsel materyal kullanmasının faydalı olacağı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: *ses eğitimi, görsel materyal, eğitim süreci, etki*

The Effect of Using Visual Material Voice Educational Training Process

ABSTRACT

In many source, human voice is believed to be first and the most important musical instrument. Technical skills are achieved in education process effect to quality of this great instrument. Therefore, although singing skill is an innate ability, voice educate for artistic purpose that's spesialistic scope. In this research, methods of improve to technical skills are taken in process of voice education and effect to process of using to visual material are examined with this method. Furthermore, in order to get views of the students who study in Uludağ University Fine Arts Education Department and Performing Arts Department, and trained in voice training (20 students) different questions were ask, and the results were analyzed. As a result of the research; it has become clear that voice educators need to have basic knowledge about the physiology and anatomy of human voice in order to transfer abstract thoughts and desires to more concrete realities during the education process and to use visual material in transmitting this information to the students.

Key Words: *voice education, visual material, education process, effect*

1. GİRİŞ

İnsan sesi, yalnızca insanların birbirleri ile iletişim kurmak için kullandıkları bir araç değildir. İnsan sesi, bunun daha da ötesinde bir anlam ifade etmektedir. Şarkı söylemek ile konuşmak arasındaki temel fark, şarkı söylemede sesli fonemlerin uzatılması ve bunlarda çeşitli yükseklikteki perdelerin kullanılmasıdır. Şarkı söyleme becerisi doğuştan gelen bir yetenek olmasına karşın, sesin sanatsal amaçlar için eğitilmesi, müzik pedagojisinin zor ve bir o kadar da ustalık gerektiren alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. İnsan, yapısında “en mükemmel çalgıyı” taşır. Bu mükemmel çalgının kalitesini, şarkı söyleyenin fiziki - ruhsal durumu ve eğitim ile kazanmış olduğu teknik beceriler doğrudan etkilemektedir.

*Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*

Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

Bilinçli bir şarkıcı için ses, içsel enerjilerin uzantısından daha fazlasıdır ve bu enerjilerin dinamikleri üzerinde sesin yaratıcı kontrol etkisi vardır. Yaratıcı bir araç olarak ses bize, yaşamın önemini keşfetmek, bu enerjileri test etmek, geliştirmek ve yalnızca duygularımızı ifade etmek için değil, aynı zamanda da yeni dinamikler, yeni görseller, yeni görüntüler algılamak için de izin verecektir. Ses, bu yönüyle beklenmedik yorum ve duygular için muazzam bir olanak ve seçenekler silsilesi sağlayan güçlü bir kaynak ve geniş bir ifadeye sahip karmaşık bir yapıdır. Ses eğitimi almadan mükemmel sese sahip pek çok şarkıcı vardır. Söz konusu bu şarkıcılara, ses mekanizmasını anlatmanın önemli faydaları olacaktır. Planlanan öğrenme süreciyle gelişip, sorunları çözmeyi, önlemeyi ve bu birikimle uzun yıllar şarkı söylemeyi başaracaklardır. Bu nedenle şarkı söyleme sürecinde ses mekanizmasını öğrenmek ve egzersizleri bu mekanizmayı bilerek uygulamak, eğitim sürecinin daha da verimli geçmesini sağlayacaktır (Helvacı 2013: 2).

Müzik eğitimi farklı disiplinlerden oluşmaktadır. Bunlardan birisi de ses eğitimi sürecidir. Ses eğitimi; ses çalışmalarını yoluyla bireyler ve onların oluşturdukları toplulukların, devrimsel ve duyuşsal davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istedik değişiklikler oluşturma ya da bu nitelikte yeni davranışlar kazandırma süreci olarak da tanımlanabilir (Uçan 1994: 35, müzik eğitimi tanımından uyarılama)

Ses eğitimi; diğer eğitim dalları içinde ayrıcalığı olan bir eğitimidir. Bazı ayrıntılar dışında somut olan bir yanı yok gibidir. Bir öğrenciye uygulandığında iyi sonuç veren bir yöntem, bir başka öğrencide aynı sonucu vermeyebilir. Bu nedenle ses eğitimi, pahalı bir dolma kalemle su üzerine yazılan yazıya benzetilebilir. Bazen yazı daha yazılmadan yok olur, bazen de akıllara durgunluk verecek bir şekilde sanki mermere yazılmışçasına suyun üzerinde kalabilir. Bu eğitim, bir takım alıştırmalar ve anlatımlar ile yürütülür. Bu da, öğretmenin anlatma, uyguladığı yöntem ve öğrenenin anlama yeteneğine bağlıdır.

Somut olmayan bir takım anlatımları, öğrencinin öğretmeninin düşündüğü şekilde anlaması ve algılaması gerekir (Davran 1997: 13).

Tüm eğitim alanlarında olduğu gibi ses eğitimi alanında da sürecin daha etkin hale getirilebilmesi için ilkelerin belirlenmiş olması son derece önemlidir. Çoğunlukla soyut işlemler olarak ele alınan ses eğitimi uygulama ve etkinliklerinin, öğrenmeyi daha kolay ve kalıcı olmasını sağlayacak somut işlem ve uygulamalara dönüştürülmesi ana ilke olarak benimsenmelidir (Helvacı 2003).

İlke; sözlük anlamı olarak; temel düşünce, prensip ve davranış kuralı biçiminde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük). Herhangi bir alanda, o alana ilişkin edinimlerin çıkış noktası olarak anlaşılabilen ilkeler eğitimin çeşitli alanlarında, eğitim-öğretimin hedef ve konularına ilişkin dayanaklar oluşturması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Çevik'e göre ses eğitimi ilkeleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Bireye doğru solunum alışkanlığı yanında bedensel ve zihinsel hazırlanmada gerekli olan rahatlama, gevşeme, uyanık olma bilinci kazandırılmalıdır.
- Ses, doğru yerde, doğru ve temiz olarak üretilmeli, daha sonra uygun rezonans bölgelerine gönderilerek büyütülmeli, doğuşkanları bakımından güçlendirilip zenginleştirilmeli ve dolayısıyla sese pürüzsüz-estetik bir nitelik kazandırılmalıdır.
- Bireye, konuşma dilinde açık-seçik ve anlaşılır olma niteliklerini geliştirme ve şarkı söylemede de dili, iyi bir eklemleme (artikülasyon), doğru bir söyleyiş (telaffuz), anlamına uygun tonlama ve vurgulamayla (diksiyon) kullanma becerisi kazandırılmalıdır.
- Bireyin var olan müziksel duyarlılığı (müzikalite) geliştirilerek etkili bir seslendirme-yorumlama becerisi kazandırılmalıdır.

• Birey, ses üretim organlarını tanıma, bu organlar arasında gerçekleştirilen eşgüdümü kavrama ve sağlığını koruma konularında bilgilendirilmelidir (Çevik 1994).

Yukarıda da sözü edilen ses eğitimi ile ilgili görüş ve beklentilere karşın süreç sonunda ulaşılmak istenen amaçların bazılarının gerçekleşmesinde eğitimciden, öğrenciden ve eğitim yönteminden kaynaklanan birtakım eksikliklerin ortaya çıkabileceği söylenebilir. Bu noktadan hareketle ses eğitimi derslerinde görsel materyal kullanımının eğitim sürecine olumlu katkı sağlayabileceği düşünülmüştür.

Bu bilgiler doğrultusunda araştırmanın problem cümlesi “Ses eğitimi derslerinde görsel materyal kullanılmasının eğitim sürecine etkisi nedir? Şeklinde belirlenmiştir.

Problem cümlesine ışık tutabilmesi amacıyla belirlenen alt problemler şöyle sıralanabilir:

1. Ses eğitimi derslerinde öğrencilere piyanoda egzersiz yaptırmak dışında bir uygulama yapılmakta mıdır?
2. Öğrencilerin ses eğitimi dersinden beklentileri ve derslere istekle gitmelerine ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Öğrencilerin ses eğitimi derslerinde hangi sıklıkta görsel materyal kullanıldığına ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Öğrencilerin insan sesinin fizyolojisi ve anatomisi hakkında temel bilgiye sahip olma ve ses mekanizmasını tanıma (bilebilme) durumları nedir?
5. Öğrencilerin ses eğitimi derslerinde görsel materyal kullanılmasının gelişim, sorun çözme ve derse olan ilgilerini artırmadaki etkisine ilişkin görüşleri nelerdir?

1.1. Amaç ve Önem

Bu çalışmada, ses eğitimi derslerinde görsel materyal kullanılmasının eğitim sürecine olan etkisini ortaya koymak, bu

bağlamda öğrencilerin uygulama öncesi ve sonrası görüşlerine yer vermek ve bu görüşler doğrultusunda eğitim sürecini daha etkin hale getirebilecek öneriler oluşturmak amaçlanmıştır.

Araştırma, ses eğitimi almakta olan öğrencilerin konuya ilişkin yaklaşım ve görüşlerini ortaya koyması, ileride yapılacak olan benzer çalışmalara ışık tutabilecek olması ve ses eğitimi sürecine farklı bir yaklaşım sunması bakımından önemli görülmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, izlenen yöntem ve verilerin niteliği açısından betimsel bir çalışma olup tarama modeli kullanılmıştır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar 2008: 79). Betimsel araştırmalarda en önemli amaç; incelenen durumu etraflıca tanımak ve açıklamaktır (Çepni 2010: 64). Bu araştırmada nitel ve nicel olmak üzere iki araştırma tekniği birlikte kullanılmıştır. Araştırmanın nicel yönünü bilgi toplama formları ve ortaya çıkan sayısal veriler, nitel yönünü ise açık uçlu sorular oluşturmaktadır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Türkiye'deki Üniversitelerin Eğitim Fakülteleri Müzik Öğretmenliği Programı ve Güzel Sanatlar Fakültelerinin Sahne Sanatları Bölümlerinin Oyunculuk Programı öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem grubunu ise, rastlamsal yöntemle belirlenen ve en az bir yıl ses eğitimi (şan) dersi almış 20 öğrenci oluşturmaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada kullanılan bilgi toplama formu araştırmacı tarafından Müzik Öğretmenliği Programı ve Güzel Sanatlar

Fakültelerinin Sahne Sanatları Bölümlerinin Oyunculuk Programında ses eğitimi dersi alan öğrencilerin derslerde görsel materyal kullanımının eğitim süreçlerine etkisine ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmak amacıyla düzenlenmiş, görsel ve uygulamalı sunum yapılmış ve kalem-kâğıt kullanarak öğrencilere uygulanmıştır. Uygulama iki ders saati sürmüş ve araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Değerlendirme kolaylığı sağlamak amacıyla soruların büyük çoğunluğunda derecelenmiş ölçek kullanılmıştır.

Verilerin analizinde frekans (f) ve (%) değerleri kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular betimsel çerçevede ve istatistiksel yöntemlerden de yararlanılarak yorumlanmıştır.

3. BULGULAR ve YORUM

Bu bölümde; araştırmanın amaçlarına göre, toplanmış verilerin yöntem bölümünde belirlenen tekniklerle çözümlenmesi sonucunda elde edilen bulgular, ele alınan alt problemler doğrultusunda tablolaştırılarak yorumlanmıştır.

<i>Seçenekler</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
1 yıl ve üzeri	16	80
2 yıl ve üzeri	4	20
3 yıl ve üzeri	-	-
4 yıl ve üzeri	-	-
Toplam	20	100

Tablo 1. Öğrencilerin Ses Eğitimi Alma Sürelerine İlişkin Dağılımı

Tablo 1'e göre; öğrencilerin büyük çoğunluğunun % 80'i bir yıl ve üzeri, % 20'sinin ise iki yıl ve üzeri eğitim aldıkları görülmektedir. Bu sürede eğitim alan öğrencilerin belli temel alışkanlıkları (doğru nefes kullanımı, doğru atak yapabilme, ses üretiminde rol alan organları tanıyabilme vb.) edinmiş olması beklenmektedir.

3.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın birinci alt probleminde “Ses eğitimi derslerinde öğrencilere piyanoda egzersiz yaptırmak dışında bir uygulama yapılmakta mıdır?” sorusuna yanıt aranmıştır.

<i>Seçenekler</i>	f	%
Tamamen	-	-
Büyük Ölçüde	-	-
Kısmen	-	-
Çok az	1	5
Hiç	19	95
Toplam	20	100

Tablo 2. Ses Eğitimi Derslerinde Öğrencilere Piyanoda Egzersiz Yaptırmak Dışında Uygulanılan Yöntem ve Teorik Bilgi Verilme Durumu

Tablo 2’ e göre; öğrencilerin neredeyse tamamı (% 95) ses eğitimi derslerinde piyanoda egzersiz yaptırmak dışında başka bir yöntem kullanılmadığını ve teorik bilgi almadıklarını; bununla birlikte “çok az” (% 5) yanıtını veren öğrenci ise açıklama bölümünde başka yöntem olarak öğretmenin vücut rahatlatmaya yönelik egzersizler yaptırdığını belirtmiştir.

Bu durum, ses eğitimi derslerinde genellikle piyanoda egzersiz yaptırmak dışında başka bir yöntem kullanılmadığını ve teorik bilgiye çok az yer verildiğini göstermektedir.

3.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın ikinci alt probleminde “Öğrencilerin ses eğitimi dersinden beklentileri ve derslere istekle gitmelerine ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusuna yanıt aranmıştır.

Yanıt	f	%
Sesimi etkili bir şekilde kullanabilmek	5	25
İnsanları etkileyebilmek	1	5
Güzel şarkı söyleyebilmek	10	50
Sesimi uzun yıllar sorunsuzca kullanabilmek	3	15
Beklentim yok	1	5
Toplam	20	100

Tablo 3. Öğrencilerin Ses Eğitimi Dersinden Beklenti Durumları

Tablo 3’te; öğrencilerin ses eğitimi dersinden beklentileri incelendiğinde; % 50’sinin “güzel şarkı söyleyebilmek”, % 25’inin “sesimi etkili bir şekilde kullanabilmek” ve % 15’inin “sesimi uzun yıllar sorunsuzca kullanabilmek” olduğu görülmektedir. Bu beklentilerin dersin ilke ve amaçlarıyla bağlantılı olması dikkate değer bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Seçenekler	f	%
Tamamen	-	-
Büyük Ölçüde	7	35
Kısmen	2	10
Çok az	11	55
Hiç	-	-
Toplam	20	100

Tablo 4. Öğrencilerin Ses Eğitimi Dersinden Zevk Alma ve Derse İstikle Gitme Durumları

Tablo 4’te görüldüğü gibi, öğrencilerin çoğunluğunun (% 65) “kısmen” ve “çok az” düzeyinde, % 35’i ise, “büyük ölçüde” düzeyinde ses eğitimi derslerinden zevk aldıklarını ve derse istikle gittiklerini belirtmişlerdir.

Bu durum, öğrencilerin çoğunluğunun ses eğitimi derslerinden zevk almadıklarını ve derse istikle gitmediklerini göstermektedir.

3.3. Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın üçüncü alt probleminde “Öğrencilerin ses eğitimi derslerinde hangi sıklıkta görsel materyal kullanıldığına ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusuna yanıt aranmıştır.

<i>Seçenekler</i>	f	%
Tamamen	-	-
Büyük Ölçüde	-	-
Kısmen	1	5
Çok az	-	-
Hiç	19	95
Toplam	20	100

Tablo 5. Ses Eğitimi Derslerinde Görsel Materyal Kullanılma Durumu

Tablo 5’e göre; öğrencilerin neredeyse tamamının (% 95) derslerde görsel materyal kullanılmadığını belirtmişlerdir. “Kısmen” diyen bir öğrenci açıklama bölümüne bir şey yazmamıştır.

Bu durum, öğrencilerin insandaki ses mekanizması hakkında bilgi sahibi almaksızın tek düze alışlagelmiş ses eğitimi dersi yaptıklarını göstermesi bakımından önemli bulunmuştur.

3.4. Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın dördüncü alt probleminde “Öğrencilerin insan sesinin fizyolojisi ve anatomisi hakkında temel bilgiye sahip olma ve ses mekanizmasını tanıma (bilebilme) durumları nedir?” sorusuna yanıt aranmıştır.

- Öğrencilerden çizilmiş olan insan silueti üzerinde diyaframın bulunduğu bölgeyi belirtmeleri şekline uygun olarak çizmeleri istenmiştir. Örneklem grubunda yer alan 20 öğrenciden 10’u (% 50) doğru çizim yapmış 10’u (% 50) ise doğru çizim yapamamıştır.

Bu durumun öğrencilerin daha önce diyaframı insan vücudu üzerinde şekil olarak görmemelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

- Öğrencilerden larenksin (gırtlak) üstün görünüş şekli üzerinde ses tellerini (vocalcords) çizmeleri istenmiştir. Örneklem

grubunda yer alan 20 öğrenciden 8'i (% 40) doğru çizim yapmış 12'si (% 60) ise doğru çizim yapamamıştır. Doğru çizim yapamayanlardan; 3 öğrenci (% 15) boş bırakırken, 5 öğrencinin (% 25) ses tellerini keman veya gitar teli şeklinde çizimleri düşündürücü olarak görülmüştür.

- Öğrencilerden vücudumuzda bulunan en önemli iki rezonans boşluğunu yazmaları istenmiştir. Göğüs ve sinüs boşlukları yazan 4 öğrenci (% 20) olmuş, yazamayan 16 (% 80) öğrenci olmuştur. Elde edilen bu bulgu, öğrencilerdeki görsel ve teorik bilgi eksikliğini göstermesi bakımından önemli görülmüştür.

- Öğrencilerden artiküle organlarını yazmaları istenmiştir. Dil, diş ve dudaklar yazan yalnızca 5 (% 25) kişi olmuş, 15 (% 75) ise ya eksik yazmış ya da bilmiyorum cevabını vermiştir. Elde edilen bu bulguda, öğrencilerdeki görsel ve teorik bilgi eksikliğini göstermesi bakımından önemli görülmüştür.

Yukarıda kullanılan bilgi toplama formları toplandıktan sonra örneklem grubunda yer alan öğrencilere ses eğitimi temel konuları üzerine görsel ve açıklamalı bir sunum yapılmıştır. Bu sunumda insan ses mekanizmasında yer alan organlar ve işleyişleri kısa bilgiler slayt ve video gösterimi şeklinde verilmiştir. Ayrıca doğru nefesi kavramada kullanılabilecek pratik çalışmalar üzerine uygulamalı bir çalışma yapılmıştır. Bu uygulama ve sunum sonrasında;

3.5. Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın beşinci alt probleminde “Öğrencilerin ses eğitimi derslerinde görsel materyal kullanılmasının gelişim, sorun çözme ve derse olan ilgilerini artırmadaki etkisine ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusuna yanıt aranmıştır.

<i>Seçenekler</i>	f	%
Tamamen	5	25
Büyük Ölçüde	12	60
Kısmen	2	10
Çok az	1	5
Hiç	-	-
Toplam	20	100

Tablo 6. Ses Eğitimi Derslerinde Görsel Materyal Kullanılmasının Öğrencilerin Gelişim Süreçlerine Etkisi Olacağını Düşünme Durumları

Tablo 6'ya göre, öğrencilerin büyük çoğunluğunun (% 85) yapılmış olan uygulama ve görsel sunumların ses eğitimi derslerinde kullanılmasının gelişim süreçlerine etkisi olacağını düşündükleri; bununla birlikte çok az bir kısmının (% 15) “kısmen” ve “çok az” düzeyinde katıldığı belirlenmiştir.

Bu durum, öğrencilerin büyük çoğunluğunun bu tür “uygulama ve görsel sunumlardan ses eğitimi derslerinde yararlanılmalıdır” görüşünde olduğunu göstermektedir.

<i>Seçenekler</i>	f	%
Tamamen	2	10
Büyük Ölçüde	12	60
Kısmen	4	20
Çok az	2	10
Hiç	-	-
Toplam	20	100

Tablo 7. Ses Eğitimi Derslerinde Görsel Materyal Kullanılmasının Öğrencilerin Eğitim Sürecinde Karşılaşacakları Sorunları Çözmede Katkı Sağlayacağını Düşünme Durumları

Tablo 7'ye göre, öğrencilerin çoğunluğunun (% 70) yapılmış olan uygulama ve görsel sunumların ses eğitimi derslerinde kullanılmasının eğitim sürecinde karşılaşacakları sorunları çözmeye katkı sağlayacağını düşündükleri; bununla birlikte bir kısmının (% 30) “kısmen” ve “çok az” düzeyinde katıldığı belirlenmiştir.

Bu durum, öğrencilerin çoğunluğunun bu tür “uygulama ve görsel sunumların ses eğitimi derslerinde kullanılmasının karşılaşacakları sorunları çözmeye katkı sağlayacağı” görüşünde olduğunu göstermektedir.

<i>Seçenekler</i>	f	%
Tamamen	1	5
Büyük Ölçüde	13	65
Kısmen	5	25
Çok az	1	5
Hiç	-	-
Toplam	20	100

Tablo 8. Ses Eğitimi Derslerinde Görsel Materyal Kullanılmasının Öğrencilerin Derse Olan İlgiye Etkisini Düşünme Durumları

Tablo 8’e göre, öğrencilerin çoğunluğunun (% 70) yapılmış olan uygulama ve görsel sunumların ses eğitimi derslerinde kullanılmasının derse olan ilgiyi artıracaklarını düşündükleri; bununla birlikte bir kısmının (% 30) “kısmen” ve “çok az” düzeyinde katıldığı belirlenmiştir.

Bu durum, öğrencilerin çoğunluğunun bu tür “uygulama ve görsel sunumların ses eğitimi derslerinde kullanılmasının derse olan ilgiyi artıracakları” görüşünde olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Ses eğitimi derslerinde var olan durumu tespit etmek ve kullanılacak görsel materyallerin eğitim sürecine etkisini ortaya koymak amacıyla yapılan bu araştırma sonucunda;

- Öğrencilerin ses eğitimi derslerinden beklentileri dersin amaçları doğrultusunda çıkmasına karşın, neredeyse tamamının (% 95) belirttiği gibi ses eğitimi derslerinde piyanoda egzersiz yaptırmak dışında başka bir yöntem kullanılmadığı ve teorik bilgi verilmediği,
- % 65’inin ses eğitimi derslerinden zevk almadıkları ve derse istekle gitmedikleri,
- Ses eğitimi derslerinde görsel materyal kullanılmadığı,
- % 50’sinin diyaframın bulunduğu bölgeyi bilmedikleri,

- % 60'ının ses tellerini bilmedikleri hatta % 25'inin keman veya gitar teli gibi düşündükleri,
- % 80'inin rezonans bölgelerini ve %75'inin artiküle organlarını tam olarak bilmedikleri tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar düşündürücü bulunmuştur.

Ses eğitimi dersi temel konuları üzerine örneklem grubunda yer alan öğrencilere verilen görsel, açıklamalı ve uygulamalı sunum sonrası ses eğitimi derslerinde görsel materyal kullanımına ilişkin öğrenci görüşlerinden elde edilen sonuçlara göre;

- Öğrencilerin %85'inin derslerde görsel materyal kullanılmasının gelişim süreçlerine pozitif yönlü etkisinin olacağını,
- % 70'inin eğitim sürecinde karşılaştıkları sorunları çözmeye katkı sağlayacağını,
- % 70'inin ise derse olan ilgiyi artıracaklarını düşündükleri tespit edilmiştir.

Bu sonuçlar ses eğitimi derslerinde uygulanan yöntemlerin tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Burada en önemli rol ses eğitimcilerine düşmektedir. Ses eğitimcisinin eğitim sürecinde soyut düşünce ve isteklerini daha somut gerçekliklere aktarabilmesi için insan sesinin fizyolojisi ve anatomisi hakkında temel bilgiye sahip olması gerekmektedir. Teknolojinin en üst seviyelere ulaştığı ve herkesin internete sorunsuzca ulaşabildiği günümüzde özellikle gençlerin ses organlarını tanıyıp merak edip araştırmamaları da dikkat çekici bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonucun eğitim sistemimizdeki hazır bilgiyi öğretmenin dikte ettirerek vermesinden kısacası ezberci yaklaşımdan ve araştırmacı bir yapının olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu sonuçlar bağlamında aşağıdaki öneriler faydalı olabilir.

- Ses eğitimcileri nasıl şarkı söyleneceğinden fazlasını bilmek ve etkili bir iletişim-etkileşim ortamında eğitim-teknik-sanat boyutlarını anlamlı bir bütünlüğe taşımalıdır.

• Disiplinler arası çalışmaların çok popüler olduğu günümüzde ses eğitimcisi hastanelerin KBB bölümleri ile iletişime geçebilir ve birkaç kişilik gruplar halinde hastanelere periyodik aralıklarla giderek öğrencilerin hem görsel hem de teorik olarak ses mekanizması hakkında bilgi almalarını sağlayabilir.

• Ses eğitimi derslerinde insan ses mekanizmasında yer alan organların ses üretimindeki görevleri hakkında ses eğitimcisi tarafından ders başlarında öğrenci belli bir olgunluğa erişinceye dek teorik bilgiler görsel materyaller ile desteklenerek anlatılabilir.

• Ses eğitimi derslerinde öğrencilere insandaki ses mekanizmasında yer alan organlar ve işleyişleri konulu araştırma ödevleri verilebilir. Konuya ilişkin makale örnekleri incelenebilir.

• Ses eğitimi verilen kurumlarda “ses anatomisi ve ses sağlığı” konulu seçmeli dersler açılabilir.

• Ses eğitimi dersi yapılan derslikler görsel materyal kullanımına uygun (projeksiyon, televizyon, bilgisayar vb.) şekilde düzenlenebilir.

• Ses eğitimi dersi yapılan dersliklerin duvarlarına ses üretiminde rol alan organların resimleri ve ses üretimindeki rollerini gösteren resimler asılabilir.

KAYNAKLAR

Çepni, Salih (2010). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.

Çevik, Suna (1994). “Ses Eğitiminin Temel İlkeleri”. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı.

Davran, Yalçın (1997). *Şarkı Söyleme Sanatının Öyküsü*. Ankara: Önder Matbaacılık.

Helvacı, Ayhan (2003). *Ses Eğitiminde Register ve Rezonans Bölgelerinin Kullanım Özelliklerinin Ses Kalitesine Yansımaları*. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Helvacı, Ayhan (2013). *Şarkı Söyleme Eğitimi Temel Konular ve Uygulamalar*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Karasar, Niyazi (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58be989e5932f9.84949157 (Erişim: 14.05.2016)

Uçan, Ali (1994). *Müzik Eğitimi Temel Kavramlar-İlkeler-Yaklaşımlar*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Doğan, Şaban (2017). "The Usage of Adjectives Which Have Negative Meanings as Adverbs of Quantity in Turkish". *Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences*, Vol. 18, Iss. 32, p. 303-316.

DOI: 10.21550/sosbilder.298365

THE USAGE of ADJECTIVES WHICH HAVE NEGATIVE MEANINGS as ADVERBS of QUANTITY in TURKISH

Şaban DOĞAN*

Sending Date: August 2016

Acceptance Date: October 2016

ABSTRACT

As it is known, adverbs effects gerunds, adverbials and other adverbs in terms of time, place, direction, quality, quantity, reinforcement and question. Adverbs make the meaning of those clearer. It is known that in Turkish has a limited number of adverbs and nouns, adjectives and pronouns are used as adverbs. Adverbs are classified in Turkish grammars as time, direction, manner, quantity and question. In this classification, the adverbs of quantity determine the extent and meter of the word which is signified. In the grammars it is stated that these adverbs are limited in number and en "most", daha "more", pek "quite", çok "very", az "slightly" are examples of this category, and some other words can be included in this class. The focus of the study is the usage of the words with negative meanings as adverbs which do not have this function originally. In literary Turkey Turkish sentences such as "Kız, oğlana kötü tutuldu." (The girl is badly in love with the boy) Felaket güzel bir gün" (An awfully nice day) the words kötü (badly) and felaket (awfully) are used as adverbs of quantity. In some sources, these usages are labelled as incoherent, however they can be witnessed form the old periods of Turkish language. In the present study, these structures which are used to make the expression more vivid are analyzed and the examples from old Turkish to Turkey Turkish are given. The transfers among word classes are shown with reference to adverbs of quantity.

Key Words: *adverbs of quantity, negative meaning, language-mind relation*

---

* Assoc. Prof. Dr., Abant İzzet Baysal University Faculty of Arts and Science Department of Turkish Language and Literature, sdogan@ibu.edu.tr

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences
Cilt: 18 Sayı: 32 / Volume: 18 Issue: 32

Türkçede Olumsuz Anlamlı Sıfat ve Zarfların Miktar Zarfı Olarak Kullanımı

ÖZET

Bilindiği üzere zarflar fiilleri, sıfatları, sıfat-fiilleri ve diğer zarfları zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren kelimelerdir. Türkçede zarf olan kelimelerin sayı bakımından sınırlı olduğu, zarfların daha çok isim, sıfat, zamir gibi kelime sınıflarından alınan sözlerle kurulduğu bilinmektedir. Zarflar çeşitli gramer kitaplarında işlevleri bakımından zaman zarfları, yer ve yön zarfları, durum zarfları, miktar zarfları ve soru zarfları olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmada yer alan miktar zarfları sıfatın, zarfın ya da fiildeki oluş/kılışın miktarını, derecesini, ölçüsünü belirleyen zarflar olarak tanımlanır. Gramer kitapları bu zarfların sayıca sınırlı olduğunu vurgulayarak tipik miktar zarflarının en, daha, pek, çok, az olduğunu; bu kelimelere miktar bildiren az sayıda kelimenin de ilave edilebileceğini ifade eder. Bu çalışmanın konusu Eski Türkçeden itibaren miktar zarfı olmadığı, miktar ve derece ifadesi de taşımadığı halde miktar zarfı olarak kullanılan olumsuz anlamlı sıfat ve zarflardır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde görülen “Kız, oğlana kötü tutuldu. Felaket güzel bir gün” vb. kullanımlarda kötü ve felaket sözcükleri artık miktar bildiren zarflar durumuna gelmiştir. Kimi kaynaklarda anlatım bozukluğu olarak görülen bu türden kullanımlar Eski Türkçeden itibaren dilde var olan biçimlerdir. Bu bildiride, anlatıma canlılık katmak amacıyla kullanıldığını düşündüğümüz bu yapılar ele alınmış, bu türden kullanımlar Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine örneklerle işlenmiştir. Çalışmada amaçlanan tarihten günümüze Türkçenin kelime sınıfları arasındaki geçişleri miktar zarfları bakımından göstermeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: miktar zarfları, anlam olumsuzluğu, dil-zihin ilişkisi

Using *korkunç* (awesome), *dehşet* (terribly), *inanılmaz* (unbelievably), *felâket* (dreadfully), *müthiş* (frightfully), which have negative meanings, instead of *çok*, *daha*, *en*, *pek* etc. to show the degree of adjectives and adverbs is not grammatical” **Korkunç** güzel bir programdı. (It was an awesome program) <http://turkdili.gen.tr/anlat-m-bozukluklar-.html> (access date: 20.06.2014). This kind of information can be found not only in the website but also in many university

entrance exam preparation and grammar books. The focus of the study is that this information is not correct and the usage of such kind has existed in Turkish since the earliest texts.

For adverbs of quantity, which are defined as “functioning to state the degree of an occurrence” (Banguoğlu 1995: 372); “declaring quantity and degree” (Ergin 1993: 248); “determining the quantity, level and degree of an adjective, adverb and occurrence in a verb” (Korkmaz 2003: 517); “expressing degree and quantity by prepositioning to adjectives and adverbs” (Eker 2009: 357); “showing the degree of a verb, adjective or another quantifier” (Atabay 2003: 89) in grammar books examples such as *çok* (very), *pek* (quite), *az* (slightly), *aşırı* (excessively), *biraz* (some), *en* (most), *fazla* (much), *epey* (quite), *gayet* (highly), *fevkalade* (extraordinarily), *son derece* (extremely) etc. are given. However, the words *kötü* (badly), *felaket* (dreadfully), *korkunç* (awesome), *müthiş* (frightfully) in the following sentences are used as quantity adverbs although they do not have quantity sense; “Kız, oğlana *kötü* tutuldu. (The girl is badly in love with the boy)” “Sandık kokan masallarını önlerine gelene anlatmaktan *korkunç* zevk duyarlar (They terribly take pleasure from telling the stories which smell chest) (GTS.).” “*Felaket* güzel bir akşamdı. (It was an awesome nice evening)” “*Müthiş* güzel günler yaşadık” (We had frightfully good days). In each of these sentences these words have the meanings of “many, much, very, excessively”.

In the present study, the usage of like *kötü* (badly), *felaket* (dreadfully), *korkunç* (awesome), which have negative meanings¹, as quantity adverbs has been analyzed. The topic has found only a little space in some studies. Jean Deny, stated that the words *gayet* (quite), *katı* (very), *fevkalade* (extraordinarily), *azîm* (very) and *yavlak* (badly) are also used as quantity adverbs (Deny 1941: 294). However, he did

---

¹ In the present study “negative meaning” does not refer to a grammatical category, rather it used for the words *kötü*, *fena*, *berbat* etc. which have negative connotations.

not explain why these words are used with this function. In the grammars which were scanned with this regard it was observed that this topic has not been analyzed in detail. Some examples of these words are counted among the quantity adverbs in some studies. An important study about the issue was conducted by Mesut Şen (Şen 2008). In the study, the writer gave the examples of quantity adverbs with negative meanings from historical literary languages, but he did not analyze the issue in terms of semantics. The present study differs from the previous one as it explains the semantic basis of the issue.

It is known that the function of a given word can be determined with syntactic relations. In other words the kind of a word is determined by its position and usage. Some of the quantity adverbs in Turkish have also this property. The determination of adverbs in syntactic relations was explained by Karağaç as “The most convenient words for description and qualification, that is for being adjective and adverbs are the nouns used for colors, quality, quantity, number and situation, which cannot be used alone” (Karağaç 2012: 427).

A semantically suited word can function differently in syntactic relations. More clearly the word *çok* (*very*), which means big and excessive in terms of number, quantity, value, power, degree etc., opposite of little (GTS.)”, may functions as noun, adjective, adverb and pronoun. The word *çok* (*very*) is used as adverb in “*çok* konuşuyorsunuz” (You are talking too much), as adjective in “*çok* naz âşık usandırır” (If you behave too cloy you will lose your lover), as pronoun in “*çoğu* gitti azı kaldı” (most of it is over) and as noun in “burada bizi tanımayan *çoktur*” (There are many who don’t know us here). No matter with which function these words are used in the sentences, it can be observed that *çok* (*very*) maintains its meaning in all the sentences.

Not only the function but also the meaning of a specific word can change in syntactic structure. The different usage related with

syntax is called as *meaning value*. Meaning value refers to the meaning which a word gains as a result of relations with the other words in phrase and is one of the factors which determines meaning: *karı koca* (husband and wife), *kocakarı* (an old woman), *Bundan kurtulmanın yolu yok* (There is no way to escape) (Yol: Behavior, attitude, way of behaviour), *Bu köyün yolu yok* (Yol: road, transportation line that connects accommodation units)

In the sentences “*Kız, oğlana kötü tutuldu*” (The girl is badly in love with the boy) or “*Sandık kokan masallarını önlerine gelene anlatmaktan korkunç zevk duyarlar*” (They terribly take pleasure from telling the stories which smell chest) the words *kötü* (*badly*) and *korkunç* (*terribly*) are not used with their central meaning. More clearly, the alternation of a word’s function in syntactic structures in which meaning and context suit is natural. However, when a word is not used with its central meaning or it gets a function which is not suitable with the meaning is thought-provoking. The issue is not so simple to conclude that in the sentence “*Kız, oğlana kötü tutuldu*” (The girl is badly in love with the boy) the word *kötü* (*badly*) cannot be used with this function considering its central meaning and there is ungrammaticality in this structure.

Moreover, it possible to encounter to nouns with negative meanings to convert to adverbs of quantity expressing excessiveness since the oldest times in all periods and dialects of Turkish language. *anyığ* (*bad*), *yablağ* (*bad*), *yaman* (*bad*) and their derivatives, which have negative meanings, were used as adverbs of quantity in old literary languages:

There are many examples of “*anyığ*” and its phonetic derivatives, which mean bad, evil², used as adverb of quantity meaning “very, much, excessive” in Old Uygur texts:

---

² In some studies both bad/evil and very/much/excessive meanings of *anyığ*, *yablağ/yavlağ*, *yaman* are given. However, the former meaning is secondary and

“Yine küreg ağzında muntağ sav eşidip *ayı*³ busantımaz (We felt badly sorry to hear these words from the escape) (Tekin 2004a:298-299).” “ança bilingler *ayığ* edgü ol (known as such this fortune is good) (IB. 18)”; “ol közsüz kişi *ayığ* bilge tetir (The eyeless person is called extremely wise) (İKP. 47); *ayı* uluğ arduğ körkle et’üz belgürdür (It remarks extraordinary big body) (ETŞ. 72-73); xan samtso açarı üzä ärtingü amramaq köngül-lüg üçün samtso açarıy kizlämiş yerdä qop etig-kä yaratıyqa tükällig *ayı* körkle stup etdürdi. (As he had much affection for Tripitaka master the emperor had a very beautiful tomb constructed adorned with flowers and ornaments) (HB. 52-77).

There are examples of this word’s usage as adverb of quantity in Kharahanid Turkish: “bu dünyä qutınğa inanma *ayığ* (Do not trust much to the happiness of this world.) (KB. 5175)”; “*ayı* munqarur sen bu kün sen mini (Today you are bothering me much.) (KB. 4024).”

In Nehcü’l-Ferâdis, a work belong to Harezmi Turkish, there are examples of *yavlaq* used as adverb of quantity: Ey zeyd, bu halîfâlıq işi *yavlaq* düşvâr turur (Hey! Zeyd, this caliphate is very difficult) (NF. 106-13).

It is also observed in Old Oghuz Turkish the same word is used as adverb of quantity: “suya *yavlaq* muhtâc olmuşlarıdı (They were very needy for water) (KE. 310-11)”, qaranful ki buruşuğı olmaya dögeler iki günde bir dutan sıtmaya içüreler ve dürteler *yavlaq* fâyide kıla (If they crush and give clove which is not creased to the sick person it would be very useful) (MŞ. 126a/1).”

---

appeared as a result of syntactic relations. More clearly, the words at first meant only bad/evil and it is obvious that the meaning of “very” is a meaning extension.

³ According to Clauson *ayı* and *ayığ* ~ *añığ*’ are just phonetic variants of the same word (EDPT 182). However, that the forms with and without final /-ğ / can be found in the texts of same period makes it necessary to revise –ğ > -∅ occurred in *ayı*, accordingly it also makes it necessary to revise whether they are the variants of the same word.

The examples from Cagatay texts usage of *yaman* as an adverb of quantity: Kış irdi, künler *yaman* savuķ irdi (It was winter and it were very cold) (ŞT. 75a-15).

It can be seen in the examples that the words *anyığ* (*badly*) and its phonetic variants in Kharahanid and Old Uyghur, *yawlaķ/yavlaķ* (*badly*) in Harezmi and Old Oghuz Turkish and *yaman* (*bad*) in Cagatay were used as adverbs of quantity.

Not only in old dialects but also in modern ones it can be seen that nouns with negative meanings can be used as adverbs of quantity with the meanings *very, much*. As a result of a short scan it was found *yaman* (*badly*) and its phonetic variants in Kazak, Karacay-Malkar, Kazan Tatar, Modern Uygur and Kirghiz are used with the meanings “very, much”

Ekesin körgende **jaman** kuvandı. (He was very pleased to see his father) (Kaz. 158); **caman** Bad, evil, **caman** much, very (Krç. Mlk. 137); **yaman** 1. Bad, useless, scamb. 2. Inapt. 3. Devious. 4. Difficult. 5. Very (Kaz. T. 329); **yaman yoğan** *Very big*, **yaman yaxşı** *very good* (Y. Uyg. 457); **caman** much, very. **caman cakşı** *very good*, **caman çoğ** *very big* (Kirg. 171).

The usage of nouns with negative meaning as adverbs of quantity in a phenomenon which is not unique for Turkish. An example from English is *badly* which can also be used as adverb of quantity with the meaning “very, much”: They want to see her very *badly*. awful is another example for the situation: It was *awful* slow. In German the word *schrecklich*, which means bad, terrific” is also used with the meaning “very, much”. There many examples from other languages, but they were not included into the present study.

It is more convenient to analyze the reason for this usage found in old Turkish literary languages and in Turkey Turkish rather than judge them as ungrammatical. Aysu Ata’s statements related to the

topic are outstanding: “In Turkish a relation between being bad and worthless and being abundant was established (Ata 1996: 16)”. This view can bring light to usage of *çok* as an adverb of quantity at first had been used with the meaning “bad”, but it does not explain the usage of nouns with negative meanings to come to use as adverbs of quantity because not only the nouns with the meanings “bad, evil” but also the nouns meaning “good, superior, extraordinary” are also used as adverbs of quantity (An awfully nice day), and this usage can be seen since the early periods. As it is not directly related to the topic not many examples from Old Turkic languages are not included in the study, but it is suggestive to remind that Old Uygur *adinçig* “astonishing, extraordinary” [*adinçig edgü: fevkalade güzel, çok güzel (EDPT, 63)*], *tanlançig* “astonishing, marvellous” [*tanlançig yürüñ tısları: her wonderful white teeth “harika ‘çok’ beyaz dişleri” (EDPT, 522)*] were used as adverbs of quantity.

This phenomenon can be explained with language-mind relations. Human mind uses the exaggeration statements with negative and positive meanings to make the message more effective when expressing excessiveness. With this context, there is no difference between the meanings of *muhteşem* (*frightfully*), *fevkalade* (*extraordinarily*) and *felaket* (*dreadfully*) in the sentences “*muhteşem güzel bir gün*” (A frightfully nice day), “*fevkalade güzel bir gün*” (An extraordinarily nice day) and “*felaket güzel bir gün*” (A dreadfully nice day). All of the words related to the study express excessiveness. The underlying reason for the usage of nouns with negative and positive meanings as adverbs of quantity is that both of the categories (positive: *muhteşem* (*frightfully*), *fevkalade* (*extraordinarily*), *şahane* (*marvelous*), *super* (*super*) and negative: *korkunç* (*awesome*), *felaket* (*dreadful*)) have the meaning of excessiveness. In both of the classes the excessiveness is at an astonishing level and accordingly these words do not have difficulty in gathering new meanings as very and much. The question which needs to be answered is that why these nouns with

negative and positive meanings are used with the meaning very when there are adverbs of quantity. There is tendency for exaggeration in Human beings. All the writes since Gilgamesh and Homeros have used of this. It is clear that this tendency lies beneath this situation. This eagerness led up to the usage of nouns with negative and positive meanings instead of adverbs of quantity to make the message more effective. In addition, that the words meaning excessiveness have the semantic convenience to for exaggeration led up to their usage as adverbs of quantity.

Adverbs of quantity express four functions, namely equality, comparative, superlative and excessiveness (Atabay 2003: 89-90, Korkmaz 2003: 517-522). That converting to adverbs with just the function of expressing excessiveness shows that the desire for exaggeration in Human beings caused these words to come to be used as adverbs of quantity.

Another aspect of the issue which must be clarified is the occurrence way of semantic change. It is possible to explain semantic changes in languages in two different manners. One of them is meaning transfer. Meaning transfer defined as “meaning exchange, translation or appearance of new words, phrases or utterances in these languages with the effect of semantics among the languages of nations which have cultural relations” (Aksan 2004: 15) is the extreme point of borrowings. Meaning transfer is the signifier’s usage for a new meaning which was used fir another one formerly by means of translation. The other form is the change related with the structure of language without the effect of other languages and cultures. That the usage of nouns with negative meanings as adverbs of quantity is also observed in other languages suggests that it can be meaning transfer. However, the fact that this phenomenon is seen in all periods and dialects refutes this idea. The semantic change experienced by the nouns with negative meanings occurred independently in languages within the framework of language-mind relations. As is stated above the excessiveness stated by the nouns

with negative and positive meanings together with the exaggeration tendency in human beings endow this phenomenon with quality that can be seen in all languages independently as a result of language-mind relations.

It can be seen that the semantic processes the words such as *anyığ* (*bad*), *yablak* (*bad*), *yaman* (*bad*) experienced can be in different forms. Some words which gained the meaning of “very, much” and came to be used as adverb of quantity, and they may have lost their basic meaning completely. However, sometimes a noun can be encountered with two different meanings, as a result of phono-semantic alteration by preserving its basic meaning. An example for the first one is noun *çok* (*very*). Aysu Ata stated that *çok* (*very*) at first had been used with the meanings of *bad*, *evil*, but as a result of the semantic change it gained its present meaning (for detailed information see Ata 1996). An example of phono-semantic alteration exists in Salar Turkish. In Salar Turkish phonetic variants of the same word (*yaman*: *bad*, *evil*) *yaman* and *yämän* have different semantic usages. *Yaman* is used with the meaning of *very* and *yämän* is used with the meanings of *bad*, *harmful* (Özeren 2014: 118). It can be said that the word at first were used with the form *yaman* meaning *bad*, *harmful*, but in time with a meaning extension it got the meaning of *very*, and this new meaning came to be represented with the new form. The usages of the same word with the meanings of both *very* and *bad*, *evil* without phonetic change have many examples.

CONCLUSION

The usage of nouns with negative meanings as adverbs of quantity is a phenomenon which can be seen in both Turkish and borrowed words since old periods. With this, it is not correct to label this as “ungrammaticality” or “meaning ambiguity”.

It is necessary to evaluate the words expressing excessiveness with the meaning of *very*, *much*, *too* (without taking the negative/positive meaning into consideration) as adverbs of quantity.

It is possible to explain these usages with language-mind relations. This phenomenon must be included in grammar studies under the title of adverbs of quantity and it should be handled in detail.

An outstanding part of this usage is that in the usage of nouns with negative meanings as adverbs of quantity these words are not used for equality, comparative and superlative degrees. They are just used to express excessiveness. The reason for that is their meaning expressing excessiveness.

In modern Turkish Dictionary, some words with this structure are given with the abbreviation *zf.* (adverb) and meaning *very* and some others are not. For consistency in the dictionary, the meaning of adverbs must be included for all the words used as adverb of quantity.

ABBREVIATIONS

- EDPT.** An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish (Clauson 1972)
- ETS.** Eski Türk Şiiri (Arat 2007)
- GTS.** Güncel Türkçe Sözlük (TDK web.)
- HB.** Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm (Tezcan 1975)
- IB.** Irk Bitig (Tekin 2004b)
- İKP.** İyi ve Kötü Prens Öyküsü (Hamilton 1998)
- Kaz.** Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü (Koç, Bayniyazov, Başkapan 2003)

Kaz. T.	Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü (Öner 2009)
KB.	Kutadgu Bilig (Arat 2006)
KE.	Kıyas-ı Enbiya (Yılmaz, Demir, Küçük 2013)
Kırg.	Kırgız Sözlüğü (Yudahin 1994)
Krç. Mlk.	Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü (Tavkul 2000)
MŞ.	Müntahab-ı Şifâ (Önler 1990)
NF.	Nehcü'l-Ferâdis (Eckman 2004)
ŞT.	Şecere-i Terâkime (Ölmez 1996)
Y. Uyg.	Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü (Necip 1995)

BIBLIOGRAPHY

- Aksan, Doğan (2004). “Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe”. *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*. İstanbul: Multilingual Press.
- Arat, Reşid Rahmeti (2006). *Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib*. İstanbul: Kabalcı Press.
- Arat, Reşit Rahmeti (2007). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Press.
- Ata, Aysu (1996). “Çok Kelimesinin Kökeni Üzerine”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Vol. 1996/I, Iss. 534, p. 1310-1313.
- Atabay, Neşe vd. (2003). *Sözcük Türleri*. Supervised and Edited: Prof. Dr. Doğan Aksan, İstanbul: Papatya Press.
- Banguoğlu, Tahsin (1995). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Press.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford At The Clarendon Press.

- Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. Transl: Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Maarif Vekaleti Press.
- Eckman, János (2004). *Nehcü'l-Ferâdis Uştmahlarning Açuq Yoli (Cennetlerin Açık Yolu) I Metin II Tıpkıbasım*. Published: Semih Tezcan and Hamza Zülfikar, Ankara: Türk Dil Kurumu Press.
- Eker, Süer (2009). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Press.
- Ergin, Muharrem (1993). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Press.
- Hamilton, James Russell (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Turkish Transl: Vedat Köken. Ankara: Türk Dil Kurumu Press.
- Kara, Mehmet (2011). *Ayrı Düşmüş Kelimeler*. İstanbul: Kesit Press.
- Karaağaç, Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Press.
- Koç, Kenan vd. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Press.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Press.
- Necip, Emir Necipoviç (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Russian Transl: İklil Kurban, Ankara: Türk Dil Kurumu Press.
- Kargı Ölmez, Zuhâl (1996). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime*. Ankara: Simurg Press.
- Öner, Mustafa (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Press.
- Önler, Zafer (1990). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ I (Giriş - Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Press.
- Özeren, Mehmet (2014). “Salar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eşdeğer Sözcükler”. *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Vol. 3, Iss. 2, p. 111-127.

Şen, Mesut (2008). “Miktar Zarfı Olarak Kullanılan Kelimelere Lengüistik Bir Bakış”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Vol. 2008/II, Ankara: Türk Dil Kurumu Press.

Tavkul, Ufuk (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Press.

Tekin, Talat (2004). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Öncü Kitap.

Tekin, Talat (2004). “İpek Yolu’ndan Bin Yıllık Türkçe Mektuplar”. *Makaleler II (Tarihi Türk Yazı Dilleri)*, Eds. Emine Yılmaz and Nurettin Demir, Ankara: Öncü Kitap.

Tezcan, Semih (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*, Ankara.

Yılmaz, Emine vd. (2013). *Kıyas-ı Enbiya*. Ankara: Türk Dil Kurumu Press.

Yudahin, Konstantin Kuzmiç (1994). *Kırgız Sözlüğü*. Turkish Transl: Abdullah Taymas), Ankara: Türk Dil Kurumu Press.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (TDK Güncel Türkçe Sözlük)

<http://turkdili.gen.tr/anlat-m-bozukluklar-.html>